

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Robert Kurzban

NEDEN (SİZDEN BASKA) HERKES İKİYÜZLÜDÜR

Evrım ve Modüler Akıl

Neden (Sizden Başka) Herkes İkiyüzlüdür

ROBERT KURZBAN

Pennsylvania Üniversitesi'nde doçent doktor olan Robert Kurzban, doktorasını Santa Barbara'daki California Üniversitesi Evrimci Psikoloji Merkezi'nde yaptı, ardından iktisat ve antropolojide doktora sonrası araştırmalara girişti. 2008 yılında İnsan Davranışı ve Evrim Derneği'nden "Distinguished Scientific Award for Early Career Contribution" ödülünü kazanan ilk kişi oldu.

ZAFER AVŞAR

Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F'nden 1990 yılında mezun oldu. Tiyatro ve sinemayla uzun yıllar uğraştı. Özel tiyatro ve radyolarda yazar, oyuncu olarak çalıştı. 1996-1998 yılları arasında Amerika'da tiyatro ve dil çalışmaları yaptı. Ayrıca *National Geographic*, *Da Vinci Learning* gibi tematik kanallarda yayınlanan 300'ün üzerinde belgesel ve altyazı çevirisi bulunmaktadır.

Türkçeye kazandırdığı bazı eserler şunlardır: *Ninova ve Kalıntılan*, *Meleklerin Küllerinden*, *Yabancı Dil Nasıl Öğrenilir*, *Tutankhamun*, *Kaderin Kara Köpeği*, *Türkiye'den Kovulmak*, *James Joyce*. Kitapları: *Sanki Amerika'da Yok mu?*, *Hepimiz Aynı Gemideyiz de Ben Kazan Dairesinde Gidiyorum*. Senaryoları: *Tebrik Şansız*, *Bu Bir Soygundur*.

Neden (Sizden Başka) Herkes İkiyüzlüdür

© 2011, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Why Everyone (else) is a Hypocrite

© 2010 by Robert Kurzban

Kitabın Türkçe yayın hakları Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında hiçbir yöntemle çoğaltılamaz.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak

Genel Müdür Vedat Bayrak

Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu

Dizi Editörü Kerem Cankocak

Redaksiyon: Ömer Ateş Kızıltuğ

Kapak Tasarımı Ferah Perker

Kapak Görseli Pieter Bruegel

Grafik Uygulama Mürüvet Durna

ISBN 975-605-106-657-8

1. Basım: Aralık 2012

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Ticarethane Sokak No: 53 34110 Cağaloğlu-İstanbul

Tel: 0(212) 511 53 03 Faks: 0(212) 519 33 00

www.alfakitap.com - info@alfakitap.com

Sertifika no: 10905

Baskı ve Cilt

Melisa Matbaacılık

Çifttehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul

Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29

Sertifika no: 12088

Robert Kurzban

NEDEN (SİZDEN BASKA) HERKES İKİYÜZLÜDÜR

Hepimiz ikiyüzlüyüz. Peki neden? İkiyüzlülük, insan aklının doğal bir hali.

Çeviri
Zafer Avşar

ALFA* | BİLİM

Mutluluğu ararken, özgürlüğu yitirenlere adanmıştır.

İçindekiler

Teşekkürler	8
Önsöz	11
1. Bölüm	
Tutarlı Tutarsızlık	15
2. Bölüm	
Evrım ve Parçalı Beyin.....	39
3. Bölüm	
“Ben” Kimdir?.....	67
4. Bölüm	
Modüler Ben	81
5. Bölüm	
Hakikat Acıtır	105
6. Bölüm	
Psikolojik Propaganda	133
7. Bölüm	
Kendini Kandırma.....	177
8. Bölüm	
Kendini Kontrol.....	201
9. Bölüm	
Ahlak ve Çelişkiler	245
10. Bölüm	
Ahlak Kuşlar İçindir	269
Son Söz	285
Kaynakça.....	289
Dizin.....	315

Teşekkürler

Bir süre önce “kendini aldatma” üzerine yapılan küçük bir atölye çalışmasına katılma şansım oldu. İçlerinde iktisatçı Thomas Schelling ve biyolog Robert Trivers gibi hayranı olduğum bilim insanları da vardı. Toplantının tınısı bana –orada olanların da bu nitelemeye katılacağını sanıyorum– bir nevi entelektüel patinaj gibi geldi.

Atölye esnasında ve özellikle sonrasında, evrimci psikolojideki yüksek lisans çalışmamın kavramsal omurgası olan-modülerite kavramının kendini aldatma kördüğümünü nasıl kolaylıkla çözdüğünü fark ettim. Atölyeden sonra Pennsylvania Üniversitesi’ne döndüm. O zaman benimle çalışan yüksek lisans öğrencisi Athena Aktipis’le birlikte yazdığımız, daha sonra iki rapora dönüşecek bir konu üzerinde çalışmaya başladık. Bu raporları yazınca psikoloji ve iktisatla ilgili kaynaklarda modüleriteyle daha kolay açıklanabilecek birçok konuyu düşünmeye başladım. Toplumsal bilimlerde araştırmacılar genellikle şu ya da bu nedenle evrimci açıklamalara, modüleriteye karşı antipati duyarlar. Bu, aslında söz konusu yaklaşımla epey aydınlığa kavuşturulacak geniş bir araştırma alanının var olduğu anlamına geliyordu. Konulara bir miktar kafa yormam sonucunda bu kitap oluştu.

Kitabın el yazması halini okuma zahmetine katlanan, zaman ayıran Clark Barrett, Terry Burnham, John Christner, An-

gela Duckworth, James Fowler, Amy Kurzban, Nina Kurzban, Steven Kurzban, Mike McCullough, Hugo Mercier, Steve Pinker, Alex Shaw, Ewa Szymanska ve Bart Wilson'a teşekkürlerimi sunuyorum. Buradaki düşüncelerin hepsi diğer lisansüstü öğrencim Peter DeScioli'yle uyum içinde geliştirildi. Kitabının sonuna doğru kullandığım içerik, ilk taslak üzerinde de yorumları olan Pennythought'taki eski yüksek lisans öğrencimin fikirlerini temel almıştır.

Babam Stan Kurzban'ın ve bu kitabı defalarca okumuş sevgilim Nicole Buttermore'un katkıları için ne desem azdır. Acen-tam Max Brockman'e, Princeton University Press'ten özellikle kitabın yayıma hazırlanma sürecinde yaptığım hataları hoş gören Eric Schwartz ve Debbie Tegarden'a minnet duygularımı belirtirim. Yaptığı titiz düzeltme ve öneriler için Jodi Beder'e çok teşekkür ederim. Bütün hatalar, kuşkusuz bana aittir. Kitaptaki fikirleri sınıflarda, seminerlerde, konferanslarda dinleme zahmetine katlanmış tüm insanlara ayrıca çok teşekkür ederim. Hatta Şükran Günü yemeğinde bana gösterilen hoş-görü, geribesleme ve yerelmasıyla beslenme için minnettarım!

Robert Kurzban
Philadelphia, PA
Mart 2010

Önsöz

Cehalet Philadelphia'da hayatınızı kurtarabilir.

Benim gibi Güney California'da biraz vakit geçirdiyseniz yaya geçitinde olduğunuz sırada arabaların durmasına alışkınsınızdır. Hatta tam üzerinize gelen şoförle göz teması da kurabilirsiniz. *Ben seni görüyorum, sen de beni görüyorsun, o halde ikimiz de senin durmak zorunda olduğunu biliyoruz.*

Aynı şeyi Philadelphia'da yaparsanız bu büyük olasılıkla ölümünüzle sonuçlanabilir. Şoför, kendisinin geldiğini gördüğünüzü görürse, sizin yoldan çekilmekle en iyi şeyi yapacağını düşünür; çünkü bu oyunun adı "insan arabaya karşı" ise, insan her zaman keşke oynamasaydım, der.

Philadelphia'da karşıdan karşıya geçmenin en iyi yolunu anlatayım. Sizi ezebilecek arabaların geldiği şeride hiç bakmayın. Caddeden karşıya geçerken "Köyden indim şehre" tarzında, şaşırmış gibi hareketler yapın.

Amacımız mümkün olduğunca cahil görünmek. Kavşağa gazı köklemiş halde giren şoförler, karşılarında hiç kaçma şansı olmayan bir yaya görürlerse gerçekten durur. Burada tek silahınız cehalet: Ne yap et, hiçbir şey bilmiyormuş gibi görün. Bu şekilde şoför onun geliyor olduğunu bilmediğinize kanaat getirecektir. Kaçmaya yeltenecekler arasında olmadığınızdan o da yavaşlayacaktır.

Yani şu: Şoförün yavaşlaması gerek. Gerçekten emniyette olmak istiyorsanız, diğer yayalarla birlikte geçin. Kesinlikle güvenli olayım dersanız ya arabanızdan dışarı çıkmayın ya da Philadelphia'dan uzak durun.

Philadelphia'da yaşam birçok bakımdan şu eski video oyunu Frogger'dakine hiç benzemez. Söz konusu oyunda, kurbağanızı trafikte hızla gelen kamyon ve arabaların ezmesine fırsat vermeden beş şeritli yoldan karşıya geçirmek zorundasınızdır. Yolu geçtikten sonra içinde kütükler, timsahlar ve deniz kaplumbağalarının olduğu bir nehir vardır. Zıplama taşı olarak kullanıp her birinin üzerine basa basa karşıya geçmeniz gerekmektedir. Bu arada, görünüşe göre yüzemeyen kurbağanız sıçradıktan sonra aniden batan deniz kaplumbağalarına dikkat etmelisiniz.

Philadelphia'dakinin aksine Frogger oyununda *trafik akışını izlememenin size hiçbir faydası olmaz*; çünkü ekrandaki araba ve kamyonlar, onların geldiğinin farkında mısınız, değil misiniz, bununla hiç ilgilenmez. Sizi ezmeye programlanmışlardır, o kadar.

Frogger'daki temel nokta, başka bir *insana* karşı oynamıyor oluşunuzdur. Orada *doğaya* karşı oynarsınız. Ne kadar iyi olduğunuzu yalnızca katı, somut gerçeklik belirler. *Cahil veya aptal olmak size hiçbir şekilde yardımcı olamaz*. Oysa Philadelphia'da başka insanlara karşı oynuyorsunuz. Burada kurallar çok farklı; cehalet ve aptallık size yardımcı olabilir.

Frogger gibi sonuçların yalnızca doğaya bağlı olduğu vakalarda, aptal veya cahil olmanın hiçbir yararı yoktur. Öyle ya da böyle doğa buna aldırılmaz. Arabalara dikkat etmezseniz kurbağanızı ezerler ve siz de ölürsünüz.

Ama diğer insanlara karşı oyun oynuyorsanız o zaman her şey değişir. Philadelphia'da karşıdan karşıya geçme olayında, yani alacağınız sonucun doğadan çok diğer insanlara bağlı olduğu durumlarda cahil veya aptal olmak yararlı olabilir.

• • •

Ben, evrimci bir psikologum. İnsan aklının nasıl ortaya çıkmış olduğu konusuna epey kafa yoruyorum. Doğal seçim bizlerin, yani insanların harika şeyler yapmasını sağladı. Elle-

rimizden –aslında beynimizden– gökleri araştırmak için uzay gemisi, ruhu yüceltmek için soneler ve lisenin kantininde öğle yemeği için bana verilen paraları harcayayım diye Frogger çıktı. Göz veya bağışıklık sistemi gibi mühendislik harikalarından şaşkınlıkla bahsederken insan beyninin farklı parçalarının adının kötüye çıktığı durumlar da oldu. Kitaplar ve gazete manşetleri insanoğlunun eksiklik ve zaaflarıyla dolup taşıyor; ne kadar yanlış kararlar verdiğimizizi (*Kestirebilir Mantıkdışılık*), ilgisiz bilgiyle yoldan saptığımızı (*Yanlış Yönlendirilme*) ve nasıl kötü bir tavırla araba kullandığımızı (*Trafik*) anlatıp duruyor.

Bu kitabın işleri yoluna sokup insanın doğasına ağır bir darbe indireceğini ve “Bakın arkadaşlar, hiç de o kadar kötü değiliz” diyebilmeyi çok isterdim; ama bu olmayacak.

Kitap daha çok *niçin* o şekilde davrandığımızı açıklamaya çalışıyor. Bizi savunmak adına, çok yanlış bile olabiliriz, ama bu kitap “Doğru olmak da her şey demek değildir”i kanıtlamaya çalışıyor.

İddiamın konusunu bizi neyin daha çok cahil, uyuşuk bir aptal –ve ikiyezli– yaptığı oluşturuyor. Diğerleriyle, çok çeşitli stratejik oyunlar oynayacak şekilde evrim geçirdiğimizi iddia ediyor; beynimizin bilgili, doğru ya da ahlaksal açıdan tutarlı olmanın her zaman bize üstünlük sağlamadığı gerçeğinden faydalanacak şekilde inşa edildiğini söylüyorum. İnsanlar toplumsal varlıklar olduğundan, doğru olmak hâlâ önemli kabul edilse de, bu, her şey demek değildir.

Aslında cahil, yanlış, mantıksız ve ikiyezli olmak; sizi bilgili, mantıklı ve tutarlı olmaktan daha iyi duruma getirebilir.

Yeter ki doğru yöntemler içinde cahil, yanlış, mantıkdışı ve ikiyezli olun.

1. Bölüm

Tutarlı Tutarsızlık

Akil birçok farklı bölümden oluşur. Bu bölümler sıkça birbiriyle tutarsız farklı şeylere “inanır”. Beyin hasarı veya görmeyle ilgili yanılmalarda açıklanan bariz vakalar yanında, bariz olmasa da ilginç başka vakalara da rastlanır.

Kendimle mi çelişiyorum?
Pekâlâ, o zaman kendimle çelişiyorum.
(Ben genişim, çokluklar var içimde.)
Walt Whitman, *Song of Myself*, 51. Bölüm

İnsan zihninin yapısı, bizi şaşmaz şekilde tutarsız yapmak-
tadır. Kitapta sizi insan aklının çok sayıda zihinsel işlemlerden
oluştığına inandırmaya çalışacağım. Bu zihinsel işlemleri,
programlayan alt programlar ya da her biri kendi mantığıyla
çalışan, amansız bir doğal seçilim süreciyle tasarlanmış, kendi
başına çalışan iPhone uygulamaları gibi düşünebilirsiniz. Da-
hası var: Ne düşündüğünüz ve ne yaptığınız, hangi işlemin, o
anda hangi programı –sizin programınızı– çalıştırmasına bağlı.
Zihnin hangi alanının işbaşında olduğu, zamana bağlı olarak
değiştiğinden, bu farklı alanlar çok farklı şeyler yapmak için ta-
sarlandığından insan davranışı çok karmaşıktır (şaşırtıcı değil).

Daha kötüsü, aklımızda olup bitenlerin çoğuna erişemediğimizden (Niçin düşündüğümüzü ne yaptığımızı bilmiyoruz. Bu fikri, diğer bilim insanlarıyla birlikte, *Blink* isimli eserinde Malcolm Gladwell yaygınlaştırdı) davranışımızı belirleyen ne olduğunu kesin olarak söyleyemeyiz. Siz de benim gibiyseniz “Onu neden yaptın?” sorusuna tam bir açık yüreklilikle “Hiçbir fikrim yok” diye cevap veriyor olmalısınız.*

İyi haberler de var: İnsan psikolojisini esaslı biçimde inceleyerek kafanızın içindeki bütün farklı alt programlar ve bunların örgütlenme biçimiyle ilgili eskisinden daha akla yatkın sonuçlar çıkarabiliyoruz. Evrimci psikoloji –benim disiplinim– beynimizin farklı parçalarının *işlevleri* olduğu düşüncesine odaklanır. Tıpkı aklımızın bazı alt programlarının görmeyi sağlaması, bazılarının dil, bazılarının kasları kontrol etmesi gibi geri kalanların da işlevleri vardır: Eş seçmek, arkadaşlık kurmak; örneğin afyonlu kek yapmak gibi şeyler için beynin diğer bölümlerini –son zamanlarda üzerinde çalıştığım konulardan biri– ahlaki açıdan kınama gibi.

Öte yandan bu, insanların neden mantıksız davrandıklarını, neden kötü kararlar verdiklerini anlatan türden kitaplardan *değil*. Piyasada onlardan yeteri kadar var.

Bu kitap içimizde varılan “duygusal benlik” ya da “akılcı benlik” konularına odaklanmadığı gibi, “duygulanım” ve “biliş” arasındaki farkı anlatmıyor. Sağ ve sol beyninizle ilgili değildir. Erkek ve kadındaki ikilik (düalite) konusu Freud’un id, ego, süperegö (alt benlik, benlik, üst benlik) üçlemesi kitabın ilgi alanına girmiyor. Göreceğimiz gibi beyni, küçük ve bu kadar az parçaya bölmek olayların ne kadar karmaşık olduğu konusunu hafife almak olur.

---

* Birçok açıdan bunu bu tür anlar için yazılmış özür kitabı sayabilirsiniz, üzgünüm.

Sayfanın en altında okumayı isteyeceğiniz kadar önemli; ama ana metne koymayı gerektirecek kadar önemli olmayan konular için numarasız dipnot kullandım. Ayrıca diğerlerinin yazdığı eserlere ve birkaç teknik tartışmaya gönderme yapan, numaralı dipnotlar var. Bunlar daha çok ciddiye alınmalıdır.

Kitap birbiriyle çelişen duygulardan bahsediyor. Bu sizin –kabul benim de– soğuk bir Kasım sabahında dışarıda koşu yapmak isterken, aynı zamanda sıcak yatağımızı terk etmek istememe çelişkimizi anlatıyor. Ekonomik açıdan sıkıntılı dönemde emekli maaşınız artacak mı, diye meraklanırken aynı anda bunu hiç umursamayabileceğinizden, hükümetten çevredekileri incitmiyorlarsa o insanları rahat bırakmasını isterken kimseye zararı dokunmasa bile aynı insanların hayatlarına karışmasını içtenlikle isteyebileceğiniz gerçeğinden bahsediyor.

Yani kısaca aklımızdan geçen; ama farkına bile varmadığımız çelişkileri işliyor.

Bazen çatışıyor muyuz hissi veren, birbiriyle rekabet eden çoklu güdülere sahip olduğumuzu hissettiren, düşünme biçimimizde tutarsızmış algısı yaratan ve ahlaklı olmakla ilgili derin konuların ardında yatan nedenlerin tümü, insan zihninin iç yüzü anlaşılabilir. Evrimin işleyiş biçiminden kaynaklı olarak zihin, farklı işlevleri olan bölümlerden meydana gelir. Anılan bölümler aynı şeyler yapmamak üzere tasarlandıklarından her zaman kusursuz bir uyum içinde çalışamazlar.

Zihni oluşturan bölümlerin çoğu, bir anlamda bazı işleri başarmak için tasarlanmış farklı “kendilikler” şeklinde düşünülebilir. İşte bu kitap; sizi koşturan, tembelleştiren, zeki kılan, bilgisiz bırakan tüm bu farklı kendilikleri konu almaktadır. Çoğunun farkında bile değilsiniz. Neyi yapmak için tasarlanmışlarsa onu yaparlar, bir emir kulu gibidirler adeta.

Sonuç itibarıyla kitap, zihinsel mekanizmanın bu farklı parçalarının hepsinin birbiriyle nasıl uyum içinde çalıştığı ya da zaman zaman çalışmadığına, zihin hakkında bu şekilde düşünüldüğünde insan düşünce ve davranışındaki çelişkilerin nasıl açıklandığına odaklandı.

Neden çatışma halinde olduğumuzu, neden tutarsız ve hatta ikiye bölünmüş olduğumuzu açıklığa kavuşturuyor.

İnsan davranışının bütününe anlamak, onu üreten farklı parçaların hepsini anlamayı gerektirir.

Bu parçalara *modül* denir.

Yarı Gerçekler

Teorime başlarken, sizi –evet sizi– aynı anda karşılıklı olarak birbiriyle çelişen birçok şeye inandıracam (Hiç değilse tırnak içinde “inandıracam”). Önce tuhaf insanlardan söz edip sonra tuhaf vakalarla devam edeceğim. Konuyu kapatmadan, neden gece buzdolabının kapağını kilitleme gibi acayip şeyler yaparız konusu üzerinde biraz duracağım.*

Beynin fiziki yapısını biliyorsanız, sol ve sağ olmak üzere iki yarım küreden meydana geldiğini de biliyorsunuzdur. Normal insanlarda yarıküreler, beyin iki yarısının birbiriyle “konuşmasına” kabaca izin veren, korpus kallosum’la birbirine bağlıdır. Bilginin sol serebral yarıküreden sağdakine ve tersi yönündeki iletimine izin veren şerit budur.

Kimi vakalarda bu bağlantı, sözgelimi sara hastalarında epilepsi nöbetinin bir serebral yarıküreden diğerine sıçramasını önlemek için cerrahi müdahaleyle kesilir. Korpus kallozotomi diye adlandırılan bu işlem, sadece nöbetin yayılmasını değil, aynı zamanda normalde bir yarıküreden diğerine gitmesi gereken bilginin iletimini de engeller. Bu işleminden geçen insanlara işte bu yüzden “bölünmüş beyinli” hastalar denir.

Bunu size neden anlatıyorum? Çünkü sınırlı ya da iki yarıküresi arasında doğrudan ilişki olmayan beyin –doğal olmasa da– çok açık bir vakayı gözler önüne serer: Beyin birbiriyle karşılıklı çelişen bilgi parçaları içerir. Normal koşullar altında bu iki yarıküre arasındaki bağlantılar, iki taraftan gelen bilgilerin birbiriyle bütünleşip uzlaşmasına izin verir. Öyleyse, bu bağlantılar kesildiği zaman, elimizde diğer yarıküredeki bilgiyle çelişen başka bilgiye sahip bir yarıküre kalır.

Mike Gazzaniga ve Joseph LeDoux adındaki nörobilimciler tam da bunu açıklayan deneyler gerçekleştirmişlerdir. Sinir sisteminin yerleşimi gereği bir yarıküreye bilgi sunmak mümkünken diğerine mümkün olmaması gerçeğinden faydalanmışlardır. Üstelik bir yarıküreye, diğerini hiç işin içine katmaksızın, sorulan bir soruya bir anlamda cevap verdirtmek de mümkündür. “bölünmüş beyinli” hastalar “birden çok kendilik-

* Buzdolabı olayını sonraki kısımda okuyacaksınız.

lere" sahip olunduğunu düşünmeyi kolaylaştıran örneklerdir, çünkü her bir yarıküreyle ayrı ayrı iletişime geçebilirsiniz.

Kısa (ve biraz özensiz) hikâye şudur: Bu hastaların sağ görsel alanlarına (yani ön taraf, burnun sağındaki alan) bilgi sunarsanız, bu bilgi sadece sol yarıküreye gider. Bilgiyi sol görsel alana sunarsanız, o zaman da sağ yarıküreye gider.

Sağ yarıküre sol eli, sol yarıküre de sağ eli kontrol ettiğinden, sağ yarıküreye soru sormak isterseniz, soruyu sözlü sorabilirsiniz. Soru kulaklar vasıtasıyla her iki yarıküreye de gider. Hastadan sol elini kullanarak cevap vermesini isteyebilirsiniz. Bu size, sağ yarıkürenin doğru cevap, diye düşündüğü şeyi söyler.

Hastadan soruya sözlü cevap vermesini de isteyebilirsiniz. Vokal aparat beynin sağ yarıküresiyle kontrol edildiğinden, soruya verilen cevap size sağ yarıkürenin doğru cevap, diye "düşündüğü" şeyi verecektir.

Bir dizi klasik deney yapan Gazzaniga ve LeDoux¹ bölünmüş beyinli bir hastaya iki resmi aynı anda gösterdiler: –Sağ görsel alandaki– sol yarıküreye tavuk ayağı ve –sol görsel alandaki– sağ yarıküreye kış manzarası. Aynı hastadan, üzerinde çeşitli nesnelerin resimlerinin olduğu kartlardan, her iki eliyle, gördüğüyle ilişkili bir şeyi işaret etmesi istendi.

Her bir yarıküreyi ayrı ayrı düşünelim. Sol yarıküreden, tavuk ayağına ilişkin bir nesneyi sağ eliyle göstermesi isteniyordu. Sağ yarıküreden, kış manzarasına ilişkin bir şeyi sol elle göstermesi isteniyordu.

Eller –yani yarıküreler– görevlerini iyi yaptılar. Sol el kar kürüme küreğini gösterdi, sağ el de bir tavuğu. Şimdi de "hastaya" –aslında sol yarıküre– neden eller o resimleri gösterdi, diye sorulsaydı ne olacağını düşünün. Sağ yarıküre soruyu duyduğu halde söz merkezini kontrol edemediğinden cevap veremiyordu. Peki ya sol yarıküre? O neyi bilmişti? Evet, soruyu bildi; tavuk ayağı gördüğünü bildi. Şimdi –bakıp bakmadığını görebildiği için– sol elin kar kürüme küreğini gösterdiğini bildi. (Muhtemelen kendisinin bölünmüş beyinli bir hastanın yarıkürelerinden biri olduğunu da biliyordu.) Tavuk ayağı ile

1 Gazzaniga ve LeDoux, 1978.

kar kürüme küreği arasında nasıl bir ilişki var, diye bana sorulsaydı bunu nasıl açıklardım? Ben de hastanın sol yarıküresinin yaptığı gibi küreğin tavuk kümeslerini temizlemek için olduğunu söyleyebilirdim.

Soruyu bilen, kış manzarasını görmüş sağ yarıküreye, tavuk resmini işaret eden sağ ele baktı mı, birbiriyle ilgisiz görünen iki olayı gördü mü diye sorabilseydiniz, size çok farklı yanıt verebilirdi.* Şöyle ki: "Bölünmüş beyinli bir hasta olduğumun farkındayım. Siz can sıkıcı deneyciler de muhtemelen benimle dalga geçiyorsunuz. Sol yarıkürem sağ elimi kontrol ediyor, ama kim bilir benim sağ elim neden bir tavuğu gösteriyor?" Her halükârda tavuk pisliklerini temizlemekten filan bahsetmeyecek gibidir.²

"Hasta" ne olup bittiğini düşünüyordu? Mesele şudur: "*Hasta*" diye bir şey yok. Bu sorunun gerçek bir cevabı yok; çünkü "hasta" dediğimiz birbiriyle az çok bağlantısız iki yarıküredir artık. Siz sadece tek tek, seçilmiş ve ayrı parçaların ne düşündüğünü sorabilirsiniz. "Hastanın" ne gördüğünü araştıran soru kötüdür, cevap da anlamsızdır. (Sorular, gerçeğe dayanmak yerine koşulu varsayarsa, şu adı çıkmış soruda olduğu gibi birçok bakımdan kötü olabilirler: "Karınızı artık dövmüyorsunuz değil mi?")³ Burada "hastanın" neye inandığını sormak, tek bir şeye inanan bütüncül bir hasta olduğunu varsaymaktır. İleri sürdüğüm fikirlerde haklıysam, tıpkı bunun gibi sezgisel olarak sağlam görünen birçok sorunun en iyi ihtimalle problemli, en kötü ihtimalle tutarsız olduğu ortaya çıkacaktır.

Beynimizle Görmek

Beynin farklı bölümlerinin, birbiriyle çelişen iki farklı olaya inanıyormuş gibi görüldüğü tek vaka, bölünmüş beyinli

* Tavuk meze gibi bir şey mesela.

2 "konfabülasyon" daha halk diliyle söylersek kafadan atma üzerine Hirstein'in 2005'te çıkan kitabını tavsiye ederim.

3 Bunun dayanağı var gibi görünüyor. Walton (1999) buna benzer bir sorunun MÖ 4. yüzyıl Yunan felsefecilerine kadar gittiğini iddia ediyor.

hastalarda ortaya çıkmaz. Diğer bilim insanlarından başka, nörolog V.S. Ramachandran da bu tür vakalarla ilgili yazılar yazmıştı. Bunların arasında en ilginç olanı gizemli “hayalet uzuv” olaylarıdır.

Protez bacağı veya kolu olan insanlar, giden uzuvlarını hâlâ “hissettiklerini” sıkça belirtmektedirler. (Bu duyular değişkenlik gösterse de çoğu kez acıyla birlikte anılmaktadır. Bunun nörofizyolojisi ilginçtir, ama kitabın kalanında yaptığım gibi nörofizyolojik ayrıntıları görmezden geliyorum.) Hayalet uzvu olan hastalar her iki kollarının da sapasağlam olduğuna mı inanırlar? Sorduğunuzda, bir kollarının eksik olduğunu söyleyeceklerdir. Dolayısıyla iki kolları veya organları olduğuna inanmamaktadırlar.

Ne var ki *kaybedilmiş kolda* acı duyulması gerçeği, sinir sisteminin *bir bölümünün* orada gerçekten bir kol olduğuna “inanası” anlamına gelmektedir. Ramachandran’ın yaptığı deneylerde elde edilen anlatıya dayalı kanıtlara göre beynin o kısmı, kolun olduğunu *düşünmekle* kalmaz, kendinden emin bir şekilde *ısrar* eder. Hastasından, hayalet koluyla fincana uzanmasını istediği bir vaka nakleder. Fincanı hızla kendine çeker. Hasta “ah” diye bağırır, çünkü hayalet parmakları, Ramachandran fincanı hızla kendine çekerken fincanın kulpuna takılmıştır!⁴ Beyninin bir kısmı “gerçekten” orada bir kol olduğunu düşünmüştür.*

Bu arada –bunu daha ayrıntılı olarak yeniden değerlendireceğiz– sırf konuşan bölümle aynı fikirde değil diye (ve de konuşan bölüm tesadüfen doğru söylüyor diye) orada kol olduğuna inanan beynin o bölümünü önemsememiz gerekir demek için bir neden yok. Dikkate almamız gereken yalnızca insanın konuştuğu şey değildir. Bölünmüş beyin vakasında, hastanın yalnızca beynin konuşan bölümünün aynı zamanda onu gören bölüm de olduğu için tavuk resmini *gördüğünü* düşünmüyoruz. Akılda olup biteni anlamak için sadece ağızdan çıkanlara dikkat etmek hatadır; çünkü aklın konuşamayan tonlarca parçası vardır.

4 Ramachandran ve Blakeslee, 1998. s. 43.

* Bildirilen bu vakaya göre, beynin bir bölümü hastanın “elinden” fincanı bu şekilde çekebilen Ramachandran’ın ahmak olduğunu da düşünmüştü.

İnsanların söylediklerine özel bir önem atfetmek kolaydır. Ramachandran, hastanın beynindeki bölümlerden biri organın kayıp olduğunu bilmediği halde “John kişinin tartışmasız şekilde gerçeğin farkında olduğunu”⁵ söylüyor. Ramachandran “vokal aparatı kontrol eden John’un beyninin bir parçası” ifadesini kullanmamıştı. Umarım sizi çoktan ikna ettim ya da kitap bitince ikna etmiş olacağım ki hayalet parmaklar, fincanın kulpuna aslında takılmadığı halde John’un beyninin ona “ah” dedirten o minik parçası bir diğer parçanın hak ettiği veya neredeyse hak ettiği kadar “John kişisi” olarak adlandırılmaya uygundur. Beynin, ses tellerini kontrol eden o parçası hayret uyandırmıyor, çünkü o sadece bir et parçasıdır.

Devam edelim. Nörofizyolojik bozuklukları olan hastalara ilişkin literatürde yabancı el sendromu* diye bilinen durumdan belki de daha ilginç yoktur. YES’li hastalar, etkilenmiş elin istemdışı hareket ettiğini bildirirler.” Elin kontroldışı hareket ettiğini söylemekle kalmaz, bunun kendilerine ait olmadığını da iddia ederler. Bu vakanın hastaları, kelimenin tam anlamıyla “o elle konuşurlar” ondan ikinci tekil şahısmış gibi “sen” diye söz ederler. Hatta bazen bu kadar kibar da olmaz, “lanet olası sen” derler. Hastalar, yabancı elin bazı işler yaparken onları engellediğini bildirirler. Bir hastanın sözleriyle “sanki kendi aklı varmış gibi” davranırlar.⁶ Bu vakada el hastayı uyandırıyor, yemek yemesini önlüyor, diğer elin içeri soktuğu gömleği dışarı çıkarıyordu. Vakada “çatışma” sözcüğe hakkını verecek kadar gerçektir: “Hastanın karısı ellerin birbiriyle dövüştüğünü görmüştü.”⁷

Bu tür hastalara kibirle, deli damgası vurmamak için insan kendini zor tutuyor. Vücudumuza yapışık bir elin kontrolümüz

5 Age, s. 45.

* AHS: Alien Hand Syndrome –çn.

** Dr. Strangelove’u hatırlayın. [Türkiye’de “Doktor Garipaşk” ismiyle gösterilmiş, çılgın bir generalin nükleer savaşa yol açma serüvenini anlatan komedi filmi –çn.]

6 Biran ve diğerleri, 2006, s. 565. Ayrıca bkz. Biran ve Chatterjee, 2004.

7 Biran ve diğerleri, 2006, s. 567.

altında olmadığına kim inanır? Quija tahtasında* harfler seçerek "ruhsal" bir akşama tanık olmuş, dünya dışı varlıkların yaşadığına inanmaya başlamış birisi o kadar da kibirli olamayacaktır. Bu ruh çağırma olayına bir saniye bile inanmamış, ama yine de "Sanki ellerimi oynatmıyormuşum gibi geliyor bana" diyen kişi, evet siz de pek kibirli olamazsınız.⁸

Normal insanlara geçmeden, hasta popülasyonlarında çeşitli görünen bir diğer olaydan söz etmek istiyorum: Kör görüş yetisi. Şu örneği düşünelim: Hasta A hiçbir şey göremediğini bildiriyor, çünkü tamamıyla kör. Gözlerinde anatomik bir hasar yok. Öte yandan *dışarıdaki* dünyayı gözde yansıyan bir resme dönüştüren ışığın göze girişinden sorumlu beynin ilgili bölümleri zarar görmüş.

Buna karşın, bahsedilen kişinin gözlerine doğru X ve O harflerini kaldırıp hangi harfi gördüğünü soruyorsunuz. Bu küçük deneyi yapmaktan büyük zevk alacağını söyledikten sonra, ne yazık ki *kör* olduğunu size anımsatıyor. Israr ediyorsunuz, o da kibar biri olduğundan kabul ediyor. X ve O'ları gösteriyorsunuz. Cesaretle tahmin ediyor, daha doğrusu yine *kör* olduğunu anımsatarak hiç değilse tahmin etmek zorunda bırakıldığını söylüyor."

Bazı hastaların istatistiksel olarak rastlantısal şansın üzerinde performans göstermeleri dikkate değer. Rastlantısal şansın üzerinde olmak için beynin bir bölümünün X mi, yoksa O mu tuttuğunuza dair bilgiye *erişebilmesi* gerekir. Üstüne üstlük bu parçanın sahip olduğu bilgiyi, vokal aparata bizzat bağlı olan beynin ilgili bölümüne gönderiyor olması gerekir; yoksa hasta doğru cevabı yüksek sesle söyleyemez. Öte yandan beynin konuşma-üretim sistemlerine bağlı *bazı* bölümleri,

* Ruh çağırma seanslarında da kullanılan, üzerinde rakamlar ve harfler olan, üzerine kalem veya çubuk tutturulmuş bir tahta. İsmin Fransızca evet (*oui*) ve Almanca evet (*ja*) sözcüklerinden türediği söylenir -çn.

8 Bkz. Bunları ve benzer noktaları açıklamak için benim de başvurduğum diğer örnekleri kullanan Wegner (2002).

** Ayrıntıları süsleyip püslesem de duyguyu koruyorum. Ben kör olsaydım, biri de bana görsel ayırım testi uygulamaya kalksaydı ne diyeceğimi hayal ediyorum: Kafayı sıyırmış galiba!

tüm bu olup biteni biliyormuş görünmez. Deney yapan kişiye “Hey arkadaşım, ben *körüm*” diye durmadan hatırlatan işte bu parçadır. O halde beynin bir bölümü gördüğünü düşünür –yani aslında bilir– ama diğer bölüm, birinci bölümün göremediğini düşünür. Ne gariptir ki ikisi de haklıdır. Hasta “ben körüm” dediği zaman her ikisi de aksi yönde haklı olabilir; çünkü “ben” şaibelidir. Konuşan bölümün hiç görme deneyimi olmamış olduğu doğru; ama bu, beynin hiçbir parçasının deneyimi olmadığı anlamına gelmez.

Benzer bir olağanüstü olay duygusal ifadelerde gözlenmiştir. Hastaya iki farklı yüz ifadesinin yer aldığı resimler gösterildi: Mutlu-kızgın, mutlu-üzgün ve korkmuş-mutlu. Hasta tüm sorulara doğru cevap veremedi, ama yüz çiftlerinin üçünü tahmin etmedeki başarı ortalama olasılığın üzerindeydi. Beynin bu işi yapan bölümü ilginçtir ki gösterdiği işlev açısından nokta atışı yapıyor gibiydi. Kendisine erkek ve kadın yüzleri gösterilip hangisi hangisidir, diye sorulduğunda hasta ortalama olasılığın üzerine çıkamadı. Çarpıtılmış yüzlerle karşılaş-tırılan yüzler kendisine gösterildiğinde de hastanın cevapları ortalama olasılığın altında kaldı. Hasta, yüz olmayan bir şekli yüzden ayıramadı, ancak mutlu bir yüzü kızgın olandan (yine kusursuzca olmasa da) ayırabildi.⁹ Birlikte ele alındığında bu, görsel işlemin bazı aşamalarından sorumlu beynin bazı parçacıklarının, diğer parçacıklar çalışmazken, hiç değilse biraz çalıştığını akla getirir. Çalışan bölümlerin –yüz ifadelerini ayırt etmek gibi– sınırlı görevleri vardır.

Bu tür yeteneklere sahip olduğu bilinen, adı T.N. olan hastadan engellerle dolu koridordan geçmesi istendi.¹⁰ Bir uçtan diğerine, yönünü değiştirmek zorunda kalsa bile hiçbir nesneye çarpmadan gidebildi. Raporlara göre T.N. niçin öyle yaptığı şöyle dursun, yönünü değiştirmiş olduğunun bile farkında değildi. Bu vaka da beynin konuşan bölümünün çok özel olduğuna “inanmamanız gerektiğine” dair bir başka örnektir. Konuşan bölümün bu gibi vakalarda yanıldığına dair bir anlayış vardır.

9 Pegna ve diğerleri, 2005. Morris ve diğerleri, 2001.

10 Gelder ve diğerleri, 2008.

Beynin bazı parçalarının, şuursuz kalsa bile böyle birçok ilginç işi nasıl yaptığının esaslı bir kanıtıdır bu. Anılan kanıtlar bazı insanların aklına, T.N. vakasının normal insanlarınkinden çok da farklı olmadığını getirdi. Nörolog Chris Frith bunu şöyle ifade etmiştir: “Eyleme geçmiş benliğin en büyük işareti, onunla ilgili çok az tecrübemizin oluşudur. Çoğu zaman eylemlerimizin duyuşal açıdan ne sonuçlar verdiğinin, amaca yönelik eylemlerimiz boyunca yaptığımız hassas düzeltmelerin farkında değiliz.”¹¹

Görmek inanmamaktır

Bu örneklerin, birbiriyle çelişen bilgilerin aynı beyinde aynı anda var olabileceğini kanıtladığı konusunda hemfikir olsanız bile beyni hasarlı insanlardan elde ettiğimiz verilere bakarsak, bu gibi vakalarda tuhaf bir şeyler olduğunu düşünebilirsiniz. Neyse, bu makul. Beyinde birbirinden ayrılmış bölgede olan iki bilgi kırıntısının birbiriyle çelişmesi ve bölünmüş beyne sahip olunması ya da başka türlü bir hasarın olması, benim kuramım için turnayı gözünden vurmaktır. Peki, gelin normal beyinlerle ilgili örneklerle geçelim¹² ve ilk olarak sizin beyninizle başlayalım.

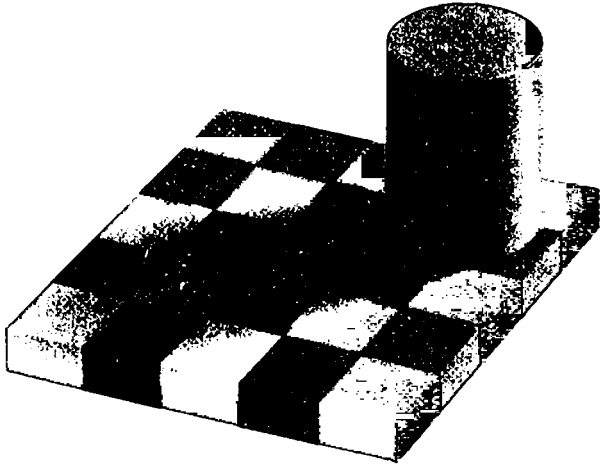
Önce “aynı renk yanılması” denilen görsel yanılmayı inceleyelim (Şekil 1.1.)¹³ Aşağıdaki resimde A ve B olarak işaretlenmiş karelere bakalım. Onların renkleri aynı mı, değil mi? Muhtemelen bu tarz şeylerde, garip görünse bile A ve B aynı tonda olmasaydı, bunu size sormayacağımı bilecek kadar deneyim sahibisiniz. Söz konusu karelerin dışındaki diğer tüm kareleri kapatarak bunu bizzat doğrulayabilirsiniz. Tahta ve

11 Frith, 2005, s. 767.

12 Davidson (1998) normal zihinlerin “belki de kendi kendine olan geçici bir lob bölünmesinden mustarip bir beyin” gibi olduğunu iddia ederek benzer bir hamle yapar. (s. 8)

13 Diğer bilim insanları da görsel deneyimin doğasını ilgilendiren çeşitli konuları açıklamak için bu örneği kullanmışlardır. (Örneğin Pinker, 2002) Benim görüşüm, geleneksel görüşten biraz farklı olarak, birbiriyle uyumsuz karşılıklı iki sembolün bilinç, deneyim veya temsili biçimle ilişkili konulardan bağımsız aynı beyinde var olduğuna dair imalar üzerinde yoğunlaşır.

bizim iki anahtar karemizi çevrelemiş silindir olmayınca, şu iki karenin tıpkı aynı tonda olduğunu göreceksiniz.

Şekil 1.1. Aynı renk yanılsaması. "A" ve "B"yle işaretlenmiş kareler aynı renktir. Copyright @ 1995 Edward H. Adelson.

Görsel yanılsamalar iyi hoş da konuyla ne ilgisi var? İlk olarak kendinize beyninizin bir bölümünün bu iki karenin aynı tonda olduğunu "düşünüp düşünmediğini" sorun.

Buna vereceğiniz kesin bir "evet" olur bence. O iki kareye farklı görebilmemiz, görsel sistemimizin onları *bir biçimde* farklı algılamasına bağlıdır. Yani kabaca söylersek, beyninizin bir bölümünün (görsel sistem veya bir kısmı) o iki karenin farklı olduğuna "inandığı" doğru olmalı ("İnanç" gibi kelimeleri nasıl kullandığımı sonra açıklayacağım). Görsel sistemin sadece o bölümünü, tıpkı bizim bölünmüş beyinli hastaların yarıkürelerine yaptığımız gibi sorgulayabilseydiniz, size onların farklı olduğunu söylerdi.

Şimdi şeklin geri kalan kısmını kapattınız ve o iki karenin aslında aynı tonda olduğunu gördünüz. Şekli kapatmadan bakınca yine farklıymış gibi göründü, ama "siz" bu iki karenin

aynı olduğunu “biliyorsunuz” ve biliyorsunuz derken de bu bilgi aklınızın bir yerlerinde demek istiyorum. O halde iddiam şudur: Bu basit görsel yanılsama, birbirine zıt iki bilginin – aynı ton farklı tona karşı– beyninizin farklı bölümlerinde aynı anda var olduğunu gösteren bir vakadır.

Pekâlâ bunu kabul edeceğinizi söylüyorsunuz. Çok tuhaf, danışıklı vakalarda aynı beynin farklı parçacıklarda çözülmeden kalmış çatışan bilgileri barındırması *olasıdır*. Siz sadece bu kadarına razı olma hevesindeyseniz ben de bu noktada tatmin oldum demektir; çünkü ilerletmeyi düşündüğüm iddiamın geri kalanı bu tür çatışmaların sizin beyninizde de var olduğu *olasılığını* gündeme getirecek, çatışmanın ne kadar büyük –sayısı, ne kadar sıklıkla ortaya çıktığı, beynin hangi bölümlerinde– olduğu gibi aslında yalnızca ilgili kanıtlara bakılarak cevap verilebilecek sorunu ele alacak.

Olayın özüne girmek için birkaç olası itiraza cevap verelim. Belki görsel sistemle ilgili eğlenceli bir şey olduğunu düşünüyor olabilirsiniz. Algısal deneyim, yeni bilgi ve deneyimle etkilenmediğinden görsel sistemin özellikli olduğunu sanıyorsunuz. Belki de algının “üst düzey” bilgiyle değiştirilemeyecek kadar “aşağıdan yukarıya” gittiğini düşünüyorsunuz. İddianız buysa, doğru olmasını istediğiniz şey, size resmi gösterdiğim an ortaya çıkar. Başka ne söylersem söyleyeyim bu onu algılama biçiminizi değiştiremez.

Şimdi Şekil 1.2.’ye bakalım. Onu tarif edin. Ne gördüğünüzü yüksek sesle söyleyin ki sonradan, ben zaten baştan biliyordum gibi aldatma yollarına sapmayın. “Beyaz bir zeminde siyah lekeler” gibi bir şey demiş olmalısınız. Aslında bu doğrudur. Peki, şimdi resmin sol alt köşesine bakın. Orada bir Dalmaçya köpeği gördünüz mü? Yerdeki bir şeyi yiyor, sarkmış kulaklarını ve tasmağını da görebilirsiniz. Peki, şimdi aynı resmi nasıl tarif ederdiniz?

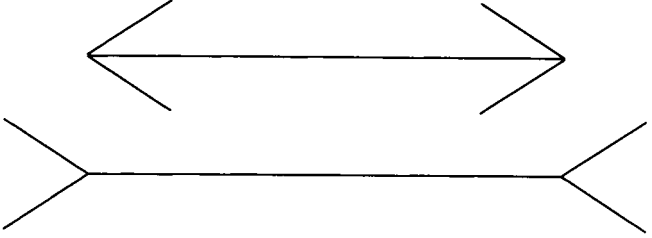
Şekil 1.2. Beyaz zeminde siyah lekeler. Fotoğraf @ copyright 1965
by Ronald C. James

Resmin uzak köşelerine, arkasına bakın, daha önce gördüğünüz gibi, siyah lekeleri görebiliyor musunuz? Birçok insan bunun zor olduğunu, hatta imkânsız olduğunu belirtiyor. Bir kez onun köpek olduğu bilgisini aldıktan sonra resmi görme biçiminiz değişiyor.¹⁴

Görsel sistemin dış dünyaya ilişkin bir dizi "inanç" olduğunu, beynin diğer bölümünün ise farklı bir şeye inandığını gös-

14 Bu meşhur resim Richard Gregory'ye aittir. Bunun, benzer bir ilkeyi açıklamak için diğer yazarlar tarafından da kullanıldığını bir kez daha belirtmek istiyorum. Ramachandran *A Brief Tour of Consciousness* adlı eserinde (s. 48) "Algısal bir problemi çözmeye çalışan görsel beyninizi duyumsayabilirsiniz" der. *Görsel beyninizi duyumsayabilirsiniz* ifadesinde ilginç bir şey vardır (Bunu 3. Bölüm'de inceleyeceğim). Onun cümlesindeki "siz" her ne olursa olsun, beyninizin bir parçası olmalı. O halde cümle şöyle olmalıdır: Beyninizin bir bölümü beyninizin bir başka bölümünü duyumsayabilir.

teren çok sayıda başka göz yanılsamaları da vardır. Ben sadece birinden, üst üste duran iki eşit uzunluktaki çizgiden oluşan Müller-Lyer yanılsamasından söz edeceğim (Şekil 1.3). Dışa bakan ok şekilli çizgi içe bakandan daha uzun görünür.¹⁵

Şekil 1.3. Müller-Lyer yanılsaması

Bizzat kendiniz eşit uzunlukta iki çizgi çizseydiniz bile bu doğrudur. Beyninizin algısal sistemi temsil eden kısmı “çizgiler eşit uzunlukta değil” bilgisini içerirken, diğer bölüm “çizgilerin uzunluğu eşit” bilgisini saklar. Orası size daha çok “kendiniz” gibi geldiğinden, çizgilerin eşit olduğunu düşünen bölümü ciddiye almak ayartıcı olabilir. Üstelik bu vakada o bölüm haklıdır, ama bence bu hatadır. Daha sonra bunun üzerinde duracağım.

Hepsi yanılsama olduğundan bunları eğlenceli bulabilirsiniz, sonuçta dünyayı “sahiden de olduğu gibi” anlaşılmaz hale getiriyorlar. Dünyanın gerçekliğine ilişkin felsefeye dalmayacağım; ama aynı eleştiriye tabi olmayan bir etkiden bahsedeceğim.

Plakları ve pikapları hatırlayacak yaşta olanlarınız, üzerine plak konulan dönen diski elle döndürerek plakların çalınabildiğini de anımsayacaklardır. Bunu hem ileri hem geri döndürerek çalmak mümkündü. Bir dönem için plak geriye çalınınca anlaşılabilen içeriği kaydetme işi epey yaygınlaştı.

15 Herkesin bu yanılsamayı yaşamadığına dikkatinizi çekmek isterim. Benim bilgisel kılıflandırma adını verdiğim şeyle ilgili iddialara ilişkin imalar üzerine yaptığımız tartışma için bkz. McCauley ve Henrich, 2006. Yazarlar sonuç olarak kısmen şu görüştedir: “*Bilgisel Kılıflandırma insan genomunda kapsamlı olarak belirtilmemiştir*” (s. 20 vurgular orijinalden) “İnsan genomunda karakterlerin belirtilmesiyle” ilgili görüşlerim için bkz. Barret ve Kurzban, 2006.

John Vokey ve Don Read isimli iki araştırmacı, bu konuyu inceleyen, şimdi klasikleşmiş bir çalışma yaptılar.¹⁶ İçlerinde Lewis Carroll'ın "Jabberwocky" ve 23. Mezmur'un da olduğu birçok malzemeyi dinlediler, sonra geriye doğru çaldılar. Geriye doğru çalınan bütün ses kayıtlarının şurasında burasında sanki anlamlı gelen ifademi şeyler duymak mümkündü. "Jabberwocky"deki "ağzında sansar olan bir kız gördüm" ifadesi de dahil olmak üzere bu iki araştırmacı birkaçını tanıdı. Kayıtları bir grup deneğe çalıp onlardan özellikle bazı ifadeleri dinlemelerini istediler. Öğrencilerin çoğu gerçekten de bu ifadeleri duydu. Öte yandan *ancak* ilgili ifadeyi dinlemeleri kendilerine söylendikten sonra bunu duyabildiklerini belirttiler. Onların beklenti içinde olmaları, aksi takdirde bihaber olacakları deyimleri duymalarını sağladı.

Bunları kendi kendinize dinlerseniz, ifadenin ne olduğu bir kez size söylendikten sonra onu *duymamak* gerçekten çok zordur. Tıpkı ipucunu yakalama anından itibaren, Dalmaçya köpeğini görmemenin çok zor oluşu gibi. Burada, Dalmaçya köpeği vakasına benzemeyen bir şekilde aslında orada "gerçekten" var olmayan bir ifadeyi duyuyorsunuz. Jabberwocky ve Dalmaçya köpeği vakaları, aklınızın bir köşesine sinmiş bazı bilgi türlerinin (örneğin "Ağzında sansar olan bir kız gördüm" diyen biri, resimde bir Dalmaçya köpeği var gibi) deneyiminizi gerçekten değiştirebileceğini gösteriyor. Bir deneycinin ifadesiyle söylersek, "üst-düzey" bilgi sizin alt düzeyli algınızı noktaları bir köpeğe dönüştürerek, karışık sesleri bir ifadeye çevirerek değiştirebilir. Aynı renk yanılısaması vakasında, bu tür "aşağı yönlü besleme" yoktur. Etrafını kuşatmış cisimlerle birlikte dama tahtasını gördüğünüzde, beyninizin bir bölümü işaretli olan o iki karenin aynı tonda olduğunu bilse dahi, dama tahtasını algılama biçiminiz değişmez.

Görece basit bu gösteriler, normal beyinlerin çalışma tarzlarına ilişkin önemli şeyleri açıklığa kavuşturuyor. Dama tah-

16 John Vokey ve Don Read, 1985, s.1237.

* Kelime anlamı olarak "saçma sapan söz" demek olan *Jabberwocky*, aynı zamanda Lewis Carroll'ın anlamsız kelimelerle yazdığı bir şiirdir -çn.

tası gibi yanılısamalar, neyin doğru olduğu konusunda beyninizin farklı bölümlerinin “uymadığını” kanıtlar. Üstelik bazı vakalarda, beyninizin bir kısmının doğru kabul ettiği bilgi, beyninizin farklı bilgiyle yüklü diğer bölümünü değiştiremez veya güncelleyemez. O halde yukarıda aktardığımız hastaların vakalarında gördüğümüz gibi *normal insan beyinleri farklı bölümlerde birbiriyle uyumaz bilgileri depolar*.

Ayrıca bu örnekler beynin bir bölümünden diğerine gönderdiği bilgiyi nasıl güncellediğinin ipuçlarını da verir. Bazı vakalarda güncelleme olur. “Ağzında sansar olan bir kız gördüm” cümlesini duyma beklentisi, bir dizi sesi değiştirerek in-sanda o ifadeyi gerçekten duymuş olduğu duygusunu yaratır. Oysa dama tahtası vakasında algı değişmez.

Bu normal beyinlerde bile *bilginin beynin bazı özel bölümlerinde izole olduğunu* ima eder. İki karenin aynı derecede açık tonda olduğu bilgisi şeklin görünümünü değiştirseydi, bu, böyle bir bilginin algı sistemi içine “gömüldüğünün” iyi bir kanıtı olurdu. Bunu bilişsel bilimdeki teknik literatüre bağlamak için felsefeci Jerry Fodor 1983’te yayımlanan kitabı *Modularity of Mind*’ta beynin içindeki bilgi akışının bu boyutuna işaret etmek için “kılıflanmış” tabirini kullandı.¹⁷ Tıpkı dama tahtası yanılısamasında olduğu gibi, bir sistemin diğer bölümdeki sistemle ilişkiye geçemeyecek şekilde “kılıflanmış” olduğu söylenir. Burada algısal deneyimi yaratan görsel sistem, iki karenin aynı renk olduğunu “bilen” beynin o bölümünden kılıflanarak ayrılmıştır. Bu demektir ki, söz konusu bilgi algısal deneyimi yaratan görsel sistemin içine ya geçemez ya da onu etkileyemez.

Fodor, kılıflandırma teriminin algısal sistem gibi vakalarla sınırlı olduğunu düşünedursun, biz bunun aslında psikolojinin birçok alanında ortaya çıktığını akla getiren diğer vakaları araştıralım.

17 Bu terim bazen ilgili bir kavramı anlatmak için bilgisayar biliminde kullanılır, ayrıca “bilgi gizleme” diye de ifade edilir (Parnas 1972). Nasıl çalıştığı hakkında hiçbir şey bilmeden, benim yazdığım alt programı kullanabilmeleri basit fikrine dayanır. Sürecin ayrıntıları gözlerden “gizlenmiştir”.

Ara Öğün

İnsan beynindeki tutarsızlıklar görsel yanılsama gibi vakalarla kısıtlı olsaydı, onlarla ilgili fazla kaygı duymaya gerek olmazdı. Bunlar ilginç ve eğlenceli örnekler olsa da çok önemli sayılmaz.

Ama bazı tutarsızlıklar insanları gerçekten heyecanlandırıyor. İnsanı kışkırtan bir isim seçtiği *Why More Sex is Safer Sex* [Niçin Çok Seks Daha Güvenlidir] kitabının yazarı iktisatçı Steven Landsburg şunu yazmıştı: “Şu ikisi bana evrenin en büyük sırları gibi geliyor: *Neden evren yaratıldı?* ve *İnsanlar buzdolaplarının kapısını neden kilitler?*”¹⁸ Bu gizlerden ilkinizi çözecek konumda değilim; ama ikincisi hakkında birkaç sözüm olacak.

Özünde Landsburg’ün ‘Evrenin Büyük Sırrı’ adını verecek kadar endişe duyduğu şey, insanın tutarsızlığıdır. O burada çok büyük –ve gizemli– bir tutarsızlık olduğu sonucuna varıyor. Diyet yapan insanlara, yaptıkları rejimin gereği olarak gıdalara olabildiğince güç ulaşmaları öğütlenir. Fikre göre, gece yarısı canınızın çektiği bir abur cubura ulaşmak zorsa, o arzuya daha zor teslim olursunuz. Bu öğüt kendi içinde açık bir çelişki barındırır: İnsanlar gece yarısı uyandıklarında abur cubur yemek istemiyorlarsa gecenin o vaktinde abur cubur yememeleri gerekir.

Landsburg’ün de birçok diğer iktisatçı gibi bölümleri veya ayrımları olmayan bir zihin algısı var. Bu şöyle çalışır: Her insanın aklında dünyaya ve o insanın tercihlerine ilişkin devasa bir bilgi deposu vardır. Akıl karar vereceği zaman tüm o bilgileri bir araya getirir ve şıp diye cevabı söyler. Bildiğim her şeyi ve tercihlerimi veri kabul edersek, arzularımı tatmin etmek için seçmem gereken en iyi eylem hangisidir? Hangi oda da olduğum, o anda midemin boş veya dolu oluşu, saatin kaç olduğu hiçbir şey bu görüşe göre fark etmez. Her zaman aynı cevap ortaya çıkar.

Aklımız böyle çalışıyorsa, o zaman yatağa gitmeden önce şunu kendinize sorun: Gece yarısında abur cubur yemeniz mi

18 Landsburg, 2007, s. 177.

gerekiyor, yememeniz mi? Aklınız size yememeniz gerektiğini söyleyecektir. Bunu gece yarısı sorarsanız da yine aynı şeyi söyler. O halde yatağa gitmeden önce buzdolabının kapısını kilitlemeye gerçekten gerek yok.

Aklı böyle bölümlenmemiş tek bir bütün olarak görmek, aklıma eski bir oyuncağı getirdi: Sihirli Top 8 [The Magic 8 Ball]. "Tüm sorularınızın cevabının içinde olduğu" Sihirli Top 8, bildiğimiz 8 numaralı bilardo topundan birazcık büyüktür. Ona evet/hayır ile cevaplanacak bir soru soruyorsunuz, sonra dikkatinizi iyice topluyor ve topu aşağı yukarı sallıyorsunuz. Vay canına! Cevap gerçekten topun içine oyulmuş pencerede görülüyor. Sihirli Top 8, kuşkusuz ki tamamen tesadüfi ayarlanmış, "Kesinlikle öyle" veya "Şimdi söylemesem daha iyi" gibi 20 yanıt barındırır. Peki, dünyadaki tüm yanıtların sahibi, bunları birleştirip en iyi cevapla çıkıp gelen gerçek bir Sihirli Top 8 hayal edelim. Aklımız bu anlamda, Sihirli Top 8 gibi olsaydı, insanın bildiği her şeyi, bütün tercihlerini içine alabilseydi ve hepsini bütünleştirebilseydi –iktisatçıların rasyonalite (akılcılık) dediği kadar sihirli bir işlem¹⁹ o zaman insanlar tutarlı davranırlardı. Tıpkı Landsburg ve diğerlerinin aklındaki insanlar gibi. Yatağa gitmeden veya gece yarısı kalktığınızda çalkalayın sihirli topunuzu/aklınızı ve cevabınızı öğrenin.

İktisatçıların aklın bu şekilde çalıştığına, doğaüstü ya da sihirli yetenekleri olduğuna inandıklarını şahsen düşünmüyorum. Burada açıkça birçoğu aklın önemli kısımlara ayrılmış olduğunu düşünmüyor; modüler görüşün aksine onu az çok "bölünmez" sanıyorlar.

Umudum odur ki kitabı bitirdiğiniz zaman, buzdolabının kapı sorununu, Evrenin Sırrı'ndan alıp modülariteyle kolaylıkla açıklanabilecek birçok olaydan biri derecesine düşürmek isteyeceksiniz.

19 İnsanların irrasyonel olduğunu iddia eden kitapların son zamanlarda artmış olması bu konudaki düşüncelerin nasıl değiştiğinin bir kanıtı. Bunu 8. Bölüm'de ayrıntılı işledim.

Bu Hikâyenin Verdiği Ahlaki Dersler

Tutarsızlığın bir çeşidi ahlaki ikiyüzlülüktür. Ben bunu, bir şeyi ahlaki açıdan kınadıktan sonra, gidip aynı şeyi yapmak olarak alıyorum. İkiyüzlülüğün ne olduğunu hayal etmek işten bile olmadığından, gerçekte ikiyüzlü *olmayan* birini bulmak çok zordur. İşte size ikiyüzlülüğün olmamasının neye benzediğini anlatan bir örnek:

Star Trek: The Next Generation (Uzay Yolu, Yeni Kuşak) filminden android Yüzbaşı Data'yı düşünün. İlle o olmak zorunda değil, onun gibi biri de olur. Bu android, insanlarla dolu evrende dolaşmak, kararlar vermek zorunda. Bazı kararlar ahlaki değerler taşıyor. Kahramanımız android olduğundan erdemlilik hakkında kötü sezgileri var, bu yüzden yanında neyin ahlaki neyin ahlakdışı olduğunu yazan ansiklopedik bilgiyle dolu bir defterle dolaşıyor.

Bir işin doğru mu, yoksa yanlış mı olduğuna dair hüküm vereceği zaman listesine bakacak şekilde programlanmış. "Teğmen La Forge, ışın silahını 'öldür' komutuna ayarlayıp Yüzbaşı Picard'a ateş etmen, bilerek onun ölümüne neden olan ahlaki açıdan yanlış olur" gibi. Daha da önemlisi, kendisi bizzat bir iş yapacağı *zaman da* deftere bakıyor. Bekleyen bir eylem ahlaki açıdan yanlışsa onu yapmıyor.

Bana öyle geliyor ki, bizim androidimiz genel anlamda* ikiyüzlü olamaz. Ahlaki yargılarına ve eylemlerine elinde tuttuğu liste yön verirse ahlaki açıdan tutarlı olacaktır. Not defteri şeklindeki listesini alalım ve üzerinde taşıyabileceği bir sabit diske dönüştürelim. Şimdi androidimiz kendisinin -kabaca- tutarlı olmasını sağlayan bir ahlak makinesine dönüşmüş oldu.

Böyle bir androidin yaratılıp yaratılamayacağı konumuzun dışında.²⁰ Bu küçük düşünce deneyi, basitçe bize hem eylemi

* Burada itirazım var, çünkü ahlaklılık yeteri derecede karışık bir şey olduğundan bunun uygulamada ne kadar yürüyeceğini tam bilemiyorum. Eğer Data, *Girişim* ya da işte tüm Federasyon'u Yüzbaşı Picard'ı öldürerek kurtarabilseydi ne yapardı? Ahlak defterimizin sayfaları bu noktada net değil.

20 Bu örneğin öyle görüldüğü kadar hayali olmadığını da unutmamak gerekir. Bilgisayar bilimcisi Ronald Arkin, "Kendi kendine çalışan

hem de ahlaki kınamayı aynı kurallar bütünü –not defterindeki inançlar ve ilkeler– yönetseydi, insan veya nesne nasıl olurdu sorusunun cevabını verir. Böyle bir robot, mesela kendisini eski New York valisinin görevinde bulamazdı.* Fuhuşu kınayan robot, fuhuş içinde yer alamazdı; çünkü elindeki listeye fuhuş dahil edilmiş olsaydı fahişeyi koruyamazdı. Eğer listesine dahil olmasaydı bu kez de onu kınayamazdı.

Bu robotun ne kadar inandırıcı olup olmadığı bir yana, biz insanlar ona hiç benzemeyiz. İnsanların altına imzasını attığı ahlaki ilkeler, hiç kuşku yok ki onların davranışını yönetmez, hadi en iyi niyetle, onları yöneten tek güç bu değildir diyelim. Androidimizin, bu noktaya kadar tarif ettiğim modüler zihinle, en ufak bir benzerliği yoktur. Beynimiz karşılıklı olarak kendine has inançlar bütünü olan farklı bölümlere ayrılmıştır. Bu durum, yani insanın idrak yetisinin mimari yapısı, insan tutarsızlığının bir çeşidine; ama en önemlilerinden birine, iki-yüzlülüğe izin verir.

Gittiğimiz Yer

Bu kitapta ben insan aklının –sizin aklınızın– modüler olduğu savını ortaya atıyor, kendi içinde uzmanlaşmış birçok parçacıktan oluştuğunu, bu modüler yapının insanın doğasını ve davranışlarını anlamada derin ve köklü imalar barın-

---

robotlu sistemlerdeki ölümcül eylemleri sınırlamak için potansiyel olarak uygun, ahlaki denetim ve muhakeme sisteminin yerleştirilmesine dair tavsiyeler” başlıklı bir rapor yayınladı. (Ronald C. Arkin “Governing Lethal Behavior: Embedding Ethics in a Hybrid Deliberative/Reactive Robot Architecture” <http://www.cc.gatech.edu/ai/robot-lab/online-publications/formalizationv35.pdf>.)

- * New York Valisi Eliot Spitzer, fahişelerden *hizmet satın aldığı*nın açığa çıkmasının ardından 2008’de istifa etti. New York Eyaleti Baş Savcısı görevini yürüttüğü sırada –orada hazır ve nazır bulunarak– iki fuhuş çetesi soruşturmasını yönetmişti. Burada verdiği tutuklamalara da dayanarak vali adayı olmuştu. Vali seçildiği gün yaptığı konuşmada Spitzer, “Halkın çıkarlarını, samimiyetini ve namusunu birinci sıraya koyan bir hükümetimiz olunca o zaman tüm yurttaşlar kazanacak” demişti.

dırdığının kanıtlarını sunuyorum. Birbirinden ayrı olan modüllerin aynı anda taban tabana zıt görüşleri barındırması iddiamın önemli parçalarından biri olsa da bunda pek öyle şaşılacak, tuhaf bir şey yok. İddia bu bölüme kadar işlediğimiz malzemelerle ve biyolojik dünyayla da süreklilik arz ediyor.

Sonraki üç bölüm, birinci bölümdeki fikirlere dayanarak yavaş yavaş bu iddiayı geliştiriyor. 2. Bölüm, insan aklını anlamada işlevsel yaklaşımın öneminden çekip aldığı bazı fikirleri sunuyor. Psikolojinin bu dalı aklın çeşitli şeyler için faydalı olduğunu varsayar. Akıl *ne işe yararı* düşünmek, aklın aslında *ne yaptığı* ve bunu tam olarak nasıl yaptığını anlamada yararlı olabilir.

Bu işlevsel yaklaşımı, bilgisayar yazılımlarının temelini oluşturan aynı fikre uygulayabiliriz. Yazılımlar esnek, birçok alt programlardan oluşur.²¹ İnsan zihni de özel amaçlar için tasarlanmış bir dizi alt programlardan –modüllerden– oluşmuştur.

Bu görüşün en önemli sonuçlarından biri, “benlikle” ilgili olarak bizi, insanların genellikle onu anladığından farklı şekilde düşündürmesidir. Özellikle “benlik” kavramının ta kendisini problemin parçası haline getiriyor, sanıldığından çok daha az yararlı olduğu sonucunu düşündürüyor.

Bunun karşısında çok yararlı *olan* iddiaya göre, akıl birçok modülden oluşuyorsa tek modül bütün hepsi adına konuşabilir. 4. Bölüm’de şu anlayışı işledim: Aklınızı hükümete benzetme metaforunu beğeniyorsanız o zaman “sizi” –dünyadaki olup bitenlere tanık olan ve her şeyi “denetleyenin” siz olduğu duygusunu veren beyninizin o parçası– devlet başkanından ziyade basın sözcüsü gibi düşünmek daha doğru olur.

21 Bilgisayar biliminde modülerite üzerine ilginç bir tartışma için bkz. Parnas, 1972, s.1053: “Bir sistemin anlaşılabilirliği ve esnekliğini geliştirmek yolunda modülleştirmeden bir mekanizma olarak” söz eder. Bilgisayar bilimiyle ilgili okuduğum (kabul ediyorum ki çok sınırlı) kaynaklara göre modüleritenin esnekliği azaltmak yerine *arttırdığı* tartışma götürmez. Aynı bu düşünce psikolojide neden böylesine tartışmalı bunu anlamıyorum.

Bu görüş insan psikolojisi hakkında kafa karıştıran bazı şeyleri açıklamaya yardımcıdır. 5. Bölüm'de kimi modüllerin neden gerçeğin ne olduğunu araştırarak şekilde tasarlanmadığını, bilgisiz olmanın ne gibi kazançları olduğunu tartıştım. 6 ve 7. bölümlerde cehaletin ötesine gittim, kimi modüllerin bilgisiz olmakla kalmayıp yanılğı içinde olurlarsa daha iyi çalışacaklarını iddia ettim. 8 ve 9. bölümlerde modüler akıldaki tutarsızlıkların önce "özdenetim" sonra ikiyüzlülüğe yol açan o ilginç fenomene nasıl dönüştüğünü anlatmaya çalıştım.

Kitabın sonunda insan doğasına ilişkin bakışınızın kökten değişeceğini umut ediyorum. Size bir "sen" bir de her şeyden sorumlu bir başka "sen" varmış gibi gelse de tıpkı Whitman'ın dediği gibi çokluklardan oluşuyoruz. Çokluklar birlikte çalışacak şekilde tasarlanmış olsalar bile belirli sıklıkta birbiriyle çatışırlar.

İnsanoğlunun tutarsız ve sizden başka herkesin ikiyüzlü olmasının sırrı işte burada yatar.

2. Bölüm

Evrım ve Parçalı Beyin

Sahici gibi görünen makinelere “içgüdüler” eklemek onları karmaşık yapı, girift hale getiriyor. Bu tür makinelerin nasıl imal edileceğini düşünmek, tıpkı yapay makineler gibi doğal (biyolojik) makinelerin de (organizmalar) iyi işlemek için çok özel mekanizmalara yerleşik olarak sahip olması gerektiğine işaret ediyor. Bu küçük işlevsel parçaların evrim süreci aracılığıyla giderek birikmesi hem karmaşık yapıya hem de çatışmalara yol açıyor.

En çok sevdiğim küçük kitaplardan biri Valentino Braitenberg’in *Vehicles: Experiments in Synthetic Psychology* [Araçlar: Sentetik Psikolojide Deneyler] isimli kitabıdır.¹ Bu kitap, adından tahmin edebileceğinizden bile hoştur. Bir dizi düşünce deneyinde giderek karmaşık hale getirilen “Araçlar”ı ayrıntılı olarak tarif eder. Birinci deneyde, aracın üzerinde –ayakkabı büyüklüğünde bir kibrit kutusunu gözünüzün önüne getirin– bir algılayıcı var. Bu algılayıcı motor aracılığıyla tekerleklerle de bağlı. Duyacın sıcaklık tespit ettiğini varsayalım. Diyelim ki duyacı sıcaklık ne kadar yüksekse her tekerleği hareket ettiren motor o kadar hızlı çalışacak ve tekerlekleri geri

---

1 Braitenberg 1984.

döndürecek şekilde taktık. Bu (hayali) aracı izleseydiniz sıcaklığı “sevmiyor” ya da soğukluğu “seviyor” diyebilirdiniz.

Braitenberg, motor ve tekerlekler arasına giderek daha çok algılayıcı ve bağlantı ekler, sonunda bunlar daha ince düşünülmüş, girift araçlar haline gelir. Aslında ilk araçlar bile oldukça karmaşıktır. Araç 3c’nin üzerinde (toplam 14 tip araç) motora değişik düzenlemelerle tutturulmuş 4 farklı algılayıcı vardır. Algılayıcılardan biri ışığa, diğeri ısıya, biri canlı nesnelere, sonuncusu oksijen düzeyine duyarlıdır. Algılayıcıların motorlara bağlantı şekilleri yüzünden bu aracın kendine özgü zevkleri, yani tercihleri vardır. Braitenberg şöyle diyor: “Bu araç yüksek ıslığı sevmiyor, sıcak yerlerden kaçıyor. Ampullerden daha büyük bir şevkle nefret ediyor, onları gördüğünde hemen üzerine gidip eziyor. Diğer yandan içinde organik moleküller barındıran, oksijeni bol ortamları kesinlikle tercih ediyor; çünkü böyle yerlerde daha çok zaman geçiriyor.”²

Sadece Braitenberg’in yaptığı işlere hayran değilim. Birçok insan algılayıcılar, ortamdaki uyaran ve tekerlekleri hareket ettiren motora giden bağlantılar arasında programlamalar yaparak çeşitli simülasyonlar geliştirdiler. Bunlardan bazıları gerçekten ince düşünülmüş. Başka hiçbir neden olmasa bile “davrandıkları” zaman, sahiciymiş gibi hareket eden bu araçları görmek için Google araştırması yapmaya değer.

B basit düzenek ısı, ışık vb bilgilere ulaşp, onunla yararlı şeyler yapmanın bir yoludur. Kablolama, sıcak şeylerden uzak durması için gereken “içgüdü” araca verir.³ Algılayıcı ve onu motora bağlayan kablonun birleştirilme tarzı “sıcaktan kaçınma mekanizması” diye düşünülebilir.

Modüllerden bahsederken benim demek istediğim şey budur işte. Modül, belli bir işlevi gerçekleştirmek üzere tasarlanmış bilgi işleyen bir mekanizmadır. Hepsı bu.

“Modül” sözcüğü size lego blokları gibi bir şey hatırlatabilir. Oturma odasındaki mobilyalar gibi fiziksel şeylerden söz ediyorsak bu bir anlam ifade eder. Küçük unsurlarla öbekleme-

2 Age, s. 12.

3 Braitenberg “içgüdü” terimini benim burada kullandığım anlamından biraz daha farklı kullanıyor.

ler yapılır: İki kişilik kanepeler + üçlü = oturma grubunun yeri. Oysa burada beyinlerden ya da bilgiyi işleyen bir şeyden söz ediyoruz. Bu anlamda yapıdan değil, *işlevden* dem vuruyoruz. O zaman bilgi işleyen modül, aynı işlemi yapan hesaplamalı bir mekanizmadır.

Kitabın kalanında “modül” sözcüğünü bu şekilde kullanacağım.⁴ Bu, görece diğer kod parçalarından bağımsız kendi başına çalışan, hesaplamadaki alt programa –işlevi olan bilgisayar kodu parçasına– çok benzer. Alt programların nasıl çalıştığı, örneğin işlevlerini nasıl gerçekleştirdikleri çoğu kez diğer alt programlara ulaşmayan “görünmez” “karanlık” ayrıntılardır. Daha sonra göreceğimiz gibi, aklın modüleritesi bakımında bu fikrin benzer olma durumu vardır.

Araçlara geri dönersek: Bir ya da daha fazla motora algılayıcı eklemek –yani modül eklemek– aracın yapabildiği işlevlerin sayısını arttırır. Araç 3c’nin sıcağıdan kaçan ve oksijen arayan iki modülü var. Araç 3c ve ardından tasarlananlar, böylesine karmaşık bilgi işleyen aygıtların –ister bir insanın, isterse bir domuzun beyni veya bilgisayar yazılımının karışık parçası olsun– özel işlevli kendi alanında uzman alt programlar içerdiğini bizlere gösteriyor. Daha net bir ifadeyle, *modül eklemek daha karmaşık davranışları beraberinde getiriyor*.

Son cümleyi italik olarak yazdım; çünkü birazcık mantıkdışı gibi; modüller sanki “basit” içgüdülere benziyor, hatta bir anlamda öyleler; ancak tıpkı Braitenberg’in hayal ettikleri gibi, onlara *biraz uzmanlaşmış birçok sistem* eklemek davranıştaki *esnekliği* arttırıyor. Bilgisayar bilimcileri, yapay zeka araştırmacıları ve akıllı cep telefonu üreticilerinin kabul ettikleri gibi büyük, akıllı bir makine yapmanın yöntemi, daha az akıllı birkaç makineyi bir arada destelemektir.⁵ Bu araçlardaki her bir motor-algılayıcı

4 Bu terimin kullanımı, Fodor’un çığır açan kitabında (1983) onu kullandığı biçimden farklılık gösterir. Benimle Fodorvari görüşün karşılaştırması için bkz. Baret & Kurzban 2006. Kitabımın içeriğinde kullandığım, modülerite hakkında bilgi veren diğer eserler arasında Barrett 2005, Coltheart 1999, Cosmides ve Tooby 1994, Sperber 2005 sayılabilir.

5 Özellikle bkz. Minsky, 1985.

bağlantısının, yani her modülün tek bir konuya hassas olduğuna dikkatinizi çekerim. Algılayıcılar sıcaklık, oksijen ışık vb gibi tek bir şeye ayarlı olduğundan, aracın yalnızca o belirtiye göre hareket etmesine neden oluyorlar. Şimdi Araç 3c'nin gerçekten sıcak bir organik maddeye yaklaştığını düşünelim. Araç kendi kendine çatışacaktır; çünkü modüllerinden biri motorları sıcaklık kaynağından *uzaklaşsın* diye döndürürken, diğer modül motora ona *doğru* gitmesi emrini verecektir. Sıcaklık kaynağı ve organik madde aynı şey olduğunda bu iki modül mutlaka birbiriyle çatışır. Aracın ayrıntılarına bağlı olarak ya sıcak organik maddeden uzaklaşır ya da ona doğru yol alır. İkisini aynı anda yapamaz. (Şüphesiz, "gel beni ye" diyen iki saman balyası arasında kararsız kalan meşhur eşek gibi hareketsiz kalabilir.)

Şu çok basit araç bile herhangi bir modüler sistemin karşı karşıya kalabileceği sorunlardan biri diye düşünebileceğiniz şeyi size göstermiş oluyor. Daha sonra karşılaşacağımız benzer çatışmaları haber verir biçimde bu *araç sıcak organik maddeyi hem "seviyor" hem "sevmiyor"*. Bir anlamda Walt Whitman gibi kendi kendisiyle çelişiyor. Araçlara farklı modüller konur konmaz, aralarında doğrudan bir çatışma olasılığı belirir.

Çatışma, modüller arasında doğrudan bir bağlantı olmaksızın çözülür. Bu iki modül, motoru farklı derecelerde çalıştırınca ortaya çıkardıkları etkinin toplamı sonucu belirler: Modüller birbiriyle "savaşır".

İnsan böyle bir çözümle çıkabilecek problemlerin neler olabileceğini aklına getirebiliyor. Her sisteme, aracı diğer sistemlerle birleşik halde hareket ettirme izni verirsiniz, o zaman aracın yararlı bir şey başarmasını önlemiş olursunuz; çünkü onları yöneten modüller, aracı şuraya buraya çekip itecek, ortamdaki çeşitli nesnelerden uzaklaştıracak veya onlara yakınlaştıracaktır. Hem ışığı hem sıcaklığı "seven" araç, olası tüm sonuçların en kötüsünü aldıktan sonra, karanlık ama sıcak, soğuk ama aydınlık bir yerde çakılıp kalacaktır. Motorlara sinyaller göndererek sistemlere çatışmayı çözün demek izlenecek en iyi yol olmayabilir.

Başka olasılıklar da var. Organik madde algılayıcılarından gelen bağlantıları olan bir araç gözünüzün önüne getirin. Bağlantılar, hem motorlara hem de ısı algılayıcılarına gitsin-

ler. Söz konusu bağlantılar, araç ne zaman sıcak bir organik madde yoğunlaşması duyumsarsa o zaman ısı algılayıcılarını kapatabilir. Modüller arası bağlantıları olan bu araç, iki ayrı mekanizmanın birbiriyle savaşmasına izin vermez, diğerini engellemek için birinin faal hale geçmesinden yararlanır. Bu vakada araç, böyle yapmak için yüksek ısıya katlanmak zorunda kalsa bile organik maddeye yaklaşır.

Bu son olasılık, iki modül arasında bir bağlantı inşa ederek, iki içgüdü arasındaki adeta halat çekme yarışmasından kaçınmış olur. Kuşkusuz ki herhangi iki sistem de onları tarif ettiğim gibi birbiriyle çatışma içine girebilir. En son araçtaki sıcaktan kaçınan modülle, diğer üç modül arasındaki çatışmaları düşünün. Bu sistemlerin her biriyle savaşmaktan kaçınmak için modül, hepsi birbirine bağlı üç yeni bağlantı dizisine ihtiyaç duyar. Araçlar karmaşık hale geldikçe, modüller arası muhtemel bağlantıları kurmak giderek külfetli hale gelir. Daha önce üzerinde modüller olan araca yeni bir algılayıcı eklerseniz, pusuda bekleyen çatışmalarla baş edebilmek için yeni ek bağlantılar yaratmak zorunda kalırsınız. Araçlar karmaşık hale geldikçe, yeni modüllerin birbiriyle savaşmasına izin vermek, aralarında yeni bağlantılar kurmaktan daha cazip hale gelir.

Genel olarak, araçlara yerleştirilmiş sistemlere, içgüdüler arasındaki çatışmalarla baş etmek ya da onlardan kaçınmak için, araç üzerinde tüm sistemler arasında kapsamlı bağlantılar kurma veya onları kontrol etme kabiliyeti vermek iyi midir? Modüller arasında bağlantılar kurarsanız, hangisine öncelik vereceğinize nasıl karar verirsiniz?

Bu başka şeylere bağlıdır: Aracınız ne için tasarlandı?

[D]evrimci Psikoloji

Araçlara yine döneceğiz, şimdi ben [bu andan itibaren EP] diye adlandıracağım kendi alanımdan, yani evrimci psikolojiden birkaç temel ilkeyle sizi tanıştırmak istiyorum. Bu önemli bir ara bölüm; çünkü en son bölümü bitiren sorunun cevabını bize veriyor: Bilgi işleyerek insan aklını düzenleyen modüller nelerdir?

İnsan davranışına dair evrimci yaklaşımı açıklayan mükemmel anlatıları birçok yerde bulabiliriz. Steve Pinker'ın *How the Mind Works*⁶ kitabı bunların içinde tartışmasız en kapsamlı ve iyi olanıdır. Bu yüzden, sadece bazı kilit önemdeki düşüncelerin ve varsayımların altını çizmekle yetineceğim.

İlk olarak EP, psikolojinin diğer alanlarıyla ortak özellikler sergiler. Bu ortak özelliklerden birincisi, hipotez oluşturma, yanlışlama vb gibi genel ilkelere bağlı bilimsel çabadır. Bunu belirtiyorum; çünkü bazı bilgisiz eleştirmenler bu gerçeği atlıyorlar.*

İkincisi EP, bilişsel bilim gibi, beynin yaptığı işin bilgiyi işlemek olduğunu varsayar. Bu alan "hesaplamalı zihin kuramını" destekler. Bu anlamda EP tıpkı bilişsel psikoloji gibidir, kabaca akıllı bilgi işleyen bir makine gibi düşünebilme fikrini beraberinde getirir. Bu alandaki araştırmalarda amaç, beynin hangi programları çalıştırdığı gibi ayrıntıları kestirebilmektir.

Üçüncü olarak EP, organize olmuş işlevsel karmaşıklık için şu anda tek bir doğal açıklama olduğu fikrine bağlıdır: Kuramın hatalarını düzelterken, sonradan yapılan eklemelerle birlikte doğal seçimle ifade edilen Darwin'in evrim kuramı. Bu konu birçok yerde uzun uzadıya tartışıldığı için sözü uzatmayacağım. Bunun temelinde yatan düşünce, organizmaların hiç beklenmedik şekilde örgütlenmiş madde parçaları olduklarıdır. Organizmalar, diğer aday genler pahasına var olabilmek için onları kendi kendini kopyalamak zorunda bırakan evrim sonucunda bu şekle büründüler. Richard Dawkins'in *The Selfish Gene*⁷ [*Gen Bencildir*] adlı eseri içerik açısından en kolay anlaşılabilir kitaplardan biridir.

Beyinlerin bilgi işlediğine, evrimin onları şekillendirdiğine dair fikirler birbiriyle çelişmez; ne var ki disiplinin bazı hararetli tartışmalar yaratmadığını söylemek değildir bu. Jerry Fodor'un Pinker'ın kitabına cevap olarak yazdığı ve akıllıca isimlendirdiği *The Mind Doesn't Work That Way*'i (*Aklın O Şekilde Çalışmaz*) okuduğunuzda bu konu üzerinde uzlaşma olduğunu anlarsınız.⁸

---

6 Pinker, 1999.

* Siz kendinizi bilirsiniz.

7 Dawkins, 1976.

8 Fodor, 2000.

Dördüncü olarak, evrimci biyoloji gibi EP de evrimin işleme tarzından kaynaklı, akıllarımızın onları inşa eden genlerin geçmişte bunu ne kadar başardıklarına bağlı olarak tasarlandıklarını varsayar. Şu anda sahip olduğumuz genler, atalarımızın beyinlerini ve vücutlarını başarıyla inşa ettiklerinde, yepyeni olmak sorunuyla karşılaşır.

Yepyenilik mutlak bir şey değildir. Herhangi bir penguen, atalarının bakmış olduğu o özel ayıbalığına bakmıyordur. Yenilerle karşı karşıyadır. Modern penguenler, genel kategoriden ("tipler") gelen bireysel örneklerle (felsefeciler burada "gösterge" kelimesini kullanmayı severler) başa çıkacak şekilde tasarlanmış kendini uyarlayabilme yeteneklerine sahiptir. Evrim, mekanizmaların av, avcı ve bunun gibi örneklerle başa çıkma-larına yol açar; çünkü organizmalar tiplerle uğraşacak kadar iyi tasarlanmıştır.

Ama hepsi bu değil. Doğal seçim *gelecekteki* tehditleri ya da fırsatları etkilemez. Bu yüzden herhangi verili bir türün üyeleri, atalarının karşılaşmış olduğu uyarlanabilir problemleri çözebilecek şekilde tasarlanmıştır. Bu, başka bir tür için olduğu kadar insan için de doğrudur.⁹ Üstelik evrim yavaş gerçekleştiğinden ve organizmanın karmaşık parçalarında büyük değişiklikler yaratabilmek için birçok kuşak değişimi zorunlu olduğundan, potansiyel bir gecikme vardır.¹⁰ Doğal seçimle

9 Tooby ve Cosmides, 1992.

10 Cochran ve Harpending'in 2009'da yazdıkları kitap, bu konuda ateşli tartışmalara neden oldu. Hızlı genetik değişim ile karmaşık uyum gösterme yeteneğinin evrimi arasında çok önemli bir fark vardır. Ve bu iki yazar sonuncuyla ilgilenmiştir. Cochran ve Harpending, "karmaşık uyum yeteneğinin evrimine ilişkin tartışmaların doğru olduğunu düşünmekle" birlikte "bunun bir ya da birkaç gende değişime yol açan basit uyum yeteneğinin öneminin altını oyduğuna inanıyorlar" (s.10). Ayrıca "insanlarda son zamanlarda meydana gelen çoğu değişikliğin evrimsel açıdan sık ve genelde sadece bir mutasyon derinliğinde olduğu kanısındalar" (s.12). Görüşlerini kanıtlamak için ikna edici bir vaka anlatıyorlar. Bu, burada tartıştığımız, insanların zihinsel açıdan uyum gösterme yeteneklerinin gelecekte çok geçmiş için tasarlanmış olduğu mantığını değiştirmez. Burada incelediğim uyumlar karmaşıktır ve o anlamda, diyelim derinin rengi veya laktoz hassasiyetine benzemez.

şekillendirilecek karmaşık uyumlar için çok, ama çok kuşaklar gelip geçer. İnsanoğlu (son zamanlarda meydana gelen genetik değişiklikler olsa bile) avcı-toplayıcı geçmişi için tasarlanmış uyum gösterme yeteneklerine sahiptir. Hakkında çok şeyler yazılıp çizildiğinden bunu geçiyorum.¹¹ Buradan çıkarılacak ders, insanın uyum gösterme yeteneğinin modern dünyadan her bakımdan olmasa da bazı bakımlardan farklı bir dünyada işleyecek şekilde tasarlanmış olduğudur.

Birçok organizma daha önce atalarının karşılaşmamış olduğu unsurları içeren ortamlarda kendilerini bulur. Hepsi olmasa da bazılarının bu ortamlardan çoğunu ciddi şekilde değiştiren insan faaliyetleriyle ilgisi vardır. Örneğin balıkların evrim geçirdiği ortamı ele alalım. Suda kımıldayan, kıpır kıpır küçük şeyler güvenli bir yiyecek kaynağı olduğundan onları tüketen balıklar başarılı oldu. Doğal ortamlarda, kımıl kımıl olan bu küçük şeyler, oltalara bağlı sivri kancaların ucuna eklenir. Balık oltaları da alet kullanmayı bilen iki ayaklı primatlar tarafından kullanılır. Oltalı primatlar için çok yararlı olan bu şey balıkları aldatır; çünkü onların kımıldayan şeyleri yemelerine neden olacak şekilde tasarlanmış uyum yetenekleri vardır. Bu balıkçıların onları cezbetmek için faydalandıkları bir gerçektir.¹²

Bu ilkenin birçok uygulaması vardır. Yiyecek parçaları, farenin evrim tarihi boyunca fare tuzaklarının üzerinde durmuyordu. Kuşları aldatmak için yapılan çağrılar, avcılar taklit etmemiş, bunları da kuşlar yapmıştır. İnsanlar plan yapabilme ve değiştirebilme yetenekleri sayesinde diğer türlerin işlevsel uyum gösterme özelliğinden istifade etmişlerdir.¹³

Doğaya hakkını vermek için uyum gösterme yeteneğinden faydalanan yalnızca biz insanlar değiliz. En çok sevdiğim örneklerden biri fenerbalığıdır (*Lophius piscatorius*). Av menziline giren küçük balıkları yeme benzeyen, kurt gibi kıvrılan

11 Cochran ve Harpending, 2009. Burnham ve Phelan, 2000. Geçmişteki ortamlarda insanda ne gibi tasarımlar olabileceğini mükemmel biçimde inceliyorlar.

12 Bkz. Barrett, Cosmides ve Tooby, 2007.

13 Cosmides ve Tooby, 2001.

çıkıntısıyla cezbeder. Bu, insan mühendisliği ile doğal mühendislik arasındaki sayısız ilişkiden biridir ve kendi içinde incelenmeyi hak edecek kadar ilginç bir konudur.¹⁴

Burada, modern dünya, geçmişin dünyasından çok farklı olduğundan, bununla başa çıkamayacağımızı –ve aynı mesele için diğer organizmaların başa çıkamayacağını– iddia etmiyorum. Bunu kesinlikle söylemiyorum. Kuşlar süt şişelerini açarlar, insanlar satranç oynarlar. Her iki vakada da tamamıyla yeni bir şeyi başarmak için başka bir amaç için tasarlanmış uyarlamalar kullanılır. Bunda gizem yok, hem de penguenlerin daha önce hiç var olmamış denizaslanlarından kaçmaları gerçeği yanında ilginç bile sayılmaz. Bu penguenler özellikle sadece tek bir denizaslanından kaçmak için seçilmiş olamazlardı.

İnsan atalarının yaşadığı çevre ile modern çevre arasındaki farklar, birçoğu başka yerlerde enine boyuna tartışılan çok ilginç olgular yaratmıştır.¹⁵ Sorunun nasıl bir şey olduğunu duyumsamak için olgun meyve gibi kalori açısından yoğun paketleri bulacak şekilde tasarlandığımızı varsayalım. İştah kabartıcı olduğundan bu şeyler bize tatlı gelir. Şimdi, bir çikolata diliminden içinde tatlandırıcı olan karbonatlı içeceklere, şekilli şekerlere kadar her şey bu iştahtan faydalananak şekilde üretilir. Şekere yönelik iştahımızın, tatlı şeylerin yalnızca meyvelerle ilgili olduğu eski dünyayla kıyaslarsak, şimdilerde sağlığımız üzerinde çok farklı etkileri olduğunu görürüz. Geçmiş ile şimdi arasında –kıtlık dünyasından bolluk dünyasına geçiş– kurulan yanlış bir eşleştirme, insanın uyum gösterme yeteneğiyle birlikte yemli kancayı yutan balığın uyum yeteneğinin de altını oyar.

Yine de geçmişte doğru olan şeyler bugün de doğrudur. Maddi dünyanın kumaşı değişmemiştir. Yerçekimi, nesneleri halen yere doğru, aynı kuvvetle (9,8 m/s²) çekmeyi sürdürür. Newton yasaları yürürlüktedir. Kaldıraç hâlâ iş görür. Gelişmiş dünyada “büyük kedilerden biri beni parçalayabilir” veya “bir fil beni ezer” diye belki birkaç kişi endişelenmek zorun-

14 Vogel, 1998.

15 Burnham ve Phelan, 2000.

da: ama hâlâ nezle olmaya, hapsirip etrafa bakteri yaymaya devam ediyoruz. Bacağımızı kırmamak için önümüze bakmak zorundayız. En önemlisi de öncekine göre etrafta daha çok insan olduğu halde, hepimiz bir anne ve babanın ürünüyüz. Akrabalarımız, dostlarımız, düşmanlarımız var; büyüklü küçüklü gruplara aitiz. İçinde yaşadığımız toplumsal çağdaş dünya ile atalarımıza ait toplumsal dünya arasındaki fark kuşkuyla yer bırakmayacak kadar büyük olsa da arada hiçbir benzerlik yok demek büyük hata olur. Don Brown'ın *Human Universals* adlı kitabı, kültürler arası geçerli olduğu gibi insanların atalarıyla ilgili de doğru olan şeylere göz atmak için iyi bir eser.¹⁶

Kitabın kalanında çoğunlukla toplumsal dünyada gezinmek için tasarlanmış uyum özelliklerinden bahsedeceğiz. Geçmiş ve şimdi arasındaki benzerlikler önemlidir; çünkü zihinlerimiz, çözebilecekleri şekilde tasarlanmış sorunlarla karşılaştıklarında oldukça iyi çalışıp tahmin işinde göreceli olarak başarı sağlıyor. Geçmiş ve şimdi arasındaki farklar ise zihinlerimizin o kadar iyi çalışmadığı, zaman zaman başımızı belaya sokan durumlara yol açıyor.

Uzmanlaşmaya Övgü

İnsanlar da dahil olmak üzere bütün organizmalar aslında makinedir. İnsanların yaptıkları makineler yararlı şeyler yapmak üzere tasarlanmışken, organizmalar yeniden üremek için tasarlanmış makinelerdir.¹⁷ (Devam etmeden, ana konu dışında kısaca şunu belirtmemde fayda var: Bu fikirleri insanlar öylesine iyi biliyorlar ki Darwin'den önce konunun bu kadar açık olmadığı aklımıza bile gelmez. Bir zamanlar, organizma ve onlara ait parçaların üremek için değil, ekosistemi dengede

¹⁶ Brown, 1991.

* Teknik açıdan buraya yazdığım şey kesin doğru değildir; ancak yine de, bu andan itibaren kesinlikten taviz versem bile genler üzerinde vurgu yapmadan bireyler üzerinde vurgu yaparak seçimden bahsetmeyi sürdüreceğim.

¹⁷ bkz. Dawkins, 1976.

tutmak, doğaya çeşitlilik kazandırmak ve hatta insanlar tarafından kullanılmak için çalıştığını düşünmek mümkündür.)

O halde, sağ kalmak ve yeniden üremek için tasarlanmış olan organizmaların bu amaca hizmet edecek çeşitli parçaları vardır.¹⁸ Başarılı biçimde yeniden üreyen organizmalar, popülasyon içindeki diğer organizmalarla karşılaştırıldığında, sağ kalma ve üremek için gerekli işlevleri en iyi yerine getirenler olacaktır. Seçilimin sahneye çıkması çok uzun zaman dilimleri gerektirdiğinden, minik avantajlar bile fark yaratır. Bu yüzden hayvanat bahçesine gittiğinizde veya ıssız bir tarlada durduğunuzda organizma parçalarının işlevlerini ne kadar iyi yerine getirdiklerinden huşu duymak çok kolaydır.

Çalışma masamda eski bir yüksek lisans öğrencimin doktorasını aldığı zaman, bana hediye ettiği *Phyllium celebicum* denilen bir böceğin dik duran bir maketi vardı.* Daha çok bilinen adıyla “yaprak böceği”. Bu böceğin korkunç derecede yaprağa benzeyen bir gövdesi var. Hayvanın dış görünüşünde en çok hoşuma giden, *kısmen yenilmiş ve biraz da çürümüş* bir yaprak izlenimi veren, aslında yeşil rengin kahverengileşmiş bölümü ile üzerindeki çentiklerdir.

Yaprak böceğinin renklendirme işlevi, bulunduğu ortamın rengiyle onun karışmasını sağlayarak tespit edilip avlanmasını önlemektir. Bundan kimsenin kuşkusu olamaz. Yine net biçimde, gözlemlediğimiz –yeşile dönme damarvari yapılar, yapraksı dış hatlar gibi– özelliklere bakarak insan, gözün de

18 Bazı insanlar, “tasarlamak” kelimesinin burada kullandığım şekilde kullanılmasını istemiyor. Kitabın içeriğini oluşturan malzemenin de açıkça göstermesi gerektiği gibi, kelimeyi kullanırken ne bir bilinç ne de niyet akla getirmek istedim. Doğal seçim süreci, mekanizmaların onun sayesinde işlevlere sahip olarak meydana gelmiş olduğu tesadüfi bir süreçtir. Sahip olduğu vasıfları, *bu işlevleri gerçekleştirebilme meziyetiyle ortaya koyar*. Görmek için tasarlanan göz, fotoğraf çeken kameralardan kötü tasarlanmamıştır. Bu yüzden “tasarım” kelimesini, diğerlerinin de yaptığı gibi, kitap boyunca yüzüm kızarmadan kullandım. *Bkz.* Williams, 1996 ve Dawkins, 1986.

* Evet, ödülün yanlış kişiye gittiğini düşününce utandım biraz. Şöyle de düşünebiliriz: Belki ona yüksek lisans eğitiminin en önemli boyutunu aşlamış olabilirim: İnsan akıl hocasını iyi seçmeli.

görmek için olduğunu bilebilir. *Bu yaratığın neden renklenme işlevi taşıdığını, elimde fosil türleri veya ona ait genetik dizilim olmasa dahi bilmem mümkündür.* Adaptasyoncu (uyumu savunan) kuramın lehine olan kanıtlardan söz ettiğimizde bir şeyi kolayca unutuyoruz: Biz belirli işlevlere katkı sağlayan tasarımı özelliklerini arıyoruz.*¹⁹

Yaprak böceği vakasında, rengi ve biçimi gözlemlersek işleve yönelik bir anlam çıkarabiliriz. Maddenin aksi takdirde olması zor görünen böylesine yararlı şekilde düzenlenerek meydana gelmesi ancak evrim yoluyla olur. Renk ve biçim, böceğin neden bu yapıda olduğunun sonucunu çıkarmamızı sağlayan kanıtlardır. Nasıl ki bir nesnenin fiziksel özelliklerini incelemek, işlevine dair veriler sunarsa, benzer şekilde *insan davranışları da insan aklını oluşturan hesaplamalı mekanizmanın işlevine dair hipotezler sunar.* Bu, renk ve biçimin insan zihnindeki karşılığının hesaplamalar biçiminde ortaya çıkması yüzündendir. Yani akıl, yürüttüğü hesaplamalar sayesinde yararlı şeyler yapar, tıpkı nesnelerin biçimlerinin ayrıntıları sayesinde yararlı şeyler yapması gibi. Hesaplama yapabilen aklın doğasının ne olduğunu davranışsal veriyle öğreniriz. Hesaplamalar hakkında bir şeyler söyleyen bu davranışsal veri bize işlevi de haber verir. Burada tartışılanlar da dahil olmak üzere psikolojik deneylerden elde edilen veri, zihin modülleri veya alt programların işlevlerini daha iyi anlamamıza katkı sağlar.

O halde organizmalar, tespit edilip avlanmayı önleyici özel işlevlere sahip parçaları olan makinelerdir. Bu bizi mühendisliğe götürür. Mühendisliğin konumuzla ilgisi var; çünkü organizmanın niteliğine göre bir işlevi var. Doğal seçilimin doğuştan rekabetçi bir süreç olduğunu da göz önüne alırsak, organizmanın kimi parçalarının işlevlerini yerine getirme

---

* Şeklin işlev hakkındaki hipotezlerle ilgili bilgi verdiğini anlayamamak, muhtemelen evrimci açıklamaların neden (yanlış yargıyla) çürütülemez görüldüğünün de cevabı olabilir. Eleştirmenlerin çoğunun hipotezlerin işlev hakkında olmadığını, tarih hakkında olduğunu sanması gibi. Tarihle ilgili hipotezler, işlevle ilgili hipotezlere göre çok farklı kanıtlara ihtiyaç duyar.

19 Bu konudaki bir tartışma için *bkz.* Williams, 1996.

konusunda diğerlerinden azıcık üstün olması bile çok büyük farklara yol açabilir.

Mühendisliğin en basit, hatta temel ilkelerinden biri, *uzmanlaşma; verimi doğurur* ilkesidir. Bu öylesine temel bir ilkedir ki ekonomi ve bilgisayar bilimi sahalarına kadar girmiştir. Genel kural olarak *işlev sınırı dar olan makineler, işlev sınırı geniş olanlara nazaran, işlerini çok daha etkili yaparlar*. Son derece geniş yelpazeli işleri başarmak için bir işte hassaslaştırılmış bir makine kullanılmaz. Farklı işler türlü şekillerde daha etkili biçimde halledilebilir. Her zaman mühendisliğe ilişkin değiş-tokuşlar vardır. Kendine özgü her biçim, bir dizi işlevi başka bir şey yapmak için değiştirir.

Burada mantık, uzmanlaşmış makinelerin hizmet ettikleri dar işleve yetecek kadar iyi çalışabilen parçalara sahip olması gerçeğinden yürür. Nesneler iyi çalışabilmek için özgül şekillere sahip olur. O yüzden bir kepçenin şekli testereden farklıdır. Bir nesnenin şekli, yaptığı işin gereklerine uymak zorundadır. Bu aynı şekil, diğerlerinde aynı anda ve mutlaka daha kötü iş görecektir.

Bu, hesaplamalı "şekillere" uygulanabildiği gibi fiziksel olanlara da uygulanabilir. Hesaplamalı bir mekanizma bilgi işleme problemini çözmekte epey ustalaşırken diğerlerini çözmekte çok yetersiz kalabilir. Bu yüzden satranç oynayan bir programın program kodlaması kelime işlemciden çok farklı görünür. (Bu yüzden Word programını satrançta yenebilirsiniz belki, ama Deep Blue'yu* kullanan bir kitap yazmayı istemezsiniz.)

Bunu açıklamak için uzun zamandan beri ekmek kızartma makinelerini kullanmayı tercih etmişimdir. Bu makineler ekmek kızartırken onları etkili kılan gerekli tüm tasarım özelliklerine sahiptirler. Bir ekmek kızartma makinesinin içine konulan ekmek dilimlerini tutacak kadar geniş, ısıyı ekmeğin her iki yüzüne iletmeye yetecek kadar dar iki oyuk ızgarası vardır.* Benimkinin kenarında ekmeği makinenin içine koy-

* Deep Blue: Kasparov'u yenen ünlü satranç programı -çn.

* Benim ekmek kızartma makineme açmalar iyi yerleşmiyor. Açmalar için tasarlanmış, daha geniş ızgaralı tost makineleri de var biliyo-

mama yarayan, plastik akıllı bir sap var. Bu sap fazla ısınmaz. Belli bir zaman geçince içindeki tost (hazır turta ya da her neyse) dışarı atan, otomatik zamanlayıcısı var. İşlevini yerine getirmeye yarayan, ısıtıcı unsurlar ve elektrik kablосundan da bahsetmeliyiz.

Çeşitli parçaların ekmek kızartma makinesinin bütün işlevine katkı sağladığına dikkatinizi çekerim. Makineyi ekmeği kızartmakta *iyi* hale getiren o parçalar aynı zamanda ekmek kızartma makinesinin işlevine dair kanıtlar sunar. Ekmek kızartma makinesinin işlevinin ne olduğuna dair birini ikna etmek pek zor değildir. Hatta ekmek kızartma makinesinin ne işe yaradığını size kimse söylememiş olsaydı bile onun ekmeği kızartmak için tasarlanmış olduğunu tahmin edebilirdiniz. Yapılış şeklinden bu işe uygun olarak tasarlandığı öylesine kesindir ki başka bir şey akla gelmez.

Ekmek kızartma makinesi yerine pürmüzü ele alalım. Ekmek kızartmak için pürmüz de kullanabilirdiniz. Tabii bu hiç verimli olmazdı; çünkü bir sürü ısı boşa gider, ekmek eşit biçimde kızarmak şöyle dursun, ziyan olurdu. Bunu kesinlikle denemedim. Ekmek kızartmak için tasarlanmış tost makinesi, çözmek zorunda olduğu probleme ilişkin, ekmeğin belli bir şekli olmasını, belli bir süre ısıtılmasını, elektrik iletimini sürekli sağlayabilen bir prize sahip olmasını ve bunun gibi önemli şeyleri “varsayar”. Öte yandan pürmüzün şekline bakarsak bu tür varsayımlar aklımıza gelmez. Ekmek kızartma makinesinin dar bir işlevi olduğundan mutfak yönelimli çoklu işleri gerçekleştirme işinde facialar yaratabilir. Ne konserve açabilir, ne kahve pişirebilir ne de kâğıt havluları koparmakta başarılı olabilir.

Ekmek kızartma makinelerinin başka işlevleri yerine getirmekte de kullanılabileceğini göz ardı edemeyiz. Örneğin, onu bir kâğıt ağırlığı olarak kullanabilirsiniz. Tıpkı Bill Murray’nin karakterinin *Scrooged*’ta* keşfettiği gibi onu bir silah olarak

---

rum. Bunlar ekmek kızartmakta ne kadar iyiler, bilmiyorum. Sadece geniş ızgaralı olduğundan, ısıtıcı unsurların ekmekle temas eden yüzeyden uzak olması nedeniyle, kötü olabilir diye tahmin ediyorum. Cevabını bilen okuyucular bana ulaşabilirler.

* Türkçeye *Benim Gecem* diye çevrilmiş bir film –çn.

kullanabilirdiniz. Parlaksa, onu sevdiğinizle buluşmaya gitmeden hemen önce, saçlarınızı taradığınız bir aynaya çevirebilirdiniz. Ekmek kızartma makinesinin tepsisinde biriken ekmek kırıntılarını yapmak için ondan faydalanabilirdiniz.

Aslında ekmek kızartma makinesinden iyi bir kâğıt ağırlığı olmaz. Çok büyük ve hantaldır. Ondan iyi bir silah da olmaz; çünkü etkili biçimde hareket ettiremezsiniz. İçbükey olduğundan iyi bir ayna da değildir, görüntünüzü çarpıtır. Kırıntı yapmakta da usta sayılmaz; çünkü kızarttığı ekmek diliminin yalnızca bir bölümünü kırıntı haline getirebilir. Son derece verimsiz.

Neden bu ekmek kızartma makinelerinden bahsedip duruyorum? Çünkü beyinlerimiz de tıpkı bu makineler gibi, işlevleri olan makinelerdir. İnsanların yaptığı aletlerden veya biyolojik makinelerden söz ediyor olalım, *çözümü düzenlilikler içeren bir sorun olması noktasında, o problemle ilgili etkili bir çözüm, mekanizmayı o iş için ustalaştırıp problemi çözme konusunda etkili kılarak bu düzenlilikleri ortaya koyacaktır.* Organizmalar bağlamında ortamda düzenlilikler olması noktasında doğal seçim, evrim bağlamında tasarımın verimliliği hayati önemde olduğundan, uzmanlaşmanın avantajlarından faydalanabilecek tasarımların tarafında olacaktır.

Yaprak böceğimize geri dönersek, yapraksı hatları ve renklenebilme özellikleri içinde yaşadığı ortamın ekolojisine uyacak şekilde uzmanlaşmış vasıflardır. Hafif yenmiş ve çürümüş yeşil yapraklar, onun yaşadığı ortamın parçası olmasaydı, ortama yönelik renklenebilme kabiliyeti etkili bir çözüm olarak karşımıza çıkmazdı. Üzerinde bulunduğu zemine bağlı olarak, rengini ve biçimini değiştirebilen bir yaprak böceğinin "hali vakti daha yerinde" olmaz mıydı? Evet, belki olabilirdi, ama evrimde her zaman değiş tokuşlar vardır. Dinamik bir renk şemasının maliyeti de olur. Bir organizmanın özellik maliyeti, faydalarıyla birlikte onun evrimsel başarısını belirler. Biçim ve renk değiştiren bir yaprak böceği mümkün olsaydı* bile bu

* Aslında doğada böyle bir şey bulunur. Taklitçi ahtapot (*Thaumoctopus mimicus*) birçok kılığa girebilir. Rengi de şaşılacak ölçüde hızlı şekilde değişebilir.

özel renk ve şeklin, evrim piyangosunda en iyilerin sağ kalmasına yarayan, o ortamda görünmesi çok zor olurdu.

Seçilimin, optimum bir tasarımı üretememesinin başka birçok nedeni vardır; çünkü doğal seçim tesadüfi bir süreç üzerinde işler: Mutasyon. Mutasyona uğramış bir gen görülemeyecek olursa seçilemez. Yeni yapı sorunsalına yol açacak mühendislik kısıtlamaları olabilirdi. Tıpkı şehirlerdeki yeni binalar ve caddelerin zaten orada var olan binalar ve cadde-ler yüzünden engellenmesi gibi. O halde beyinlerimizde atalarımızın karşılaştığı uyumsal problemleri çözecek kadar iyi tasarlanmış devrelerin olduğunu düşünmek ne kadar mantıklıysa, kusur veya eksiklikler olduğunu düşünmek de o derece mantıklıdır ki bu konuya sonra tekrar döneceğim.

Uzmanlaşmak

Beyinlerin işlevi bilgiyi işlemektir, o halde bilgi işleme sistemlerinde uzmanlaşmanın avantajları ve değiş tokuşlar üzerinde düşünmemiz gerekir. Bilgi işlemeyi gerçekleştirecek mekanizmaları kurma yolunda epey saatler harcamış bilgisayar uzmanları, hacimli programlama işlerini, dar bir çerçeveye tanımlanmış, daha küçük problemlere dönüştürmeyi yararlı bulmuşlardır. Bir alt program veya makro yazmaya çalışan biri bunu hissedecektir. Modüleritenin diğer yararlarından başka, çözmeniz gereken problem hakkında –formatı; bilginin ne şekilde (tam sayı, gerçek sayı veya dizi) içinde olup olmayacağı gibi– ne kadar çok varsayımda bulunursanız söz konusu işlevi yürütecek kodu yazmak o kadar kolaylaşacaktır.

Bilgisayar biliminde, bu alandan anladığım için söylüyorum, karmaşık bilgi işleme sistemleri bağlamında modüleritenin iyi bir fikir olup olmadığı tartışılmıyor bile. Modülerite veya son zamanlarda dile getirildiği şekilde “ilgiler ayrılığı” “yazılım mühendisliğinin yol gösteren anahtar ilkesidir”.²⁰ Bilgisayar uzmanları, iyi bir sistem tasarımı yapmanın, hesaplamaları alt bölümlere ayırmaktan geçtiğini uzun zamandan

20 Ossher ve Tarr, 2001, s. 43. Ayrıca bkz. Baldwin ve Clark, 2000.

beri biliyor. Böyle yapmak sistemin daha esnek, kolaylıkla değiştirilebilir olmasını, hata kaldırmasını sağlıyor. Modüllerin “içinde gizlenmiş” bilgi kavramı bile –bu daha sonraki bölümlerde araştıracağımız fikirlerin çoğuyla benzerdir– uzun zamandan beri bilinmektedir. Bilgisayar biliminde bunun kabul edilmiş olduğunu göz önüne alırsak, psikolojide modüleritenin neden bu kadar tartışmalı olduğu belirsizdir.²¹ Bu ilginç soruyu başka bir zamana bırakıyorum.

“Alana özgü” denilen diller ile genel amaçlı diller arasındaki farkı düşünün. Başvurduğumda genellikle ikircikli olsam da bu amaca yönelik baktığım Wikipedia’ya göz atalım:

Alana özgü bir dil (onu destekleyen yazılımla birlikte) yaratmak, bu yeni dil, problemi ve çözümünü daha önce var olan dillere kıyasla daha net ifade etme imkânı veriyor ve söz konusu problem tipi sık denilebilecek aralıklarla ortaya çıkıyorsa değerli bir eylem olabilir.²²

Tersi de şu şekilde devam ediyor: “Bunun tam karşısı C veya Java gibi *genel amaçlı programlama dilidir*”. Alana özgü diller, dar çerçevede tanımlanmış işleri çok iyi başardığından, bunları etkili-verimli olarak yapabilirler. Genel amaçlı diller değişik toluşun diğer tarafında yer alırlar. Birçok farklı şeylerde kullanılmakla birlikte onlarla tek bir şey yapmak, dil özellikle o amaca hizmet etmek için yaratılmadığından daha az etkili olur.

Wikipedia maddesi “söz konusu problemin” “sık denilebilecek aralıklarla ortaya çıkması” şartını getiriyor. O halde, aynı işlemi tekrar tekrar yapmanız gerekmiyorsa, bilgi işleme mekanizması kurmanın anlamı yok. Aynı fikir evrim bağlamında da uygulanabilir, ama doğal seçim vakasında bu iyi bir fikir olmayı aşır kural haline gelir. Seçim, rolünü birçok kuşak boyunca oynadığından bir genin seçilebilmesi için popülasyon

21 Benim konuya ilişkin merakımı uyandıran, 2005’te okuduğum Rasmussen ve Niles oldu. Psikolojiyle birlikte biyolojinin de modüler olduğunu *varsaydıkları* kitapta, insanlarınki dahil, tüm modüler sistemlerin evrimsel başarısını, mühendisliğini insanların yaptığı sistemlerdeki modüleritenin değerini kanıtlamak için kullandılar. Bu yöndeki tartışmayı ilk o zaman fark etmiştim.

22 http://en.wikipedia.org/wiki/Domain-specific_language 01/07/2009 tarihinde erişilmiştir.

içerisinde çoğalabilmelerine yetecek sıklıktaki bir üreme oranında kendisine avantaj sağlaması gerekir. Bir kuşakta avantaj, bir sonraki kuşakta dezavantaja neden olan bir genden seçim sürecini devam ettirmesi beklenemez.

Bilgisayar biliminden bahseden bir metin, özde olan değiş tokuşlar nedeniyle farklı sorunları çözmek için farklı sistemler geliştirmenin yararlarından söz ediyor. Bu metnin bir bölümünü buraya alıyorum; çünkü yazarlar, uzmanlaşmış araçların içinde olduğu bir bohçaya sahip olmanın katkılarını inandırıcı şekilde anlatırken, evrimsel psikologların kullandığı²³ aynı örneklemeği kullanmışlar:

Eskiden tek bir dilin bütün programlama işlerinde en iyi sonucu alacağı düşünülürdü... Zaman geçtikçe, daha az değil, daha fazla dil kullanıma girdi ve halen yeni diller ortaya çıkmaya devam ediyor... Nasıl ki çapı 10 mm olan somunu açmak için işinin ehli bir tamirci somun anahtarı, lokma anahtar, sıkmalı somun anahtarı, sıg duylu soket, derin duylu soket gibi farklı aletler taşır, işinin ehli bir programcı da özel durum için gereken en iyisini aralarından seçebilsin diye birçok farklı dil bilgisi taşır.²⁴

Akıl da tıpkı bilgisayar gibi, içinde program ve alt programların olduğu bir yazılım bohçasıdır. Burada insanların bilgi elde etmediğini, diğer insanlardan öğrenmediğini, bilgiyi aktarmadığını iddia etmiyoruz. Mekanizmayı doğru işletecek şekilde kuracak zorunlu bilginin kaynağı konusunda uzmanlaşma bir şey söylemez. Birçok modül, dünya hakkında bilgi toplamak için tasarlanmıştır. Dil öğrenme sistemleri de en çok bilinen örnektir.²⁵ İleri sürülen bu savda, modüler sistem öğrenmez, esnek değil ya da sadece yeşil olursa olur denmiyor. Birçok insan benzer çıkarımlarda (yeşil olma kısmıyla ilgili değil) bulunuyor; ama uzmanlaşma, kesinlikle genetik olarak kararlı, sabit ya da diğer dogmatik şeylerle aynıymış gibi düşünülemez.

23 Cosmides ve Toby, 1994. Ayrıca bkz. Gigerenzer ve Selton, 2001.

24 Reynolds ve Tyhmann, 2008, s. 59.

25 Pinker, 1994.

Gerçekten de “Araçlar”la ilgili örneklerde gördüğümüz gibi, modüler sistem eklemek *karmaşıklık ve esnekliği* artırır. Bu bilgisayar uzmanlarının öğrenmiş olduğu bir derstir.

Sadece bilgisayar uzmanları değil tabii ki. Apple’ın, iPhone serisindeki başarısının ben geniş ölçüde, kendi alanında uzman birçok alt programı kullanmasından geçtiğini düşünüyorum. Dar çerçevede işleyen birçok alt uygulama çalıştırdığı için iPhone, (geniş çerçevede) yararlı (Bu yüzden benzer özellikli rakipleri çıktı). Bunu modüllere benzetebiliriz. Mühendisler evrimin yaptığı aynı çözümü buldular. Kendi alanında uzman birçok uygulamayı bir bohça içinde toplayıp bunu yararlı ve esnek bir bilgi işleme cihazına dönüştürdüler.

Genel Anlamda

Özetle, uzmanlaşma verimlilik meydana getirdiğinden, verimlilik evrimsel bir üstünlük başısladığından, organizmaların beden ve beyinlerinin birbiriyle etkileşimde olan modülleri saklayan bir bohça içinde işlevsel uzmanlaşma göstermesi beklenmelidir.

Bu genel fikir, işlev-bilim (fizyoloji) alanında tartışma götürmez bir durumdur. Hayvanlar âlemine baktığımızda, kendilerine özgü ekolojik konumlarına göre, organizmaların uyum yeteneklerini yansıtan işaretler görürüz. Darwin’in düşüncesinin biçimlenmesinde önemli rol oynaması nedeniyle, uzmanlaşmanın en iyi bilinen örneklerinden biri, Galápagos Adaları’ndaki ispinozların gaga şekillerinin farklılaşmasıdır. Jonathan Weiner’in harika kitabı *Beak of the Finch*,²⁶ farklı adalardaki özgül ekolojik koşulların kuşların evrimine nasıl yol açtığını, gagalarının yerel ekolojiden faydalanacak şekilde nasıl uzmanlaştığını ayrıntılı işliyor.

Bu fikir, hayvan davranışı alanında da tartışma götürmez görünmektedir. Örümcekler bu işlevsel özgüllüğün adeta en güzel örneğidir. Miniminnacık beyinlerinin içinde birkaç farklı tür ağ örme için devreler vardır: Küresel, huni biçimli ve yap-

---

26 Weiner, 1994.

raksı ağlar... Bunlardan her biri, kurulacak ağın şekline özgü olarak, belli zamanlarda bir dizi özel hareket gerektirir. Normal olarak, ağ örmek üzere gelişmiş her bir örümceğin beyninde ağ örmekte verimli olması için seçilmiş programları vardır.

Böyle sayısız örnek gösterebiliriz. Çardakkuşu eşini cezbetmek için yuvasını süsler, balarıları gıda maddelerinin yerini birbirlerine bildirmek için dans ederler, yarasalar, böceklerin yerini tespit edip yemek için radar kullanırlar, Amerika keçeli sıçanı (*possum*), büyük bir teatral yetenek sergileyerek, muhtemel bir yırtıcı onunla ilgilenmesin diye ölü taklidi yapar.

Fikir, insan fizyolojisinde de göreceli olarak tartışılmamaktadır. İnsanlar işlevsel uzmanlaşmanın kaba morfolojide görünür olduğunu kabul ederler. Kalp kanı pompalama işi için iyi tasarlanmıştır, kanı süzme işinde iyi değildir. Karaciğer kanı süzmek için iyi tasarlanmıştır, pompalamakta iyi değildir. Bu hücresel düzey için de doğrudur. Bilgiyi iletme işinde çok iyi olan nöronlar, enerji depolamakta başarısızdır, yağ hücreleriyle tam tersidir.

İlginçtir ki rekabetin anahtarı uzmanlaşmadır fikri, ekonomik kuramın kökeninde yüceltilmiştir. Ticaret ve borsa teorilerinin göbeğinde duran, ekonominin "karşılaştırmalı üstünlük" teorisine göre, ülkeler kabaca, daha iyi ürettikleri ürünlerde uzmanlaşmaya gitmelidirler. Buradaki "daha iyi" "diğer ürünlere göre daha iyi üretme" anlamına gelmekte, "aynı malları üreten diğer ülkelerden iyi olmak" anlamını taşımamaktadır. David Ricardo bu ilkeyi ilk kez ileri sürdüğünde, İngiltere için (herhangi bir) şarap üretmektense, kumaş üretiminde uzmanlaşmanın daha iyi olacağını kanıtlamıştır. Üstelik, İngiltere'nin ticari ortağı olan Portekiz, İngiltere'nin yapabileceğinden çok daha ucuza kumaş üretebildiği halde. İş bölümünden faydalanabilmek için uzmanlaşmada yol almak şarttır.

Uzmanlaşmanın avantajlarının kabul edildiği ve göreceli olarak tartışma götürmediği alanlardan bahsediyorum; hücre fizyolojisi, hayvan fizyolojisi, hayvan davranışı, insan fizyolojisi, ekonomi-bilgisayar dememe bile gerek yok; çünkü bazı vakalarda öyle olsa bile bu iddiamın insan psikolojisinde de tartışma götürmemesi gerektiğine inanıyorum.

Genellikle görü uzmanları kendilerini evrimci psikolog olarak düşünmedikleri halde, insan psikolojisinin parçası olan görü çalışması, burada tasvir edilen yaklaşımın iki temel ilkesini vücuda getirir. Görü uzmanları işin doğası gereği işleve yöneliktirler. Üzerinde çalıştıkları neyse onun bir şey yapmak üzere tasarlandığını varsayarlar.²⁷ Bu bir şey şudur: Elektromanyetik tayfin bir bölümünden (görülebilir ışık), enerjinin içinde saklı olan bilgiyi alıp fiziksel dünyanın temsilini üretmek.

Şimdiki tartışmamız için daha da önemli olan, geçtiğimiz birkaç on yılda yapılmış, sayıları hiç de az olmayan keşifle güdülenmiş görü uzmanları, zarif şekilde tasarlanmış ve dar işlevleri olan mekanizmaların peşine düştüler ve bunları buldular. Görsel sistemde işlevi, çeşitli yönlerde baktığımızda kenarları tespit etmek olan uzmanlaşmış bileşenler vardır. Benzer uzmanlaşma türleri, diğer duyuşal sistemlerin yanında, görmenin farklı aşamalarında ortaya çıkar. Bu sistemlerin ne kadar hassas olduğu kuşkusuz tartışma konusu olarak kalıyor.

Söylemek istediğim, insan beyninin toplumsal davranış için tasarlanmış parçaları *hariç*, kimi işlevleri olan keşfettiğimiz ya da yarattığımız her şeye uzmanlaşmanın uygulanabileceğini iddia etmek için bir neden yok. Bazı nedenlerden, birçok insan aynı mantığın, grup oluşturma, eş ve arkadaş seçmeyle birlikte görsel alanda kenar olup olmadığını da tespit etmekte kullanılmasından rahatsız. Evet, bunlar çok *karmaşık* işlevler olabilir, ama bu toplumsal sorunları çözmenin mantığı tamamıyla aynı: Uzmanlaşmadan gelen verimlilik.²⁸ Doğal seçilimin insanların zihninde eş-arkadaş seçmek, ahlaki yönden diğer insanları kınamak gibi şeyler için özellikle tasarlanmış sistemler yarattığını mı söylüyorum ben? Buna kalıbınızı basabilirsiniz.

Devam etmeden önce, sistemlerin işlevsel olarak uzmanlaşmış olduğu fikrine sizi inandırmak için bir hamle daha yapmak istiyorum. Bunu karşı yönden, yani genel işlev düşüncesinden gelerek yapmak istiyorum. Hayat boyunca "genel işlev"

27 Bkz. Marr, 1982.

28 Symons, 1979. Tooby ve Cosmides, 1992.

nesneleri toplayıp durmaktayım. Bunların arasında en çok sevdiğim, öğrencilere sınavlarda verdiğimiz kodlama kâğıdı. Mutlaka görmüşsünüzdür. Üzerinde öğrencilerin sorulara cevap verirken 2 numara yumuşak bir kalemle işaretlediği, beş küçük yuvarlaktan oluşan diziler vardır. Formun en tepesinde genellikle “Genel Amaçlı” yazar. Ben buna bayılıyorum; çünkü sizin “genel” amacınız, özel bir makineyle okunacak çoktan seçmeli testte öğrencilerin cevaplarını kaydetmek olduğu sürece bu “genel amaç”tır. Söz konusu makine öğrencilerin tüm cevaplarıyla birlikte doğru cevapları da gösteren bir bilgisayar dosyası yaratır.

Ben “genel amaçlı” sabunlar, tarayıcılar, tornavidalar, hesap makineleri, filtreler, un, hediye kartları, lensler, ampuller ve hatta “genel amaçlı araçlarla” çok karşılaştım. Bana öyle geliyor ki tüm bu şeyler evlerinde oturan insanlara saldırmak için yapılmış. Bunların her birinin özel işlevi var gibi. Kendi adıma, makul bir dar işlevi *olmadıkça*, yararlı bir şeyi düşünmek hayal sınırlarımı aşıyor.

Dar işlevli şeyler de çok üstün işler yapabilirler. Google buna iyi bir örnektir. Google’ın arama motorunun metinleri aramak gibi özel işlevi olsa da (gerçi artık buna resim ve videoları aramak da eklendi) bunu (kabaca) tüm internette yapabilir.²⁹ Bu onun işlevinin “bilgi araştırma” hevesiyle yüklü olmadığı anlamına gelmez.

Aklın uzmanlaşmamış genel hünerlere sahip olduğunu iddia edenler öğrenmeye meyillidir ve şu tür savlar ileri sürebilirler: “Örneğin bağışıklık sisteminde geniş bir öğrenme sistemi vardır... Bunun alternatifi, farklı hastalıklar için uzmanlaşmış etkilenmez modüllere sahip olmak olurdu...”³⁰ Bu sav bazı özel *şeylerde* uzmanlaşmayı, *işlevin* uzmanlaşmasıyla karıştırıyor. Birçok patojene karşı kendi işini yapabilmesinden bağımsız, yine de doğru ve güzel şekilde uzmanlaşmış olarak tasvir edilebilir: Zararlı patojenlere karşı vücudu savunmak.

29 Pinker (2005) bu örneği kullanır.

30 McElreath ve diğerleri, 2008. Burada insanın tutarsızlığı üzerine yazılmış bir kitapta, benim de bizzat yazarı olduğum bölümdeki bir iddiaya katılmıyorum.

Tabii ki çok farklı patojenlerle savaşma yetisinin bağışıklık sisteminde olması çok hoştur, ama bu onun *işlevine* bakış açımı değiştiremez. Ekmek kızartma makinelerine dönersek, onların hazır turtaların bulunmasından önce üretildiğini varsayalım. Bu tür ekmek kızartma makineleri yine de onları kızartabilir. Bu da ekmek kızartma makinelerinin ne için tasarlanmış olduğu fikrimi değiştirmemi sağlamaz.

İster insanın ürettiği eserler yoluyla, isterse doğal seçilimle olsun ne zaman yararlı bir şey yapılırsa bu, işi gerçekleştirmeye olanak verecek bir biçimden bağımsız olamaz. İnsan beyninde genel işlevli, yapay olgu, organ veya devreler olamaz; çünkü kavramın kendisi bir anlam ifade etmez. Benzer şekilde birisi size “yararlı şeyler yapmak” için bir alet üretmenizi söylese veya “bilgiyle yararlı bir şey yapacak” bir alt program yazmanızı isteseydi, bu işe başlamadan önce sorunu hatırı sayılır ölçüde dar bir kulvara sıkıştırırdınız. Aynı şekilde doğal seçilim “yararlı bilgiyi hesaplayacak ve her şeyi öğrenecek” beyinleri yaratamaz. Bunun için büyük ölçüde kesin bir noktaya doğru gitmek gerekir.

Dayanacağımız Bir Destek

Acaba işlevi olan *her şeyin mutlaka uzmanlaştığını* mı söylüyorum? Evet, öyle gibi. Tasarlanmış her şey, özel bir şey yapmak için tasarlanmış gibi geliyor olsa da bu yalnızca bir anlambilim meselesi değildir. İşlevler az çok uzmanlaşmış olabilir, ama değiş tokuşlar önemlidir.

Oscar Pistorius, 2008 Olimpiyat Oyunları'na kadar uluslararası medyanın ilgi odağı oldu. Kendini “bacakları olmayan en hızlı adam” diye tarif ediyor; çünkü iki bacağı da dizlerinden itibaren protez eklere sahip. Durumu tartışma yarattı. Olimpiyat Komitesi, protezlerin haksızlığa yol açabilecek bir üstünlük sağlayıp sağlamadığı yönünde görüş bildirmek zorunda kaldı. Önce yarışmaktan men edildi, sonra yasak kaldırıldı, seçmelere girmesine izni verildi.*

---

* Ne yazık ki başaramadı.

Pistorius'un protezleri, uzmanlaşma ile koşu ve yürüyüş meselelerinde mühendislik harikalarının değerini gösteriyor. İnsanlar her ikisini de yapar, ama koşu için gereken tasarım şartları, yürümek için gerekenlerden farklıdır. Bu yüzden insan fizyolojisi farklı değişik tokuşları gündeme getirir.³¹ Pistorius'un koşmak ve yürümek için farklı bacakları var. Her biri, diğer eylemin yapılmasını çok güçleştirir. *The Independent* muhabiri Chris Maume'a göre, "Bu yapay bacaklar koşmak için tasarlanmış o yüzden yürüdüğü zaman, su içtikten sonra göletten salınarak ayrılan turna kuşu veya flamingoya benziyorlar."³²

Paul Martin'in koleksiyonuyla hiçbir şey kıyaslanamaz. Kısa mesafe koşu, kayak, yürüme ve bisiklet gibi farklı işler için özel tasarlanmış dokuz farklı bacak takımı var.³³ Bacaklar her bir alandaki performansı geliştirecek uygun tasarım özelliklerine sahip.

O halde, koşu yapan bacakların hassas olması diğer işlevle, yani yürümeyle değişik tokuş anlamına gelir. Çok amaçlı bir şey istiyorsanız ya işlevden taviz vermek zorundasınız ya da sistemi farklı işlevleri olan bir bohça haline getirmelisiniz. Beynin yaptığı bütün her şeyi göz önüne alırsanız epey bohçalama faaliyeti bekleyebilirsiniz.

Bana, Kendim, Ben...

Evrimci psikolojinin gelecek sayfalar açısından önemli son parçası –ki gerçekten önemli bir parçadır– zihninin uzmanlaşmış bir sürü aygıttan oluştuğu fikri ile bölümün başında söz ettiğimiz Araçlar konusunu birleştirir. İnsan aklının bir sürü modülden oluştuğu doğruysa –kitabın kalanında biz böyle olduğunu varsayacağız– o zaman bu farklı modüllerin birbirine nasıl bağlandığı önemli bir sorun haline gelir.

31 Bramble ve Lieberman, 2004.

32 Chris Maume, "Pistorius Bounds on Despite Olympic Knockback", *The Independent*, 8 Mart 2008.

33 Cliff Gromer, "The Nine Legs of Paul Martin", *Popular Mechanics*, Kasım 2002.

Buradaki kilit nokta *uzmanlaşmış herhangi bir hesaplama mekanizmasının* (yani modülün) *diğer bir modüle bağlı olup olmayabileceğidir*.

1. Bölüm'de hastalardan ve çeşitli yanılsamalardan söz etmemizin nedeni buydu. Bunlar bağlanabilir olmanın özünün –ya da onun eksikliğinin– aşikâr olduğu vakalardır. Bölünmüş beyinli hastalar vakasında, bağlanabilirliğin eksik olduğu ortadadır; çünkü yarıküreler arasındaki fiziksel bağlantı kesilmiştir. İddiaya göre, tavuk ayağıyla kürek arasındaki ilişkinin uydurulması gibi fenomenlere yol açan ameliyatla yapılan ayırma işlemi, *normal beyinlerdeki doğal ayrımlarla kesinlikle benzerdir*.

Richard Nisbett ve Timothy Wilson³⁴ psikoloji alanının gelmiş geçmiş en büyük klasiklerinden olacak bir deney yaptılar. Deneyde, insanlara birbiriyle tıpatıp olan, yan yana dizilmiş dört külotlu çorap gösterilmiş ve hangisinin en iyi olduğu sorulmuştur. Denekler hepsinin aynı olduğunu bilmediklerinden, kendilerine göre seçim yapmışlardır. Birbirinin aynısı külotlu çoraplarla karşılaştıklarında insanların en sağdakini seçtikleri ortaya çıkmıştır. Yani seçme dürtüsünü belirleyen nesnenin *konumu* olmuştur. Ne var ki, bölünmüş beyinli hastalar gibi, seçim yapan insanlar da, gerçekte bu seçimi onlara neyin yaptırdığını söyleyememişlerdir. Bunun yerine külotlu çorabın dördü için de, aynı olduğu halde, bazı özellikleri işaret etmişlerdir: Renk, doku vb.

Peki neden tıpkı bölünmüş beyinli insanlar gibi normal insanlar da bazen seçimlerinin gerçekten neye dayandığını tespit edemiyorlar? Nisbett ve Wilson'ın ifade ettiği gibi "daha yüksekteki bilişsel işlemlere, iç-gözlemsel bir erişim ya sınırlı ölçüde vardır ya da hiç yoktur."³⁵ Diğer bir deyişle, bu vakadaki seçimin nedeni –bu her ne idiye, ister onu "daha yüksek sıra" ya da başka bir şey olarak adlandırın– kararı açıklayan modüllerin erişebileceği bir şey değildir. Zihnin konuşan parçası, bu bilgiyi karar verici modüllerden almaz.

Meseleye iyice derinden bakacak olursak, beyin kendi alanında uzmanlaşmış çok sayıda modülden oluşuyorsa, sakla-

34 Nisbett ve Wilson, 1977.

35 *Age*, s. 231.

dıkları bilgi diğer modüle geçebilir de, geçmeyebilir de. Bu hayati derecede önemli iç-bakış, beynimizin aynı anda tutarsız şeyleri temsil edebildiği iddiasının kaynağıdır. Bilgi “duvarlarla” birbirinden ayrılmış olduğu sürece, birçok çelişki aynı beyinde hüküm sürebilir.

“Bilgisel kılıflandırma” denilen bu fikir, benim daha sonraki savlarımın ana eksenidir. Beyin, özel işlevli birçok farklı modüle sahiptir ve evrim bu sistemleri evrimci tarzda –yani tesadüfi mutasyon sürecinin kaprisleri ve tarihin geçtiği yolla rastlantısal olarak– düzenlemiştir. Bu nedenle, herhangi bir bilgi kırıntısının tüketilip ya da paylaşılp diğer modüle iletilcek şekilde beynin modüllerinin birbirine bağlı olduğu hiçbir biçimde kesin değildir.

İddiam bundan daha da güçlü olacak. İddiamın zayıf çeşitlemesi beynimizdeki modüllerin birbirine bağlı olup olmayabileceğidir. Görsel yanılsamalara geri dönersek, beynimizin bir parçası, dama tahtasındaki iki karenin aynı tonda olduğu bilgisini elde ederken bu “idrak etmeyi” yani resmin algılanış biçimini etkilemez. Diğer yandan, insanlara birazdan “ağzında sansar olan bir kızıdan” size bahsedilecek demek, deneyimi değiştirmez. Her neden olursa olsun, ilk vakada bilgi algılamayı değiştirir, ama ikinci de etkilemez. Bu kadar basit olması gerekmez notunu acele düşünüyor ve daha karışık olsun diye söylüyorum, farklı ton vakasında bilgi görsel sistemin “içine” ulaşır, fakat burada kullanılmaz. Neyse şu an için biz buna kafamızı takmayalım.

İddiamın daha güçlü ifade edilmiş biçimi şudur: Bazı sistemler özellikle diğer modüllerden bilgi *almamak* ve onlara bilgi göndermemek üzere tasarlanmıştır.³⁶

36 Bu, aynı zamanda bilgisayar biliminde, özellikle “bilgi gizleme” ilkesinde bir örneklemidir. Bunu Parnas, Clements ve Weiss (1984) şöyle tarif ederler: Bu ilkeye göre, bağımsız olarak değişmeye meyilli, sisteme ait ayrıntıların, ayrı modüllerin sırları olmaları gerekir... Her bir veri yapısı tek bir modülde kullanılır. Modül içindeki bir veya daha fazla programla bu verilere erişilebilir, ama modül dışından programlar işe yaramaz. Bir modülün veri yapısında depolanmış bilgiye ihtiyaç duyan diğer bir program, o veriyi o modüle ait giriş programlarını çağırarak elde etmelidir.

Beynimiz belli başlı bazı bilgileri diğer bölümlerden uzak tutacak şekilde tasarlanmış olabilir. Onun bilgiye erişmek için bazı modüllere *zarar verdiği* varsayın. Bu o kadar çılgınca gelmesin size; çünkü diğer bilim insanları benzerlerini daha önce geliştirmişti.³⁷ Daha fazla bilgiye erişmenin, işlevin altını oyduğunu gösteren vakaları sonraki bölümlerde göreceğiz.

Beyninizdeki modüllerin bazılarında bazı bilgilere sahip olmamak *yararlıysa* o zaman seçim, o çeşit bilgileri söz konusu modüllerden uzak tutacak şekilde hareket etmiş olabilir. Hesaplamalı yapay sistemlerde –insan elinden çıkan bilgisayar programlarında– bu özellik vardır. Birçok alt program, öyle tasarlanmıştır ki işletimlerine ilişkin ayrıntılar, yerele göre tanımlanmış değişkenler, özel alt programlar ve benzerleri vasıtasıyla programın diğer parçalarında anlam kazanır. Büyük bir yazılımın diğer parçaları sadece çıktıya erişebilir, alttan çalışan işlemlere ulaşamaz. Bu tesadüf değildir. Bir alt programın gidişat adımlarını kılıflandırmak, yani onları “soyut engel” denilen şeyin arkasına atmak, önemli üstünlükleri beraberinde getirir: Programın başka hangi parçalarının etkileneceğinden endişe duymaksızın kodu değiştirme yeteneği gibi.

Bu iddiayı daha uç bir şekilde sürdürürsek, *daha az* bilgiye sahip olduğunda bazı modüller daha iyi çalışmaz, *yanlış* bilgiye sahip olduklarında daha iyi çalışırlar. Hiç kuşkusuz ki bu çok güçlü bir iddia; ama daha sonra göreceğimiz gibi, bunu destekleyen çok güçlü kanıtlar var.

Burada “sırlar” sözcüğünün savunduğumuz görüşlere ilginç bir şekilde benzediğine dikkatinizi çekerim.

37 Bkz. Trivers, 2000.

3. Bölüm

“Ben” Kimdir?

Walt Disney Dünyası’nın Cranium Command isimli albenili şovunu kullanarak, aklın epey sayıda modülden oluştuğu, bunlardan yalnızca bazılarının kendileriyle ilişkili gösterilen bilinci taşıdıkları iddiamı araştırıyorum. Zihnin modüler olduğu görüşü insanı “ben” ya da “kendi” diye bir şey olup olmadığı konusunda meraka düşürüyor. Son tahlilde, zihin, hepsi kendi işini yapan modüllerin oluşturduğu bir kümedir.

Walt Disney Dünyası’nda* çalışırken üzerinde çalıştığım şovlardan biri *Cranium Command*’tı. Bu benim için çok isabet oldu; çünkü lunaparkta en çok sevdiğim şov buydu. Sevdiğiniz bir şov üzerinde çalışmak çok güzel; çünkü onu tekrar tekrar, defalarca görme imkânına sahip olabiliyorsunuz.

Cranium Command her bir bireyin kafasının içinde *Cranium Commando* denilen küçük bir kişi olduğu fikrine dayanıyor. Bu özellikle eğitilmiş pilot beyin, bir kontrol merkezinde oturur ve kimin beyniyse o kişinin hareketlerini yönetir. Şovun giriş bölümünde (kelimenin tam anlamıyla) canlandırılmış General Bilgi, Kumanda Merkezi’nde birisinin kahramanımızı

---

* Disney Dünyası dediğim zaman Florida’da olanı kastediyorum, “World and Land”i değil.

görevlendirdiğini söyler. Kahramanımız Buzzy, küçük –Cranium Command standartlarına eşit– bir pilottur. On iki yaşındaki Buzzy’nin görevi Bobby isimli “filodaki en dengesiz o özel uçağı” yönetmektir.

Genel olarak beyinle, özel olarak da şovla ilgili heyecan yaratan bilgilerle yüklü giriş bölümünden sonra, başka bir odaya giriliyor. Burası, kumanda kolları ve düğmelerle dolu bir sandalyede oturan –az önce tanıştığımız animasyon karakterin animatronik versiyonu– Buzzy’yi gördüğümüz *Cranium Command* sinema salonudur. Sinema salonuna girince, Bobby’nin beyninin içine girmiş oluruz. Devasa ekranlar ve sesli okuma göstergeleri etrafını kaplamıştır. Buzzy bilgiyi, hepsi de tematik olarak uygun karakterlerle canlandırılmış hipotalamus, beyin yarıküreleri, kalp ve mide gibi organlardan alır. (Bobcat Golphwaite “her saniye çıldırmaya hazır” böbreküsti bezleriydi.) Buzzy, uçağı Bobby ne duyarsa ne görürse aynını görür, ekibinin üyeleri de ona bildirir. Buzzy vücudun çeşitli parçalarına emirler verir. Duyduğu bilgiyi alır, eylemi yönetir, yeniyetme uçağının söylediklerini yazar.*

Şovu yöneten adeta Buzzy’dır.

Programın kendisi harikadır. Bu yüzden burada, izlememiş olanlar varsa, sonra izleyip keyfini sürsünler diye gerekenden çok ayrıntı vermeyeceğim.**

Cranium Command’tan bahsediyorum; çünkü çok keyifli bir şov olduğu halde, *aklınızın nasıl çalıştığına dair yanlış bir önermeye sahip olmak zorunda*.

Evet, bu çok şaşırtıcı değil. Bir Disney şovunun bilimsel açıdan doğru olacağını beklemek hiç mantıklı değil; çünkü

---

* Cranium Command’ı görmediyseniz, *Siyah Giyen Adamlar* filmindeki (Mike Nussbaum’un oynadığı) Rosenberg’in Buzzy’ninkine benzeyen bir kurulumla sahip, Baltian adlı çok küçük bir yaratık olduğunun ortaya çıktığı o sahneden pek farklı değildir. Baltian, Rosenberg’in kafasının içinde yaşar, Rosenberg’i kumanda kollarıyla, düğmelerle filan kontrol eder. Büyük, duygulu gözleriyle son derece güzel biridir.

** Cranium Command sponsorunu kaybetti, bildiğim kadarıyla da ne yazık ki artık kapandı.

bu şovun amacı, insanlara bilgi vermenin yanında (hatta bilgi vermekten daha çok) onları eğlendirmek.

Onun *nasıl* yanlış olduğunu kesin şekilde değerlendirebilmek için şöyle bir düşünmekte fayda var. Bizim genç kahramanımızın beynini Buzzy'nin yönettiğini iddia edince ortaya çıkan problem, en azından problemlerden biri, hayati bir soruyu beraberinde getiriyor. *Buzzy'nin beynini kim yönetiyor?* Buzzy'nin Cranium Commando'su nerede? Acaba Buzzy'nin davranışlarını yöneten erkek veya dişi, daha küçük bir Commando mu? Öyleyse o daha küçük Commando'yu kim çalıştırıyor? Bu problemten kaçmanın bir yolu yok. Zihninin nasıl çalıştığının doğru cevabı bir Commando önermek olmayacaktır.¹ Kendisi gibi zeki, küçük bir beyni içine yerleştirerek, büyük bir beynin nasıl o kadar zeki olduğunu açıklayamazsınız. Büyük beyinler sayısız parçacıklara sahip olarak daha zeki olurlar.

Bunun ışığında, *Cranium Command* bazı şeyleri doğru yapar. Önce ana beyni farklı parçalara böler ki bu zaten harika bir şeydir. Daha da önemlisi, tıpkı bizim ilk iki bölümde tartıştığımız gibi beyni birbirinden farklı *işlevsel* parçalara böler. Görmek için göz, kalp atış hızını izleyebilmek için hipotalamus ve bunun gibi şeyler vardır. Bu öyle görünmeyebilir, ama bence esaslı bir şeydir. Beyni parçalarına ayırmanın en doğru yolu-farklı parçaların *yaptıkları* açısından, onu küçük kesecikler-

* Bugünlerde insanlar "soru sormak" yerine bunun eşanlamlısı olan "soruya ihtiyaç duyuyorlar" ama tarihsel olarak demek istenilen şey bu değildir. Bunu çok rahatsız edici buluyorum. "Soruya ihtiyaç duy-mak" en azından son zamanlara kadar, sanki kanıtlanmış bir fikre atfen kullanılırdı. Soporifik özelliklerinden dolayı afyonun uykuya neden olduğunun açıklanması gibi. "Açıklamaya" ihtiyaç duyan bir sorun.

1 Bu konu birçok felsefeci ve ruhbilimci tarafından tartışılmıştır. Danny Wegner'ın konu üzerindeki berrak düşünceleri beni çok etkilemiştir (Bkz. Wegner, 2005). Bazı açılardan görüşleri, burada ifade edilenlerde yankısını bulur. Örneğin insanların bu iddiayı açık bir şekilde kabul ettiklerinde; ama bunu açıklarken bir çeşit Cranium Commando ima ettiklerinde ikimiz de hemfikiriz. "Kontrollü ve otomatik işlemlerin kendisiyle birlikte, zımnen bir cüce kişi taşıdığı varsayımında" (s. 21) bence kesinlikle haklı. Bu konuyu tartışmak için Damasio (1994) bir başka iyi kaynak.

den oluşan bohça gibi düşünürsek- her birine farklı bir işlev vererek bunu *yapmaktır*.

Bu, bana *modülerite* terimi *hakkında* bir iki söz daha söyleme izni veriyor. “Modül” diyerek işlevi olan bir şeyi kastediyorum. Her modül, beynin içinde bir bölgede tecrit olmuştur demek istemiyorum. Nöronlar kıvrım kıvrım uzayarak giden, karmaşık yollarla birbirlerine bağlı, *işlevsel olarak modüler* bir şeydir. Çok iyi tanımlanmış bir işlevi olduğundan, mekansal olarak *yerleşik olması, yerinin tam belirli* olması zorunlu değildir.

Modern elektronik aletler mutlaka mekansal modüleritesi olmasa da işlevsel modüleriteye sahiptirler. Satışa çıktığında iPhone’un hoşta giden tarafı, daha yararlı yapmak için kendi içinde uzmanlaşmış bir sürü uygulamayı ona ekleyebilecek oluşunuzdur. Bu modüllere çok benzer, ama iPhone’unuzu bir yerinden delerseniz, “Köpek Yıllarındaki Yaşınız” uygulamasının çalışacağını bekleyemezsiniz, diğer her şey bozulmadan kalırken o özellik işlemez hale gelir. Bu benim, varsayılan modüllerin beynimizdeki kesin yeri hakkında uzun söylev çekmememin nedenini açıklıyor: *Modüllerin ayrıksı bir yerde kalıp, tecrit olmalarına gerek yoktur*. Bu arada işlevsel modüller tecrit edilebilirler, görsel sistemin unsurlarında olduğu gibi bazı modüller görece sınırlı yerlere sıkışmış gibidirler.

O halde Cranium Command, birazcık kabaca olsa da modülerite özelliğini gösteriyor.” Ne var ki Cranium Command’ın yaptığı yanlışlar da var. Birincisi, beyni ayırdığı işlevsel bölümlerin sayıca çok az oluşu. Jon Lovitz’in coşkuyla oynadığı “beynin sağ yarıküresinden” sanki onun tek *bir* işlevi varmış gibi söz etmek doğru değildir. Beynin sağ yarıküresinde epey farklı sistemler vardır, bunlar bir sürü farklı şeyi yönetmektedir. Bu, bir anlamda beynin en güzel parçası değildir. Sağ yarıküre fark edilebilir işlevi olması anlamında bir “modül” değildir. (“Beynin sağ yarıküresi yaratıcılık için, sol yarısı ise mantık içindir” gibi şeyler öğrenmiş olanlarınız bundan vazgeçmeye hazır olsunlar.)

---

* Hayır bunu ben uydurmuyorum.

** Bu şekilde bence *Cranium Command* bilişsel modüleriteyi ciddiye alan ilk lunapark eğlence teması olarak adlandırılabilir.

İkincisi ve daha köklü neden, beynin hiçbir *parçası* aynı ve tek bir zamanda, Buzzy gibi *bütün bir beyin* olamaz. Her bir işlevsel birim, her bir modül o modüldür. O tek modül veya modüllerden oluşan bir takım asla kendi başına, bütün beynin yerine geçemez.

Bu, modülleri hafife almak değildir. İşlerini yapmak için birlikte çalışan, çok sayıda alt modülden oluşan, karmaşık şeyler olduğuna dair en ufak bir kuşku yok. Öte yandan sadece *bir Buzzy tespiti* doğru değildir. Büyük beyinde küçük bir beyni önceleyen bütün teoriler yanlıştır. Büyük beynin gerçekleştirdiği tüm işlerin açıklaması, tek başlarına bütün beynin hiçbir yetisine sahip olmayan çok sayıda küçük modülün birlikte nasıl çalıştığı sorusunda aranmalıdır. Marvin Minsky'nin tabiriyle söylersek sorun şudur: "Zekâsız şeylerden zeka nasıl doğabilir?"²

Diğer yandan *Cranium Command*'ın sevdiğim bir başka özelliği, bilinç sorunuyla boğuşma tarzıdır. Genellikle çetrefilli bir konu olduğu için bilinci tartışmaktan kaçınıyorum; ama burada yapamam.

Cranium Command bizi "Bobby" üzerinde düşünmeye çağırır. O okula koşar, laboratuvarındaki ortağıyla ilgili hayaller kurar, uçan bir lazanyadan sakınır; ama tüm bu süre zarfında o –her şeyin farkında olan ve deneyimi yaşayan "Bobby"– Buzzy'nin şovu yönettiğini bilmiyormuş gibidir. Sonunda Bobby kendisini müdürün ofisinde, yiyecek savaşını kendisinin başlattığını itiraf ederken bulur; ama seyirciye doğruyu söyleme kararı veren kişinin –sağ ve sol yarıkürelere danıştıktan sonra– Buzzy olduğu duygusu güçlü bir şekilde verilir. Bu suretle *Cranium Command*, birçok modüler sistem, yani bilince ulaşamayan zihnin işlevsel parçaları olması gerektiği fikrine ulaşır. Buzzy'yi –bütün bir beyin yerine– modüler bir sistem olarak anlıyorsak, daha önce üzerinde durduğumuz, bilinçten bağımsız olarak karar alan sistemlerden pek farklı değildir. "Bobby" –bunu ne anlamda alıyorsanız alın– Buzzy'nin

---

2 Minsky, 1985, s. 17.

–işini yapma biçiminden dolayı– kararını nasıl verdiğine dair bir şey söyleyemez.*

Bu, modülerite ile bilinç arasındaki ilişkiye yönelik önemli bir noktayı açıklıyor. Belki şöyle ifade edebilirim: “Bobby’nin –ne anlama gelirse gelsin– müdüre itiraf etme kararına nasıl geldiğini tam olarak bilmemesi tıpkı bölünmüş beyinli hastaların, neden tam olarak küreği gösterememelerine benziyor: *Konuşmayı yapan beynin o kısmı ilgili bilgiye erişemiyor*”.

O halde modüler görüş, bilginin beynimizde hangi yönde hareket ettiği –veya etmediğine– dair mantıklı şeyler söylememize fırsat veriyor. Bazı modüllerin beynimizin –kelimenin ne anlama geldiğini bir an için dışarıda bırakarak;” “bilinçli” parçalarına bilgi gönderdiğini, bazı modüllerin de bilinçli modüllere ne yaptığına ilişkin bilgi göndermeye dair sınırlı işlevleri olduğunu varsayarsak, o zaman konuşma sistemini çalıştıran modüllerin ilgili bilgiye erişemediği birçok vaka olacaktır. Tıpkı insanların külotlu çorabı nasıl seçtiklerini inceleyen deneyde olduğu gibi.

İnsanlara yaptıkları seçimin nedeni sorulduğunda, beynin bir bölümü bu doğru olmasa da, makul bir neden üretiyordu.³

* Cranium Command ince zekâ gerektiren bir yöntemle her şeyi anlar. Olaylar kahramanımız için kötü gidince General Bilgi hemen müdahale edip Buzzy’ye, *ekibinin* gerçek stres ile hayali stres arasındaki farkı söyleyemeyeceğini hatırlatır. Buzzy, bazı modüllerin diğerlerinin alamadığı bilgileri alabildiğini iddia ederek bunu *yapabilir*. Burada daima hatırlanması gereken mesaj, tüm bu modülleri birlikte çalıştırabilmek. Bu fikir burada altına imzamı attığım modüler görüşle çok iyi uyuyor. Sadece bu da değil, Buzzy, Bobby’den söz ederken çoğul ifade kullanıyor: “O bizi sever.” Böylece Bobby’nin modüler varlıkların toplamı olduğunu doğru biçimde ima etmiş oluyor. *Cranium Command* gerçekten çağının ilerisindeydi.

** Bu tartışmanın çoğu için, bu terimi geniş anlamda kullanacağım ve sizden sadece iç sezgilerinize danışmanızı isteyeceğim. “Bilinci” tıpkı Yüksek Mahkeme Yargıcı Potter Stewart’ın pornografi dendiğinde hissettiği gibi düşünebilirsiniz: Onu yaptığınız zaman ancak bilirsiniz.

3 Gazzaniga’nın burada ve başka yerlerde işlediği “yorumcu” fikri, altına imzamı attığım fikre benziyor (*Bkz. Gazzaniga, 1998*).

Bu fikirden hareketle normal beyinlerin çalışma şekli ile bölünmüş beyinli hastalarinkinin aynı olduğunu görebiliyoruz. Bölünmüş beyinli bir hastada, modüller, cerrahi bir işlemle yapay olarak ayrılmıştır. Bu belli başlı bilgilerin bir modülden diğerine akışını engeller. Normal beyinlerde, farklı modüller bir diğerine bağlı olabilir de, olmayabilir de. Bağlı değillerse, bilgi bir modülden diğerine geçmez.

Aslında bu daha kötüdür. Beyindeki farklı modüler sistemlerin tümü evrimin ürünü olduğundan, modüller arasındaki bağlantıların hangilerinin zorunlu ya da "işlerin doğuştan gelen hali" olup olmadığının anlamı yoktur. Seçilim, sistemleri baştan sona tüm işlevi zenginleştirecek şekilde bağlayacak gibi hareket etmelidir. İnsan yeni bir modül hayal ederse –şüphesiz bunlar böylece ortaya çıkmasalar da– bunun otomatik olarak herhangi bir sisteme bağlanacağını düşünmek için bir neden yoktur. Aynı şekilde "Araçlar"ın yeni modülleri de otomatik olarak eski modüllere bağlanmazlar.

O halde bilgisel kılıflandırma, yani modüller arasında bilgi akış eksikliği tuhaf bir şekilde sıfır noktasında karşımıza çıkar. Evrim, modülleri birbirine bağlayacak şekilde hareket etmelidir; ama o bunu, bağlantı daha iyi işlev gösterecekse böyle yapacaktır.

Hangi bilginin paylaşılacağı kuşkusuz söz konusu modüllerin işlevlerindeki ayrıntılara bağlıdır.

Benlik/Bilinç

Cranium Command, zihnin nasıl işlediği noktasında felsefeci Daniel Dennett'in düalizm tartışmasını aksettiren bir şekilde yanılır. Dennett, 1991'de, Walt Disney Dünyası'nda Cranium Command'ın açılmasından sadece birkaç yıl önce yayımlanan *Consciousness Explained*⁴ isimli kitabında "Kartzyen Tiyatro" terimini literatüre sokmuştur. Burada ileri sürülen fikre göre, beynimizin içinde, Buzzy'nin yaptığına çok benzer şekilde, gözlerin gördüğünü gören, kulakların duydu-

---

4 Dennett, 1991.

ğunu duyan birisi (bir başka "ben") olduğuna dair (yanlış) bir sezgiye sahibiz.

Dennett'in tarif ettiğiyle Disney'in hayal mühendislerinin yarattıkları arasında, çarpıcı, hatta tüyler ürpertici bir benzerlik var. Kitabında Dennett, büyük beynin içinde küçük beynin olduğu iddiasının yanlış olduğunu insanlar "anlıyor" olsa da beyinlerimizin içinde özel, bir çeşit gözlemci veya perdenin arkasına sinmiş bir tür Oz Büyücüsü'nün olması gerektiğine dair tuhaf, güçlü bir sezginin olduğunu inandırıcı bir şekilde ileri sürmüştür. Dennett şunu söylemiştir:

"Beyinde özel bir merkez fikri, bilinçle ilgili düşünme çabalarımızı altüst eden en dirençli ve kötü fikirdir... Bu fikir kendi kendini, yeni kisvelere büründürmüş halde, görünüşte çeşitli nedenler için ileri sürer. Öncelikle 'bilincin bütünlüğünün' iç-gözleme dayanan değerlendirilmesi hepimizde vardır..."⁵

Beynimizde *görevli*, eylemlerimizi izleyen, bizi kontrol altında tutan birisi olduğu görüşüne dair zorlayıcı bir şey var. Felsefeci Jerry Fodor şu noktada ısrarcıdır: "Kafamın içinde yaşayan bilgisayarlardan oluşan bir topluluk varsa, orada görevli biri olsa, hatta bu ben olsam çok daha iyi olurdu."⁶ Fodor'un bu cümlede "görevli", "biri" ve "ben" diyerek neyi kastettiğini bilmiyorum, o yüzden ihtiyatla devam edeceğim.

Modüler görüş, bilinci açıklarken şu âna kadar düşündüğümüz şeylerde dikkatli olmamız demektir. Tesadüfen bilinçli oluvermiş modüllerin gerçek işlevini bilmediğimizden bilinçli modüllerin, bütün olarak beynin çevirdiği dalaverelerde çok büyük roller oynadığı hissine kapılmamamız gerekir. İnsana sanki böyle olması gerektiği hissini veriyor olsa da belki bu sadece biz böyle hissettiğimiz içindir; çünkü bilinç, duyumsayabilecek şekilde beynin yaptığı tek şeydir. Tahminim –sanıyorum ki psikolojideki kanıtlar da beni destekliyor– bilinçli modüller gerçekte ne yapıyor olurlarsa olsunlar, toplamda, görece olarak aklın yaptığının pek küçük bir kısmını oluşturuylar.⁷

5 Age, s. 108.

6 Fodor, 1998.

7 Wilson, 2002.

Beynimizde sayısız şeyler olup bitiyor ve "siz" onlardan sadece bazılarını bilinçle hissedebiliyorsunuz. Görsel sisteminiz her türlü karmaşık hesaplamaları yapıyor. Retina üzerindeki ışığı beyninizin diğer parçalarının kullanabileceği bir şeye dönüştürmek, akıl almaz derecede karmaşık bir dizi işlemi gerektiriyor; ama siz bunların hiçbirini hissedemiyorsunuz ve sadece görsel dünyayı algılıyorsunuz.

Üstelik bilincin, bazı özel işlemlerle bağlantılı olması gerektiğini sanmak için özel bir neden yok. Geçmişe kıyasla bugün bilinç hakkında daha çok şey biliyoruz; ama hâlâ bilmediğimiz şeyler de var derken sağlam tahtaya bastığımı düşünüyorum. Özellikle, bilincin işlevinin ne olduğunu bilmediğimizi sanıyorum. Hatta bilincin bir işlevi *var* demek mantıklı mı bundan bile emin değilim.⁸ Bunun felsefesine şimdi girmeyecek olsam da şunu akılda tutmakta fayda var: Gerçekten anlamıyorsak, bilince ilişkin büyük iddialara girmememiz gerekir.

Bilinçli modüllerin "biz" olduğuna, "bizim" her şeyi bilmemiz gerektiğine dair güçlü bir inanç vardır. Bobby, Cranium Command'ın sonunda Annie'ye çıkma teklif ederken bu muhteşem iddiayı yerine getiren modüller muhtemelen bu kararın nasıl yapıldığı bilgisine sahip değil. Birçok modül kendi işlerini yapmaya yoğunlaşmış, iş görmeleri için gerekli bilgiyi bilinçli modüllere veriyor; ama büyük olasılıkla ötesine geçmiyorlar.

Bunu unutmak kolaydır. Bilinçli, görevli bir *ben* öznesinin kararları oluşturduğuna ve her bir modülün de o olduğuna inanmak daha kolaydır. Ne var ki işler böyle değil. Hepimiz, bir anlamda düalizmi reddediyorken, "Kartezyen Tiyatro'nun o güçlü imgelemi, halk tabakasından olsun, bilim insanı olsun bizleri rahatsız etmek için geri geliyor, hem de hortlağa benzeyen düalizm kınanıp defedildikten sonra"⁹ diyen Dennett meseleyi doğru anlamış gibidir.

Kanımca Dennett'in 1991'de işaret ettiği şey bugünkü kadar doğrudur. Kontrolü elinde tutan kişinin içinde bir başka

8 Bölüme konu olan içeriğin bir kısmı 2008 yılında Kurzban'a ait bir kitapta işlenmiştir.

9 Dennett, 1991. s. 107.

kişi olduğu sezgisi “biz” ne demek konusunda berrak bir şekilde düşünmemizi zorlaştırır. Konuya ilişkin en çok sevdiğim örneklerden biri, Benjamin Libet’in yaptığı, psikolojideki meşhur bir deneyden. Araştırmasında denekleri, beyinde meydana gelen aktiviteleri ölçmek amacıyla EEG* makinelerine bağlayıp onlardan istedikleri zaman bileği bükme gibi basit hareketler yapmalarını istedi. Libet ve meslektaşları, beyindeki aktivite ile deneklerin bileği hareket ettirme kararını ne kadar farkında olarak verdikleri arasındaki ilişkiyi incelediler.

Sonuçları söylemeden önce, bu işlemin nasıl ilerlediğini biraz düşünün. Siz bu kelimeleri okurken, size ait görsel sisteminizin birçok zerresi, daha önce hiç farkına varmadığınız işlevlerini harekete geçiriyor. Örnek olarak, bu sayfadaki harfleri nasıl tespit edebildiğinizi bilmiyorsunuz. Bu iş “aşağı seviye” modüller tarafından gerçekleştirilir ve nasıl çalıştıklarına dair hiçbir deneyiminiz yoktur. Birbiriyle karşılıklı etkileşim içinde çalışan birçok farklı sisteme sahip, idrak etme hadisesini bu şekilde kuran, modüler basamaklı bir görme hayal edebilirsiniz. Bu girift süreçte biz yalnızca en son adımın farkındayız. Görmeyi gerçekleştiren modüllerin çoğu bilinçsizdir: ama nihayetinde bilinçli bir görme deneyimine neden olurlar.¹⁰

O halde, elinizi hareket ettireceksiniz bundan sorumlu birçok modül var ve bazı modüller bu basamakta ilk kararı almak zorunda. Bana yalnızca iki ihtimal varmış gibi geliyor. Birincisi, bu dizilimi başlatan ilk modüldeki ilk hesaplama, bilinçli işlemlerden biridir. Bu halde, kararın bilinçli alınma deneyimi ve beyin aktivitesi aynı anda olacaktır. Birbiri ardına gelen, bileği hareket ettirme kararından, bileğin hareket etmesine kadar olan bu uzun işlemler zincirindeki diğer olasılık şudur: *Birinci işlem dışındaki diğer işlemler bilinçle ilişkilidir.*¹¹ Bazı

* Elektroensefalografi. Beyin dalgalarını elektrik akımlarıyla ölçen alet –çn.

10 Bkz. Jackendoff, 1987. Bunun söz konusu zincirdeki son “bağlantı” olduğu iddiası doğru olmayabilir, ama bu meselenin, burada ileri sürülen savın yapısını değiştirmeyeceğine dikkatinizi çekerim.

11 Benzer görüş için bkz. Wegner, 2002, s. 55. Ayrıca, düşüncelerin insanın eylemine neden olduğu meselesinde nasıl düşünmek gerektiğini açıklayan, s. 68’deki 3.1 numaralı şekle de bakmanızı öneririm. *The*

modüller, Bobby'nin koluna yiyecek savaşında cephane alması için "uzan" diyor, hemen ardından Bobby çikolatalı pudinge ulaşmak için seçim yaptığı duygusunu tadıyor.

Gelin daha açık konuşalım. Beyin aktivitesi bileği hareket ettirme kararından *sonra* oluşamaz. Bileği hareket ettirme kararını veren her neyse bu bir çeşit modüldür ve kesinlikle beyin bir parçasıdır. Beyninizde, beyne ait olmayan bir modüle sahip olamazsınız. Bir modül maddi bir şekilde var olmak zorundadır. Böyle olmasaydı felsefeci Gilbert Ryle'in meşhur tabiriyle "makinedeki hayalet" olurdu.

Sizin de büyük olasılıkla tahmin edebileceğiniz gibi Libet ve meslektaşları, beyin aktivitesinin deneklerin bileklerini hareket ettirme arzularını bildirmelerinden önce geldiğini bulmuşlardı. 1999'da Libet bu bulgulardan şöyle söz ediyordu: "Bilinçli irade ve özgür iradeye geleneksel görüşle bakarsak, bilinçli iradenin, RP'nin" oluşumunda veya ondan önce ortaya çıkacağını bekleyebiliriz."¹² İyi; ama "bilinçli irade" nasıl beyinde herhangi bir şey olmadan *önce* ortaya çıkabilir? Bilinçli irade her ne ise (gerçekten zor bir konu olduğunu ben de kabul ediyorum) hepimiz bunun, beynimizdeki maddi bir şey olduğunda hemfikiriz. Bileği hareket ettirme kararını maddi olmayan Buzzyvari bir şey veremez.

EEG'den başka çok daha gelişmiş fMRI" gibi teknolojileri kullanarak yapılan benzer araştırmalar da benzer etkileri ortaya koymuştur. Libet'in deneyine benzer bir çalışmayı irdeleyen *Wired* dergisinde geçenlerde şöyle bir başlık gördüm: "Beyin Tarayıcıları Daha Siz Karar Vermeden Kararlarınızı Görebiliyor."¹³ Neden şimdi bu haber? Kararın verildiği ânı, denek kararı "verdiğini" bildirmeden önce beyin tarayıcılarının göremeyecek oluşu; ancak şu şekilde mümkün olabilirdi:

Illusion of Conscious Will isimli bu eser, kitabımda ele aldığım bir çok konuyu işliyor, görüşlerimiz birbiriyle bağdaşiyor.

* Readiness Potential: Hazır veya gönüllü potansiyeli –çn.

12 Libet, 1999, s. 49.

** Fonksiyonel Manyetik Rezonans. Görüntüleme

13 B. Keim. "Beyin Tarayıcıları Daha Siz Karar Vermeden Kararlarınızı Görebiliyor", *Wired*, 13 Nisan 2008.

Karar vermek için gerekli uzun süreci başlatan o ilk modül, bilinçli farkındalıkla ilişkili o az sayıdaki modüllerden biri ol- saydı, bu vakada beyin aktivitesi ve karar verme duyusu aynı anda gerçekleşebilirdi. Ne var ki karar verme duyusunun be- yin aktivitesinden önce geldiği hiçbir senaryo yoktur. Bu ke- sinlikle o şekilde olamaz; çünkü karar verme tamamen beyin *aktivitesidir*.

Beynin bu farklı modüllerden oluştuğunu, bilincin hiç de öyle özel bir şey olmadığını düşünmeye başladığınız nokta- dan itibaren, bu gibi manşetler, insanların beyin hakkında daha doğru düşünmemeleri şaşırtıcı olduğu sürece size şa- şırtıcı gelebilir.¹⁴ Basında değil; ama bugün en önde gelen psikoloji dergilerinde, cücevari Buzzy'den devamlı olarak, "birisi", "o kişi", "benlik" ve bunun gibi masum görünen; ama son derece sorunsal terimlerle söz edilmesini de şaşırtıcı bu- labiliriz.

Aleni şeyler karşısında şaşırmak demişken, buna benzer bir olaya ait muhteşem bir örneği değerlendirmek için biraz soluklanalım. Bir psikolog olan Deena Weisberg, Yale'de yük- sek lisans öğrencisiyken akıllıca düşünülmüş bir araştırma yaptı. Farklı denek gruplarına, iki farklı psikolojik fenomen için iki farklı açıklama verdi. Bazı denekler "sıradan" açıkla- mayla yetinirken, diğerleri "beyin taramaları, söz konusu işle- me karışmış olduğu zaten bilinen beynin bazı parçalarının bu işlemin ortaya çıkmasına neden olduğunu gösteriyor" şeklin- deki ek bilgiyle açıklamayı duydular. Diğer bir deyişle, eklenen sinirbilimi fazladan bir açıklama getirmiyordu. Bu bulguları bildiren makale yazarlarının ifadeleriyle "With Neuroscience" durumundaki sinirbiliminin getirdiği bilgi, psikolojik açıkla- maların içeriğini veya mantığını etkilemeyerek, bize sinirsel işlem- den söz ederek deneklerin açıklamalara ilişkin yargıları- nı etkiliyor mu bunu görme fırsatı verdi.¹⁵ Ek bilgi eksikliği- ne rağmen, Yale'de bilişsel sinirbilimine (nöroloji) giriş dersi- ne yazılmış öğrenciler bile "With Neuroscience" açıklamasına daha tatmin edici notunu verdiler.

14 Ayrıca bkz. Wegner, 2003.

15 Weisberg ve diğerleri.

Ek sinirbilimi bilgisini daha tatmin edici veya değerli bulabilmeniz; ancak içinizde bir şey yapan beyin ilginçtir gibi bir sezgi varsa mümkündür. Dennett haklı gibi geliyor bana ve Kartezyen Tiyatro kedi adımlarıyla geri dönüyor.

Peki "Ben" Kimdir?

Bu noktaya kadar söylediklerim doğruysa, epey sayıda modülünden oluşan beyniniz, bazıları bilinçli; ama birçoğu bilinçsiz modüllere sahip. Bilinçsiz olanların çoğu potansiyel olarak çok önemli; duyuşsal dünyaya ilişkin bilgileri işliyorlar ve eylem kararları alıyorlar.

Bu teorinin ışığında, özel bir modül ya da modül takımının daha fazla "siz" olduğunu iddia etmek komiktir. Modüllerin işlevleri vardır, görevlerini yaparlar ve kafanızın içindeki diğer modüllerle de karşılıklı etkileşim halindedirler. Orada şovu yöneten küçük bir beyin, bir Buzzy yok. Sadece farklı parçalar farklı roller oynuyor.

Bundan çıkardığım ders –herkes de buna katılacak biliyorum– "kendilikten" söz etmek sorunludur. Hangi parçalar, hangi modüller "ben" diye adlandırılacak? Niye onlar da bunlar değil? Bilinçli olanları bir şekilde özel mi saymalıyım? Cevap evet ise, neden peki?

Aklınızın bir köşesinde bir "kendilik" var diye düşünüyorsanız, buna varım. Diğer yandan, şundan eminim ki bu Buzzy ya da ona benzer bir şey olamaz. Beyninizde "sizin" gördüğünüzü gören, "sizin" duyduğunuzu duyan, sizin "için" kararlar alan daha küçük bir kişi yok. Bir "kendilik" varsa bu beyninizin bir parçası olmak zorunda; çünkü kendisiyle birlikte çalışmak zorunda olduğumuz tüm şey budur.

Pekâlâ şimdi diyorsunuz ki anladım kafamın içinde Buzzy gibi bir şey olamaz; ama –hâlâ o konuşan sizsiniz– içimde bir "ben" varmış gibi *hissediyorum*. Fodor'un söylediği gibi, kontrolü elinde tutan "ben" görünüyor. Bir şey söylemek istediğim zaman sözcükler ağzımdan çıkıyor, hepsi bu. Ben burada bir yerdeyim, değil mi?

Beyninizdeki bazı bölümlerin kaslarınızı hareket ettirdiğine dair kuşku yok. Havayı ciğerlerden başlayıp ses tellerinden, dudaklardan ve nihayet lisan dediğimiz sesleri üretmek için dilden geçirten önemli kaslar buna dahildir. Beynin bazı bölümleri bunu yapar. Kesinlikle doğru.

Ama açık konuşalım. Bunu yapan neyse o beyninizin bir parçası. Onu özel kılan bir şey var mı diye sormak bana pek makul geliyor. Ciğerlerinizle birlikte sesi üreten şu modüller, bir anlamda "görevli" olabilirler, belki de olmayabilirler. Bu bilinçli sistemleri ne yapıp edip özelmış gibi düşünmemiz gerektiği fikrine yapışmak çok kolaydır. Beyniniz, çeşitli işlevleri olan epey sayıda minik modüllerden oluşuyor ve bunlardan ancak bir kısmı bilinçliyse o zaman onlardan bazılarını "sen", "sahici sen", "kendin" ya da özel bir başka şey diye adlandırmak mantıklı değildir.

Bu modüllerin *işlevini* anlarsak neyin peşinde olduklarını anlamakta fazla zorluk çekmeyiz. Bu konuya daha sonra tekrar döneceğiz.

4. Bölüm

Modüler Ben

Zihnimizdeki modüler sistemlerden biri, diğer insanlarla Mak-yavelci tarzında iletişim kurmamızı sağlamak için tasarlanmış basın sözcüsüdür.

The West Wing isimli dizinin 2 ve 3. sezon bölümlerinde, düğüm noktalardan birinde, Martin Sheen tarafından canlandırılan Başkan, seçmenlerinden çoklu skleroz (MS) hastası olduğu gerçeğini gizlemişti. Nihayet dizide *The West Wing* gibi programlardan söz edilmesine yetecek kadar beklenmedik ilginç dönüşler yaratarak onun hasta olduğu açıklandı.

Beyaz Saray Danışmanı, Basın Sözcüsü C.J. Cregg'le (Allison Janney oynamıştı) görüşüp Başkan'ın sağlığına ilişkin ne gibi sorular sorduğunu öğrenmek istedi. Başkan'ın sağlığıyla ilgili olarak bilmek *zorunda* olduğu bir şeyi mi, yoksa bilmesi gerektiği bir şeyi mi sormuştu? Dizide C.J. haklı olarak Başkan'a ilkini, yani bilmek *zorunda* olduğu soruyu sormuştu. C.J. bilmek *zorunda* olduğu bir şey olup olmadığını sorarken çok dikkatli davranmıştı; çünkü bilmesi gerektiği bir şey olup olmadığını sormuş olsaydı, o zaman Başkan –onun MS'li oluşu *bilmesi gereken* bir şey olsa da mutlaka *bilmek zorunda* olduğu bir şey değildi– düzenbaz durumuna düşebilirdi. Kadın

gerek kelimesini kullanır, Başkan da bunu kadına söylemezse o zaman Basın Sözcüsü'ne, genişletirsek basına ve Amerikan halkına yalan söylüyordur. Yok Başkan bunu söylerse bu kez oyun biter, basın sözcüsü Başkan'ın MS hastası olduğunu açıklamak zorunda kalır.

Peki ne önemi var bunun? Bilmek *zorunda* olduğu bir şey var mı diye sorunca, Başkan'ın sağlık durumu hakkında bilgisiz kalabilir. Biri Başkan'ın sağlık durumunu sorarsa, o dürüstçe ve ikna edici bir şekilde, Başkan'ın ülkeyi yönetme yeteneğinin altını oycak, dünyanın bildiği en müthiş orduyu yönetmekten onu alıkoyacak, kurdele kesme törenleri gerçekleştirmesini engelleyecek ciddi bir sağlık sorunu olduğu bilgisinin kendisinde olmadığını söyleyebilir.

Basın Sözcüsü'nün arada bir cahil kalmasının ne kadar iyi bir fikir olabileceğini bu örnek bize gayet iyi gösteriyor. Bir olayın içyüzünü bilmiyorsa, yalan söylemektense söz konusu bilgiye erişmeyi dürüstçe reddedebilir. Böylece kişilere zarar verebileceğinden, kazara bunu açıklamaktan kurtulmuş olur.

Basın Sözcüsü'nün bir işlevi var: Hükümetin idari katında olup bitenleri bir biçimde dış dünyaya iletmek. Bu özel işlevden dolayı, aldığı bilgilere çok dikkat etmek zorunda. Dizinin sonraki bölümlerinde, bu işte C.J.'in yerine geçen William Bailey (Joshua Malina) basın sözcülüğü içinde bilgisiz olmanın ne kadar önemli olduğunu şu kısa ve öz cümlede çok iyi anlatır: "Bu odadaki en az bilgili kişi ben olduğumda işimi en iyi şekilde yapıyorum."¹

Basın Sözcüsü'nün işi basınla "iletişimdir" dersek onun sorumluluklarını hafifletmiş oluruz. Basın sözcüsü, Beyaz Saray'dan bilgileri alıp öylece basına iletmez. Bunları evirip çevirir, yönetimin lehinde olacak şekilde eğip büker. Edebiyatın gücünü özgürce kullanarak, siyasetin hoşla gitmeyen unsurlarını olumluya dönüştürür: Yeni konulan bir vergiyi "gelir arttırmaya", geri çekilmeyi "stratejik yeniden yayılmaya", işkenceyi "geliştirilmiş sorgulama tekniklerine" çevirir.

1 *International Displacement*, 7. Sezon, 11. Bölüm. İlk yayın tarihi 15 Ocak 2006.

Zihnın bazı modüllerinin çeşitli şeyleri, dış dünyaya, özellikle de diğer insanlara iletme, yeniden düzenleme gibi bir işi olduğunu varsayın. Peki o zaman bu modüller nasıl tasarlanmış olabilirdi? Bu sistemlerin de tıpkı basın sözcüsü gibi yanlış bilgiye sahip veya tamamen bilgisiz olduğunda işlevini *daha iyi* yerine getirebileceğine ilişkin bazı nedenler varsa, beynin konuşan bölümünün, Will Bailey'nin durumunda olduğu gibi, işlevini daha iyi yerine getirmesine izin verecek şekilde tasarlanmış olabileceğini bekleyebiliriz.

Philadelphia'da karşıdan karşıya geçiş cehaletin size nasıl yardımcı olduğuna dair örneklerden biridir. Birkaç örnek daha vermek istiyorum; çünkü '*az bilmek iyi şeydir*' birazcık mantığa aykırı duruyor. Oyun kuramından faydalanan, Nobel Ödüllü Thomas Schelling *The Strategy of Conflict* isimli kitabında benzer örneklerle işaret etmiş, "Rakibi tarafından bu kabul edilir ve hesaba katılırsa hakiki bir cehalet oyuncunun avantajına olabilir" görüşünü dillendirmiştir.² Cahil olmak, diğer insanların size karşı bir tehdit kullanmasını önler.* Örneğin işçilerin, kasanın şifresini bilmediklerini ilan eden bir mağazada çalışıyorsanız.³

Tavuk oyununu düşünün. Seninle ben kilometre ibresi yükseklerde seyreden arabaların içinde birbirimizin üzerine sürüyoruz. Oyunun amacı diğerini yoldan saptırtmak. Burada kullanabileceğiniz stratejilerden biri direksiyonu söküp atmak ve benim bunu gördüğümde emin olmak olabilir. Bu son bölüm çok önemli; çünkü ben direksiyonu fırlatıp attığını görmezsem, senin yoldan sapma konusunda kendini engellediğini bilemem ve tuzak işlemez. Benim de karşı bir stratejim var. Gözüme bez bağlayabilirim. Senin doğrudan üzerime geldiğini görmekten kendimi alıkoyarsam, senin stratejinin benim üzerimde sıfır etkisi olur, böylece sen başladığın yere dönmüş olursun.

2 Schelling, 1960, s. 161.

* Dustin Hoffman'ın *Maratoncu* isimli filmde oynadığı karakter, "Emin mi?" sorusuna karşı kesinlikle bilgisiz olduğunu kanıtlamış olsaydı, bunun ne kadar faydalı olacağını bir düşünün.

3 *Age*, s. 38.

Bu sıradışı bir örnek kabul; ama günlük hayatta benzer şeyler olup duruyor.

Daha da önemlisi, doğal seçim süreci aynı stratejiyi bulmuş, modüler zihni, cehaletin ona bağışlamış olduğu (doğru şekilde algılanmış) stratejik değerden dolayı, kimi bilgileri basın sözcüsü sisteminin dışında tutacak şekilde tasarlamıştır.

Ahlak Modülleri

Virginia Üniversitesi psikologlarından Jon Haidt aşağıdaki öyküyle deneklere şu sunumu yaptı:

“Julie ve Mark kardeşler. Kolej bitince Fransa’da beraber yaz tatiline çıkarlar. Plaj kenarında bir kulübede kalırlar. Bir gece sevişmenin, ilginç ve eğlenceli olabileceğine karar verirler. En azından ikisine de yeni bir deneyim olacaktır. Julie doğum kontrol hapı zaten kullanmaktadır, Mark da daha güvenli olsun diye prezervatife başvurur. Sevişmekten ikisi de hoşlanır, fakat bunu bir daha yapmama kararı alırlar. O gece aralarında bir sırdır, bu onları birbirlerine daha çok yaklaştırır. Siz ne düşünüyorsunuz? Sevişmeleri doğru mu?”⁴

Tahmin edebileceğiniz gibi insanlar buna hayır yanıtını verdiler. Haidt, insanların *neden* buna hayır dediklerini bulmak için sorgulamayı sürdürdü. Deneklerden bazıları “aile içi üreme”nin yanlışlığı gibi aslında “çifte doğum kontrolü” düşündüğünde konuyla alakasız cevaplar verdiler. Deneyi yapan, deneklerin ileri sürdüğü nedenlerin her birinin neden öyküyle çeliştiğini ya da soruyla alakasız olduğunu açıkladı. Sonunda denekler, ileri sürdükleri görüşü haklı çıkarmaktan vazgeçtiler; ama görüşten vazgeçmediler.

Haidt bunu “ahlaki şaşkınlık” diye adlandırıyor ki bence bu ahlaki psikoloji alanında en ilginç bulgulardan biridir. En azından bazı ahlaki yargılar için, ne kadar zorlarsa zorlasınlar, insanlar çok sağlam nedenler söyleyemiyorlar.⁵

Tıpkı o özel külötlü çorabı seçme nedenini açıklayamamalarında olduğu gibi, ahlaki anlamda önemli yargılarda bulun-

4 Haidt, 2001, s. 814.

5 Cushman, Young ve Hauser, 2006. Hauser ve diğerleri, 2007.

duklarında, insanlar ardında yatan gerçek nedeni dile getiremiyorlar. Külötlü çorabı nasıl seçtiklerini bilmiyorlar diye endişelenmemize gerek yok; ama bu kişiler ortalarda dolanıp tutarlı, ilkeli bir yargı olmadan insanların davranışlarını kınmaya kalkarlarsa o zaman biraz kaygı duyabiliriz. Bazı insanlar, diğer insanların kardeşleriyle ilişkiye girmek, böbreklerini satmak veya tavuk klonlamak gerekçesiyle neden cezalandırılması gerektiğini bilmiyorlarsa, bu bir köşede bekleyen korkuyu gerekli kılar. Kitabın son bölümlerinde ahlak konusuna yeniden değinip daha ayrıntılı olarak üzerinde duracağız. Şimdi geldiğimiz noktada önemli olan, nedenini açıklayamadığımız karar aralığının hayli geniş olduğudur.

Bu ensest vakası ve benzerlerinden Haidt'in çıkardığı dersler, benim görüşümden çok da farklı değil. Haidt *The Happiness Hypothesis [Mutluluk Hipotezi]* isimli kitabında şunu söyler: "Psikolojideki en önemli fikirleri anlamak için zihnın bazen birbiriyle çelişen parçalara bölünmüş olduğunu anlamak zorundasınız. Herkesin vücudunda tek bir insan olduğunu varsayınız; ama bazı açılardan çelişen amaçlarda birlikte çalışmak için bir araya gelmiş üyeleri olan bir komite gibiyizdir."⁶

Daha fazla aynı fikirde olamazdım! (Tabii "bazı açılardan" sözünün ötesine geçerdim ben.) Daha sonra şöyle devam ediyor: "Zihnimiz dört yola bölünmüştür."⁷ Ortak algılamayı onunla bitirdiğimiz nokta burasıdır. Haidt beyni sol, sağ, eski, yeni, duygusal, akılcı "kontrollü" ve "otomatik" gibi bölümlere ayırır. Bölümlerin böyle tanecikli olmasını çok kaba bir sınıflama olarak görüyorum.

Modülarite görüşü doğruysa, işlerini yapan modülleri yer veya yaş açısından değil, *işlevleri* açısından bölümlemeyi düşünmeliyiz.

Bununla beraber, benim de savunduğum ikili bir bölümleme var. Basın sözcüsü teorim doğruysa, zihnın bazı parçalarının diğerleriyle *iletişim* bağlamında yararlı olacak özellikler tasarlayacağını düşünmek mantıklı olabilir. Bu modüller "anahtarların masanın üzerinde", "notlar beşinde açıklana-

6 Haidt, 2006, s. 4, 5.

7 *Age*, s. 5.

cak", "o burnundaki şeyi al" gibi her gün duyup gördüğümüz tekdüze şeyler hakkında bilgileri aktarır.

Ama iletişim, diğerlerinin düşündüğü şeyleri bir başkasının işine yarayacak şekilde yönlendirmekte alenen yararlı bir şeydir. Aklımızdaki birçok modüler sistem bu amaç için tasarlanmış görünüyor. *Sana "sen" gibi gelen parçanızın az çok bu halkla ilişkiler işlevi için tasarlandığını* düşünmek akla yatkın geliyor.⁸ Bu modüllerin, en azından kısmen, basın sözcüsünün- kine oldukça benzeyen işlevlere sahip olduğunu düşünmekte fayda var. Zihnin halkla ilişkiler sistemini temsil eden bu modüller, beyninizin diğer bölümlerinden çeşitli bilgileri alıp diğer insanlara iletiyor.

Bu doğruysa, "siz" olarak yaşadığınız modüller, hiç değilse kısmen, örgütün sözcüsü olarak düşünülebilir. "Siz" Makyavelci bir hükümet yandaşı, aklınızda olup biten toplam şeylerin küçük bir parçasısınız. "Siz" Başkan, merkezi yürütme, Başbakan veya Buzzy değilsiniz.

Ensest neden yanlış bunu bile bilmiyorsunuz "siz". "Siz" yalnızca inancınızı haklı çıkarmaya çalışıyorsunuz.

Bilincin ne olduğunu tartışan Dan Dennett, zihnin Halkla İlişkiler bileşeni dediği PR* hakkında şunu söyler: "PR konuşmayı veya semantik niyetleri gerçekleştirmek için veri giriş emirlerini alır, bu emirleri icra eder (onun vurgusu)... İnsanoğlunun birbiriyle iletişim bölümleri ve örgütün adına konuşan halkla ilişkiler bölümü olan büyük bir örgütle benzeştirilmesi çekici ve yararlıdır."⁹

Daha sonraları, Nicholas Humphrey'yle ortaklaşa yazdığı başka bir kitapta, Dennett bu savın, benim geliştirmeye çalıştığım iddiayı aksettiren çeşitlemesini kaleme aldı:

Bu görüşe göre, kendilikler nesneler değil, açıklayıcı kurgulardır. Hiçkimsenin içinde ruha benzeyen bir aracı yoktur: Biz sadece onların dav-

8 Kurzban ve Aktipis, 2007'de bunu "Toplumsal Bilişim Arayüzü" olarak adlandırdı. Burada, bu sisteme basın sözcüsü demeye devam edeceğim.

* Public Relations, yani halkla ilişkiler -çn.

9 Dennett, 1981, s. 152, 156.

ranışlarının nedenlerini açıklamaya çalıştığımız zaman bilinçli daha içte bir "ben" in varlığını hayal etmeyi yararlı buluyoruz. (Bizim kendi vaka-mızda özel bilinç akışı) Kendilik için biyografik olaylar ve eğilimler dizisinin "anlatıma dayalı çekimin merkezi" diyebilirdik; ama bedensel çekime gelirsek böyle (kütlesi, şekli ve rengi olan) bir şey yoktur.¹⁰

Şöyle devam ediyorlar: "Sözcü benzetmesi, abartısız doğrunun çok uzağına düşmemiş olabilir. Beynin dil üreten sistemleri, işlevlerini başka bir yerden almak zorundadırlar."¹¹

Bir "sen" olduğu sürece, "senin" işinin halkla ilişkiler olduğu ortaya çıkar.¹²

10 Humphrey ve Dennett, 1988, s. 38, 39.

11 Age, s. 42, 43.

12 Bu fıkre ait unsurlar, başka yerlerde de karşımıza çıkar. John Elster (1985) *The Multiple Self* adlı kitabının giriş bölümünde, benzer fikirlerin tarihini yeniden değerlendirdi. Tetlock ve Manstead (1985) o noktaya kadar olan "izlenim yönetimi" literatürünü gözden geçirdiler. Davranış alanlarının çoğunun, birinin ününü kontrol edip yönlendirmekle ilişkili amaçlar bağlamında, işe yarayacak şekilde yorumlanabileceği fikrini ciddiye alan kuramların giderek genişlediğini açıkladılar. Rorty (1985) bir ortaçağ şehri benzetimi kullanır: "Yolun yarısında isimleri değişen, dar sokaklarla birbirine bağlı görece özerk mahallelerden oluşan, her birinin kendine özgü iç örgütlenmesi olan, farklı mahallelerin oluşturduğu gevşek bir konfederal yapıya sahip şehir" (s. 116). "Sanki aracı, gevşek bir toplumun içinde yitip gitmiş gibi gelebilir... Ben diyen kişi mutlaka merkezde yer alan, mutlak hükümdar, alt sistemlerin karmaşık eylemlerinin bilirkişisi olacak diye bir şey yoktur... Ben bütün diye görülen gevşek şekilde birbirine bağlı, bütün konfigürasyonun adıdır. (s. 130, 131). Paralellikler aşikâr olmalı. Kendini sunmaya ilişkin değerlendirmeler için bkz. Schlenker ve Pontari (2000). Yukarıda da belirtildiği gibi, Gazzaniga'nın "yorumcu" fikri, yani bireyin davranışıyla ilgili bilgiyi sindirip mümkün olduğu kadar tutarlı, birbirine bağlı bir anlatı yaratan sol yarıküredeki beynin bir parçası teorisi benzerdir. Bu alanda önemli araştırmacıların ortaya koyduğu diğer temsili eserler şunlardır: Boyer, Robbins ve Jack (2005), Baumeister (1982), Gallagher (2000), Jones (1964), Jones ve Pittman (1982), Neisser (1988), Schlenker ve Leary (1982), Tedeschi ve Norman (1985).

Temsil Olmadan Hesaplama Olmaz¹³

Kısa bir değerlendirme: Bu noktaya kadar, beynin uzmanlaşmış çok sayıda sistem ya da atalarımızın uyum sorunlarını çözmeye birleşmiş çeşitli işlevleri olan modüllerden oluştuğu savını ileri sürdüm. Bu sistemlerden bazılarının diğerlerine bilgi verdiğini, bazılarının vermediğini de iddia ettim. Bilgi akışının olmadığı bazı örnekler, 1. Bölüm'de ele aldığımız hasta vakalarında olduğu gibi ahlaki şaşkınlıklarda da aşikârdır. Ahlaki şaşkınlıkta (ve külotlu çorap satın alırken) beyninizin bir bölümü bir yargı oluşturuyor; ancak konuşan parça, o kararı ortaya çıkaran işleme veya bilgiye bir türlü ulaşamıyormuş gibi görünüyor.

Beynin birçok modülü arasında kısıtlı bilgi akışı kavramı –bilgisel kılıflandırma– neden beynin tutarsızlıklar barındırdığını bize açıklıyor. Farklı kaynaklardan veri edinmek üzere iki farklı sistem tasarlanmışsa ve tutarsızlıklar baştan başa temizlenmezse, o zaman çelişkiler kolaylıkla kalabilir. Kör görüşü vakasında, görsel sistem dünyada olup bitenlere ilişkin bilgiye sahiptir; ama konuşmaya neden olan sistem söz konusu bilgiye erişemez. Beynin bir parçası “görebilir”, diğer parçası bu gerçekten tamamen habersizdir.

Bu fikirlerden söz ederken, bilişsel bilimden bir terimi de metne dahil etmek yararlı olacaktır: *Temsil*. *Temsil* kelimesi en basit şekilde beyninizde depolanmış bilgi demektir. Kitabın 1. Bölüm'ünde ele aldığımız Müller-Lyer yanılsamasında, görsel sistem, o deneyimin beynin bir yerinde olması gerektiğine “ilişkin” bilgiye, yani algısal deneyime sahip olmak için bir yerde bir şekilde uzunlukları eşit olmayan o iki çizginin temsiline sahip olmalıdır. Benzer şekilde, çizgilerin eşit uzunlukta olduğunu size söylediğim zaman, kafanızın bir yerlerinde o gerçeğin temsili de vardır. Bu temsil *önermesel biçim* denilen, dildeki cümle biçimine benzer bir şey gibi olabilirdi.

Bunlarla yakından ilişkili konularda son zamanlarda yapılan iyi bir değerlendirme için bkz. Hirstein, 2005.

13 Fiddick, Cosmides ve Tooby (2000) başlıklarında benzer bir tema kullandılar. Bana dava açın.

Buradaki iki temsil, farklı temsili *formatlar*, diye adlandırılır. Örneğin iki farklı saat, öğleden sonra 02.30'u birisi dijital formatta (0-9 arası sayılar) diğeri akrep ve yelkovan bir daire üzerinde farklı konumları gösterecek şekilde *temsil* edebilir. Temsili formatlar önemli ve ilginç olsa da bilişsel bilimde diğerlerine fark atan renkli kişilik Zenon Pylyshyn'nin bu alandaki muazzam fikirleri hariç, onları çoğu kez ihmal edeceğim.

İnsanların çoğu temsili formatın ne olduğunu zaten biliyor. Yanlış bir uygulamayla bir bilgisayar dosyası açmayı denediyseniz, bu problemin farkındasınız demektir. Dosyaları "kullanacak" programların tam gerektiği gibi formatlanması gerekir; yoksa onları tanıyamazlar. Gif, tiff, bmp uzantılı resim dosyalarının birçoğu, aynı bilginin nasıl olup da farklı bilgi formatlarına konulabileceğini bizlere gösterir. Beyinde kullanılan formatların ayrıntılarına ilişkin birçok tartışma vardır. Bunlara girmek istemiyorum; çünkü ileri süreceğim iddia bunu gerektirmiyor. "Temsilin" dili çok yararlı, ondan destek alacağım; ama fikirlerin anlaşılması amacıyla ona ihanet de edeceğim. Sözelimi "Bu, görsel sistemin uzunlukları eşit olmayan iki çizginin temsiline sahip bir vaka olmalı" demek yerine şöyle bir şey söyleyeceğim: "Görsel sisteminiz çizgilerin eşit olmadığına inanıyor (veya düşünüyor)". Bunu şu cümlemin stenosu gibi düşünebilirsiniz: Bence, beyninizde işinizi yaptırmak için, uygun formatlarda uygun temsillere sahip olması gereken işlevi belli bir alt program var. "Temsil" yerine "düşünmek" "inanmak" gibi kelimeler kullanmak daha kolaydır.

O halde farklı temsiller farklı modüllerde bulunur. Bizim gibi farklı modül ve işlevlerle yüklü, evrim geçirmiş karmaşık yaratıklar epey miktarda tutarsızlıklara sahip olmalı. Bazılarının bu tutarsızlıkların sorunlara yol açtığını iddia ettiklerine dikkatinizi çekerim. "Bilişsel uyumsuzluk" (artık psikoloji derslerinden çıkıp ana akım medyaya girmiştir) üzerine yazılmış kapsamlı literatüre göre, olayları homojenleştirecek şekilde işleyen "tutarsızlık için" çok önemli bir güdülenim vardır. Burada desteklediğim görüş çok farklıdır. Çok sayıda aykırılığın bir arada uyumlu şekilde yaşayabileceğinin birçok örneği olacağını iddia edebilirim. "Bilişsel uyumsuzluk" konusunda

çok derin kuşkularım var. Bununla ilgili bir son notta kısaca görüşlerimi aktaracağım.¹⁴

Buradan İkiyüzlülüğe Doğru

Demek ki beyin çeşitli sistemlerinde çeşitli çelişkileri taşıyor. Peki bunlar çok mu? Endişe duymalı mıyız? Ensestin niçin ahlakdışı olduğunu söyleyemiyorsak bu ağır bir soruna mı işaret eder?

Belki. Bir defa, modüler görüş aklın ne yaptığı ve nasıl yaptığına ilişkin düşünme biçimimizi değiştiriyor. Görevli bir Buzzy düşünmek yerine, farklı zamanlarda göreve geçen, farklı modüler sistemleri öngörmemizi istiyor. Bizim “itici güçlerimizi” harekete geçiren şey içinde bulunduğumuz şartlara bağlı. Sözünü ettiğimiz araçlardan birinde, çok fazla ışık olduğunda ışıktan korkan modül harekete geçer ve aracı uzaklaştırır. Tamamıyla aynı değildir –ama çok farklı da değildir– örneğin bir ayı olduğu zaman, insan beynindeki yırtıcıdan kaçan modüller yönetimi devralır ve bizi uzaklaştırır. Farklı zamanlarda farklı

14 Bilişsel uyumsuzluk literatürü çok geniştir, burada onunla uğraşmayacağım. Aynı konuyu Kurzban ve Leary (2007), s. 139-141’de ele aldım. O kitapta şimdi sadece özet olarak vereceğim birkaç saptamada bulunmuştum. İlk olarak, insanlarda birçok tutarsızlık olduğu kesindir. Bunlar en bariz şekilde, fizik ve biyolojiye ait sezgisel kuramlara bağlanmak ve bu bağlanışları çürüten doğaüstü inançlar şeklinde ortaya çıkar. (Örneğin Bak Boyer, 2001). İkinci olarak, tutarlı olmaya yönelik güdülenme, diğer insanlarda bu uyumsuzlukları tespit edecek şekilde tasarlanmış mekanizmalar olabileceği göz önüne alınırsa, *ikna edilmekle* ilişkili olabilir. “Tutarlı olma güdüsünün” aslında “tutarlı görünmek” olduğunu akla getirir. Bu, ilgili literatürde, çeşitli şekillerde karşımıza çıkan bir fikirdir (Baumeister, 1982; Tice, 1992; Tice ve Baumeister, 2001). Bu fikir, inkâr ediliyormuş gibi görüldüğü durumlarda bile örtülü olarak vardır. Örneğin Aronson, Fried ve Stone (1991), bu önemli olayın, insanın sözüyle tavrının ne kadar uyduğuyla ilgili olduğunu tartışırken, “verdiğin nasihatı kendin yapmazsın” durumunu vurgularlar (s. 1636). “Nasihat etmek, kendini muaf tutarak başkasına söylemektir. Bu, tutarlılığı sürdürme meselesini kendi temsili sistemimizden çıkarıp toplumsal dünyanın yürüngesine yerleştirir.

modüller, duruma bağlı olarak az çok etkili olmak üzere, devreye girer ya da devre dışı kalır.

Bu önemlidir; çünkü uyarlanabilir tepki farklı stratejiler gerektirir. Örneğin göreceğimiz gibi bazen bilgiyi aramak iyi, bazen değildir. Evrimin tornasında şekillenmiş modüller ilgili problemler için uygun stratejileri yerleştirmek üzere tasarlanmıştır. Modüllerin kullandıkları stratejilerin ayrıntıları, modülün ne için olduğuna bağlı olduğundan, bu modüller tasarlanmış oldukları problemlerle karşılaşınca etkinleşecek şekilde tasarlanmak zorundadırlar. Aksi takdirde, sıraları gelene kadar atıl kalırlar.

Bazen de modüller çevrenizde olup bitenler tarafından harekete geçirilirler. Ayı vakasında bu çok barizdir. Yakınlarda bir yırtıcı varsa, diğer modülleri neredeyse tamamen kapayıp ona göre hazırlık yapmak en iyisidir. Herkesin iyi bildiği “kaç ya da savaş” tepkisi, aslında modüller ve açık konuma getirilen psikolojik sistemler toplamıdır.

Çevrenizde olup biten olayların etkisini hissetmek bazen daha zordur. Her zamanki gibi sık ortaya çıkmaz ve bilinçli bir uyanıklığa bağlı kalmazlar. Yüksek lisans yaptığım okulda yürüttüğüm çalışmalardan biri çok basit bir ekonomik oyun oynayan insanlarla ilgiliydi. Deneklere bir miktar para veriliyor, harcama ya da “grup hesabında” biriktirme arasında karar vermeleri isteniyordu. İkinci durumda paranın değeri artıyor; ama deneye katılan diğer kişilerle para paylaşılıyordu. “Kamu malı oyunu” denilen bu yöntemle aslında insanlara, bencilce mi, yoksa ortaklaşa mı hareket edecekleri soruluyor. Birinde bu deneyi yaparken deneklerden birbirlerine göz atmalarını istemiştik. Göz ucuyla komşularına şöyle bir bakmak zorundaydılar. Ekonomik güdülerini değiştirmedim, sadece onlardan kısa imalı bir bakış istedim. Birbirlerine bakmadıkları koşullara göre insanlar bu kez çok daha paylaşımcı davrandılar.¹⁵ Birbirlerine bakmak toplumculuğu destekleyen modülleri harekete geçirmiş, belki de bencil modülleri bastırmıştı.

İnsanlar çoğunlukla çevrelerinde olup bitenlerin onların kararlarını nasıl etkilediğinin farkında bile değiller. Örne-

---

15 Kurzban, 2001.

ğin yeni tanıştıkları kadınlara çıkma teklif etmek için erkekler söz konusu kadını arayıp aramamaya nasıl karar verirler? Olasılıklardan biri, bazı modüllerin ne kadar çekici olanlar eş olurlar sorusunu değerlendirecek şekilde tasarlandığı olabilir. Böylece bu modüller çıktı olarak bir “uyarılma” yaratırlar. Birinin peşine düşülmesine dair karar verecek modüllerin, söz konusu kadınla karşılaşıldığında ne kadar uyarılma yaşandığına bağımlı olarak işlediğini düşünün. O zaman erkekleri uyarılmayı tahrik eden ortamlara koyarak bu modülleri “aldatmak” olasıdır. Bir klasik çalışmada¹⁶ psikologlar kendileriyle işbirliği yapan çekici bir kadından, birisi hareketli ve yüksek, diğeri sağlam ve alçak köprüde durumdan habersiz bekleyen erkek deneklere yaklaşmasını istedi. “Oynak köprü” koşulundaki erkeklerin yaklaşık yarısı daha sonra kadına telefon ettiler. “Sağlam köprü” koşulundakiler küçük bir yüzdede kaldı.

Pazarlama uzmanlarının modüllerinizi yönlendirme konusunda çeşitli yöntemleri var. Onlar muhtemelen bunu bu şekilde adlandırmazlardı; ama insanlar ben orada çalışırken Walt Disney Dünyası’ndaki mutfaklardan koridorlara saldıkları kokularla belli ki benim köfte arama modüllerimi neyin harekete geçireceğini çok iyi biliyorlardı.*

Bu bizi bir sonraki adıma taşıyor. Hangi modüllerin kapalı veya açık olduğu, sadece çevrenizde olup bitene değil, içinizdekilere de bağlı. Acıkma dereceniz arttıkça, yiyecek arayan modüller giderek daha büyük etki kullanma eğilimine girerler. O yüzden aç olduğunuz zaman, alışveriş yapmak için şarküteriye gitmeyin; çünkü bu modüller size, diğer modüllerin daha sonra keşke almasaydım diyeceği şeyleri satın aldırır. Bu 8. Bölüm’de tekrar ele alacağımız bir konudur.

Aynı nedenle, farklı modüllerin görece etkisi yaş ilerledikçe değişir. O yüzden bize 18 yaşındaki oğlanların hep 18 yaşın-

16 Dutton ve Aron, 1974. Bu klasik çalışmayı kuşatmış kimi çelişkileri buraya almıyorum.

* Köfte arama modüllerini tek başına evrimin yarattığını söylemiyorum tabii ki. Biraz önce bir şey yemediysek, yiyecek de varsa, bize yemek aratıp bunu yiyecek şekilde tasarlanmış bazı sistemler vardır. Daha teknik bir ifadeyle bu “açlıktır”.

daki kızlarla ilişkili işlemler çevresinde dönüp duran tek bir modülleri varmış gibi gelir. Yine aynı nedenle, yeni ebeveynler, bir zamanlar az çok uyusuk kalmış bazı modüllerin aslında çok köklü olduğunu, yönetimi ele aldığını keşfederler. Burada elbette ki hangi özel uyarlanabilir işlerin –hangi işlevlerin– en önemli olduğu kaç yaşında olduğunuza bağlıdır. Bu bakımdan farklı modüllerin işlevleri sistematik olarak değişir.

Yeri gelmişken, modüllerin dinamik olarak harekete geçmesi veya atıl kalması karmaşık olduğu gibi, bir insanın yaşıyla, o andaki durumuyla, bulunduğu bağlamla vb şeylerle değişebilir. Modüllerin bu senfonisi nasıl yönetilir? Kısaca şöyle söyleyeyim: Bilmiyorum. Hatta bilen biri olduğunu da sanmıyorum. Cevap, tek bir cevap olmadığı olabilir. Evet, bu çok ilginç. Birinci tahmini cevap, duyguların ne işe yaradığını düşünmek elverişli bir yöntem olabilir. Bir ayı görüyorsunuz, yiyecek arama, eş bulma ve diğer birçok şey için tasarlanmış modülleriniz kapanıyor, kaçma modülleriniz açık konuma geliyor. Ardından gelen süreç, o anki bağlam göz önüne alınırsa, bazı modüllerin diğer modüllere göre öncelik kazanmasına yol açan bir dizi tepkiden, yani “korkudan” ibaret.¹⁷

Modüler görüş, sahiden de birçok zeki insanın savunmuş olduğu gözlenen görüşten çok farklıdır. Epey sayıda insan, özellikle de felsefeciler, aklı bütüncül düşünüyorlar. Bundan dolayı, aklın içindeki çelişkiler onları çok kaygılandırıyor, hatta telaşlanmalarına sebep oluyor. *Self and Deception: A Cross-Cultural Philosophical Enquiry*¹⁸ adlı eserde, bir demet filozof bu sorundan endişe duyuyor. O kadar ki hepsinin topluca bir araya gelip sıkıntıyla ellerini ovuşturduklarını düşünebilirsiniz. Dramatik olarak “kendini aldatmanın tam gerçek olasılığı üzerine” diye isimlendirilmiş bir bölümün yazarı, insanın beyininde, S1 ile S2 dediği iki alt sistemden söz eder. S1 bir şeye, S2 başka bir şeye inanırsa ne olur? Bu olamaz. Neden? Çünkü “hiç kuşkusuz ki kişi hem S1 hem de S2 olamaz.”¹⁹

17 Cosmides ve Tooby, 2000. Tooby ve Cosmides, 2008.

18 Ames ve Dissanayake, 1996, s. 6.

19 McLaughlin, 1966, s. 41.

Buna bayıldım, özellikle de “kuşkusuz ki” kısmına. “Kişinin” hem S1 hem de S2 olamayacağı” hiç; ama hiç kesin değildir. İnsanların beyinleri modüllerden oluşuyorsa, Ramachandran’ın yaptığı gibi “John kişisi” demek sorunluysa o zaman “kişi” S1 ve S2 *olabilir*, hatta S1 ve S2 ... S8571’dir. Bu sistemlerin her birisinin kendine özgü inançları vardır, birbiriyle çelişebilirler. Çizgi uzunlukları beynin bir bölümünde eşitken diğerinde eşit olmayabilir.

Nihayet modüler görüş, neden insanların yanlış ve tutarsız oldukları konusunu aydınlatıyor. Bazı işlevler yanlış olarak daha iyi çalışıyorlarsa, insanların özellikle kendileriyle ilgili konular olmak üzere neden birçok şeyde hatalı olduklarını anlamakta bir yöntem geliştirmeye başlayabiliriz. Bölümün başında sözünü ettiğimiz fikre geri dönersek, zihnimizin, tıpkı Amerika Birleşik Devletleri Basın Sözcüsü gibi, bir basın sözcüsü modülü varsa, yanlış veya cahil olmanın üstünlüğünden yararlanıyorsa, belki de diğer modüller, bilgiyi ondan uzak tutmak için tasarlanmış olabilir. Basın sözcüsünün görevi –ikna– yalnızca neyin doğru olduğunu bilerek yerine getirilen bir görev olmadığından, belki de yanlış bilgi vermek üzere tasarlandı. Söylediğimiz şeyi bazı modüller yönetirken diğerleri eyleme yön vererek, gün yüzüne çıkmayı bekleyen tutarsızlıkların kaynağı olabilir.

İnandığına İnanma

Kafanızda olup biten, basın sözcüsünün bilmediği yığınla şey var, o yüzden konuşamıyor. Bu kitabın kalan kısmında bu görüşe ilişkin imalar tartışılıyor. Devam etmeden önce, kalan yabani otların küçük bir kısmını temizlemek istiyorum.

Modüler görüş, bize gizemli gelen bazı olayların aslında hiç gizemli olmadığını nasıl göz önüne seriyorsa, bunun tam tersini de yapar. Sezgisel fikirlerden bazılarını sorunsallaştırır. Bunu o derece yapar ki insanın psikolojisini anlamaya çalışıyorsak, çok derin; ama potansiyel olarak yanlış yönlendiren sezgilere daha dikkatli bakmalı, doğru, duru bir psikolojiye ulaşmayı engelleyen bu sezgileri terk etmeye hazır olmalıyız.²⁰

20 Stich (1983) hâlâ halk psikolojisi sınıflarıyla ilişkili bilişsel bilimin nasıl iyi yapılacağı üzerine yapılan tartışmalar için iyi bir kaynak-

Endişelenmemizi gerektiren ilk şey, aldatıcı şekilde basit görünen “John X’e inanır” türü cümleler kullanmaktır. Birinin bir şeye inandığını böyle kestirmeden ifade etmek hiç de böyle dolaysız olmayabilir.²¹ Müller-Lyer yanılsamasını hatırlatırım. Gözlemcinin aklındaki çelişkili inançlar göz önüne alındığında, iki farklı modülde, farklı ve çatışan iki temsil olduğundan çizgilere ilişkin olarak gözlemcinin bir şeye “inandığını” söylemek komiktir. Bazı amaçlar için bir iki modülü daha fazla önemseme kararı alabiliriz; ama bu, “*bir bütün olarak John şuna inanır*” diye bir şey söylemek mantıklı olur anlamına gelmez. O yüzden ben tırnak işareti kullanıyorum. Bir modülün temsil ettiğinden bahsetmek mantıklı gelirken, bir “kişinin” inandığı şeyin ne olduğundan söz etmek sorunludur.

Endişe duymanız gereken ikinci şey, konuşan –sözgelimi çizgilerin eşit olduğunu söyleyen parçanın– “John’un inandığı” şeyi oluşturduğunu varsayamayacak oluşunuzdur. Matematikte ne kadar usta olduğumu iki şekilde ölçüyor olduğunuzu varsayın.²² Diyelim ki integral hesabı yapabiliyor muyum diye sorabilir ya da bana bir test verebilirdiniz. Birinci türden ölçme yöntemi, yalan söyleme ihtimalim ya da beynimin soruya yanıt veren bölümünün matematik dersinde öğrendiğim her şeyi şimdi unutmuş olması olasılığı yüzünden kuşkuludur. Kafamın içinde “gerçekten” bir dizi matematik yeteneği olduğu sürece, konuşan bölümün sınava giren parça kadar iyi bir kaynak olmadığını söylemek çok emin bir yolmuş gibi görünüyor. Küçük çocuklar, çok uzun sayı basamaklarını hatırlayabileceklerini iddia ettikleri halde, hafıza testlerinden nasıl bir sonuç alacaklarını tahmin etmeye gelince iş, çok kötü, hatta bazı vakalarda dehşet kötüdür.²³

---

tır. “Halk Psikolojisi açısından inanç kavramının, insan bilişimi ve davranışını açıklamayı amaç edinmiş bir bilimde önemli bir rol oynamaması *gerektiğini*” savunuyor (s. 5. Vurgular orijinal).

21 Burada, bazı felsefecilerin yaptığı gibi, inanç kavramına saldırmıyorum, derdim bütüncül araçlarla. Bütüncül aracı kavramını Ross da (2005, s. 254) tartışmıştır.

22 Bu örneğin geldiği yer: Nosek, Greenwald ve Banaji, 2007.

23 Bkz. Flavell (1970) geleneğindeki araştırma.

Toplumsal psikolojide, “Örtük Çağrışım Testi” kullanan geniş bir literatür var. İsmin de ima ettiği gibi, bu test iki kavram arasındaki çağrışımı ölçmek için hazırlanmıştır. İnsanlara, X ile Y’yi ne kadar ilişkilendirdiklerini sormadığı için test bu anlamda “örtüktür”. Yani insanlardan açık yargılarda bulunmalarını istemez, bunun yerine çağrışımın kuvvetini ölçebilmek için tepki verme zamanını kullanır. Genel fikir, iki kavram arasında yakın bir ilişki varsa, bu iki kavram birbirlerini, aralarındaki ilişkinin uzak olduğu duruma göre daha “aktif” hale getirir.²⁴

Bu araştırma, özellikle ırkçı damgalama alanında kullanılan bir araç oldu. Buna ilişkin yapılan farklı bir deneyde, denekler Afrikalı Amerikan ile Avrupalı Amerikan isimlerini bazı iyi (“gökkuşağı”) veya kötü (“öldürmek”) çağrışımları olan kelimelerle birlikte görüyorlar. Yapılacak şey basit, dolambaçsız. Kelime, Afrikalı Amerikan ismi *ya da* olumsuzsa basılması gereken bir düğme var, kelime Avrupalı Amerikan ismi *ya da* olumluysa, basılacak farklı bir düğme var. Bu ikili eşleştirmeler için tepki verme zamanı ölçülüyor. Tahmin edebileceğiniz gibi, insanların tepki verme zamanı kategoriler [Afrikalı Amerikan isimleri, iyi] ve [Avrupalı Amerikan isimleri, kötü] olduğunda daha yavaş. Burada fikir, isimler ile (kategoriye alınmış insanlarla) olumluluk ve olumsuzluk arasındaki örtük çağrışımı ölçmek. Bu iki iş arasındaki hız farkı (örtük) çağrışımın derecesi olarak alınır. Kalkıp bir deneğe Afrikalı Amerikalılar ile olumsuzluk arasında ne kadar ilişki vardır diye sormaktansa, deneklerin davranışlarını bu yolla ölçen çağrışımın daha “doğru” bir ölçüt olduğuna dair bir sezginin olması hoş görülebilir. Alandaki araştırmalarda bu konuya epey duyarlı yaklaşıyor, ÖÇT puanının böyle yorumlanması asla kabul edilmiyor.²⁵

24 Greenwald ve Banaji, 1995. Greenwald, McGhee ve Schwartz, 1998.

25 Lane ve diğerleri, 2007, s. 84: Bir kişinin ÖÇT puanı, o kişinin Likert ölçeğine verdiği tepkiyle karşılaştırıldığında, gerçek tavrının ölçütü değildir”. Ayrıca bkz. Nosek, Greenwald ve Banaji, 2007. Burada “Does the IAT Reveal Cognitions That Are More ‘True’ or ‘Real’ Than Self-Report [ÖÇT puanları kişinin özbildiriminden daha “doğru” veya “gerçek” idrak edişleri ortaya serer mi]” isimli güzel bir bölüm vardır. (Yazarlar temelde buna hayır diye cevap verirler.) Bunu akta-

ÖÇT, konuşan modüllerde saklanmış bilginin “gerçek” ya da “hakiki” inancı temsil ettiğini söylemek için bir neden olmadığını gösteriyor. Öte yandan, beynimizin o bölümünün erişemediği bilginin “gerçek” ya da “hakiki” sayılmaması gerektiğini söylemenin de yeri yok. Yalan söylemekten bahsetmediğime dikkatinizi çekerim. Afrikalı Amerikalılar ile olumsuzluk arasında güçlü bir çağrışıma sahip (modülleri olan) insanlar yalan söylemediklerini bildirdiklerinde kesinlikle yalan söylemiyorlar. Sadece konuşan modüller bu çağrışıma erişemiyor.

Yine de birisinin *inandığından* söz etmenin mantıklı olduğuna dair derin bir sezgi vardır. İnsanlar durmadan “kalplerinin derinliklerinden”, “içten”, “hakikatten” ve böyle şeylere inandıklarından söz ederler, ama bu doğru mu diye kaygı duymak hiç de yersiz değildir. Birinin gerçekten neye “inandığı” fikrinin ardında yatan sezgi bize Dennett’in Kartezyen Tiyatrosu ve Buzzy’yi hatırlatıyor. “Gerçek” inanç, Buzzy’nin inandığını düşündüğünüz şeyle ilgili gibi. Buzzy orada olsaydı bunu düşünürdü. Bu, *görev başında olan arkadaşın* düşündüğü şeydir.

Tam da kuşku duymak için iyi bir nedendir bu. Görsel yanıltmasalar ve kör görüşü gibi vakalara geri dönersek, “sizin” çizgilerin eşit uzunlukta olduğuna “gerçekten” inanmanız *biraz* anlamlı gibi. Bize hâkim olan bu sezgi bence beynin konuşan bölümüne öncelik verme eğiliminden gelmektedir. Söz konusu vakada bu modül gerçekten doğru bir şeyi bildiğini sanıyor. O yüzden de bu, inancı daha hakikiymiş gibi gösteriyor.

Peki bölünmüş beyinli hastalarda, kör görüşü ve külotlu çorap seçme vakalarında durum nasıl? Hasta *sahiden* tavuk pisliği onunla temizleniyor diye mi küreği seçti? Böyleymiş gibi görünmese de onların bunu söylediklerini duyarsınız. Diğer denekler, dokusunu, rengini sevdiklerinden ya da size söyledikleri neden her neyse onun için mi külotlu çorabı seçtiler? Bunun yanıtı kesin şekilde hayırdır.

Zihnimiz ayrı modüllerden oluştuğu sürece, bundan çıkarabileceğim sonuç şudur: Bir modülün inandığının diğ-

---

rırken, “bireyin” “konuşan bölüm” olarak alındığı bir yeri daha keşfediyorum. S. 282’de “ÖÇT ve özbildirim bir noktada ayrılırlar, çünkü birey dolaylı ölçülen ilişkilerin farkında değildir” derler.

rinden daha "hakiki" ve "gerçek" olduğundan söz etmek için bir neden yoktur. Bir dahaki sefere birinin "sahiden" inandığı şeylerden söz eden bir psikolog duyarsanız ona inanmamanız gerekir. Aynı zamanda insanların bir şeye inandığı ifadesine de kuşkuyla yaklaşmalısınız, "bir yere kadar".

Aynı biçimde, şu tarz söylemlere kapılmamaya da dikkat etmeliyiz: "Beynine bunu yapmasını sen söylüyorsun". Ya da "Biri beynine şunu yapmasını söyleyebilir". Bunu söylemek tıpkı şu cümlede olduğu gibi Homer Simpson için uygun olabilirdi: "Pekâlâ Beyin, sen beni sevmiyorsun. Ben de seni. Gel şunu yapalım: Ben seni birayla öldürme işine geri döneyim." Bu doğru olmayabilir. Bu söylemi yapan her neyse –gerçek insanlar için– beynin bir parçasıdır. O yüzden Homer'dan yaptığımız bu alıntı, büyük beyinde küçük beyin (yani Buzzy) sorununa denk düşüyor. Beynin diğer yarısıyla iletişimde olan bir beyin varsa, bu tamam. Öte yandan "beynine söylüyorsun" gibi bir şey olmaz; çünkü "sen"le kastedilen ne olursa olsun beynin bir –ama yalnızca bir– parçasıdır. Tümü değildir, olamaz. "Siz diye düşündüğünüz" modüller dizisi neyse, bunlar da sadece modüldür, o kadar.

Modüller hakkında düşünmek çok çok yararlıdır; *düşünmemek* ise beyni incelediği için kendisine para ödenen profesyoneller ve psikologlar dahil birçok insanı yanlış yönlendirdi, bunu vurgulamak isterim. Dennett'in, "İnsanlar onun farkında değilken, homunkulüs", psikoloji düşüncesinin içine gizliden sızıyor" uyarısını hatırlayalım. Psikolojide insanlar sıklıkla "biri", "kişi", "kendi" filan deyip dururlar; ama bu masum görünen sözcüklerin neyi kastettiğine dair net bir fikre sahip değillerdir.

Geçenlerde cinsel kıskançlıkla ilgili bir tartışma bağlamında böyle bir örneğe rastladım. Önce şaka gibi gelen; ama aslında cinsel kıskançlığın psikolojisine dair hazırlanan bir raporda, David DeSteno ve meslektaşları, içinde kıskanç kadın, eve geç gelen koca ve ulaşımı sekteye uğratan grevin geçtiği kuramsal bir vaka tanımladılar. Ben ve meslektaşlarıma göre, böylesi bir vakayı düşünürken bir modülde ulaşım grevine ilişkin olarak saklanan bilginin, kıskançlık duygularını

* Duyuların beyin üzerinde haritalanması sonucu oluşan hayali insan –yn.

yaratan modül veya modülleri nasıl etkiyebileceğini –kadının kocası dahil, insanların evlerine gitmesini nasıl geciktirebileceğini– değerlendirmek yararlı olacaktı. Kıskançlık duygusunu *yaratan* modüller, eşin eve geç gelmesinin haklı bir nedeni olup olmaması noktasında kıskançlığa yol açabilecek bilgiden pekâlâ etkilenmiş olabilirdi. Bu bize çok mantıklı geldi.

DeSteno ve meslektaşları aynı görüşte değil. “Ulaşım grevinin farkında oluş bir kişiye, bir modülden çıkan kıskançlık duygusunu bastırma izni verebilirdi” diyorlar.²⁶

“Biri” sözcüğünü gördünüz mü? Küçük bir kelime; ama ciltler dolusu şey söylenebilir. Bu “biri” tıpkı kendi beyniyle konuşan Homer gibidir. Onlar, beynin bir *bölümünün* kıskançlık yaratan modülü engellediği görüşümüzün doğru olmadığını söylüyorlar ve bunun yerine “kişi”, “kendi”, Homer, Buzzy, adına ne demeyi arzu ederseniz artık, büyük beyin içinde küçük beyin öneriyorlar.

Söyledikleri şeyi modülarite diline tercüme ettiğinizde, onların tıpkı Kartezyen Tiyatro’da beyazperdeye bakan, patlamış mısır yiyip Duff içen... kıskançlıkla “bastıran” “biri” olduğuna boş yere inanan bir kişi gibi, zihnin yapısı hakkında akıllarının karmakarışık olduğunu görmek kolaydır. Bu bir modül değil, “biri” küçük bir Buzzy’dır. Aman dikkat!²⁷

Modülarite olmazsa, düalizm içeriye yavaşça süzülür.

Bilinçli Modüller mi?

“Ben inanıyorum”, “sen inanıyorsun” diye konuşmak cazip geliyor. Bu gerçek hayatta fazlasıyla yetse de zihnin nasıl çalıştığını keşfetmeye çalıştığınızda, X kişisi P kişisine inanır gibi

26 DeSteno, Bartlett ve Salovey, 2006, s. 522. Aslında onlar kıskançlığın “evrim geçirmiş bilişçi modül”den geldiğini söylemişlerdi, ben basit olsun diye buna modül dedim.

27 İkiyüzlülük üzerine yazılmış bu kitapta, DeSteno, Bartlett, ve Salovey’den (2006) söz etmemek imkânsız olurdu. Dolaylı olarak düalizmin altına imzalarını attıkları bir makalede, bizleri homunkulusla, yani büyük beyin içinde küçük bir beyin olduğunu ileri sürmekle suçlamışlardır. Nefis.

görünüşte basit iddialar yapıldığında bile modüller hakkında kafa yormak önemlidir. İyi psikoloji yapabilmek için inançtan söz ettiğimizde ne demek istediğimiz konusunda nokta atışı yapmak en iyisidir.

İnançlar ve diğer temsillerini, bazı modül veya modül dizilerinin içinde –en azından onlarla ilişkili olarak– düşünmek yararlıdır. Görsel sistemin bir yerlerinde eşit olmayan çizgilerin temsili (bilgisi) olduğunu ya da görsel sistemin eşit olmayan çizgileri temsil ettiğini, çizgilerin eşit olduğu önermesini içeren bir diğer modül olduğunu söylemek kolaydır. Psikoloji ilerlediği zaman, hangi modülün hangi temsiliyete sahip olduğu hakkında daha anlamlı şeyler söyleyebileceğiz. Aslında bu modüllere ilişkin bayağı bilgiliyiz. Bilişim bilimi, dilbilimi ve sinirbilimi araştırmacıları –onlardan söz ederken çok sayıda terim kullanıyor olsalar da– beyindeki çeşitli modüller hakkında hatırı sayılır bilgiye sahiptirler. Bu alan gün geçtikçe daha iyiye gidiyor.

Aynı biçimde “John X’e inanıyor” demekten hoşnut olmak bence hatadır; çünkü John’un farklı modülleri X’e inanmıyor olabilir. “...nın farkında olmak”, “...nın bilincinde olmak”, “...nın kontrolünü elinde tutmak” sorunlu ifadelerdir. Bazı modüller kendileriyle ilişkili bilince sahip olduğu sürece, “*John Y’nin bilincindedir*” demek de bir problemdir. Daha özgü, kesin ifadelerin gerekli olduğu ortaya çıkacaktır; John’un bazı modülleri Y’nin bilincindedir.

Bu noktaya kadar, kafamızın içindeki bazı şeylerin kendileriyle ilişkili bilince sahip olduğu, bazılarının da olmadığı pek tartışma götürcek gibi değildir. “Ben” “X’in” bilincindeyim, dersem bu noktaya kadar yaptığımız bütün işi çöpe atmış olurum; çünkü o üç harfli, zararsız, ama felsefi açıdan yüklü “ben” sözcüğünün sahiden ne anlama geldiğini bilmiyorum.

Bu aslında olaylara biraz tuhaf şekilde bakmak anlamına geliyor, ama her modüler sistemde bu sorun olacaktır. İş daha da tuhaflaştı sanki. Beyninizdeki bazı modüllerin onlarla ilişkili bilince sahip olduğunu, bazılarının olmadığını varsayın; kafanızın içindeki sistemlerden bazıları birbirine bilgi aktarsın, bazıları aktarmasın. Güzel. Bundan çıkan sonuç şudur: Sadece

beyninizde olup biten birçok şeyi sizin basın sözcünüz "sen" yani "konuşan" bölüm bilmiyor değil, basın sözcünüz birçok şeyi *bilemiyor*. Aynı yoldan gidersek, yarasa olmanın nasıl bir şey olduğunu bilemezsiniz. Bu, felsefeci Thomas Nagel'in, harika makalesinde üzerinde durduğu bir fikirdir.²⁸ Olayı yaşayan siz, yani tırnak içinde "siz" basın sözcünüzün işleyebileceği bir formatta bilgi göndermeyen beyninizin diğer bölümlerinde olup bitenleri bilemezsiniz.

Şimdi de beyninizin diğer bölümlerinin deneyime veya bilince *sahip olmuş olduğunu* varsayın. Bunun görsel sistemdeki bir kenar saptayıcı *gibi bir şey* olduğunu ya da beynin soluk almayı, nabız sayısını düzenleyen o parçası olduğunu farz edin. O zaman nasıl *bilebilirdiniz*? Tıpkı yarasa olmanın nasıl bir şey olacağını bilmenin sizin için imkânsız olması gibi, bunun beyninizin diğer parçalarının anlayabileceği bir şey olmadığını nasıl bilebilirdiniz? Evet, içinde deneyimi taşıyan; ama deneyimi başka parçalara iletemeyen modüllerle ortalıkta dolaşabileceğimizin ilkesel olarak olanaksız olmadığını iddia ediyorum.

Kafamızın içinde bilinçli; ama sessiz modüller taşımak çok tuhaf gelebilir. Belki de *o kadar* tuhaf değil. Yanımda yüksek lisans yapmış eski öğrencilerimden biri, Marc Egeth şimdilerde bilgiyi işleyebilen, ama ona tepki veremeyen insanlarla iletişim üzerinde çalışıyor. Felç olup komaya girdiğinizi, ama sizi canlı tutabilecek temel sistemlerin hâlâ çalışıyor olduğunu varsayın. Daha da ötesi, diyelim ki duyabiliyorsunuz ve hissedebiliyorsunuz. Bu kadar. Bunu birisine nasıl bildirebilirdiniz? Aklınızdaki modüllerden bazıları o deneyimi yaşamış; ama şimdi konuşmayı, kasları kontrol edemiyorsa, onların bu deneyiminden diğer insanlar nasıl haberdar olabilirdi?

Bu karmaşık bir durum. Dr. Egeth çözümü bulmaya çalışıyor; ama ortaya koyduğu veriler, iletişimi sağlayan sistemin parçalarına bağlı olmayan modüllerle iletişim kurmanın çetrefilli bir iş olduğunu gösteriyor.

Bu mesele Robin Williams ve Robert De Niro'nun oynadığı *Awakenings** adlı filmde dokunaklı şekilde gündeme getirildi.

28 Nagel, 1974.

* Türkiye'de *Uyanışlar* adıyla vizyona girdi -çn.

Dr. Sayer karakterini canlandıran Williams bir başka doktorla, virüs (*encephalitis lethargica*) kapıldığı için komaya girmiş, yıllardır konuşamayan, hareketsiz ve tepkisiz hastalar hakkında konuşur.²⁹

Sayer: Onlar gibi olmak nasıl bir şey?.. Ne düşünüyorlar?

Yaşlı Doktor: Düşünmüyorlar. Virüs yüzünden daha yüksek yetilere ulaşamıyorlar.

Sayer: (*Umutlu*) Bunu bir olay için biliyoruz.

Yaşlı Doktor: Evet.

Sayer: Çünkü...

Yaşlı Doktor: Çünkü alternatifi düşünülemez.

Birinin “Kendini” Yeniden İcat Etmesi

Bu, kuramsal modüleritenin temellerine ilişkin yürüttüğüm tartışmayı sonuçlandırıyor. Anılan fikirler psikolojide, kendini kandırma, stratejik cehalet, ikiyüzlü olma gibi birçok konuyu anlamada yardımcıdır. Bunların tümünü ilerleyen bölümlerde tartışacağız. Burada işin püf noktası insan aklının, muhtemelen uygulamaların adeta bir bohça içinde bir araya getirildiği iAkıl’a benziyor olmasıdır. Atalarımız özgül bir uyum sorunuyla karşılaştı mı? Sorun değil, onun için bir uyum vardır.³⁰

Bu görüşün en iyi özeti, yapay zekâ çalışmalarıyla meşhur olmuş, acayip bir zekâsı olan Marvin Minsky’nin *Society of*

---

29 Buraya alıntılanan malzeme şu web adresindeki yazıdan alınmıştır: IMSDB:<http://www.imsdb.com/scripts/Awakenings.html>

* iPod’a gönderme yapıyor –çn.

30 Neyin popüler olacağını kestirmek her zaman çok zordur. “Onun için bir uygulama vardır” iPhone’u piyasaya sürerken Apple’ın kullandığı slogandı. Bu, telefon için indirebileceğiniz uygulamaların, yaptırmayı istediğini iş her neyse, onun için de kullanılabilir olduğu anlamına geliyordu. O sloganda anlatılmak istenen budur. Laf aramızda, Jenna Wortham (“Apple’s Game Changer, Downloading Now,” *New York Times*, 5 Aralık 2009) şöyle söylemişti: “Akıllı telefonlar dijital çağın İsviçre çakısı haline geldiler, insanı sersemletecek kadar çok, adeta işlev cephaneliği sağlıyorlar.” Cosmides ve Tooby’nin kendi modüler görüşlerini anlatırken kullandıkları (1194a) aynı örnekleme. Garip bir çakışma.

Mind [Zihin Toplumu] kitabında bulunabilir. Kitabın 1976 yılına uzanan basılamamış bir taslağında³¹ Minsky şöyle yazar:

Akıl bir “temsilciler” topluluğudur. Bu temsilcilerden her biri sınırlı güçlere sahiptir, yalnızca diğer seçili olanlarla iletişime geçebilirler. Aklın gücü, bu temsilciler bizzat tek başına önemli bir zekâyâ sahip olmadığı için karşılıklı etkileşimden doğar. Akıl tarifimizde, birbiriyle etkileşim içinde olan “alt kişileri” veya “iç temsilcileri” hayal edeceğiz. En basit bir problemi çözmek, bir resmi görmek veya onu görmüş olduğunu hatırlamak, farklı roller oynayan bu temsilcilerden bir düzinesinin, hatta belki daha çoğunun işe karışmasını gerektirebilir. Bazıları yararlı bilgiler taşır, bazıları diğer temsilcileri idare etmeye yarayan stratejiler barındırır. Kimileri, diğerlerinin işi nasıl ilerlettiğine dair uyarı getirir ya da cesaretlendirir. Bazıları da disipline etmeyle görevlidir: Diğer temsilcilerin yasak şeyleri düşünmelerini engeller ya da bunları “sansür ederler”.

Bunu daha iyi ifade edebileceğimi sanmıyorum. *Society of Mind* yirmi yıldan bu yana hâlâ okunmaktadır. Kitap hem harikulade iyi yazılmıştır, hem daha genel olarak zaten harikadadır, bu kitabı seviyorum. Minsky, Buzzy sorunsalını etkili bir şekilde ortaya koymuştur: “Bir, merkezi bir Kendi fikri hiçbir şeyi açıklamaz; çünkü bölümlere ayrılmamış bir şey bize açıklama kırıntısı bile sağlamaz” (s. 50). O, basit makineler silsilesinin nasıl büyük ve akıllı bir makine yaratabileceğini açıkça görmüştü. Bence o en zeki makinelerden biridir. Minsky, temsilcileri –yani modülleri– düşünmenin onların işlevlerini düşünmeyi beraberinde getirdiğini biliyordu. Kanımca onun yeterince anlayamadığı, modüllerin *evrim geçirmiş* işlevini anlamayı gerektiren bir sonraki adımdı. Bu adım aşağıdaki soruların da yanıtlanmasında kilit bir rol oynar: Neden bazı modüller potansiyel olarak yararlı bilgiden kaçınacak şekilde tasarlanmıştır? Neden bazı modüller sistematik çıkarım hataları yapacak şekilde tasarlanmıştır? Tabii ki neden (diğer) insanlar böyle lanet şekilde ikiyüzlüdürler?

31 Bunu şu adreste buldum: <http://web.media.mit.edu/~push/ExaminingSOM.html>. (7/1/2009 tarihinde yeniden erişildi.) Kaynak olarak verilen isim şu: P. Singh, *Computing and Informatics*, 2004, cilt 22, 6. Bölüm, s. 521-544.

5. Bölüm

Hakikat Acıtır

Biyolojik organizmalar için, diğer her şey aynı kalmak şartıyla neyin doğru olduğunu bilmek kesinlikle iyi bir fikirdir. Ne var ki, evrim geçirmiş bazı sistemlere ait işlevin gerçek bilgi toplandığında zarar göreceği birçok vaka vardır.

Meşhur felsefeci Jerry Fodor, *The Mind Doesn't Work That Way*'de [*Zihin Böyle Çalışmaz*] şunu iddia eder: “‘Evrimci’, ‘biyolojik’ ya da ‘bilimsel’ dünya görüşünde, bilişin gerçek işlevinin, hakiki inançlara bağlılıktan başka bir şey olduğunu kanıtlayan, *hatta öneren hiçbir şey yoktur*”.¹ Genelde felsefeciler, özelde Fodor bu şekilde konuşuyorlar; ama aslında o, beynimizin iyi olduğu *her şey* doğrunun ne olduğunu bulmaktır, demek istiyor. Benim iddia ettiğim ise neredeyse bütün her şeyin –uyumsal sorunları çözmek için beynimizde modüller olduğu– teorisinin ıvır zıvır olduğunu söylüyor. Fodor, bu görüşü desteklemek üzere sürdüğü başat iddialardan ilkinde, evrim geçirmiş mekanizmalar birbiriyle etkileşim halindedir, diyor. (Bu doğru görünüyor; ama tek başına ikna edici değil.) İkinci

---

1 Fodor, 2000, s. 68, vurgular orijinal. Pears da “hakikat her şeyden önce gelen bir amaç gibi” (s. 62) diyerek benzer konumda görünür. Ayrıca yakın zamanlı bir tartışma için bkz. McKay ve Dennett, 2009.

olarak, inanç bir şey yapmak içindir, gerçekleri bilmek o şeyi yapmayı kolaylaştırır, diyerek şunu ekliyor: "Bildiklerine dayanarak hareket edemeyecek olduğunuz sürece dünyada neler olup bittiğini bilmenin çok bir faydası yoktur."² Bu bölümde doğrunun ne olduğunu bilmenin çoğunlukla iyi olduğu noktasında Fodor'a katılacağım; ama onun derinden bir yanılgı içinde olduğunu da ileri süreceğim.

Beni yanlış anlamayın. Kuşkusuz ki doğrunun ne olduğunu bilmek için birçok haklı neden vardır. Doğruyu bilmek *yararlıdır*; *ama* biyolojide işlev her şeydir.

Doğru yalnızca davranışları yönetmekle kalmaz, ayrıca daha doğru inançları yaratma işine yarar. *Bütün insanların ölümlü* olduğunu biliyorsanız, Sokrates'in de bir insan olduğunu biliyorsanız, genel mantığı uyarlayabilir, bundan Sokrates'in başına kötü bir şey gelecek sonucu çıkarabilirsiniz.

Gerçeklik sahtelikle karşılaştırıldığında da yararlıdır. Doğru olmayan şeyleri "bilmek" –yani beyninizde onun bir temsilinin olması– zarar verici olabilir. Zулnun Arghun, Özbekleri bozguna uğratacağına dair bir inanç beslemişti. Bunun sonucu olarak "kaleyi savunabilir bir hale koymadı. Ne cephane ne de cengâver ordular hazırladı. Düşmanın yaklaştığını görüp haber verecek nöbetçi veya gözcü dikmedi. Ordusunu eğitmediği gibi savaş düzenine de geçirmedi..." Elli bin Özbek'in karşısına 150 kişilik ordusuyla çıktı ve beklenen sonuç gerçekleşti.³

Buradan, olabileceği kadar çok doğru şeyi bilmenin mutlaka iyi olacağı sonucunu çıkarmak da hatadır. Sonuç olarak, aklın modüllerinin yalnızca doğruyu algılamak, farkına varmak, depolamak ve doğruyu bulmak üzere tasarlandığını sanmak bir hata olurdu. Felsefeci Patricia Churchland bunu şöyle ifade etmiştir: "Sinir sisteminin en başta gelen işlevi, organizmalar sağ kalabilsinler diye vücudun organlarını olması gerektiği gibi hareket ettirmektir... Burada o gerçek, her neyse, en sonuncu sırada gelir."⁴

2 Fodor, 2000, s. 67.

3 Baber'in (1826) anılarından alınmıştır (s. 222, 223). Bu örneğe Stewart'ta (2006) rastladım.

4 Churchland, 1987, s. 547, 548.

Daha fazla katıl deseniz katılamazdım; ama meselenin özü sağ kalma değil, yeniden üreme. Yeterince yakın bir görüş.

Çok Fazla Bilgi

Gelin bazı basit vakalarla başlayalım. Bir kere insanların, mümkün olan bütün doğru bilgileri bulmak için güdülenmesi –yani beynimizin o şekilde tasarlanmış modüle sahip olmaması– gerekir.

İlke olarak, elde edilebilir kimi bilgiler yararlı değilse, bilgiye erişmek için harcanan zaman daha yararlı şeyler için harcanabilir. Barry Schwartz bu alanda çok ilginç, zaman kaybetmeye değmeyen anlarda bile bazılarımızın bilgi toplamaktan vazgeçmediğini gösteren bazı çalışmalar yapmıştır.⁵ Far önünde kalmış bir tavşan gibi, süpermarkette kımıltısız, üst üste dizilmiş, fiyatları aşağı yukarı eşit –bana göre tamamen eşit– şampuanlara bakıp kaldıysanız, onun ne demek istediğini biliyorsunuzdur. İnsanlar sıklıkla, mutlak en iyi fiyat, ona en yakın fiyattan biraz iyi bile olsa onu tercih etmeye çalışırlar.

Bu fikir, eş arama bağlamında Peter Todd ve meslektaşları tarafından şekillendirilmiştir. Sizin için mükemmel eşleştirme olana kadar eş aramaktan vazgeçmiyorsanız, buradan çıkacak muhtemel sonuç araştırmayı asla kesmeyeceğinizdir. Yazık! Peki ne zaman duracağınızı nasıl bileceksiniz? Bu sorunu çözmeye yönelik iyi düşünülmüş matematik modeller vardır.⁶ Bu modeller, eşler hakkında fazladan aldığınız bilginin bu araştırmayı uzattığınız sürece giderek küçüleceği varsayımını mantıklı kılıyor. Bir noktada araştırma, daha fazla bilginin getireceği yarardan maliyetli hale geliyor. İnsanlar farklı alanlardaki araştırmalarını belli bir noktada kesme konusunda ne kadar iyiler, bu hâlâ belli değildir. Schwartz'ın yoğunlaştığı vakalar bize şunu gösteriyor: Bazılarımız mümkün olan en iyi seçeneği elde etmeye takıntılı olarak araştırmaya çok zaman harcarken, “yeterince iyiyle” yetinen kesim daha kârlı çıkıyor. Bir dahaki sefere iyi bir park yeri bulduy-

5 Schwartz, 2004.

6 Todd (1997) iyi bir örnektir. Ayrıca bkz. Todd ve Miller, 1999.

sanız, daha yakın bir yer var mıydı acaba diye merak ederken bunu hatırlarsanız iyi olur.

Bazı türden bilgileri araştırmaya değmez; çünkü davranış-larınızı değiştirmezler. Bu kümeye giren yığınla bilgi vardır. O yüzden bilgi toplama faaliyetimizi dar alana sıkıştırıyor; ar-kadaş ve akrabalarımızı merak ediyor (bir seferde 140 kişiyi buluyor bugünlerde), işimize ilişkin bilgilerle ilgileniyor, ne-dendir bilmem Güney California'da yaşayan, oyunculukta gele-cek vaat eden, *People* okumayan hiçkimsenin karşılaşmayacağı bir genç kadının vücudunda nasıl yağ biriktiğinden bahseden *People* dergisini okuyoruz.

Tabii ki dünyamızda arıyor görünmediğimiz epey doğru bilgi de vardır. Yeni Zelanda'daki elmanın fiyatını merak edi-yor musunuz? Herhalde etmiyorsunuzdur. Peki ya sağlığınıza ilgili bilgileri? Elbette ki bilgi-arayan modüllerin sağlıkla ilgili bilgiyi bulmak üzere tasarlanmış olması gerekir.

Öyle değil mi?

Doğru Sizi Rehin Kılacak*

Doğru inanca sahip olmamanın sizi daha iyi bir duruma getireceği fazlaca olay var. Penn'deki** meslektaşlarımdan Ja-son Dana bu fenomeni zekice hazırlanmış deney dizilerinde araştırdı.⁷ Bunu yaparken ekonomik bir oyun kullandı. Denek-leri bir laboratuvara sokup önlerine iki seçenek koydu. Birinci seçenek, 5 dolar kendilerine, 5 dolar başkalarına. İkinci seçe-nek, 6 dolar kendilerine, 1 dolar başkalarına. O halde 5/5 ve 6/1 arasında seçim yapmaları gerekiyordu. Bu deneye katılan insanların kabaca üçte ikisi 5 doları seçtiler, böylece ortakları-nı 4 dolar daha iyi duruma getirmiş oldular. O halde insanlara ortalama olarak cömert diyebiliriz değil mi?

Başka denek grubu başka bir oyun oynadı. Bu kez, karar veren oyuncular, öncekinde olduğu gibi, kendileri için 5 ya da

* Burada "Gerçek sizi özgür kılacak" cümlesine gönderme yapılmıştır -çn.

** Pennsylvania Üniversitesi'nde -çn.

7 Dana, Weber ve Kuang, 2007. Ayrıca bkz. Dana, Cain ve Dawes, 2006.

6 dolar seçebiliyor, diğer kişilere de 1 ya da 5 dolar kalıyor. Ne var ki bu oyunda, oyuncular ödülleri seçerlerken, kendi yaptıkları bu seçimin sonucunda diğer oyuncunun 1 dolar mı, 5 dolar mı alacağını bilmiyorlar. Gerçekte, kişi x ve y 'nin 5 dolar mı, 1 dolar mı olduğunu bilmeden, $5/x$ ve $6/y$ seçenekleri arasında kalıyor. Bu durumda cömert bir oyuncu hangi seçeneğin diğer kişiye 1 yerine 5 dolar vereceğini hiçbir şekilde bilemediğinden hangisini tercih edeceğini bilemez.

İş ilginç kılan şudur: Seçimi yapan insanlar, isterlerse diğer oyuncunun ödülünü bulabilirler. Sadece bir düğmeye basmaları yeterli. Düğmeye bastıklarında tıpkı birinci oyunda olduğu gibi $5/5$ ve $6/1$ (veya tersi) seçenekleriyle $5/1$ ve $6/5$ seçenekleri arasında seçim yapmaları kendilerinden istenecek. Denek açısından düğmeye basmak 6 dolar seçtiğinin –diğerinden– bence bunu tercih ederdi– böylece diğer kişiye 4 dolar zarar ettirdiğinin ortaya çıkması demektir. Düğmeye basmadan, denek 6 dolar seçebilir, dürüstçe bu seçimin diğer oyuncu üzerindeki etkisini bilmediğini söyleyebilir.

Dana'nın testine giren insanların kabaca yarısı diğer oyuncunun kaç dolar alacağına bakmayı reddetti. Birçok denek 5/? seçeneği yerine 6/? tercihinde bulunmaları çok şaşırtıcı değil. "Açıkla" düğmesine basmayı reddettikleri için bu denekler, daha sonra kendilerine sorulursa, dürüstçe 6 doları seçmenin diğer oyuncu üzerindeki etkisini *bilmediklerini* söyleyebilirlerdi. Siz bu çalışmanın içinde olsaydınız, deney bittikten sonra birisinin gözlerine bakabilme hakkınız olsaydı ve 6 dolarlık tercihin ona 1 dolar bıraktığını bilmediğinizi söyleseydiniz, o zaman size sunulan bilgiye bakmayı reddetmek zorunda kalırdınız.

Dana yaptığı çalışmayı, ahlaki açıdan çıkmaz olan şu duruma benzetiyor: Tutun ki tekin olmayan bir adamın cumartesi öğle üzeri, yaşadığınız şehirde rasgele bir kişiyi telefonla arayacağını ve şu ültimatoyu vereceğini biliyorsunuz: "Serçeparmağını kesmezsen, bütün aileni öldürürüm". Böyle bir çağrının yapılacağını bilmiş olsaydınız, öğleyin telefonunuzdan bir şekilde uzak durur muydunuz?

Dana'nın çalışmalarının size, Frogger ile caddeden karşıya geçiş arasındaki farkı anımsatması gerekir; çünkü bir kişi-

nin yaptığı seçimlerin çoklu etkisi gerçek dünyadaki sorunları yansıtır. İnsanlar bu gerçek dünyada para, sağlık vb somut çıkarlardan oluşan *araçsal* ve çeşitli şıkları seçtiğiniz –ya da seçmediğinizde– diğer insanların ne düşünüp ne yapacağına ilişkin *toplumsal* olarak sınıflanabilen yarar ve maliyetleri olan seçimlerle yüz yüzedir.

Bazen bilgi elde etmek, toplumsal ödülleri yalan söylemenin getireceği sonuçlar yüzünden değiştirir. Çok yakın bir arkadaşınızın ciddi bir suç işlediğini öğrendiğiniz an toplumsal ödülünüz değişir. Bunu öğrenmeden önce sorguya çekilseydiniz, açıkyüreklilikle hiçbir şey bilmediğinizi söyleyebilir, yalan yere yemin etme riskinden kendinizi korumuş olurdunuz. Bir kez arkadaşınızın suçlu olduğunu öğrenince, yemin altında şahitlik etmek zorunda kalacağınız için, zor bir kararla karşı karşıya gelirsiniz. Şimdi kafanızdaki fazla bilgiyle, önceden maliyetsiz olan (bir şey söylememe) karar ne yaparsanız yapın yüksek maliyetli bir şeye dönüşüyor. Yemin altında tanıklık ederken, ya yalancı şahit olmak zorunda kalacaksınız ya da arkadaşınızdan vazgeçmek.

Kaçırılan insanlar da aynı durumda kalırlar. Kurbanlar kendilerini kaçıranların yüzünü görür görmez kötü durum daha da kötü hale gelir. Esir alan kişi, kurbanlar onun kimliğini tanıyamadıkları sürece, böyle yapmasının tutuklanmasına yol açacağından kaygı duymadan, rehineleri serbest bırakabilir. Ne zaman ki onun yüzünü görürler, kurbanlar o andan itibaren, serbest bırakılırlarsa probleme yol açacak bir yükümlülüğe dönüşürler. Aynı şey, kaçıran kişi, fidyeyi mi alacak, yoksa fikrini mi değiştirecek durumuna da uyarlanabilir. Kurbanlar, kaçıran kişiyi polise vermeyeceklerinin garantisini veremezlerse, korsan onları özgür bırakamaz.⁸

Biraz Bilgi Tehlikeli Bir Şeydir

Bilgiye sahip olmak, çok ince ve geniş kapsamlı etkileri olan bazı sorunlara yol açabilir. Algılanmış *görevler* bağlamın-

8 Konunun enine boyuna tartışıldığı Schelling (1960) ve Frank'e (1988) bakınız.

da birisinin ünüyle ilişkili bazı meseleleri şimdi tartışmaya açıyorum. En ünlüleri Kant olmak üzere birçok felsefeci, bu konu üzerinde yeterince yazı yazdığı için ben birkaç genel sözle yetineceğim.

İnsanlar, bir görevi yerine getirememiş olarak algılandıkları sürece, ünleri bundan zarar görmeye devam eder. Kendinizi tehlikeye atmadan bir çocuğu boğulmaktan kurtarabilirseniz, sizi bunu yapma yükümlülüğüne sahip biri olarak algırlarlar. Demek ki yeni bir bilgiye erişmek, size daha önce görevlisi olmadığınız yeni bir iş yükler.

Alevlerin yutmak üzere olduğu bir evi dışarıda seyrettiğinizi varsayın, eşyalarını kaybeden insanlar için üzülmüyorsunuz; çünkü duygudaşsınız. Sizin için bu iyi. Küçük bir çocuk geliyor, dumanın içinde zoraki görülen bir şeyi, pencerede kalmış kedisini gösteriyor. Çıkış alevlerle kapanmış. Kedi kurtaran bir kahraman olarak, sağlayacağınız yararları ayrı tutarsak, kedinin ne durumda olduğunu bilmeden önce ününüze zarar getirmeden orada dikilip durabilirdiniz. Şimdi kedinin o durumda olduğunu bildiğinizi küçük çocuk bildiğine göre önünüzde iki seçenek var: Kendinizi tehlikeye atma pahasına kediyi kurtarabilir veya kurtarmayıp kedinin ölmesine seyirci kalan adam şöhretiyle ortalıkta dolaşabilirsiniz.*

Kediyi size gösteren çocuk size iyilik yapmış olmadı. Demek ki –özellikle de diğerlerinin sizde olduğunu bildiği– bilgiye sahip olmak tercihlerinizi (bunun sonucu olarak eylemlerinizi) değiştiriyor; çünkü bu bilgiye sahip olursunuz, diğer insanlar tarafından o bilgiye dayalı olarak hareket etmenizi gerektirecek bir göreve sahip olduğunuz şeklinde değerlendiriliyor.

Benim kendi laboratuvarımda, “tramvay ikilemi” denilen klasik ahlaki sorunu incelemekteyiz.⁹ Öykü şöyledir: Bir üst geçitte duruyorsunuz. Tam bu sırada hızla gelen tramvayın tren yolunda bekleyen 5 kişiye çarpmak üzere olduğunu görüyorsunuz. Kaçmalarına yetecek zaman yok, bağırarak uyarma menzilin de dışındalar. Hemen yanınızda sırtında büyük bir çanta olan bir adam var. Onu köprüden aşağı iterseniz, sırt

* Çocuğu da öldürebilirdiniz, ama o zaman da başka sorunlar olur.

9 Foot, 1967.

çantası tramvayı durduracak kadar ağır olduğundan, yolda bekleyen beş insanı kurtarmış olacaksınız. Diğer beş kişiyi kurtarma adına, bu adamı köprüden itip öldürür müydünüz?

Bu problemin diğer çeşitlerinde, insanlar çantalı adamı aşağı atmaya kabul ediyorlar.¹⁰ Yaptığımız çalışmalarda, insanlara adamı itmenin yanlış olup olmadığını sorduğumuz zaman neredeyse herkes (%87) yanlış olduğunu söyledi. Şimdiki amacımız için, işin ilginç tarafı, adamı *itmek* yanlış mı diye sorduğumuzda insanların büyük çoğunluğu (%62) bunun da yanlış olduğunu söyledi. Üstgeçitteyseniz, itin ya da itmeyin insanlar ahlaki açıdan yanlış bir şey yaptığınızı düşünüyor. Bu şekilde beş insanı kurtarmak için bir kişi öldürebileceğinizi bilmek sizi kimsenin kazanamadığı bir duruma düşürüyor.

Bu problem genellikle yasa ve kuralları uygulamayla görevli olduğu düşünülen insanlar için daha sert vurgulanır.¹¹ İnsanlar, genellikle yasayı bozan insanların cezalandırılacağını düşünür. Bu yeterince açıktır; ama bundan kaçınabiliyorlarsa, insanların yasaları uygulamak isteyip istemedikleri çok net değildir. Kanun icracılarının karşılaştığı sorun HBO'nun olağanüstü draması *The Wire*'da [Tel] gösterildi. Polisseniz, uyuşturucuya ilişkin yasalarla -9. Bölüm'de tekrar ele alacağımız bir konu bu- ilgili şöyle bir problem olabilir: Uyuşturucu kullanıldığını görüyorsanız, insanlar da sizin uyuşturucu kullanıldığını gördüğünüzü görüyorsa, yasaları da uygulamıyorsanız, o zaman yasaları uygulamadığınıza tanık olan insanlar sorun olurlar. İlke olarak bu şu anlama gelir: Daha önemli meselelere odaklanmak yerine, bütün zamanınızı önemsiz başknlarda tüketebilirsiniz. Dramadaki önemli karakterlerden biri olan Bunny Colvin, alkol bağlamında bu sorundan güzel cümlelerle söz eder. Sözlerini uzun uzadıya burada alıntılıyorum; çünkü fikrin özünü çok hoş bir şekilde yakalamış. Colvin, Baltimore polisinin odasında, cahil olmanın önemini açıklıyor:

Zamanın şafağında eskiden, bu mntıkada, kente ait, destansı büyüklükte bir ikilem yaşanmıştı. Belediye meclisi halka açık yerlerde alkol tüketimini yasaklayan bir yasa

10 Bkz. Hauser, Young ve Cushman, 2008.

11 Schelling (1960) bu meseleyi iyi irdelemiştir.

geçirmişti. Köşebaşlarında, sokaklarda... yasa yasadır. Peki, devriye gezen Batılı polisler ne yapacaklardı? *High Life* yudumlayan bütün ahbabları tutuklasalardı polis gerektiren diğer işleri yapmaya zamanları kalmazdı. Başlarını çevirip geçseler, bu sefer, her türlü saygısız tavra, kendilerine karşı böbürlenmelere izin vermiş olacaklardı. Bu benim zamanımdan önce olmuştu; 50 ve 60'lı yıllarda, ucuz bir dükkândan çıkmış, ismi cismi bilinmeyen bir sigara otlakçısı, köşeyi döndüğü anda biraz önce satın almış olduğu dut suyunu kesekâğıdına koyunca, dahiyane bir âna imzasını atmış oldu. O küçük, buruşuk kese kâğıdı sokak çocuklarına içkilerini huzur içinde içme fırsatı verdi, biz polislere de gidip görevimizi yapma izni.¹²

Colvin, bu basit fikri kendi bölgesindeki uyuşturucuyla mücadeleye uyarlar ve polislerin uyuşturucu satıcıları ve kullanıcılarını tutuklamadığı bir alan tahsis eder. İnsanların güvenli biçimde, tutuklanmaktan korkmadan uyuşturucu kullanıp satabildikleri bir alan ayırmak, aynı mıntıkanın başka bir yerindeki suç oranını azaltır, tedavi almayı kolaylaştırıp bağımlıların steril iğne almasına yardımcı olur. Gerçekçiliğin bir takdiri olarak bu tertip üstleri tarafından keşfedilince buna bir son verdiler ve Colvin bağımlıların ve vatandaşların hayatlarını iyileştirmekten cezalandırıldı.

Polis bazen suç işlendiğini görmezden gelirse çok daha iyi durumda olur. Bilgisizlik, onları kimi ihlaller bakımından yapacakları görevden kurtarır, yasanın yürütülmesi anlamında daha iyi kararlar vermelerini sağlar.* Anne babalar bunu çok iyi bilirler. Ben ebeveyn olmadığım için, anne babalar, en küçük bir suçu polise bildirme zahmetine katlanıyorlar mı bilmi-

12 *The Wire*, "All Due Respect", 3. Sezon, 2. Bölüm.

* Unutmayın ki burada işi yapan aslında *diğer insanların* cahil olduklarına dair *inançlarıdır*. Cehaletin kendisi değil, ama *onun algılaşmasıdır* farkı yaratan. Aynı sebeple, birisi kimsenin çözemeyeceğinden emin olsaydı, yalnızca stratejik bir mesele olarak bilginin sadece karar verme amaçlı yardımının dokunduğu Frogger durumuna geri dönmüş olurduk.

yorum. Anne babam olduğu için bu bana da öyle geliyor.* Öğretmen olarak ise şunu söyleyebilirim: Ders verdiğim sırada, öğrencilerimden birinin gözümün önünde değil, gizli olarak bulmaca çözmesini tercih ederdim. Aleni olarak bulmaca çözen birine her izin verişimde otoritem birazcık daha aşınırdı. Gaddar biçimde, bulmaca çözdüğü için öğrencilerime bağırıp çağırdığım asla görülmez. O yüzden bulmaca çözenleri sanki fark etmemiş gibi yaparım.

Aslında cehaletin değeri, diğerlerinin, sizi bir göreviniz varmış gibi algılandığınız durumda görmelerinin yaratacağı maliyetlerden gelir (Maliyeti yüksek iki işten birini, ceza ya da ihmali seçmelisiniz). Benim laboratuvarımda insanların bunu bildiğini keşfettik. Deneklerimize ekonomik bir oyunda nahoş davranan birini cezalandırma fırsatı verildiğinde, verdikleri cezayı kimse bilmeyecek olursa, bunu daha az yapma eğiliminde oluyorlar. Yani bilinmezlik pelerini onları koruduğu zaman, cezalandırmayı reddediyorlar.¹³

Cehalet ABD ordusunda kurumsallaşmıştır. "Sorma, söyleme" politikası, askerlerin orduda daha ileri hizmetlerden dışlanmalarına sebep olan cinsel tercihlerine ilişkin bilgi vermelerini önler. Özellikle "sorma" ifadesi komutanların askerlerine, bilinmesi halinde görevden azle yol açabilecek cinsel yönelimini sormalarını engeller.

Televizyona dönersek, *Seinfeld*'ın meşhur son bölümünde bu açıklanmıştı. Dizinin dört ana karakteri, araba çalınırken izlemekle yetinmeyip onu filme almışlar, hatta yorumlarda bulunmuşlardı. Onlar tutuklanır, zor koşullar altındaki insanlara yardımı zorunlu kılan "kurtarma görevi" yasasını ihlal etmekten yargılanırlar. (Yasal ayrıntıları dışarıda bırakıyorum. Sadece buna basitçe "Merhametli İnsan" yasası deniyor, ama "Merhametli İnsan" yasaları gerçekte diğerlerine yardım etmeye çalışan insanları koruyor.)

Modüllerimiz bazı üstünlükler bağışlayacak şekilde tasarlanmış olduğu sürece, bu fikirler, aklımızı oluşturan birçok mo-

* Ben genellikle sıyrılıp kaçan hıznırın tekiydim, o yüzden bu şikâyetten çok bir özürdür.

13 Kurzban, DeScioli ve O'Brien, 2007.

dölün yaratacağı stratejik sonuçlarından dolayı bilgiye ulaşma-
yacak şekilde tasarlandığını akla getirebilir. İnsanın evrimini
geçirdiği dünyada, zararımıza olan şeyleri anlamaya çalışırken,
diğer insanlar tarafından gözlenilmek mantıklıdır. O halde bazı
modüllerin birtakım keşifleri yapmaktan bizi alıkoyacak şekilde
tasarlandığını varsaymak mantıksız olmasa gerek.

Doğruyu bildiğiniz zaman seçenekleriniz doğru bilginin siz-
de olmadığı durumla kıyaslandığında daha az arzu edilebilirse,
en iyi şey cahil kalmak, başka bir deyişle gerçekleri yanlış bil-
mektir (O binada *kedi* mi vardı? Keşke önceden bilseydim...).
Böyle durumlarda doğru bilgi –diğerlerinin sizin bildiğinizi bil-
diği– olumsuz bir şeydir. Evet, söylediğim şey aynen şu: *Cehalet*
için tasarlandık. Çoğunlukla bu tasarım stratejik ortamlarda
(diğerlerinin algısı sayesinde cehaletim yardım edince) ortaya
çıkacaktır. Azıcık bilgi sahiden öteden beri tehlikeli bir şeydir.

Cehalet Mutluluk mu?

Stratejik cehaletle ilgili olan şeylerden biri de makul sa-
yılabilir inkârdır. Cinsellikle geçen bulaşıcı hastalıkların test
edilmesi sorununu ele alalım. Birinde enfeksiyon olduğunu
bilmek, tedavi almak açısından değerli olabilir; çünkü tedavi
kişinin sağlığının sürmesi açısından önemlidir. İnsanlar ken-
dilerine bu hastalığın bulaşabilme ihtimali olduğunu düşün-
selerdi, kendi kendilerine bu teste girebilirlerdi, diye düşün-
biliriz. Ne var ki, sağlığı en iyiye ulaştırmak birçok modüllü
beynin tek amacı değildir. Bu modüllerden bazıları iddia edi-
yorum ki stratejik cehalet için tasarlanmıştır.

Diyelim ki insana mantıklı gelen şu tercihlerle karşı kar-
şıya biri var:* (1) Cinsel ilişkiye gireceği birden fazla eş isti-
yor. (2) Cinsel ilişkiye gireceği eşinin, cinsel yaşamını bilerek
tehlikeye atmaktan (doğru düşünerek) suçlanmayı istemiyor.¹⁴

* Daha sonra insanları tercihlere sahipmiş gibi düşünmememiz ge-
rektiğini önereceğim. Evet, bu söylediğimle çelişiyor. Burada mese-
leyi açıklamak için tercihler kavramı yararlıdır.

14 Webber (1997, s. 267) *State v. Hinkhouse* gibi vakaları inceler. Bu
vakada bir adam HIV pozitif olduğunu biliyorken, korunmadan ka-
dınlarla ilişkiye girdiği için öldürmeye teşebbüsten suçlu bulundu.

(3) Cinsel temasın eşinin sağlığını tehlikeye atacağı sonucuna onu götürecek bilgiyi öğrenmediği için suçlanmayı (doğru düşünerek) önemsemiyor. Böyle bir kişi teste girmeye karşı direnç gösterebilirdi; çünkü pozitif çıkacak bir test, başka birinin sağlığını bilerek tehlikeye atma suçundan kaçınmak için onu diğer eşlerden vazgeçmeye zorlar.

3 numaralı tercih tuhaf görünebilir. Böyle bir bilgiye ulaşmak, harcanan para ve zaman açısından, birisinin yaşamını tehlikeye atmanın maliyetleriyle karşılaştırıldığında önemsizdir. Peki insanlar, neden onları başkalarının hayatını tehlikeye atmaktan kurtaracak, görece kolay ve maliyetsiz adımlar *atmamakla* suçlanmayı önemsemiyorlar? Bu ilginç bir soru ve birçok önemli soru gibi ben burada onun cevabını vermeyeceğim.¹⁵

Genel olarak hangi modüller cehalet için tasarlanmış olabilir? Bunu nasıl düşünmemiz gerekir? Douglas Adams'ın *The Restaurant at the End of Universe* adlı kitabında ana karakterlerden biri "Joo Janta 200 Süperkromatik Tehlikeye Duyarlı Güneş Gözlüğü" takar. Tehlike belirtmeye başlayınca gözlükler simsiyah olur ve gözlüğü takan kişiye, görseydi ayaklanacağı durum için mutlu bir cahil olma fırsatı verir. Bu sahiden de komik, çünkü burada gerçeğe cahil kalma, yaklaşan tehlike açısından hiç de iyi bir çözüm değil.* Tıpkı Frogger'da olduğu gibi, doğayla bir oyun oynadığınızda işe hiç insan karışmazsa cehalet tipik olarak yararlı olamayacaktır. Göreve ve görevlerini yapmayanların kınanmasına bağlı tartışmalar, özellikle *insanların* diğerlerini yaptıkları seçimlere bağlı olarak değerlendirmelerinden doğup yaygınlaşıyor. Ödül ya da cezalar toplumsal değilse cehalet genellikle kötü bir şeydir.

15 Genellikle bir fiili yapmaktansa yapmaktaki başarısız olmak, ahlaki açıdan daha az yanlışmış gibi değerlendiriliyor.

* Kafasını kuma gömen devekuşları bir mitolojiden ibarettir. Böyle olmak zorundaydı. İki devekuşu düşünün. Birisi arslan yaklaştığında kafasını kuma gömüyor, diğeri *kaçıyor*. Kaçan devekuşu bir süre çok feci korkacak; ama yine de kaçma şansı var. Evet, kafası kuma gömülü olan devekuşu huzur anları yaşayabilir; ama yaklaşan parçalanma tehdidini göz ardı eden devekuşları geriye aynını yapacak bir soy bırakamazlar.

Frogger oynarken, Joo Janta 2000 güneş gözlüklerini takmak hiçbir işe yaramaz. Her seferinde kaybedersiniz. Jason Dana'nın yaptığı deneyde onları giymiş olduğunuzu varsayın. Diğer insanların alacağı para miktarını siz görmeden önce gözlükler kararsa, 6 doları seçmekte özgürsünüz, kimse de sizi bunu yaptığınız için suçlayamaz. Yeter ki gözlük camlarınızın simsiyah olduğunu diğerleri görebilmiş olsunlar.

Cehalet, yarar noktasının doruğuna en aleni olduğu an erişir.

Değerli Olmanın Değeri

Daha önceki iddialar, erişme maliyetine değmeyecek kadar pahalı olduğundan, insanların bazı bilgilerden onları uzak tutacak şekilde tasarlanmış modülleri olabileceğini ima ediyordu; çünkü bazı bilgiler kimi şıklara yönelmeyi maliyetli hale getiriyor, bazı bilgiler yerine getirilmezlerse toplumsal maliyet taşıyan görevler olduğu algısına yol açıyor.

Bazı açılardan bu iddiaların göreceli olarak dolambaçsız ifade edildiğini söyleyebiliriz. İleri sürdüğüm savın kalan kısmında ağırlıklı olarak modülarite ve basın sözcüsü modeline dayanacağım. Burada, ulaşmak istediğim yere götürmesi için birkaç varsayıma ihtiyacım olacak. Hedefim, basın sözcüsü modelinin bazı özel amaçlar için yararlı bilgiyi içerecek şekilde tasarlanmış olabileceğini kanıtlamak olacak; *hatta diğer modüller bu bilgiyle çelişmekle kalmayıp bundan daha doğruymuş gibi görünen bilgileri içerse bile* bunu iddia edeceğim. Bazı modüllerin sistemli olarak, *diğer modüllerin yanlış olduğunu "bildikleri"* bilgiler dahil olmak üzere önyargılı –yani gerçek olmayan– bilgileri elde edecek şekilde tasarlanmış olduğunu söylüyorum. *The West Wing*'i tekrar hatırlarsak, C.J. Cregg'in Başkan'ın ona yalan söylemesini *istemesi* gibi.

Bazı modüllerin sahiden de yanlış tasarlanmış olduğunu iddia edeceğime göre, bunu destekleyecek iyi bir fikrim olsa çok iyi olurdu. İşte buyrun:

Burada işime yarayacak birinci varsayım, pek tartışma götürmez. İnsanları gezegendeki diğer bütün türlerle karşılaştırırsanız, inanılmaz ölçüde toplumsaliz. Diyelim ki bir sopa

çekirgesisiniz. O zaman uygunluk dereceniz büyük ölçüde toplumsal olmayan şeylere bağımlı olur. Ne kadar çok sopaya benzerseniz bu sizi avlanmaktan o kadar kurtarır. Yaptığınız bazı şeyler toplumsaldır –eş bulmakta başarılı olmak zorundasınız– ama sopa çekirgesi olarak sahip olduğunuz tasarım, sopaya benzemek gibi toplumsal olmayı gerektirmeyen uyum problemlerini çözmek içindir.

Öte yandan insanlar çok farklıdır. İnsanların başarısı yırtıcılardan kaçabilmek, yiyecek bulmak gibi şeylerle ilgiliydi, ilgili olmak zorundaydı. İnsanoğlunun başarısı derinlerde toplumsal dünyayı yönlendirebilme yeteneğine bağımlıdır. İnsan beyninin niçin bu kadar büyük olduğuna –vücuda oranla gerçekten büyüktür– ilişkin sürüp giden tartışmalarda, bu sürecin ateşleyici gücü nedir, sorusuna en iyi yanıt toplumsal alanlardaki rekabet olacaktır.¹⁶ Arkadaşlıklar ve ittifaklar kurmakta bireylerin yapabilirlikleri, insanın evrimsel tarihi boyunca üremeye yönelik başarısında çok önemli roller oynamıştır.

Toplumsal hayatın ne kadar önemli olduğuna yönelik ilginç bir kanıt arıyorsak, acı ve zevk duyularımıza bakmalıyız. Bu duyuları açıklarken akla gelen en basit düşünce, evrimin, size kötü bir şey oluyor dediğinde acıyı, yapmanız gereken şey dediğinde ise zevki kullanıyor olmasıdır.*

Ve evrim size toplumsal olmanız gerektiğini söylüyor. Geçtiğimiz birkaç on yıl boyunca elde edilen bulgular, yalnız yaşayan insanların bedensel ve ruhsal hastalıklara yakalanma eğilimlerinin daha çok olduğunu göstermiştir.¹⁷ İstikrarlı toplumsal ilişkileri olmayan bir kişinin sağlığı olumsuz anlamda etkilenirken,¹⁸ madalyonun diğer yüzüne bakarsak, olumlu toplumsal bağlara sahip olmak, mutluluk gibi duygularla güçlü bir korelasyona işaret ediyor.¹⁹

Bazı yaratıcı deneyler de aynı düşünceyi ortaya koymuştur. Kip Williams akıllıca bir deney düzenledi. Tam toplumsal

16 Byrne ve Whiten, 1988. Whiten ve Byrne, 1997.

* Kuşkusuz ki olay bundan daha karmaşıktır.

17 Cacioppo, Hawkley ve Bernston, 2003.

18 Uchino, Cacioppo ve Kiecolt-Glaser, 1996.

19 Bradburn, 1969.

psikolojinin geleneğine uygun biçimde denekleri aslında çoktan beri içinde oldukları bir deneyin birazdan başlayacağına ikna etti. Odada deneklere eşlik eden, bütün olayın içinde olan yardımcılardan ikisi işbirlikçiydi. Birisi odadaki toplardan birini aldı, atıp tutmaya başladı. En önemli anda talihsiz deneğe birkaç kez top atıldı, sonra vazgeçildi. (Bu çalışmanın daha sonra yapılan çeşitlerinde olay, gerçek dünyadan sanala taşındı. Denekler internette oynar ve bu sefer de sanal olarak ihmal edilirler.) Böylesine önemsiz bir şekilde dışarıda bırakılan denekler bile epeyce kızgınlık, huzursuzluk ve üzüntü bildirdiler. Bu alandaki araştırmaların bazılarını tarif ederken Williams, toplumsal acıları özellikle dışlanmayı yeniden yaşayan insanların bildirdikleri acı düzeylerinden şöyle bahseder: "Kronik bel ağrısında,²⁰ hatta doğum sancısında gözlemlenen acı düzeyleriyle karşılaştırılabilirdi." Demek ki oldukça kötü bir şey bu.

Neyse ki insanlar son derece toplumsal varlıklar. Sağ kalışımızı ve yeniden üreyebilmemizi büyük ölçüde belirleyen şey, toplumsal dünyayı idare edebilme becerimizdir. Bunu göz önüne alırsak, en iyi eşleri seçmek, en iyi arkadaşlara sahip olmak, en iyi grupların üyesi olmak gibi toplumsal dünyanın nimetlerinden yararlanmak için akıllarımız –çoğu kez incelikle değilse– acımasızca rekabet edecek şekilde tasarlanmıştır. Bu rekabetin sonuçlarının evrimin gidişatında yeniden üreme başarısı üzerinde derin etkileri olmuş olabilirdi.

Bazı alanlardaki rekabeti anlamak daha kolaydır. Örneğin nitelikli bir eşe sahip olmanın yararı, alelade birini kolunuza takmaktan fazla olacaktır. İyi bir eşe sahip olmak öylesine önemlidir ki psikolog Geoffrey Miller, mantıksız ölçüde büyük beyinlerimizin evrimindeki motor gücün eşler için yapılan bu rekabet olduğunu iddia etmiştir. Miller'a göre, tavuskuşunun kuyruğu gibi olan beyinlerimiz, atletizm, şiir, beyin hakkında kitap yazma gibi işleri yapmamızı sağlayarak, en iyi eşi kendimize çekme yarışmasında bize yardımcı olan cıvıltılı reklamlara benzer.²¹

20 Williams, 2007, s. 434.

21 Konuya ilişkin ek bilgi için, Don Symons'ın *The Evolution of Hu-*

İnsanların rekabet halinde bulunduğu toplumsal dünyanın diğer boyutları bu kadar ortada olmayabilir, tıpkı arkadaşlar için giriştiğimiz rekabet gibi. Her zamanki gibi bunun en iyi örneği, insanın toplumsal davranışlarını dikkatle incelemesi ve açıklaması beklenen bilim insanlarından değil televizyondan geliyor. Aşağıdaki diyalogun birinci satırını okuyun ve neler olup bitiyor anlamaya çalışın.

“Sana verdiğimi... seninle paylaştığımı başka kimseyle paylaşamam. Bana verdiğini başka kimseyle yapamadığını düşünmek hoşuma gidiyor.”

Bu *Boston Legal* adındaki damediden* alınmış bir replik. William Shatner'ın oynadığı karakter Denny Crane, en iyi arkadaşı Alan Shore'un (James Spader) başka bir adamla samimi (kuşkusuz platonik) bir konuşmaya girdiğini “yakalıyor”, Denny şöyle devam ediyor:

“Bu sana sersemce gelebilir; ama ben bana sersemce gelen şeyi söyleyeyim: Kıskançlık ve sadakat romantizme yakışır. O adamla senin aranda bir ilişki olduğundan hep kuşkulandım. Bende bulamadığın bir şeyi onda bulmuş olmandan.”

Alan Shore, Denny'yi yatıştırır: “Seni seviyorum, Denny. Sen benim en iyi arkadaşımsın. En iyi arkadaşımdan yoksun, sensiz bir hayat sürmeyi aklıma bile getiremem”. Denny buna şöyle cevap verir: “Seni bir daha balkonumda istemiyorum, herhangi bir balkonda, o adamla yalnız.” (Bu balkon Denny ve Alan'ın her bölüm sonunda buluştukları özel bir yer.)

Arkadaşlıkta kıskançlığın önemi, görüşüme göre küçümsenebiler. Gelişim psikolojisinde bazı çalışmalar vardır. Yapılan araştırmalar, büyüklerin aksine, çocukların en iyi arkadaşlar listesine kimleri dahil ettiğini diğer insanlara söylemekte hiç-

---

man Sexuality, David Buss'ın *The Evolution of Desire* ve Geoffrey Miller'ın *The Mating Mind* okunmaya değer mükemmel kitaplardır.

* Drama ile komedi kelimelerinden türetilmiştir. Komik ve hüzünlü anları birlikte sunan bir sanat türü –çn.

bir sakınca görmediklerini gösteriyor. Öte yandan yetişkinler oldukça ketumlar, bu bilgiyi paylaşmak konusunda o kadar istekli görünmüyorlar.²²

Bununla birlikte genel fikir fazla tartışma götürmez. Hepimizin en iyi arkadaşı tek bir kişidir. En iyi arkadaşlık o halde kıt bir kaynaktır. Birinin en iyi arkadaşı olmak değerli bir şeydir. En iyi dost size ihtiyaç duydunuz zamanlarda yardımcı olacaktır. Daha da önemlisi, birinin *en iyi* arkadaşısınız, o kişi toplumsal hayatta kaçınılmaz çatışmalar olduğunda kesinlikle sizin tarafınızda yer alacaktır.²³

Sizi en iyi arkadaşı sayacak çok kişinin olması, bizim gibi toplumsal yaratıkların sahip olabileceği en değerli hazineler arasındadır. Özellikle diğerlerine değerli gelmemize neden olan modüllere sahip olmasaydık, bu şaşırtıcı olurdu. İnsanlar arkadaşlarına yardım edince ve yeni arkadaşlıklar kurunca mutlu olduklarını bildiriyorlar.

Son olarak, insanlar grupların parçası olmak isterler. Bazı gruplar, üyelerini titizlikle seçerken aleni bir ayrımcılık yaparlar. Kolejlerdeki kızların ve erkeklerin kardeşlik örgütleri bunlara örnektir. Kalabalık "içinde" filanca gruba girmeye çalışan ergenlerden bahseden birçok film, en iyi grubun parçası olmanın toplumsal dünyada çok fazla önemli olduğunu gözler önüne serer.

Daha genel söylersek, yaptığımız şeyin çoğu, toplum nazarında değerli olmak içindir. Bilgi, ustalık ve kaynak edinme çabalarımız, hiç değilse kısmen bir insanı toplumsal dünyada değerli kılacak uyarlamalar tarafından güdülenmiş olabilir. Her defasında, sevilme, âşık olunmak, tapılmak ve diğerleri tarafından gereksinmek için kendilerini eşit şekilde eğitmiş insanlarla rekabet ediyoruz.

Sizin değerli biri olduğunuza dair diğerlerini ikna etmeniz önemli, hatta insanlar için en hayati olan şey uyum so-

22 DeScioli ve Kurzban, 2009a.

23 DeScioli, 2008. DeScioli ve Kurzban, 2009a.

* Bu insan şekilli ren geyiği için de doğru. Zavallı Rudolph'ü kimse sevmeydi, ta ki o ve kırmızı burnunun bir şey için iyi olduğu tesadüfen ortaya çıkana kadar. Ren geyiği oyunlarına bile katılamıyordu ki bu o kadar da büyük bir sorunmuş gibi görünmez. Ne zamanki kızağı yönetmek için onların ziyaretine geldi, işte o *andan sonra* ren geyikleri onu çok sevdiler.

runudur. Bunların ışığında, beyinlerimizin hem kendimizi değerli kılmak hem de bu değerimizi göstermek için tasarlanmış olduğunu düşünmek kabul edilebilir.²⁴ Diğerleri nazarındaki değerimiz bize ait –sağlığımız, becerilerimiz, yeteneklerimiz var olan toplumsal bağlar, zekâ vb– şeylerden oluşur. Burada özellikle önemli olan unsur sağlıktır.

İnsanlar uzun bir ömür sürerler. Gerçekten, vücut büyüklüğümüze bakarsak, şaşırtıcı ölçüde uzun yaşadığımızı görürüz. Geldiğimiz noktada önemli olan, bir kişinin eş, arkadaş ve müttefik olmak için değeri, küçümsenmeyecek ölçüde diğerlerine yarar sağlayabilmek için gereken en temel önşarta bağlıdır: Ölü olmamak.

İnsanlar arasındaki ilişkilerin çoğu hiç değilse bir ölçüde, zaman içinde çeşitli mal ve hizmet değişimini gerektirir: Ben tatildayken bahçemi sularsanız, geri dönünce ben de sizin çocuklarınıza bakarım. Ticaretin kazancını toplamaya izin veren bu değişim, bugün insanlığı bulduğu noktaya getiren şeyin bu olduğunu iddia edenlerin temel düşüncesidir.

Ticarette kazanmanın özü, hazır ve nazır olmaktır. Ben yokken bahçemi sularsanız, ben de tatilden döndükten kısa bir süre sonra ölürsem, yatırımınız boşa gitmiş olur. Bundan dolayı, diğer her şey aynı kalmak şartıyla, diğer insanların her türlü başarı şansınızın olduğuna inanması iyidir. Buraya kadar söylediklerimden –burada ileri sürmeyi istediğim iddiayı bu sezdirecektir– şunu çıkarabilirsiniz: *Gerçekte öyle olmasa bile insanların başarı şansınız olduğuna inanması iyidir.*

İddiamı şöyle tamamlayabilirim: Bu noktaya kadar, insanlar için toplumsal olmanın hayati olduğunu iddia ettim. Toplumsal dünyada epey rekabet olduğunu, bir insanın değerini belirleyen birçok unsur olduğunu ileri sürdüm. Ana unsurun bir insanın ne kadar uzun süre yaşayabilmesi olduğunu belirttim.

Bu son parça işleri bozuyor: En basit şekilde ifade edersek, dünya karmaşıktır. Birinin iyi bir eş olduğunu nereden bileceksiniz? Kimin sadık, şefkatli ve verici olduğuna nasıl karar verebilirsiniz? Kimin zeki olduğunu nasıl söyleyebilirsiniz? Zekâ nedir? Doktora yapmış olmak, karbüratör ayarı yapmayı

24 Tooby ve Cosmides, 1996.

bilmek mi? (Karbüratör ayarı yapılan bir şey mi, emin değilim, sadece öylesine söylüyorum.)

İyi bir eş, arkadaş veya grup üyesi olmak için kıyasıya bir rekabet yaşanırken kimin iyi bir eş, arkadaş veya bir grup üyesi olacağına ilişkin yargıda bulunmak zordur. İnsanlar birçok noktada farklılıklar gösterirler, hangi karakter özelliğinin daha önemli olduğunu söylemek kolay değildir. İlgili karakter özelliklerine göre insanları değerlendirmek de çetin bir iştir. Bu, SAT* puanı ya da insanların yüzüne dövme olarak yapılabilecek “sadakat katsayısı” değildir.

İddiayı kanıtlayacak bir şey yok demek değil bu. Diğer insanların yaptıklarından, söylediklerinden epeyce şey öğreniyoruz. Evet, sahip olunması gereken nesnel bilgi çoğunlukla vardır – özellikle de bu Google çağında– üçüncü şahıs bilgisi de vardır. İnsanın evrim tarihi boyunca *insanların söylediklerinin ve yaptıklarının diğer insanların değerlendirilmesinde hatırı sayılır bilgi birikimi sağladığını* düşünmek akla yatkındır.²⁵

Sahiden de diğerleri hakkında şaşırtıcı ölçüde kısa sayılacak bir sürede pek çok şey öğreniriz. Psikolojide “incecik dilimlere ayırma” diye bilinen araştırmanın büyük bölümü, 30 saniye ile 5 dakika arasında kısa süreliğine gözlem yaptıktan sonra diğer insanlar hakkında yargılarda bulunabilme yeteneğine ilişkindir. Dışadönük olma, şahsiyet, zekâ vb birçok karakter özelliğine ilişkin yargılar araştırılmıştır. Çıkan basit sonuçlara göre, insanlar bu işte oldukça iyi. Üstelik 30 saniyelik

* ABD’de koleje girmek için geçilmesi gereken standart bir test sınavı -çn.

25 Trivers (2000) bu fikrin başka bir versiyonunu geliştirdi. Potansiyel olarak, zarar veren bilgiyi aklın bazı bölümlerinde “saklamak” “sızmasını” önler. Trivers, kendini aldatmayı, “bilinçli akla giden gerçekliğin aktif olarak yanlış temsil edilmesi” şeklinde tanımlıyor (s. 114). Bunu aynı şekilde tanımlamadığım gibi “akla giden” tabirini de şaşırtıcı buluyorum. Trivers’ın bilinçli akla ilişkin “diğerlerini aldatmak için korunmuş toplumsal bir cephe” (s. 115) tanımı benim görüşüme benziyor. Bununla beraber o bunu kalın çizgilerle çiziyor, bense bilinçli aklın yaptığı *tüm şeyin* aldatma olduğunu düşünmüyorum. Bu ve sonraki bölümlerde kullanılan fikir ve ifadeler bir dereceye kadar Trivers’inkiyle paralel olacak. Ayrıca bkz. Nesse ve Lloyd, 1992.

gözlem 5 dakika kadar iyi sonuç verebilmekte. Aslında daha az bilgi daha iyi olabilir. Konuyu değerlendirme amacıyla yazılmış bir makalede, bu alanda önde gelen iki araştırmacı, ortaya çıkan verilerin “daha fazla bilginin daha doğru sonuçlara gitmesine ilişkin sağduyuyla çeliştiğini, ek bilginin gereksiz, hatta amaca zararlı olabileceğini”²⁶ söyledi. Bu adeta Gladwell’in *Blink*’te söyleyeceği şeyleri önceden haber veriyordu.

Kalbimde, diğer insanlar hakkında bir bakışta çok şey öğrenilebileceğine dair bir his olduğunu itiraf ediyorum. Hızlı tanışma olgusunu inceledikten sonra, hızlı tanışma olaylarında en çok arzu edilebilecek eşlerin kimler olduğu konusunda insanların hemfikir olduklarını söyleyebilirim. Bunu veri olarak aldığımızda, hiç de şaşırtıcı olmayacak şekilde dış görünüşün belirleyici olduğu açıktır.²⁷ O halde bundan dolayı fazla heyecanlanmak gereksiz.

Öyküyü Sızdırmak

Burada kilit nokta, insanların diğerlerini söz ve işlerle yargılaması, söz ile işlere de bazı modüllerin neden olmasıdır. Kaynağında çeşitli modüllerin olduğu eylemlerimiz, diğer insanların bizim hakkımızdaki yargılarını etkiler. Bu fikirler *diğer insanların hakkımızda oluşturacakları izlenimlerin nedeni olan konuşma ve tavırların kaynağı, modüllerin karakterimiz ve yeteneklerimizle ilgili mümkün olduğu kadar olumlu bir görüş yaratacak şekilde tasarlanmış olması gerektiğini ima eder*. Konuşma ve davranış tarzımızın “sızdırır” olduğunu düşünebilirsiniz: Bir dizi temsil davranışa neden olurken, o davranış da söz konusu tavra neden olan temsillerle ilgili yargılara bizi götürebilir. Bu anlamda söylediğimiz sözler ve yaptığımız işler, beynimizde olup bitenler hakkında diğer insanlara kanıt sunma yollarıdır.

Her zaman olduğu gibi, bu meseleyi açıklamak için iyi bir film örneğimiz var. *Catch Me If You Can* (Sıkıysa Yakala) filminde, dolandırıcı Frank Abagnale Jr. bir sürü dolap çevirir. Ba-

26 Ambady ve Rosenthal, 1992, s. 267.

27 Kurzban ve Weeden 2005, 2007.

şarısı, oynayacağı rolde yaratabileceği güven duygusuna bağlıdır. Bir doktorun kişiliğine bürünmek için sanki doktormuş gibi davranır. Bugünle kıyasladığımızda, eskiden daha fazla olduğunu göreceğimiz gibi bir kişi hakkında en iyi kaynak o kişinin kendisiydi. Doktora benzer özellikler gösterirseniz, ne olursa olsun, doktor olduğunuzu kabul etmeye eğilim gösterir, hatta sizi doktor sanabilirim. (Gerçek belgeleri zorunlu tutan *gerçek* doktorların dünyasında* bu çok nazik bir iş. Kanımca o yüzden Abagnale vakası böylesine ilginç oluyor.)

Peki ya diğer karakter özellikleri? Örneğin romantik bir eş veya dost olmak gibi soyut bir şeyi ele alalım. Birinin arkadaş/eş olarak değerini ölçebilen “doğru” bir değer biçme yoktur. Doktorlar için tıbbi dereceler vardır; ama insanların toplumsal hayatta oynadığı diğer roller için bu tür referanslar yoktur. Toplumsal dünyanın rekabetçi doğasını göz önüne aldığımızda, *basın sözcüsü modüllerinin insanları, kişinin değeri, tarihi ve geleceği hakkında en olumlu, savunabilir mesajları gönderecek şekilde tasarlanmış olması gerekir.*

En olumlu *savunabilir* mesaj: Bir arslanla kafesin içine atıldığınız zaman, değme bir arslan terbiyecisiymişsiniz gibi davranmanızın bir anlamı yoktur. Roy Baumeister’in ifadesiyle “Kendini sunum, müsait olma ve makul olma arasındaki değiş tokuşun bir sonucudur.”²⁸

O halde olumlu birçok meziyetiniz olduğuna dair diğerlerini ikna etmek için bu olumlu niteliklerin temsillerinin aklınızın bir yerinde olması iyidir; çünkü *sanki gerçekten o kadar iyiymiş gibi hareket ederek diğerlerini öyle olduğunuza inandırabilirsiniz.* Bu nedenden dolayı, davranışınızın mümkün olduğu kadar sizi iyi ve olumlu yansıtacak şekilde olmasını istersiniz.

Tabii ki bazı şeyler beyninizde olanlardan bağımsız ortaya çıkar. 1.80 boyunda olduğunuzu düşünmek bir kimseyi sizin 1.70 olmadığınıza ikna etmez. Diğer yandan, bazı tartışma-

* Benim gibi doktora derecesi olan; ama Demerol ya da buna benzer bir şeyin reçetesini size verme konusunda güvenilemeyecek “doktorları” dışarıda bırakıyorum.

28 Baumeister, 1999b, s. 8.

lı nitelikler vardır ki bunları ölçmesi zordur. Aklınızda belli başlı temsillere sahip olmak, bu temsiller “doğru” olmasa bile diğerlerinin tavırlarını değiştirebilir. X doğruymuş gibi davranırsanız, diğer her şey aynı kalmak koşuluyla, diğerleri de X sanki doğruymuş gibi buna inanmaya başlayabilirler.

Peki bütün bunların ne önemi var? Gelin tekrar, basın sözcüsü gibi çalışan modüller olduğu ve diğer insanlarla konuşanların da az çok bunlar olduğu teorisine geri dönelim. Toplumsal etkileşimlerde bazı kilit rollere sahip modüller olduğunu varsayalım. Diğerleri sizi, nasıl davrandığınıza bağlı olarak yargılıyorsa, davranışınızı belirleyen de kısmen bu modüllerde yer alan inançlarsa, bu sistemlerde sahip olunması faydalı bazı inançlardan söz edebiliriz. İşin gerçeği, onları bilmeseydiniz elde edebileceğiniz toplumsal dünyanın nimetlerini kaçırmınıza neden olacak şeyleri bilmezseniz ya da yanlış bilerseniz daha iyi durumda olabilirdiniz.

Örnek vermek gerekirse, daha önce de ima ettiğim gibi, yakın zamanlarda ölmeyeceğinizi diğer insanlara düşündürtmek yararlıdır. Ölecek insanlar, zaman ve enerji açısından kötü yatırımlardır; çünkü yapılan iyilikleri geri ödeyemezler. Akıldaki modüllerin bunu yansıtmalarını bekleyebiliriz, sahiden de yansıtırlar. Söz konusu durum (1) ciddiye, (2) tedavi edilemezse²⁹ kendi sağlığımızın ne durumda olduğunu öğrenmekten kaçınmayı yeğleriz. Sızarsa, hiçbir yarar sağlamayacak, sadece bizi incitecek gerçekleri neden öğrenelim ki? ³⁰

Doğru olmasalar bile sizi toplumda değerli bir eş, arkadaş, grup üyesi yapan inançlara sahip olmak iyi bir şeydir.³¹ Doğal seçilimin sistemlerinin (yeniden üreme açısından) yararlı olacak özellikler gösterecek şekilde tasarlandığını hatırlayalım. Gerçek temsiller her zaman olmasa da çoğu kez amaca hizmet

29 Dawson, Savitsky ve Dunning, 2006.

30 Bu tür bir fenomenin açıklaması, İnsanların kendilerini kötü hissetmek istemedikleri anlamına gelen ve “kendi”yle başlayan diğer terimlerden biri olan “kendini koruma”dır. *Bkz.* 8. Bölüm.

31 Trivers (2000) benzer bir açıklama yapsa da onun “kendini aldatma” dediğine, ben stratejik olarak “yanlış” diyorum. *Bkz.* kitabının 5 ve 6. Bölümleri.

edecektir. Yanlış olmak sistematik olarak işe yarıyorsa, bazı modüllerin sistematik önyargılı olduğunu keşfedebilirsiniz.³²

Bu fikir Robert K. Merton'ın *Social Theory and Social Structure [Toplumsal Kuram Toplumsal Yapı]* adlı kitabında tartışılan, kendi kendine gerçekleşen kehanet fikrine benzemez.³³ Önce bu konuyu açıklamak için kullandığı örneğe bakalım. Herhangi bir nedenden dolayı batma tehlikesinde olduğu rivayet edilen bir banka hayal edin. Bu rivayeti duyan insanlar –pek makul olarak– paralarını çekmek istiyorlar ve gişelere hücum ediyorlar. Bu patırtıyı duyan diğerleri de aynıını yapacak, böylece bankanın sorunlu olduğu yanlış söylentilerine dayanarak onu gerçekten iflas ettirecekler.

Psikolojideki birçok fikirde olduğu gibi, William James bunu ilk kez düşünmüş kişi gibidir.³⁴ *The Will to Believe*'de [*İnanma İstenci*] şöyle yazmıştır:

Bugüne kadar kaç kadın, kocalarının onlara *âşık olması gerektiğine* dair boş hayallere kapılmıştır? Erkek gerçekleştiremeyecek hipotezin peşinden koşmaz. Kesin bir hakikate ulaşma arzusu burada o hakikati vücuda getirir, bu başka türlü sayısız vakada da böyledir.

Daha gerçekleşmeden, onlar için peşinen riske giren, diğer her şeyi onların hatırına kurban eden, küçümseyen adamdan başka kim yükselebilir, terfi edebilir? Bu anılan yararlar, heyecanlandırıcı hipotezler olarak görülür onun yaşamında.

İnancı onu aşan güçlere bağlı bir iddia olarak şekillenir ve kendi kendisini doğrular.³⁵

Diğer bir deyişle, aşk tıpkı bankaya hücum etme gibi kendi kendini gerçekleştirebilir.³⁶

32 Krebs ve Denton (1997) "Diğer insanları kendimizin aşırı değerli olduğu konusunda kışkırtmak bizim çıkarımızdır" derler (s. 36).

33 Merton, 1969, "A Sociological Parable" başlıklı alt bölüme bakınız (s. 476).

34 Kendi kendine gerçekleşen kehanetlerle dolu, eski Yunan öykülerinin değerini azaltmak demek değildir bu.

35 James, 1897/1979, s. 24.

36 Surbey (2004, s. 126) geçenlerde benzer bir görüş ileri sürdü. "Bir erkek güven duygusunu ve kendine saygısını şişirip hata ve korkularını bastırarak, kendini aldatma yoluyla, karşı cinsin gözünde daha çekici görünmeyi başarabilir."

Türlü problemler için en iyi şey elbette doğrusunu bilmektir. Açsanız; yanlışlıkla, birkaç kilometre ötede, toplanacak olgun böğürtlen olduğunu sanmak işe yaramaz. Başka çeşit problemler için nesnel doğru olmayabilir, olsa bile toplumsal etkilerden dolayı onu bilme konusunda yardımı olmayabilir.

Bunların içinde en ilginç olanlar, hem “doğruya” hem de doğrudan daha az bir şeye aynı anda sahip olunan vakalardır. Arslan terbiyecisi olarak görünmenin iyi bir şey olduğunu varsayın. Olmasanız bile olmaktan kaynaklı yararları elde ederek, öyleymiş izlenimi vermek iyi bir fikir olurdu. Size yalan söyleyin demiyorum, dikkatinizi çekerim. Yalan söylemek tamamen farklı bir durum.³⁷ Modüllerinizden birinde, eğitilecek hiçbir arslan olmadığı halde, iyi bir arslan terbiyecisi olduğunuzun temsili olabilirdi. Böyle bir fırsat ortaya çıksaydı o zaman, başka bir modülde yaşayan “gerçek” temsilin “devreye girmesini” isterdiniz.

Kristof Kolomb bu aynı fikirden yararlanmış olabilirdi. Bilimsel tartışmalar olsa bile Yeni Dünya’ya yaptığı ilk yolculuk sırasında gemisinin ne kadar uzağa gidebilmiş olduğuna dair kafasında iki tahmin vardı. Tahminlerden biri propaganda amaçlıydı: Mürettebatın tasalarını gidermek için bilerek yanlış tahmin ve diğeri de uygulanabilir amaçlarda kullanılacak en iyi tahmin.

Burada mesele şudur: Bir kimsenin karakter özellikleri ve yeteneklerine ilişkin mümkün olan en olumlu bilgiyi tutmak, istenmeyen temsilleri de sadece gerekli olduğunda kullanılmak üzere “duvarla ayırarak” izole etmek ve “halkın kullanımı için” tasarlanmış temsiller dizisini devam ettirmek olanaklı olsaydı, mümkün olan bütün dünyaların en iyisi bu olurdu.³⁸

37 Burada yalan söylemeyi uzun uzadıya işlemiyorum. Yakalandığınız ve yakalanmak maliyetli olduğu sürece yalan söylemek kötü bir çözümdür. Kime ne yalan söylediğinizi takip etmek, yalanın tespit edilme şansını düşürmek gibi başka bedeller de vardır. Bunlar, işleme, hesaplamalı bir yük getirir. İnsanların yalan söylemediğini, bunun toplumsal işlemlerde etkili olarak kullanılmadığını söylemiyorum. Söylediğim yanlış olmanın, yalan söylemeye göre avantajlı olduğu.

38 Bu, Trivers’in görüşü gibi geliyor. Ayrıldığımız nokta, onun olayları modüler değil –bilinçli ve bilinçli olmayan– şekilde ikili görmesi. Trivers (2000) 1. şekil bu konuda oldukça açıklayıcı (s. 116).

İşte bizim beyinlerimizin içinde olduğu ve bir sonraki bölümde ele alacağımız dünya budur.

Yanlış Olarak Geçinip Gitmek

Önce meselenin çevresinde bir dolaşıp geleyim. İnsanların yanlış olduğu belki de en muhteşem şeyi ele almadan devam etmem zor: Doğaüstü inançlar. Bu konuda küpler dolusu mürekkep harcandığından, harcanacak daha epey mürekkep de olduğundan, bazı sorumlulukları peşinen reddedeyim.

Öncelikle, din ve doğaüstü inançları bilimsel çalışmanın nesneleri olarak alıyorum. Onları bu şekilde ele alacağım. Sizin için çok önemli olan inançların yanlış olduğunu düşünen birinin yazdıkları sizi incitecekse bu bölümü okumadan geçebilirsiniz.

Şunu da açıklığa kavuşturmak istiyorum ki sadece doğaüstü inançlardan söz edeceğim; örgütlü dinlerden, en azından örgütlenmiş özel bir dinden bahsetmeyi düşünmüyorum. “Doğaüstü inançlar” derken, doğal yasalarla açıklanamayan bir şeyi kastediyorum.

Bütün doğaüstü inançların yanlış olduğunu varsayacağım. Moraliniz daha fazla bozulmadan önce, Richard Dawkins’in³⁹ işaret ettiği gibi, ilk bakışta bunu dini inançlarınızdan bağımsız olarak düşünün. İnsanlarda şimdiye kadar sahip oldukları doğaüstü inançlara dair sadece küçük bir alt küme vardır. Yunan tanrıları, birçok hayvan ve bitkinin içinde yaşayan ruhlar, yağmur dualarının etkisi ve bunun gibi, birisinin inandığı bütün doğaüstü inançları düşünün.

Sizin inandığınız hangisi olursa olsun, doğaüstü inançların çoğu birbiriyle çeliştiğinden bunların tümünün yanlış olduğuna inanmalısınız.⁴⁰ Örneğin bir insan aynı anda hem tektanrıci hem çoktanrıci olamaz. Daha ayrıntılı olarak, şuna iddiaya girebilirim ki dünyadaki doğaüstü inançların herhangi birisini duysaydınız yanlış diye reddederdiniz.

39 Dawkins, 2006, s. 77.

40 Evet, burada ileri sürdüğüm iddiadaki ironinin farkındayım. Görüşüm şudur ki *modüler sistem içindeki* bazı modüler sistemler “polis” tutarlılığında.

Birçok bakımdan sahip olduğum bu yaklaşım beni, size ya da başka birisine epey yaklaştırıyor. Tek tek bütün doğaüstü inançları reddedip yalnızca kendimizinkine yapışarak, bizden başka herkesin yanlış olduğunu düşünüyoruz. Ayrıldığı nokta ise, her şeyin doğal bir açıklaması olduğuna inandığım için doğaüstü inançların hepsinin kesinkes yanlış olduğunu savunmam.

Doğaüstü inançların yanlış olduğu görüşüne, zihinlerimizin yararlı inançları elde edecek şekilde evrim geçirdiği fikrini eklersek insan şu soruyla karşılaşır: İnsanoğlunun beyni, neden yanlış olduğu garanti olan inançlara sahip olmalarına yol açan sistemlere sahiptir? Bu anlamda doğaüstü inançlar tuhaftır. Bunlar bütününüyle yanlış olmakla kalmamış, tarihsel olarak, o kadar kıymetli zamanları törenlere harcatmaktan tutun da malı mülkü yok etmeye, komik görünen şapkalar giymeye kadar, insanların acayip şeyler yapmalarına da neden olmuştur.

Nice insan, bu şaşırtıcı soruya cevap aramıştır. Konuyla ilgilenen okuyuculara Pascal Boyer'ın kaleme aldığı, en sevdiğim kitaplardan *Religion Explained*'i öneriyorum.⁴¹ Ben kendim bizzat bu soruya yanıt vermeye çalışmayacağım.⁴² Bunun yerine şunu göstermek isterim ki iş doğaüstü inançlara gelince, yanlıştan ziyade doğru inançlara sahip olmanın maliyeti daha yüksektir. Çevrenizdeki insanların, özellikle iktidarda olanların inançlarına benzemeyen bazı doğaüstü inançları doğru kabul etmek çok tehlikeli olabilir. Yaygın olmayan doğaüstü inançlar beslemenin pek hoş olmayan sonuçları olabilir. Steve Pinker'ın sözleriyle, "İnsanlar inançlarına göre kucaklanır ya da kınanırlar. O halde zihnin bir işlevi de büyük ihtimalle doğru olan inançlardan çok, inanç sahibini, müttefik, koruyucu veya çömezlerden oluşan en büyük sayıya ulaştıracak inançları korumaktır."⁴³

41 Ayrıca David Sloan Wilson'ın *Darwin's Cathedral* adlı kitabına, yakınlarda çıkan Daniel Dennett'in *Spell* ile Richard Dawkins'in *The God Delusion*'a [*Tanrı Yanılgısı*] bakın.

42 Bu konudaki görüşlerim Kurzban ve Christner (baskıda) kitabındadır. Sosis ve Bressler'in (2003) görüşlerine belli bir yakınlık arz ediyor.

43 Pinker, 2005, s. 18. Neden kişiler diğer insanların hangi doğaüstü inançlara sahip olduğuyla ilgileniyor konusunun bir sır olarak kalması dikkate değer diye düşünüyorum. Kurzban ve Christner (baskıda) kitabındadır.

Bunun en uç örneğinde, Engizisyon zamanında, yanlış (yani yerel çevrede yaygın olmayan) doğaüstü inançlara sahip olmak ölüme neden olabiliyordu. Bu çağın en meşhur kurbanları arasında bazı kaynaklara göre, o zamanki Roma iktidarının hiç hoşuna gitmeyen diğer görüşleri yanında, ekmekle şarabın İsa'nın kanına dönüşmesiyle ilgili görüşleri yüzünden diri diri yakılan Giordano Bruno'yu sayabiliriz.⁴⁴ Bu Pazar günleri bazı yerlerde yapılan ayinlerde ekmeğin kana dönüşmediğine ilişkin doğru inancın, doğru ya da belki de yanlış şartlarda nasıl tehlikeye dönüştüğünün iyi bir örneğidir.

Tarih benzer örneklerle doludur, hangi doğaüstü inancın kimin tarafından kabul gördüğünün ayrıntıları Avrupa'daki yüzyıl savaşlarında çok önemli bir rol oynadı. Hiç değilse kısmen birbirinden farklı doğaüstü inançlardan türeyen çatışmaları, modern zamanlarda bulmak da o kadar zor değil.

Bireylerin, yanlış inanca sahip olmasının ya da hiç doğaüstü inancı olmamasının maliyeti bana çok yüksek geliyor. Örneğin başkanlık için aday olamayacakmışım gibi görünüyor; çünkü Amerikan halkının %60'ı bir ateiste oy vermeyeceğini söylüyor.⁴⁵

Uygun doğaüstü inançları seçmenin hiçbir politik arzusu olmayan insanlar için bile önemli sonuçları vardır; çünkü toplumlar sıklıkla –tabii ki her zaman değil– doğaüstü inançların etrafında kurulmuş olduğundan, onları reddetme eğiliminde olan kişilerin bir biçimde, aforoz edilme, diğer adıyla toplumdansızlaşma tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını hayal etmek zor olmasa gerek. Ayrıntılar dönemden döneme, mekandan mekana farklılıklar gösterir; ama doğaüstü inançlarla uyumlu olmanın getirdiği toplumsal faydalar derinlerde kök salmıştır.

Öyleyse, işlevsel bakış açısıyla, yanlış olmanın müthiş bir fikir olduğunu gösteren yollardan biri budur. Şimdi diğerlerine bakalım.

44 Bruno'nun çevresini kuşatmış politik atmosferin ayrıntıları farklı kaynaklara göre değişiklik gösterir.

45 Janet Elder, "Finding Religion on the Campaign Trail", *New York Times*, 7 Kasım 2007.

6. Bölüm

Psikolojik Propaganda

“Kendini aldatmanın” ilk iki türünü ele aldık. Bazen “stratejik olarak yanlış olmak” kârlı olabilir. Bir kişinin inandığı bir şeyin doğru olmadığına herkes inansaydı o kişi (bu anılan şekilde yanlış olarak) stratejik olarak daha iyi bir durumda olurdu. Stratejik olarak yanlış olmak insan ilişkilerinin en çok bilinen parçasıdır. Bir insanın olaylar üzerinde kontrolü olduğu noktadan bilimin ulaştığı köşelere kadar diğerlerinin inandığı şeylere ilişkin stratejik olarak yanlış olması, insana, kendi fikirlerini gerçekte olduğundan daha yeniymiş gibi ikna edici biçimde savunma fırsatı verir.

Modülerite kafamızın içinde bütün tek bir “kendilik”, bir yerlerde “gerçek” bir “siz” olmadığını ima eder. Bunun olduğuna dair sezgi, çeşitli amaçlar için yararlı olabilirdi; ama modülerite doğruysa¹, bu sezgi yanlıştır.

Peki, ne olmuş?

---

1 Burada yasal suçluluk meselesini ele almıyorum. Zihnimiz modüllerden oluşuyorsa, yanlış yapanların yanında, sahibinin yanlış yapmasına neden olmamış bir sürü modeli de hapsediyoruz. Diğerleri yerine bir dizi modülü (henüz?) cezalandıramadığımız için ben başka bir açıklama bulamıyorum.

Tamam, modüleritenin çok kafa karıştıracak bazı fenomenlerin anlaşılmasını kolaylaştırdığını anladık. Burada birkaç örneği inceleyeceğiz; ama ben psikoloji ve felsefenin hep gözdesi olmuş “kendini kandırma”yla bu bölümü başlatıyorum. Shelley Taylor bunu şöyle ifade etmiştir: “Kendini kandırma, felsefecilerin karşısına şu mantıklı çelişkiyi dikmiştir: İnsan, bir bilgiyi aynı anda nasıl olur da hem bilebilir hem bilmeyebilir?”²

Bir “kişi” aynı anda nasıl olur da bir şeyi hem *bilebilir*, hem *bilemez*?³

Modüleriteyi işe katmadan bu soru biraz çetrefilli görünüyor. Hepimizin içinde insanların bazen “kendilerini kandırdıklarına” dair hisler dolanıp durur. İyi de bu ne demek olabilir? Kandırmanın ortaya çıkması için şu ikisi zorunludur: Aldatmayı yapan birisi ve aldatılacak bir şey. Geçişli filler sınıfının gururlu bir üyesi olan “kandırma”, özne ve nesne ister. *Kendini* kandırma işinde sorun kandıranla kandırılanı tespit etmektir. Akıl, aklı mı kandırıyor? Bu nasıl olur? Bir çelişki.

-
- 2 Taylor, 1989, s. 157. Laf aramızda bu hanımefendi “seçici dikkat” ve “seçici hafıza”ya ilişkin sorunu da çözüyor. “O, bilinç öncesi düzeyde olumsuzluğu tanır, sonra onu fıkirden izole eder,” (s. 158) iddiasında bulunuyor. Cümlede o kelimesinin ilk kullanımı “bilgi işlemeye” gönderme gibi duruyorsa da bir şeyi tanıyor olma anlamında biraz tuhaf. Yukarıda tartıştıklarımızdan, “biri” vakasında olduğu gibi, küçük zamirler çok büyük görünebilirler. O derken ne olduğu hiç belli değil. Diğer “çelişkili” iddialar için *bkz.* Mele, 2001, 1. Bölüm, s. 7. Ayrıca *bkz.* Mele 1998 ve Pears 1985.
  - 3 Konu üzerinde epey felsefe yapıldı. Bunun neredeyse tamamı, felsefecilerin temsillere sahip modüller yerine inançlara sahip araçlar hakkında konuşmamız gerektiğine dair incitmeyen bir şeye inandıklarını gösteriyor. Bir bütün olarak ben olduğumuzu, sezgiyle hissetmenin cazibesine kapıldığımız için bu onun hakkında açıkça düşünmemize engel olmuş, hâlâ da olmaktadır. Zihnimizdeki o bölünmenin bu meseleyi ustalıkla idare ettiğini fark etmiş olan yazarların tepesi hiç atmıyor. Özellikle *bkz.* Davidson (2004) “İnsanlar bazen yakından ilişkili; ama birbirine zıt inançları ayrı tutabilirler ve tutarlar”. Buna göre aklın bölümleri arasında sınırlar olduğu fikrini kabul etmeliyiz” (s. 211). Bazı yazarların görüşleri için de *bkz.* Dupuy, 1998.

“Kendini kandırmanın” aslında aynı kefeye koyulan iki farklı fenomen olduğu ortaya çıkacak. Şimdi birer birer onlara göz atalım. Bu bölümün de konusu olan ilkinin tarif etmek biraz zor olmakla birlikte, açıklaması daha kolaydır. Kendimle ilgili örnek vererek işe başlayayım. Böyle kendini kandırma örnekleri –birey veya grup– insanların sersemce görünmelerine yol açar. O yüzden ilk önce ben başlasam daha doğru olur. Üstelik kitap, karakter özelliklerimizi ve niteliklerimizi nasıl gözümüzde büyüttüğümüzü işlediğinden, bunun benim üzerimdeki etkisiyle başlamak tatmin edici olabilir.

Genellikle çok iyi bir öğretmen olduğuma inanırım, kesinlikle ortalamanın üstündeyim. Dıştan bakıldığında, birçok meslektaşım, dersler söz konusu olduğunda kendi yeteneklerine ilişkin benzer inançlara sahiptir. Bu ifadesi çokça alıntı yapılmış K. Patricia Cross bunu şöyle belirtiyor: “Akademisyenler kibre bulaşmış bir kendinden hoşnut olma durumu sergiliyorlar. İçlerinden %94 gibi büyük bir oran, kendilerini ortalamanın üstü öğretmen sınıfına koyuyor, %68’i ise kendilerini öğretme performansı açısından en yüksek çeyreğe yerleştiriyorlar.”⁴

Kolej öğretmenlerinin, aralarında büyük olasılıkla benim de olduğum %94’ünün ortalamanın üstü olması imkânsız olduğuna göre yanlış olmalı.

Bu, ismini Garrison Keillor’ın “tüm kadınların güçlü, erkeklerin yakışıklı, tüm çocukların ortalamanın üzeri olduğu” kurgusal kasabasından almış “Wobegon Gölü Etkisi” denilen bulgulardan biridir. Benzer etkiler, dürüstlük gibi karakter özelliklerinde, iyi araba sürme gibi yeteneklerde olduğu gibi başka alanlarda da bulunabilir.⁵

Bu etkiler, farklı insanlar “iyi” şoför veya “iyi” öğretmen olmak için gereken farklı ölçütler neyse onlara sahip olsa, o kadar gizemli olmaz.⁶ İyi şoför, emniyetli şoför mü, çok tehlikeli

4 Cross, 1977, s. 9, 10.

5 Alicke ve Govorun, 2005.

6 Bkz. Dunning, 2005. Özellikle bu konuya eğilmiş olan 6. Bölüm. Genellikle *Self-insight* kitabı bu bölümde, hatta bu kitapta sunduğum konu üzerine araştırma yapanlar için iyi bir kaynaktır. Dunning’in kitabıyla benimki arasında önemli bir fark vardır. Bu farkı Dunning

olsa bile en zor dönüşleri yapabilen mi? İyi öğretmen dediğimiz, başarıyla bilgiyi nakleden biri mi, yoksa çok iyi öğrettiği düşünülen kişi mi?⁷ Eldeki konu her tarafa çekildiği sürece, insanlar kendi kendilerine hizmet etme eğilimine girecektir. Örneğin laboratuvar çalışmaları göstermiştir ki Wobegon Gölü Etkisi, “elverişsiz” olma gibi esnek özelliklere göre matematiksel olma gibi nesnel özelliklerde daha büyüktür.⁸ Benzer şekilde insanların gerçek performansını spor gibi –kaybetme ve kazanma etkisinin orada bulunan herkes tarafından görüldüğü– alanlarda kendi özbeğenileriyle karşılaştırırsanız, insanlarla ilişki kurma becerisi gibi toplumsal alanlardaki performans ölçüleriyle özbeğeniye kıyasladığınız duruma nazaran çok daha yakın bir ilişki vardır.⁹

Hakikaten tek bir doğru cevabın olduğu vakalarda durum nedir peki? Geçenlerde yapılmış bir deneyi düşünmenizi istiyorum. Burada katılanlara, kendilerinininki dahil birçok fotoğraf gösterildi. Bazı fotoğrafların onları daha çok (veya az) çekici gösterecek şekilde üzerinde oynanmıştı. Katılımcılar, yüzlerini daha hoş gösteren, onları çekici kılacak şekilde değiştirilmiş resimleriyle özdeşleştiler.¹⁰

Bunun gibi durumlara genellikle “kendini kandırma” denir. Denekler inanmamaları gereken bir şeye inanıyor görünürler ve bu inanmamaları gereken şey onlar için bir bakıma “iyidir”. Burada umardık ki bazı insanlar kendi yüzlerini görsünler, dijital olarak zenginleştirilmiş olanları değil, her gün aynada gördükleri yüzlerini. Tabii ki *neye benzediğimizi çok iyi biliyoruz*. –*Yapma yahu, tipini biliyorsun işte*– sezgisi bunu “kendimizi kandırıyormuşuz” duygusuna döndürüyor. Aslında neye benzediğimizi *sahiden* biliyoruz; *ama kendi kendimize* gerçekte olduğundan daha fazla çekici olduğumuzu *söylüyoruz*.

---

kitabında şöyle belirtir: “Benlikle yüzleşme veya buradan hareketle benlikle yüzleşme eksikliğine ilişkin kapsayıcı bir kuram yoktur.” Bu, tipik bir toplumsal psikolojidir. Evrilmiş işlev kuramı olmaksızın bu alan araştırmalardan gelen oynak bulgularının üzerinde yükselir.

7 Dunning ve Cohen, 1992.

8 Dunning, Meyerowitz ve Holzberg, 1989.

9 Mabe ve West, 1982.

10 Epley ve Whitchurch, 2008.

Son cümlede italik olarak yazdığım şeylerin ne anlama geldiğini bilmediğimi açık açık söylemek istiyorum. Bir şeye "sahiden" inanmanın ne anlama geldiğini bilmiyorum. Söyleyip dinleyen kim ve ne? Hiçbir fikrim yok. Bu gibi ifadeler kullanmak psikoloji biliminde çuvallamak demektir; çünkü bu "gerçek" inançları olan, tanımlanmamış bir şeyle iletişim kuran bir küçük Buzzy ima eder.

Modülarite olayları aydınlatıyor. Burada kandırma yok. Bu, benim *stratejik olarak yanlış olma* dediğim, özel bir modülde özel bir temsil olması durumudur.¹¹

Hangi anlamda, gerçekte olduğundan daha çekici bir yüzün temsiline sahip olmak yanlıştır? Bir temsil, toplumsal dünyada üstünlük bağışlayacak şekilde hatalıysa, o zaman stratejik yanlıştır. Stratejik yanlış olmak, ikna etme olasılığı nedeniyle avantajlı olabilir: *Sizden başka herkesin beyninde karakter özelliklerinizin, yeteneklerinizin ve benzer özelliklerin (aşırı olumlu) bir temsili olsaydı* –bu bölümde şöyle bir inceleyeceğimiz her şey– *o zaman daha iyi durumda olabilirdiniz.*¹²

11 Buna herkesin katılmasını bekleyemezsiniz. Van Leeuwen 2007 yılında yazdığı kitapta, bu gibi vakaları, yanlış olma yerine "pragmatik" olma bağlamında ele aldı. "Dövülmüş, bundan sonra bir daha eşinin onu asla dövmeyeceğine kendini ikna etmiş, örselenmiş eş vakasını" düşünmemizi istedikten sonra şöyle devam etmiştir: "Ondaki ruh hali *kendini kandırma* olmalı bence" (s. 331). Her ne demekse "eşin kendini ikna ettiğine" dikkatinizi çekerim. Her halükârda bu –bana– birisinin yanlış olduğu; ama bir şekilde doğru da *olabilmesi gereken* bir vaka gibi geliyor. Öte yandan "*gereken*" derken ne demek olduğunu açıklamaya gelince de çok dikkatli olmalıyız. Geliştirdiğim modeli, Van Leeuwen'in benimsemeyeceğini belirtmeye değer. Onu kaygılandıran şudur: Ben (yanlış olan) bir şeye inanırsam o zaman diğerlerini, davranışımı yöneten şeyin yanlış bilgi olduğu konusunda ikna edebilirim, böylece bu beni kötü duruma düşürür. Söz konusu kaygı, kandırılma gerekiyorsa bir sistemin, "doğru" hareket tarzı isteniyorsa diğer bir sistemin aktif olmasıyla dağılır. 7. Bölüm'de tartışılan bir konu.

12 Kabul ettiğim görüş "*stratejik kendini yükseltmeyle*" ilgili geniş literatüre değiniyor. Oysa ben terimi kullanırken, toplumsal oyunlarda daha iyi sonuçlara yol açan oyun-kuramsal anlamda farklı "*stratejik*" olmaktan söz ediyorum. Diğer yazarların benzer görüşleri var:Bkz. Leary, 2007.

“Daha iyi” olmakla, sistem tasarımının evrimin gidişatında ortaya çıkan etkiler sayesinde açıklanabileceğini kastediyorum.

Buradaki fikir, önceki bölümde basın sözcüsü modülünün işlevine ilişkin çizdiğim resmi akla getiriyor. Bu fikir kuvvetini şu varsayımdan alır: Temsilin kendi davranışınızı etkilemesi yüzünden, aklınızda pozitif bir temsile sahipseniz, beyninizdeki stratejik yanlıştın aslında doğru olduğuna diğerlerini inandırabilmek sizi daha iyi duruma getirecektir. O her neyse, onun doğru olduğuna diğerlerini inandıracak şekilde davranırsanız, insanların ona inanma sınırları içinde iyi durumda olursunuz. Kısaca, stratejik olarak yanlış olmamıza yol açan sistemler, evrim geçirmiş propaganda makinesinin bir parçasıdır.¹³

Örnek olsun diye, gelin insanlardan bir anlığına uzaklaşalım. Karnı aç kuşların yuvasında aç bir yavruyu gözünüzün önüne getirin. Varsayalım ki belli bir türe ait yavru kuşlar, aynı kuluçkadan çıktıkları kardeşleriyle, annelerinin geri kustuğu yiyeceği almak için rekabet ediyorlar. Önemli olmayan bazı nedenlerden annenin zindeliğe verdiği önem, (kabaca) yavrularından en aç olanına yiyecek vermekle sınırlı. (Yiyecek parçasının aç bir organizma açısından en değerli şey olduğu gerçeğiyle ilişkili.) Tek tek kuşların ilgisi anneninkinden farklıdır –ve yine kabaca– her bir yavru kuş onu yemezse ölecekmiş gibi arslan payını elde etmek ister.

Burada annenin problemi, yiyeceği ayırmak için nasıl davranacağını hiç bilmemektir. Aklında olan bir bilgi kısıntısı yavru-
ruların yaptığı “yemek çağrısıdır”. (Cik cik cikleyerek açılmış gagalar.) Sanki gerçekten açmış gibi davranan kuşlar avantajlıdır. Evrimsel bir silahlanma yarışına yol açarak, kuşlar kardeşlerinden hep daha aç görünme yönünde seçilmektedirler.¹⁴

13 Bu görüş “kendini sunma” üzerine yazılmış, toplumsal psikoloji literatüründe savunulan görüşlere benziyor. Erving Goffman, 1959 yılında kaleme aldığı *The Presentation of Self in Everyday Life* [Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu] isimli kitabında “kendini sunma” hakkında epey şey söylemiştir.

14 Tarif edilen oyun, Godfray’ın 1991’de yaptığına benziyorsa da aynıdır değildir. Godfray’de yavru kuşlar, var olan kardeşlerle değil, sonra doğacak olanlarla rekabet içindedirler.

Tabii ki biz “açlığın” kuşun kafasında nasıl temsil edildiğinin ayrıntılarını bilemeyiz. Belki kuşun beyrinde ne kadar aç olduğu noktasında onu en iyi temsil eden “gerçek” bilgiyi saklayan bir modül var. Kuş yavrusu, davranış aracılığıyla sanki gerçekte olduğundan daha açmış gibi davranarak annesine “yalan söylüyor”. Bir başka seçenek, tıpkı basın sözcüsü modülü gibi –o temsille orantılı hareket eden– “aşırı açlık” temsili saklayan bir modülün olmasıdır. Bu iki olasılığı insanın birbirinden nasıl ayırabileceğinden emin değilim. Buradaki sorunum, *stratejik olarak* yanlış olmanın ilkesel olarak nasıl doğrudan bir üstünlük sağlayabileceğini göstermektir. Buradaki itici kuvvet, her zaman olduğu gibi toplumsaldır: İşin özü itibariyle bilinmesi çok zor olan bir şeye anneyi ikna etmek. Kendi kendine yem araştırması yapan bir kuşun –burada yiyecek araştırmak için harcanan zaman, av olma tehlikesi dahil, yiyecek bulmak için gereken tüm maliyetlerle dengelenmelidir– kendi açlık düzeyini doğru, hiç değilse mümkün olduğu kadar doğru bileceğinden, muhtemelen en iyi durumda olacağını aceleyle ekliyorum. Özetle, hatta biraz da manasızca, kandırılacak kimse yoksa dürüstlük belki de en iyi politikadır.

Bir dereceye kadar, diğerleriyle iletişim içinde olacak şekilde stratejik olarak yanlış olmak, *kandırmak* için içerdiği gizil güçten dolayı yararlı olabilir.¹⁵ Bu yavru kuşlar vakasında, sorun kalordir. İnsanlara gelince, başkalarından o kadar çok bilgi alırız ki, evrim, birçok alanda diğerlerini ikna etmeye yarasın diye yanlış tasarlanmış sistemler inşa etmiş olmalıdır.

Bu arada çoğumuz, stratejik olarak hep yanlış olan makinelerle karşılaşırız. Oturduğum mahallede, evime en yakın müdavimi olduğum markette kendine has özellikleri olan yazar kasalar var. Bunlar çoğu kez yanlış; ama nedense hep aynı

15 Toplumsal propagandanın hizmetinde stratejik olarak yanlış olmak görüşü, Mark Leary ve meslektaşlarının geliştirmekte olduğu başka bir görüşe benzer. Yakın zamanlarda yazdığı (Leary, 2007, s. 328) kitapta, “İnsanlar sırf kendi hatırları için değerlerini yükseltme yoluna gitmezler, onlar bununla, diğerlerinin gözünde kabul derecelerini ve değerlerini arttırmaya çalışırlar” demişti. Bu görüşün, daha iyi hissetmek için kendini yükseltme görüşünden çok farklı olduğuna dikkati çekmeye değer.

yöne gidiyorlar: Rafta gösterilen fiyattan daha yüksek oluyorlar. Bunu bilinçli mi, yoksa bilinçsiz mi yapıyorlar bilmiyorum; ama bu vakalarda yanlış olmak, kelimenin tam anlamıyla daha iyi olmaya yol açtığı için hakkını veren bir stratejik üstünlük sağlıyor.*

Pozitif Hezeyanlar

İnsanların stratejik yanlış olduğu durumları daha iyi anlamamız için, yaptıkları çalışmada “pozitif yanılsamaları” inceleyen Shelley Taylor ve meslektaşlarından daha fazla katkı sunan belki de olmamıştır. 1980’lerin sonunda önemli bir raporda, Taylor ve Jonathan Brown, gelenekselleşmiş bilginin aksine, doğruluğun her zaman o kadar iyi bir şey olmadığını iddia etmişlerdi. Şu üç iddiada bulunarak savlarını kanıtlamaya çalıştılar: 1. İnsanlar, olabileceklerinden daha fazla hoşagiden karakter özelliklerine sahip olduklarını sanıyorlar. 2. Olacaklar üzerinde, gerçekleştenden daha fazla denetim kurabildiklerine inanıyorlar. 3. Verilerden bağımsız, gelecekle ilgili gereksiz bir iyimserlik içindeler. Bu noktada Taylor ve meslektaşları bir insanın zihin sağlığı için doğru olmayan; ama benimsenebilen inançlara yoğunlaştılar. Merakımı cezbeden, akıl sağlığı değil, bu sistematik hatalara yol açan sistemlerin uyarlanabilirlik değeri. Bu olağanüstü olaylar için nihai açıklamanın, olumlu düşünmenin akıl sağlığına getireceği yararlar değil, yanlış olmanın stratejik yararları içinde olduğunu iddia ediyorum.

İlk olarak, insanların büyük çoğunluğu kendilerini olduğundan daha iyi sanıyor. SAT sınavına giren 1 milyona yakın kişi, liderlik özelliği, spor yeteneği ve diğerleriyle iyi geçinme gibi özelliklere ilişkin sorulan soruları yanıtladı. Bu cevaplar tabii ki öznel ve “yerinde duramazlığı” tavan yaptıran cinsten. Bu öğrencilerin “kıpır kıpır oynama” dereceleri şöyleydi: Cevap verenlerin dörtte biri, diğerleriyle geçinme yeteneğinde kendilerini en yukarıdaki %1’e dahil etti.¹⁶

* Tabii ki marketin sahibine, kasiyere değil.

16 Alicke ve Govorun, 2005, s. 87.

Bu alanda, en çok sevdiğim çalışmalardan biri 1965'te yapıldı. Elli kişilik 2 farklı gruba araba kullanırken ne kadar yetenekli olduklarını puanlamaları istendi. Her iki grubun da kendilerine puan verirken, fazla cömert davranması kimseyi şaşırtmaz sanırım. Bu iki grubun "basit ortalaması" hemen hemen aynıydı.¹⁷ Usta şoförlük, kişiye göre değişen bir şey olduğundan bu şaşırtıcı olmayabilir; elli şoförden oluşan gruplardan birinde, *onları hastaneye düşürecek kadar ciddi trafik kazalarına karışmış* sürücüler olmasını saymazsak tabii. Polisin ifadesine göre 34'ü bu kazalara sebebiyet vermişti. Kazalardan 22'si "sabit cisimlerle çarpışma" veya "yolda takla atma" diye sınıflandırılmıştı. Gerçeğin yüze tokat gibi çarpması bile insanların araba sürmekte ne kadar usta olduklarının gerçekçi bir değerlendirmesini yapmalarına yetmiyor. Sahiden de yakın zamanda yapılan bir araştırma, *başka birini* hastanelik edecek kadar ciddi kazalara karışmış insanların, iyi ve güvenli araba sürme konusunda kendilerine vermiş oldukları puanların kontrol gruplarınınkine yakın olduğunu ortaya çıkarmıştır.¹⁸

Bu etki geniş kapsamlıdır. Büyük bir araştırma yapan Mark Alicke ve meslektaşları; öğrencilerden, 20 olumlu 20 olumsuz karakter özelliği istedi. Bir gruba soyut olarak, ortalama bir kolej öğrencisine göre, kendilerini nasıl değerlendirdikleri soruldu. Diğer gruptan kendilerini, hiç tanımadıkları; ama bu sorulara aynı odada birlikte cevap verdikleri bir başkasıyla karşılaştırmaları istendi. İlk gruptaki 40 vakadan 38'inde, sonraki grupta 40 vakadan 31'inde denekler, olumlu özelliklerde kendilerini ortalamanın üzerinde, olumsuz özelliklerde ortalamanın altında puanladılar. Ortalama bir kolej öğrencisiyle karşılaştırılırsa, insanların grafikte kendilerini *daha aşağıda* işaretledikleri özelliklerden biri "yalancılıktı".¹⁹

Geçenlerde Elanor Williams ve Thom Gilovich (bu isimlerden ikincisi, açık yüreklilikle söylemem gerekir ki Cornell'da benim istatistik öğretmenimdi, şimdi onu arkadaşım olarak görüyorum) bu deneyi daha da geliştiren bazı araştırmalar

17 Preston ve Harris, 1965.

18 McKenna ve Alberty, 2001.

19 Alicke ve diğerleri, 1995.

yaptılar. İnsanlara olduklarından daha iyi olduklarına *sahiden mi* inandıklarını sordular. Zekice bir yöntem uyguladılar. Deneye giren Cornell Üniversitesi öğrencilerinden kendilerini okuldaki diğer arkadaşlarıyla bazı özellikler açısından karşılaştırmalarını istediler. Sıralamada tahmin edilecek özelliklerden biri zekâydı. Bahse iki şekilde katılabileceklerdi. Bahislerden birinde, kavanozdan rasgele bir jeton çekiliyordu. 1 dolar kazanma şansı yüzde x kadardı. X de diğer Cornell'lılara göre, denegin kendi sıralamasını tahmin oranıydı. Denek kendisini, Cornell'lıların %60'ından daha zeki olarak ifade ettiyse, 1 doları kazanmak için ona %60 şans teklif ediliyordu. Diğer bahse göre ise, denek Cornell'lıların %60'ından daha zeki olduğu tahmininde bulunduyorsa, kendisine rasgele bir Cornell'lı seçileceği, bu seçilen gerçekten de ondan daha az zekiyse (testle ölçülüyordu) 1 doları o zaman alacağı söylendi. Aslında, kendi kaderini kavanozdan rasgele çektiği bir jetonla veya Cornell'lılardan rasgele birini seçerek belirlemiş olabilirdi.

Herkesin kendi sıralamasını doğru tahmin ettiğini varsayın. Bu vakada iki bahis birbirinin aynı olduğundan, deneklerin bu iki bahis arasındaki farka kayıtsız kalması beklenebilirdi. Bir de deneklerin kendi sıralamalarını abarttıklarını düşünelim. Örneğin kendisini Cornell'lıların %60'ından daha zeki zanneden birisi ancak %10'u geride bırakıyor –*bunu da biliyor*– diyelim. O zaman kazanma şansını en tepede tutmak için rasgele seçilmiş Cornell'lı birisiyle kendi puanını karşılaştırmaktan ziyade, kavanozdan bir jeton çekmeyi tercih ederdi.

Sonuca gelirsek, Cornell'lılar kendilerini ortalamanın üzerinde düşünüyorlardı, arzu edilir dört özellik için (zekâ, yaratıcılık, olgunluk ve olumluluk) yüzdelik dilimde 61'den yukarıdaydı. Daha da önemlisi, kendi tahminlerine sadık kaldılar. Sıralamada nereye düşeceklerini *gerçekten* iyi tahmin ettiklerine inandıklarını öne sürerek, çoğu kez kavanozdan jeton çekmediler.²⁰

“Sahiden mi?” İnsanların *sahiden* neyi tercih etmek istediklerini değerlendirmek için ekonomik seçeneklerden faydalanan olaylara sonra yine döneceğiz; ama şimdi iki mesele var.

20 Williams ve Gilovich, 2008.

İlki, Cornell'lı öğrencilerin her birinin, dağılımda kendi durması gereken yeri %10 oranında fazla tahmin ettiğini varsayalım. (Verileri göz önüne alırsak bu kabaca doğrudur.) "Yanlış" bahsi seçerek –yani rasgele çekiliştan kurtularak– her bahsin kendine 5 sent zararı oluyor. (Bahis farkının beklenen değeri) Cornell'lı denek 20 sent için, başlangıçta söylediğı kadar zeki olduğuna "*sahiden*" inanmış olduğu konusunda deney yapana tutarlı görünebilir.²¹ (Aslında potlar* daha da küçüktü: Olan bitenle ilgili denekler aldatılmıştı, seçtikleri bahse göre ödöl almamışlardı. Bunun yerine araştırmanın sonunda, herkes bir kavanozdan rasgele çekmiş, kimine hiç para ödenmemiş, kimine 4 dolar ödenmişti. Birikmiş pot yoktu.)

İkinci olarak, birisinin "*sahiden*" bir şeye inandığını söylemek aslında ne anlama geliyor konusuna dönelim. Belki de kumar oynama davranışını yöneten modüller bir insanın karakter özelliklerine dair abartılmış yanlış duyular taşıyor-ken, diğer yandan aklın bir yerinde bu özelliklerin gerçekte ne kadar olduğunu bilen diğer temsiller vardır. İnsanların kendilerini abartmak için para vermeye meyilli olduklarını keşfetmek, beynin bir yerinde gizlenmiş daha doğru bir temsilin olup olmadığı sorunuyla ilgili görünmez. Bizim Cornell'lıların iki farklı modülde biri doğru biri abartılmış iki farklı inançları olduğu doğruysa, bu vakada abartılmış olan görev başındaysa, yanlış inançlı olan modülün daha güvenilir olduğunu söylemek bana göre o kadar da kolay değil.

Bu tür hatalar, seçici hafıza gibi mekanizmalar yüzünden meydana geliyor olabilir. Çoğunlukla olumlu özelliklerimiz olduğunu yansıtan olayları anımsama eğilimindeyizdir. Üzerimizde gölge eden olayları belleğimizin reddetmesi sıkça görülen bir şeydir, en azından bunları daha zor hatırlarız.²² İnsan

21 Aklıma gelmişken, insanların, diğerlerine tutarlı görünmesine neden olacak şekilde tasarlanmış mekanizmalar olduğuna inandığımı söylemeliyim; ancak burada ayrıntılı olarak ele almak istemeyeceğim kadar geniş bir konu bu. Diğer yazarlarla birlikte, Cialdini (örneğin 2001, 3. Bölüm) bu konuyu işlemiştir.

* Kumarda veya bahiste ortada biriken para -çn.

22 Bkz. Schacter, 2001.

kendisi veya diğerleri hakkında yargılarda, tahminlerde bulunduğu zaman işin doğasından kaynaklanan ikili anlamalar veya belirsizlikler yüzünden bazı hatalar olabiliyorken,²³ olumsuz olanlardan çok olumlu olayları anımsama gerçeği açıklanmaya muhtaç bir fenomendir. Bence propaganda modüllerimiz stratejik olarak yanlış olacak şekilde tasarlanmıştır.

Son olarak, literatürde damak lezzeti verecek şekilde işin cabası olarak şu tekrarlanır durur: *Ortalamanın üzerinde olduğumuzu düşünürken önyargılı olmadığımız konusunda ortalamanın üzerinde olduğumuzu sanıyoruz*. Üniversite öğrencilerinden seçilmiş örnek bir gruba, burada tartıştığımıza benzer bazı önyargılardan bahsedildi. Kendilerinin önyargılardan ne kadar etkilendikleri soruldu. Hepsi ağız birliği etmiş gibi kendilerini ortalama bir Amerikalıdan daha az etkilenir buldu.²⁴ Bu öğrenciler aslında şunu söylüyor: Benden *başka* herkes önyargılı, *ben* soğukkanlı, gerçekçi biriyim. Evet, ben o kadar iyiyim.

Yalanlar, Kahrolası Yalanlar ve Özalgılama

Dünyada sahiden de etkide bulunduğumuz olaylarda stratejik yanlış olma eğilimindeyizdir. Olumsuz değil de olumsuzsa, insanlar ortaya çıkan sonuca kendilerinin²⁵ neden olduğunu iddia ederler. Yaşadığımız dünyada neyin neye neden olduğunu nokta atışıyla belirlemek zor olduğundan, bu araştırmanın çoğu laboratuvarı yürütüldü. Böyle tipik bir araştırmada, denekler (genellikle kolej öğrencileri) laboratuvara

23 Bu çeşit etkilerin temelinde belirsizliklerin ne kadar olduğuna dair bkz. Moore ve Healy, 2008.

24 Pronin, Gilovich ve Ross, 2004.

25 Streufert ve Streufert (1969, s. 146) şöyle yazmıştır: “Başarının itibarı, şartlar izin verirse birinin kendi grubuna atfedilirken, başarısızlık için suçlanacak kişi hep dışarıda aranır.” Ayrıca bkz. Weiner ve diğerleri, 1971. Daha yakınlarda çıkan (2007) kitabında Mark Leary 320. sayfada bunu şöyle adlandırır: “Yapılan yüzlerce araştırma sonuçları, olumlu hadiseleri insanların kendi kişisel özelliklerine atfettiklerini, olumsuz hadiseleri ise kendi denetimleri dışındaki güçlerle ilişkilendirdiklerini göstermiştir.”

geldiler, zekâ gibi, özellikleri ölçen bazı ödevler yerine getirdiler. Öğrencilere yanlış geribildirim yapıldı, sonra niçin o sonucunu aldıkları soruldu. Burada keşfedilenin özü şuydu: Sonuç iyiye denekler, bunun nedeni olarak kendilerini görüyorlar,²⁶ kötü sonuçlar ise denegin kontrolü dışındaki unsurlara atfediliyordu. Deneyi yapan kişi tabii ki sonucun gerçek kaynağının ne olduğunu biliyor: Şans. Deneklerin aldığı geribildirime rastgele karar verilmişti.

Burada kabul ettiğim bakış açısına göre, başarı ya da başarısızlık, ilgili sistemin nasıl tasarlandığıyla ilgilidir. Bu anlamda söz konusu araştırmalarda gözlenmiş önyargıların mutlaka deneklerin alınan sonuçlara ilişkin birini suçlaması veya *yalan* söylemesi sonucunda oluştuğunu söyleyemeyiz. Şunu iddia ediyorum: Bazı modüller laboratuvardakine benzemez şekilde, şarta göre yapılacak ödevin gerçekten tesadüfi, nedeni anlamının çetin olduğu bir dünya için tasarlanmışlardır. Bu ikili anlamdan kişiyi iyi şeylerin sebebi gösterecek şekilde yararlanan –mantıklı olduğu sürece– tasarım, kötü bir tasarım değildir.

Yazarların “izahlı çarpıtma” bizim “yalan söyleme” dediğimiz şeye insanların ne kadar başvurduğunu araştıran bir deneyde “sahte hat” denilen bir yöntem kullanıldı. Denekler, elektrotlarla deney yapanların “elektromiyograf” dedikleri bir makineye bağlandılar. Bu çalışmada, daha önce yapılmış bir ankete verilen cevapları gizlice kaydeden deneyciler, yalan söylediklerinde makinenin bunu tespit edeceğini söyleyerek –aslında hiçbir şey yapamıyordu– denekleri kandırdılar. Cevaplarını zaten bildikleri soruları deneklere sordular, deneklere bazen doğru, bazen yanlış cevap vermelerini söylediler. Deneyciler makineyi kontrol ediyor olduğundan, denek ne zaman yanlış cevap verse, makineye yalanı “tespit” ettirtebiliyorlardı. Bu şekilde kurnaz psikologlar, deneklerin yalanlarını tespit ediyormuş gibi görünen bir makine yapmışlardı.*

26 Blaine ve Crocker, 1993.

* Buna benzer bir şey HBO kanalında yayınlanan *The Wire* isimli programda vardır. Polis, burada kullandığı yöntemde, şüphelileri fotokopi makinesinin yalanı yakaladığını söyleyerek kandırır.

Bu deneye katılan denekler, “toplumsal zekâ” denilen bir teste tabi tutuldular, sonra onlara rastgele yüksek veya düşük bir puan verildi. Elektromiyografa bağlı olarak, bu puanı şansla mı, yoksa kendi ustalıklarıyla mı aldıkları kendilerine soruldu. Soru, insanlar yüksek puan aldıklarında, *“izahlı çarpıtma” yaptıklarında onu yakalayacaklarını sandıkları bir makineye bağlı oldukları anda bile* bunun kendi ustalıkları sayesinde olduğunu düşünüyorlar mı?

Evet, düşünüyorlar. Denekler, aldıkları puan yüksekse bunun kendi yetenekleri sayesinde olduğunu, puanları düşük geldiyse, şans veya testle ilgili başka unsurlar yüzünden olduğunu bildirdiler. Elektromiyograf gibi iyi işleyen bir makineye bağlansınlar ya da bağlanmasınlar fark etmiyor. Araştırmacılar, “Kendine hizmet eden bu atıfların, yalnızca özsunum faaliyeti yapan deneklerin nedensellik bağı tanımlamalarının yanlış temsilleri olmadığı sonucunu çıkarıyor.”²⁷ Bireylerin nesnel nedenselliği algılama biçiminde sahip oldukları gerçek önyargıları niteleyici eşitsizlik yansıtıyor gibi. (Gerçek önyargı sözcüklerinin bir propaganda modülünde temsilden ziyade yazarların orada “hakiki tek bir doğru” bulunduğuna inandığını ima ettiğine dikkatinizi çekerim.)*

Devam etmeden önce, burada bildirilen çalışmaların, hepimizin aşına olduğu o akademik şerh koyma ve sınır çekme duvarına çarptığını söylemek istiyorum.²⁸ İnsanların dünyanın her yerinde kendini yükseltme eylemine kapılıp kapılmadığı ve kültürler arası çok önemli farklar olup olmadığı üzerinde hararetli tartışmalar var.²⁹ Buna ek olarak, insanların

27 Riess ve diğerleri, 1981, s. 229.

* Bu deneye katılan deneklere yaptıkları bu şeyler hakkında bilgi verildi, onlara elektromiyografa nasıl bağlandıkları vb bir bir açıklandı. İlginçtir ki bir hafta sonra laboratuvara yine geldiler, onlara doldurmuş oldukları grafikler veya anketlerin önceki çalışmayla hiçbir ilgisinin bulunmadığı yolunda yine *yalan* söylendi. Aslında vardı. Deneklerin psikologlara ne kadar yalan söylediklerinden endişe etmeyi bırakalım da psikologların hastalara ne kadar yalan söylediklerine bakalım.

28 Moore, 2007.

29 Örneğin şu eserler karşılaştırılabilir: Kurman, 2001; Sedikides, Gaertner ve Vevea, 2005. Ayrıca bkz. Mezulis ve diğerleri, 2004.

yeteneklerini olduğundan az gösterdiği vakalarla da karşılaşıyoruz.³⁰

Her halükârda, laboratuvarın dışındaki gerçek dünyada, insanların, kendi hatalarından kaynaklı kötü sonuçlarda suçu başkasına yönelttiği, ortaya çıkması için aslında hiçbir şey yapmadığı iyi sonuçlar için kendine paye çıkardığı örnekler bulmak zor değil.³¹ Bugünlerde ben de birçok insan gibi "hayali futbol" liginde oynuyorum. Dokuz arkadaşım ile birlikte, profesyonel oyuncuları kendi takımımızda olacak şekilde seçiyoruz. Futbol maçlarının devam ettiği sezon boyunca her hafta, seçtiğimiz oyuncuların resmi istatistiklere göre ne kadar iyi oynadıklarına bağlı olarak (atılan goller, koşulan mesafeler vb) takımlarımız puan kazanıyor. Oyuncuları seçmek biraz beceri gerektiriyor olsa da, o hafta hangi takıma karşı oynanacağı tamamen şansa bağlı. Bu bakımdan diyelim bir hafta takımınız iyi sonuç alamazsa bile tesadüfen karşınıza çıkan takım daha kötü sonuç alanlardan biriye, yine kazanmış olursunuz. Bir sene, benim ligimdeki oyunculardan biri, tüm karşılaşmalarda haftaları çoğu kez puansız geçiren takımlarla eşleşmişti. Takımı çok puan kazanamıyor olduğu halde, kendisi sıralamada ilerideydi. Ligin tartışma panosunda bu gündeme getirilince, oyuncu şanslı olaylar zinciri yüzünden kazanmış olduğu iddiasına karşı (öyle umuyorum) dili tutulmuş gibi yaptı. "Ne şans! Asla. Hayal futbol savunmamla işi bitirdim."

Kongre üyeleri de asla bundan muaf olamazlar. 2008'in Ağustos'unda, dünya petrol fiyatları, önceki birkaç yıl boyunca yaşanan dehşetli yükselmelerin ardından düşüşe geçiyordu. Bu fiyatlardaki değişimler, çoğunlukla şimdiki ve gelecekteki arz talep dengesiyle ilişkili birçok unsura bağlıydı. Epeyce insan bu dip noktanın Amerika Birleşik Devletleri'ndeki iktisadi yavaşlamanın gelecekte petrole olan talebi azaltabileceği gerçeğiyle ilişkili olduğunu düşünüyordu. Arizona 3. bölge milletvekili John Shadegg ise farklı bir görüşe sahipti: "Piyasa burada konuştuğumuz gerçeğe göre tepki veriyor..."³²

30 Moore ve Healy, 2008.

31 Tavis ve Aronson, 2007.

32 Daniel W. Reilly, "Cumhuriyetçi Parti: Petrol Piyasaları İtirazımıza

Bir Yere Kadar Dostça

Stratejik olarak yanlış olmak, diğerlerini değerli bir toplumsal varlık olduğunuz yönünde kandırmak için tasarlanmış propaganda hilesine benzer bir şeyse, stratejik olarak yanlış olmak sadece iyi olmakla ilgili değil, diğerlerinden daha iyi olmakla ilgilidir. Daha önce gördüğümüz gibi, insanlar zekâda yarışmak, iyi geçinmek veya araba sürmek gibi ustalıklarda diğer insanlarla karşı karşıya geldiklerinde, kendi yeteneklerini abartma eğilimi taşırlar. İnsanlar kiminle arkadaş olacaklarına, kimi eş seçeceklerine, kimi müttefik sayacaklarına ilişkin karar vermeliyse, o zaman en önemli şey diğerlerinden *daha iyi* olmaktır. Araba kullanmakta “çok iyi olmak” diğer herkes “mükemmelse” hiçbir işe yaramaz.

Bu fikir John Tooby ve Leda Cosmides tarafından gündeme getirilen ve adına “bankacı açmazı” denilen teoriyle ilişkilidir. Teori ismini bir borç para verme probleminden alır. Borçlanmak isteyen insanların genellikle fazla parası olmaz (çünkü öyle olsa borç almazlardı.) Çok parası olmayan insanlar, parası çok olanlara göre borç taksitlerini daha az ödeyebilme kapasitesindedirler. Toplumsal yaşam için (özellikle duygusal düşünülüyorsa) şu mümkündür: Arkadaşları, şimdi yatırım yaptığımız, dara düştüğümüz zaman onların bize yardım edeceği insanlar olarak düşünürüz.³³ O halde iddianın geldiği yer şurası olur: Şimdi yardıma ihtiyacı olan insanlar dostunuz olmayı isterler; ama onlar potansiyel olarak zayıf yatırımlardır.

Tooby ve Cosmides bu probleme şöyle bir çözüm getirirler: Bir arkadaş olarak yeri doldurulamaz birine dönüşecek kadar yeteneklerinizi geliştirebilirsiniz. O zaman zihninizde sizi toplumsal dünyada değerli bir varlık olmaya doğru götürecek hangi modüller var? Seçeneklerden biri, herhangi bir şeyde çevrenizdeki herkesten daha iyi olmaktır. Bir şeyde en iyi sizseniz, yaptığınızı sizin kadar ya da sizden daha iyi yapacak bir başka kişi çıkmadığı sürece yeriniz doldurulamaz.

---

göre tepki veriyor”, CBS News, 88 2008 (GOP: Oil Markets Responding to Our Protest”).

33 Farklı bir bakış açısı için bkz. DeScioli ve Kurzban, 2009a.

İlerletmekte olduğum iddiayı bankacı açmazıyla birlikte alırsak, insanların eşsiz yetenekleri olduğu yönünde kendi reklamlarını yapacağını umabiliriz. İnsanların çok değerli ve diğerlerinden daha önemli yeteneklere sahip oldukları noktasında, diğerlerini –birlikte çalışmak için belki de basın sözcüsüne uygun temsiller vermeyi sürdürerek– ikna etmeye çalışmaları gerekir. Yani bu görüş, insanların değerli olabilecek alanlarda uzmanlaştığını, kıyaslamaların da özellikle farkında olduklarını ima eder. Rekabet üstünlüğüne sahip oldukları alanları insanların özellikle vurguladıklarını gözlemiş olmalıyız. Özellikle de eğer önemliyse toplumsal ortamlarda, zaman geçirecekleri kişilerle, yani dostlarıyla.

Bunu ilk düşünen kişi yine William James olmuştur:³⁴

Kısa bir süre için, maddi manevi bütün her şeyini psikolog olmaya adanmış olan beni ele alalım. Diğerleri benden çok psikoloji bilirlerse, rezil olurum; ama Yunancadan zerre kadar anlamadığım için çamurda yuvarlanan bir hayvan kadar mutluyum; çünkü buradaki zayıflıklarım yüzünden küçük düşme duygusu aklıma bile gelmiyor. Bir dilbilimciymişim gibi “davransaydım” o zaman durum tam tersi olurdu.³⁵

Sadece bu değil, James, türümüzle ilgili gerçekten acayip bir şeye işaret etti:

Bir kişi hariç herkesten daha iyi olmak, herkesten iyi olmaktan çok farklıdır: O zaman, dünyadaki ikinci boksör veya kürekçi olabildiği için utançtan ölen adam çelişkiyle karşı karşıyayız. Kürenin bütün fanilerini bir kişi eksiğiyle pataklayabilmek hiçbir şey. Kendisini onu haklamak için helak etmiştir, bunu yapamadığı sürece başka hiçbir şey fark etmez.

34 Taylor (1989) 153. sayfada bu duyguları bir kez daha dile getirir: “Hepimiz iyi olduğumuz şeyleri takdir etmekte yaratıcı bir yeteneğe sahibiz, yeteneğimizin eksik olduğu alanlar söz konusuysa bunları değersizleştirmeyi de iyi biliriz.”

35 James 1890-1950, s. 310.

James, insanların toplumsal kıyaslamaya çok büyük önem attettiklerini fark etmişti. İkinci en iyi boksör veya kürekçi olmak tabii ki çok iyi boksör ya da kürekçi demektir. Bu noktada bile görece üstünlük insanlar için sorundur, belki de talebin en önemli şey olduğu rekabetçi toplumsal bir dünyada sıralamadaki *görece* duruş kesinlikle önemlidir.

Andığımız alanlara ilişkin son derece ilginç araştırmalar on yıllardan beri yapılmaktadır. Leon Festinger, toplumsal karşılaştırma kuramında, insanların karakter özelliklerini ve fikirlerini çevresindeki insanlara göre değerlendirdiklerini ileri sürer.³⁶ Festinger'ın iddiaları son derece etkileyicidir; ama ben onları Abraham Tesser'ın "kendini değerlendirmeyi sürdürme" dediği konuya ilişkin ileri sürdüğü fikirler lehine görmezden geleceğim.

Tesser, öncelikle insanların pozitif bir "kendilik" fikri sürdürecektir şekilde güdülendiği fikriyle başlar. Yaptığı deneylerden birinde, arkadaş çiftler laboratuvara alındıktan sonra, iyi bir estetik kanıya ve "toplumsal duyarlılığa" sahip olmanın ne kadar önemli olduğu kendilerine soruldu. Daha sonra teste sokuldular. Bu testle değişkenleri hangi sıraya koyduklarını ölçeceklerini söylediler. Deneklerin testte aldıkları sonuçlara ilişkin kendilerine yanlış bilgi verildi, arkadaş ve yabancı birinin testte ne kadar iyi olduğu kendilerine soruldu. Deneklerin, önemli saydıkları işlerde, yabancının değil, kendi arkadaşlarının performansını olumsuz değerlendirecekleri tahmin edildi. Esasen olan şuydu: Bir şeyi iyi yapmak benim için önemliyse, o zaman o işte yabancıyı değil, dostumu kötü görüyorum.

Dostumu o işte kötü olarak *görmekle* kalmıyorum. Kötü olmasına *neden oluyorum*. Jonathan Smith'le yaptığı bir başka klasik deneyde Tesser, katılımcılara eski yarışma programı *Parola*'ya benzeyen bir oyun oynattı. Oyunun amacı, cevabın ne olduğunun ipuçlarını veren kelimeleri kullanarak asıl sorulan kelimeyi bulmaktır. Yapılacak iş (farklı deneklere) iki biçimde tarif edildi: Ya "önemli bir konuşma becerisini ölçecek" ya da "ustalıkları ölçmeyen" sadece bir "oyun" olacaktı.³⁷

36 Festinger, 1954.

37 Tesser ve Smith, 1980, s. 584.

İnsanlar laboratuvara arkadaşlarından biriyle geldiler. Kendilerinden oyunu arkadaşlarıyla ve yabancı biriyle oynamaları istendi. Gizemli kelimeyi eşine tahmin ettirmekte kullanılacak birkaç kelime verildi. Bazı ipuçları (örneğin yarışmacıyı "hububat" kelimesine götürecek "buğday" veya "mısır") problemi kolayca çözmeye yetecek kadar iyiymen diğerleri epey anlaşılmazdı ("Hububat" için deredarısı*). Denekler arkadaşına veya yabancı kişiye problemi çözmeleri için ipucu verdiler. İş önemli diye tanımlandığında, *yabancıya* kendi arkadaşlarına verdiklerinden daha iyi ipuçları verdiler. İş sadece oyun diye tanımlandığında, *arkadaşlarına* daha iyi ipuçları verdiler. Arkadaşlarına mı, yabancılara mı daha çok yardımcı oldukları sorulunca, ilginçtir ki her ikisine de eşit zorlukta ipucu vermiş olduklarını belirttiler. Bazı modüller, sorun önemli algılandığında, birine "arkadaşlarını engelle" komutu veriyor olsa da basın sözcüsü adil olmaya çalışıyor gibi.

Tesser ve meslektaşlarının yaptığı çalışmanın sonuçları bence olayı kesin sonuca bağlamıyor. Buna rağmen eserin izlediği yol ve mantık yürütme, toplumsal ilişkilere yardımcı olsa da dostluğun rekabete dayanan bir iş olduğunu gözler önüne seriyor.³⁸ Toplumsal bir tür için en iyi dostları ve müttefikleri kimin edineceği önemli olduğundan, propaganda makinesinin, birini arkadaşlarının gözünde değerli kılmak için çok sıkı çalışacağını beklemek hiç de gerçek dışı değildir. Bu onları zaman zaman daha kötü göstermek anlamına geliyor olsa bile (göreceli olarak) insanın kendi hünerlerini daha değerli kılar.

Kontrol Hastaları

Taylor ve Brown'ın çalıştığı üç alandan ikincisi, bir kişinin aslında olduğundan daha fazla kontrole sahip olduğu yanılsamasıdır. İnsanlar, sonuçlar üzerinde hiçbir etkilerinin ol-

---

* Bu deney Georgia Üniversitesi'nde yapıldı. Oralı deneklerin deredarısının ne olduğunu bilmesi beklenebilir, ama ben bilmiyorum. Belki de raporda bu yanlış yazıldı, bunun akdarı olması gerekirdi ki yine de anlaşılmazdır.

38 DeScioli ve Kurzban, 2009a.

maması gereken –nesnel olarak da olmayan– olaylar üzerinde kontrol kendilerindeymiş gibi davranırlar.

Gerçek dünyada meydana gelen olayların çoğu yeterince karmaşık olduğundan, hangi nedenin hangi sonucu ne ölçüde doğurduğunu tespit edebilmek neredeyse imkânsızdır. Bu nedenle, insanların nedensellik algıları üzerinde çalışmak ateşten bir gömlektir. Ne zaman yanlış ne zaman doğru olduklarını ölçebilmek çok zordur. Yani tartışılmış bir sonucun kesin nedenini bilmiyorsa, bir kişinin bu nedeni ne kadar doğru tespit ettiğini ölçemeyiz. O zaman doğru cevabı bildiğimiz bir alana bakmak yararlı olacaktır: Kumar; zar, rulet çarkı, iskambil kâğıtları ve tesadüfi sonuç yaratacak diğer aygıtları yaratmak için epey çaba harcanmıştır. İki zar atıldığında yedi gelirse –zarların hilesiz olduğunu varsayalım– bunun “nedeninin” sadece şans olduğunu biliriz.

Bu gibi vakalarda bile insanlar kontrolün kendilerinde olduğunu düşünürler. Bir dizi klasik bulgular bu noktaya işaret eder. James Henslin, barbut oynayan taksi şoförlerinin merak uyandıran etnografyalarını ortaya koydu. Yüksek sayı istediklerinde insanların zarı sert savurdıklarını, düşük sayı istediklerinde yumuşak şekilde “yavaşça” masaya yuvarladıklarını bildirdi.³⁹ Bu aynı oyuncular, “katılımcı gözlemci” olarak onlarla birlikte barbut oynayan araştırmacıya acele etmemesini, üzerinde çalışmasını ve –kaçınılmaz olarak– zarı atarken mutlaka konuşmasını öğütlediler. (Bunlardan hiçbirinin tabii ki en ufak bir etkisi yoktu.) Bir şey üzerinde kontrolleri olduğunu sananlar yalnızca kumarbazlar değildir; kâğıtları dağıtan kişiler de “kötü şans getirdikleri için” (tabii ki salona) işlerini kaybediyorlar.⁴⁰

Ellen Langer’ın bu alanda yazdığı ilk eseri psikolojide klasikler arasındaki yerini korumaya devam ediyor. Bu çalışmalarından birinde, bir denek grubuna kendi piyango biletlerini seçme izni verilirken, diğer gruptaki insanlar kendileri için tesadüfen seçilmiş biletleri aldılar. Bilete her iki gruptakiler 1 dolar ödeler. (“Piyango biletlerinin” üzerinde oyuncuların isimleri ve

39 Henslin, 1967.

40 Goffman, 1967, s. 193.

resimleri olan futbol kartları olduğu bilgisini vermeye değer. Bu çok büyük bir fark yarattı mı kuşkuluyum; ama kimse bilemez.) Deneyciler, kazananı belli edecek bilet çekilişinin yapılacağı sabah bilet sahiplerine gidip biletleri kaç liradan satacaklarını sordular. Kendi biletini seçmiş insanların, daha iyi kazanma şansı olduklarını düşündüklerinden,* kendilerine rasgele bilet verilmiş olanlara göre daha yüksek bir fiyat vereceği tahmin ediliyordu. Kendi biletlerini seçmiş olanların ortalama satış fiyatı 8,67 dolardı. Biletini seçmemiş olanlarınki ise 1,96'ydı.⁴¹

Langer'ın yaptığı bir başka çalışmada; denekler, kendine güvenli şık giyinmiş bir suç ortağı veya dar spor bir ceket giymiş utangaç suç ortağıyla birlikte odaya alındılar. (Deneyssel Psikoloji uygulayıcılarının da mizah duygusu olduğunu gösterecek şekilde Langer bunlara sırasıyla "şık" ve "sünepe" haller demmişti.) On dakika kadar suç ortağıyla konuştuktan ve ellerine (çalışmanın gerçek amacını gizlemek için) aslında hiçbir işe yaramayan kablolar bağlandıktan sonra denekler her bir oyuncunun kendi destesinden bir kart çektiği ve kimin kâğıdı büyükse onun kazandığı, savaş oyununa benzer basit bir oyun oynadılar. Denekler her ele 25 sente kadar para koyabiliyorlardı. (Bu deneyler 1970'lerin başlarında yapıldı.) İnsanlar suç ortaklarından sünepe gibi görünenle oynadıklarında diğerine göre %50 daha fazla para koyuyorlardı.

Bu fenomenin birçok açıklaması vardır. En çok bilinen açıklamalardan biri şudur: Meydana gelen iyi bir olay üzerindeki kontrolünüzü abartırsanız, daha az kontrolünüz olduğunu hissetmiş olma durumunuza göre daha çok güdülenmiş olursunuz. Bir şeyin iyi şekilde olmasına çalışmak iyidir. Bu toplumsal durum, şu aşağıdaki ifadeyi yazmış olduğu için epey alıntılanan meşhur psikolog Albert Bandura tarafından da kabul edilmiştir: "Ne kadar yetenekli olduğumuzun özdeğerlendirmesinde iyimserlik -ki mümkün olandan gereksiz yere ayrılmış bir şey değildir- avantajlı; ama gerçeği temel alan yargılar kendi kendini sınırlayıcı olabilir."⁴²

* Yoktu aslında.

41 Langer, 1975.

42 Bandura, 1989, s. 1177.

Bunun –yani saygıdeğer psikologa saygısızlık etmek istemem ama– hiçbir anlamı olmadığı gibi, ne kadar kontrolünüz olduğunu abartmanız, akabinde bir şeyi iyi yapma şansınızı da abartmanız iyi bir şeyin meydana gelme olasılığını değiştirmez. Bu sadece, sizin onu yapma şansınızı değiştirir. İki farklı insan düşünün, birisi abartma eğiliminde olsun, diğeri gerçeğe yakın tahminler yapsın. Doğru olan, enerjisini daha iyi dağıtacak, abartan yanlış şeyler üzerinde çalışıp zamanını boşa harcayacaktır. Bahse giren iki kişi düşünelim. Birisi yeteri kadar iyimser, %50 şansla 2 dolar kazanmak için 1 dolar yatırıyor. –Belki bir Bandura hayranı olan– diğeri, “kendini sınırlamayı” istemiyor, aynı %50 şans için 1,5 dolar yatırıyor. “Gerçekçi yargılarla” davranan kişi değilken ikinci kişi kuşkusuz daha kötü durumdadır.

O halde ne yapacağınızı seçmek –seçtiğiniz şeyin diğer insanlara bilgiyi taşıdığı gerçeğine ilişkin toplumsal etkileri ayrı tutarsak– Frogger oynamak gibi bir şeydir. Frogger’da düşünerek hiçbir avantaj elde edemezsiniz. *Şu büyük kamyon beni ezmeden önce onu yoldan karşıya geçirebilirim demeniz* gerçekten o büyük kamyon sizi ezmeden onu karşıya geçiremediğiniz sürece hiçbir işe yaramaz. “Gerçekçi yargılara” yani verili bilgiye göre yapabileceğiniz en iyi tahmini yapmak, en yüksek değeri getirecek seçeneği işaretlemek, dünyaya karşı oynanan oyunlarda muhtemelen yapabileceğiniz –diğerlerini etkilemeyi ayrı tutuyoruz– en iyi şeydir. Toplumsal olmayan kararlar bağlamında insanlar ya da diğer canlılar için *mekanizmaların beklenen değeri en yükseğe taşıyacak şekilde tasarlanmış olması gerektiği* beklentisiyle işe başlamalıyız.⁴³

Roy Baumeister ve meslektaşları bu meseleyi, işin tuhafı, video oyunları ile soruşturan deneylere giriştiler.⁴⁴ Denekleri laboratuvara sokup, iki kanatlı bir uçağın bazı nesnelerin

43 *Beklenen değeri en yükseğe taşıyacak şekilde tasarlanmış mekanizmalar, açık olarak, her zaman doğru yüzdesini en tepeye taşıyacaktır* (Wiley 1994). Beklenen maliyetleri düşürmek için duman alarmları tasarlanmıştır (Bkz. Nesse, 2005). Ama sıklıkla (örneğin yanlış olumluluk üretir) çünkü eşikleri çok düşük tespit edilmiştir.

44 Baumeister, Heatherton ve Tice, 1993.

etrafında uçtuğu bir oyun oynattılar. Bu aslında Frogger'dan çok da farklı bir oyun değildi, sadece suda değil, havada oynanıyordu. Deneklere 20 dakika kadar oynadıktan sonra yine oynayacakları söylendi. Bu kez belirlenen zamanın altında oyunu tamamlarlarsa birazcık para alacaklardı. Şu seçimlerden birini yapmak zorundaydılar: (a) Deneycinin belirlediği zamandan önce oyunu bitirmeye çalışabilirlerdi ki bu durumda 2 dolar kazanırlardı. (b) Daha kısa –tabii ki daha zor– bir zaman dilimi seçebilirlerdi, bunu başarinca da 2 dolardan fazla para kazanabilirlerdi. Bazı deneklere “Baskı altında boğulmaktan korkuyorsan ya da hedefe ulaşmak için gerekenin sende olmadığını düşünüyorsan, daha emniyetli olan ilk seçeneği seç, 2 dolar için yarış” şeklinde iğneleyici şeyler söylendi. Özsaygısı yüksek olan denekler nispeten zor olan (b) seçeneğini seçme eğilimine girdiler⁴⁵ ve 2,80 dolar ortalama tutturan özsaygısı düşük olanlardan 25 sent daha düşük bir ortalamaıyla oyundan ayrıldılar. Buna benzeyen ikinci bir deneyde, deneyciler özsaygısı yüksek olanların “kendileri üzerine daha yüksek bahisler oynama ve kaybetmeye büyük oranda yatkın olduklarını”⁴⁶ ortaya çıkardı.

Karar almayı etkileyen toplumsal etkileri ayrı tutarsak bu öyküden çıkarılacak kıssadan hisse şudur: Kendi yeteneklerinizi aşırı abartırsanız, yargı soğuk, katı bir gerçek olarak kaldığı sürece, hünerleriniz ahım şahım şeyler olmasa bile bu hünerlerinizin sınırını bilerek davranmış olma durumunuza göre, kesinlikle daha kötü olursunuz. Doğru olmanın sağladığı üstünlükler nedeniyle, bir şey yapmak için aşırı güdülenmenin niçin iyi olduğunu açıklarken, “insanlar neden eksik motivasyona sahiptir”le başlamak gerekir. Bundan yoksun bir motivasyon öyküsü mantıklı değildir ve aşırı iyimser olmak da kötü bir fikirdir.⁴⁷

* Frogger'ı örnek seçmiş olduğum zaman bu rapordan haberim yoktu. Garip bir tesadüf.

45 Bu fark önemsiz değildir; ama buradaki mesele açısından hayati sayılmaz.

46 Baumeister, Heatherton ve Tice, 1993, s. 148.

47 Bu önemli konuda teknik bir taraf var: Dostum Dan Nettle (2004) sorunu, başarıyla ilgili olarak aşırı iyimser olmanın sahiden de nesnel tahminlerden daha iyi sonuçlara yol açtığına dair vakaların var olduğunu

Kötü olmakla da kalmaz, bu yanıltıcıdır. Londra'daki yatırım bankalarında çalışan 107 borsa simsarı üzerinde bir araştırma yapıldı.⁴⁸ Araştırmacılar, küçük bir oyundan faydalanan simsarların arasındaki farkları ölçtü. Bu oyunda "indeks" diye etiketlenmiş bir boyut üzerinde yukarı aşağı giden bir grafik çizgisi vardı. Simsarların işi oyun boyunca bu indeksi mümkün olduğu kadar yükseğe çıkarmaktı. Görüntüde indeksin kaderini etkileyebilecek üç farklı tuşa basabiliyorlardı; ama aslında, rasgele hareket etmesi programlanmış olduğu için, indeksin izlediği yolda tuşlara basmanın hiçbir etkisi yoktu.* Deneklere verilen görevde ne kadar başarılı oldukları soruldu. Kendilerine verdikleri puanlar, görev üzerinde sahip oldukları kontrolde ne kadar yanıltıklarının ölçüsü olarak alınacaktı.

Bu ölçüm, her birinin ne kadar iyi simsar olduğunu ölçen, ondan bağımsız yapılmış bir başka indeksle karşılaştırıldı. Kontrolün kendinde olduğu sanrısını daha derinden yaşayan simsarlar, daha az para kazandılar; işlerinde daha az verimli olarak sıralandılar. Kontrol etme yanılsaması ne kadar yük-

---

göstermek için kullanır. Sunduğu model, "akılcı" olan ama yaptıkları tahminin gerçek olasılıkla çok zayıf bir bağı olsa bile karar verirken bu tahmini başarı olasılığını kullanan, aleni olarak akıl dışı şeyler yapan oyunculara dayanır. O ve meslektaşları, aşırı iyimser tahminler yapmanın ancak "unsurlar şamatanın farkında olmadığı" zaman üstünlük sağlayacağını ifade etmişlerdir (Evans, Heuvelink ve Nettle, tarihsiz, s. 7). Başarı şansına ilişkin elinizde sağlam bilgi yoksa –yani akılcı bir oyuncunun ancak %5 şans ayırabileceği bir durumsa bu– başarılı olmanın mükâfatı başarısızlığın bedelinden büyükse, başarısızlık olasılığına dikkati çeken bilgiye aldırma ve olası mükâfatlara kendini vermek iyi olur. Ayrıca bkz. Haselton ve Nettle, 2006. İnsanın diğerleriyle iletişim içinde olmasının bir unsur olmadığı, doğaya karşı oynadığımız oyunlarda yeniden vurgulamak gerekir ki *beklenen değeri en tepeye çıkaran bir strateji yenilmezdir*. Başarı şansı bilinmezse, beklenen değeri tepeye çıkarmak yalnızca ödül bilgisine göre hareket etmeyi gerektirir. Ayrıca bkz. Kurzban ve Christner (baskıda)

48 Fenton-O'Creevy ve diğerleri, 2003.

* Bir dereceye kadar (muhtemelen) denekleri aldatıyor olmanın etik değerlerinden bahseden mahcup el yazmasında yazarlar "etkileyebilecek" kelimesini kullandıklarını, asla tuşların etkileyeceğini veya etkilemeyeceğini söylemediklerini vurgulamışlardı.

sekse, işlerinde de o kadar çok maddi açıdan zarardaydılar; tıpkı yukarıdaki düşünce deneyinin kumarbazları gibi.

Peki kontrol yanılısamasını ben nasıl açıklıyorum? Konuya ilişkin iki kanım var. Ben ikinciye destekliyorum; çünkü birinci (a) benim ana konumla ilgili değil, (b) benim fikrim değil.⁴⁹

Birinci olasılık şu şekilde olabilir: Gerçekten tesadüfi olan olayları meydana getirmenin ne kadar zor olduğunu göz önüne getirin. Rasgele sayılar yaratmaya çalışan insanlar için süregelen bu sorun, kumarhanelerin de hep boğuştığı problemlerin başında gelir. İnsanın evrim tarihi boyunca *insan elinden çıkan eserlerin* rastlantıyla olması gibi bir durum beklenemez. Bunu yapmak çok zor bir iştir. O halde insanlar, tamamen tesadüfi kâğıt desteleri, zarlar ve dominolar dünyası için tasarlanmamış olabilir. Akıllarımızın tıpkı belli işlevi olan aletlere benzediği, tesadüfi numara üretici olmadığı bir dünya için tasarlanmış olduğu doğruysa, standart olan, bizim gerçekten zar, iskambil kâğıdı veya joystick gibi küçük aletleri kontrol edebileceğimizi varsaymamızdır; çünkü bu, genellikle doğru olacaktır. Bu bakış açısında kontrol yanılısamları bu standardın tezahürüdür.⁵⁰

Ben propaganda açıklamasını destekliyorum. Gerçekleşen bir olayın öncesinde ve sonrasında, ortaya çıkan bir sonuca ilişkin şansın mı, yoksa yeteneğin mi daha çok etkisinin olduğu bir türlü netliğe kavuşmaz. Laboratuvarda yapılan özel deneyler ve kumarhaneler haricinde, birçok vakada şansın ne kadar rol oynadığına dair kesin bir bildirimde bulunmak çok zor veya imkânsızdır. Uzaktan atılan top çekilen şutla mı gol oldu, yoksa rüzgâr mı kaleden içeri soktu? Bu çiftli bilinmezlikte yatan bazı fırsatlar var.

Saflığın bize sağladığı sınırlar çerçevesinde, olaylar üzerinde gerçekte olduğundan fazla kontrole sahip olduğunuza diğer insanları inandırabilirsiniz. Edebiyattan bir örnek verelim. Mark Twain'in *A Connecticut Yankee in King Arthur's Court* [*Kral Arthur'un Sarayında Connecticut'lı bir Yanki*] adlı romanında Hank Morgan isimli kahraman, Kral Arthur'u güneş

49 Bunu John Tooby bana önerdi.

50 Mükemmel bir tartışma için bkz. Taleb, 2001.

tutulmasını bizzat kendisinin yaptırdığına ikna eder ve kral onu sarayda nüfuzlu bir göreve getirir.

Birisinde kontrol olduğu temsilini diğerleri akıllarında tuttuğu sürece muhtemelen ikna olacaklardır. Diğer insanları, yararlı şeylerin yanlış olma maliyetinden daha ağır bastığına dair ikna edebildiğiniz sürece –bizim talihsiz simsarlarımızın karşılayabildiği bir koşul değildir bu– kontrolde birinin olduğunu düşünmek çok iyidir.

İdeal İyimserlik

Olumlu yanılsamaların üçüncü ve son sınıflandırılması, gerekçesiz iyimserliktir. İnsanlar ortalamayla kıyaslanırsa, onlara (mesleklerinde başarılı olmak gibi) iyi şeyler olacağına inanır, kötü şeylerin (trafik kazası gibi mesela) başlarına gelmeyeceğini düşünürler. Bu istatistiki olarak doğru olamaz.

İyimserlik, en önemsiz olaylardan başlayıp yaşamı tehdit edenlere kadar yayılır. Önemsiz diyebileceğimiz bir alanda, iki farklı maçı izleyen İsraili 1000 futbol taraftarından, izledikleri oyunu, oyun başlamadan önce ve devre arasında, kimin kazanacağını tahmin etmeleri istendi.⁵¹ Deneklerin yarısına duygularını işin içine katmadan “nesnel olarak” cevap vermeleri talimatı verildi. Oyun başlamadan önce nesnel olmaları talimatı verilmeyenlerin sadece %1’i destekledikleri takımın kaybedeceğini tahmin ettiler. Nesnellik talimatı verilmiş olanlarda bu oran %2 oldu! Nesnel olma talimatı verilen taraftarlara bakıp takımlarının ilk devreyi 2-0, 3-0 (futbolda büyük fark*) yenik kapatmış olduğunu gören %17, destekledikleri takımın kaybedeceğini (doğru olarak) tahmin etti. Diğer %83, ileride dostluk bahisleri düzenlemeyi istediğim insanlardır.⁵²

51 Babad, 1987.

* Bu sonuçları bildiren yazı “Büyük farkların tek bir vuruşta kapatılabileceğini düşünen beyzbola alışkın düşünme şekli olan” Amerikalı okurlarda bir parça küçük görme duygusunu ortaya çıkarabilir. “Böyle bir olay futbolda olmaz.” Tabii ki bunun, 2009 Konfederasyon Kupa Finali’nde, Amerika Birleşik Devletleri’nin, Brezilya’ya karşı aldığı yürek burkan yenilgiden önce olduğu notunu düşünüyorum. Amerikalılar soyunma odasına ilk yarıyı 2-0 önde tamamlayarak gitmişlerdi.

52 Amerikan futbolunda da benzer bir etki için bkz. Markman ve Hirt, 2002.

Takımınızın kazanacağını tahmin etmek sadece sporlarla sınırlı değildir. Granberg ve Brent, bir insanın tercih ettiği politik adaylar ile kimin kazanacağına dair kestirimler arasındaki ilişkiyi incelediler.⁵³ İnsanlara başkanlık seçimini kimin kazanacağını tahmin ettikleri ve kime oy vereceklerini soran anketlerdeki bilgileri kullanarak, 1952-1980 arasında kesintisiz, insanların kabaca %80'inin tercih ettikleri adayın kazanacağını tahmin ettiği bilgisine ulaştılar. (Stevenson ve Nixon'ın [1960'ta] Goldwater, Humphrey, McGovern, Ford ve Carter [1980'de] kazanacağını tahmin edenler yanıldılar. Carter'a oy vereceğini söyleyen ve Ronald Reagan'a karşı yaptığı yarışta onun kazanacağını tahmin eden Demokratların %87'si *yanılmış* oldular.)

Daha ciddi bir tonda iyimserliği inceleyen ilk dönemlerde yapılan klasik bir çalışmada, 258 kolej öğrencisinden, sınıf arkadaşlarına olan olayların, kendi başlarına gelme olasılığına ilişkin sorular sorularak bunları karşılaştırmaları istendi. İleride olması muhtemel olumlu olaylar ve olumsuz olaylar dizisi kullanıldı. Ortalama olarak, öğrenciler %50 olasılıkla mezuniyet sonrası girecekleri işi sevecekleri tahmininde bulundular, %41 olasılıkla 10.000 doların üzerinde işe başlayabilecekleri, %35 olasılıkla Avrupa'ya seyahate gidebilecekleri tahminlerinde bulundular. Olumsuz tarafından ise %58 ve daha düşük oranda alkol problemi yaşayacaklarını, %56'dan daha düşük oranda intihar edeceklerini, %49 ve daha az oranda boşanacaklarını tahmin ettiler.⁵⁴

İnsanların aşırı iyimser olmalarını giderek ciddileşen yöntemlerle incelemeye devam ederken, Hollanda'da yapılan kapsamlı bir çalışma, AIDS'e neden olan virüsün bulaşma olasılığının tahminleri üzerinde benzer bir etkiyi ortaya çıkardı.⁵⁵ Bu deneye dört grup insan alındı, hepsi de kendilerine göre rasgele seçilmiş bir kişinin önümüzdeki iki yıl bo-

53 Granberg ve Brent, 1983.

54 Weinstein, 1980. Ayrıca bkz. Weinstein, 1982. Daha yeni sonuçlar için bkz. Covey ve Davies, 2004. Yeni bir değerlendirme için bkz. Sheppard ve diğerleri, 2002.

55 Van der Velde, van der Pligt ve Hooykaas, 1994.

yunca AIDS'e yakalanacağı konusunda yargıda bulundu. Bu noktaya kadar incelediğim kanıtlar göz önüne alındığında bu pek de şaşırtıcı değilken, dört örnek gruptan birinin ayrıntıları incelendiğinde işin rengi değişir. Gruplardan biri, CYBH kliniğinden alınmış, deneyden önceki 6 ay içinde "fahişelerle ilişkiye" girmiş insanlardan oluşuyordu. Ortalama olarak, bu gruptaki erkeklerin bu dönemde 21 (7 "özel", 14 fuhuş yoluyla) kadınların ise 500 cinsel ilişkisi olmuştu. Çok fazla cinsel ilişkiye girmiş insanlar, kendi risklerinin *popülasyon içinde aynı yaş ve cinsiyetten olup, rasgele seçilmiş bir kişiden farklı olmadığını* düşünüyorlardı.

İyimserlik, çekici bir toplumsal eş olmak açısından oldukça iyidir. Bana olumlu şeyler olabilecek gibiyse –daha doğrusu, başıma iyi şeyler geleceğine dair seni ikna edebiliyorsam– o zaman arkadaş, eş veya müttefik olarak üzerime bahis oynayabilirsin. Stratejik olarak iyimser olmak, son derece makul bir stratejidir. Williams ve Gilovich bunu şöyle dile getirdiler: "İnsanlar gerçekleşme şansı çok zayıf olan başarıları elde edecekmiş gibi, şişirilmiş tahminler yapmakta özgürdür. Yaptıkları tahminin yanlış olduğunu gösterme olasılığı –yakında gerçekleşecek bir olasılık– yoktur."⁵⁶

Bu bir tarafa, kötümserliğin kötü etkileri vardır. Transylvan-ya Üniversitesi'nde yapılan (Evet, bunu ben uydurmuyorum Transylvan-ya diye bir üniversite var) bir dizi araştırma "kötümser olarak şartlanmış bireylerin toplumda daha az kabul edildiklerini" gösterdi.⁵⁷ Üstelik, kötümser insanların kurt adam olma ihtimallerinin iki kat, vampir olma ihtimallerinin ise üç kat fazla olduğu bulundu. (Tamam, bunu ben uydurdum.)

Yine de, *aşırı* iyimser olmanın *toplumsal* yararları yoksa, insanın garanti edildiği kadar iyimser olması gerektiğini ne kadar vurgulasam azdır. Harcadığımız çabalarımızın sınırı iyimserlikle çizildiği sürece, neler olacağını iyi tahmin edebilen ve bu tahminlere uygun hareket eden yaratıklar ister Frogger oynasınlar, ister uçak oyunu, her şey aynı kalmak ko-

* STD; Sexually Transmitted Disease: Cinsel Yolla Bulaşan Hastalık.

56 Williams ve Gilovich, 2008 s. 92.

57 Helweg-Larsen, Sadeghian ve Webb, 2002, s. 92.

şuluyla, aşırı iyimser insanlardan daha iyi sonuçlar alacaklardır. Daha önce gördüğümüz gibi, tehlikesi ve getirisi yüksek olaylarda motive olmak için aşırı iyimser olmanın şart olduğu iddiasının bir anlamı yoktur. Gerektiği kadar iyimser olmak da bunun için fazlasıyla yeterlidir.⁵⁸

Bir iki şey eklemekte yarar var. İnsanlar aşırı iyimser olma yönünde hep hatalı değildirlere. İnsanların kötümser olduğu alanlar da bulunmuştur.⁵⁹ Ayrıca insanların olumsuz olayları daha az yaşayacaklarını düşünmeleri, acaba kötü şeylerin kendi başlarına daha az geleceği düşüncesinden mi, yoksa diğerlerinin başına daha çok geleceğini düşünmelerinden mi kaynaklanıyor? Bu konu üzerine süren tartışmalar var.⁶⁰ Bunun gibi önemli sorulara cevap aramayı başkalarına bırakıyorum.

Aşırı iyimser olmanın asıl nedeninden bağımsız olarak, bu inançların somut sonuçlar da doğurabileceğine dikkatinizi çekerim. İstemedenden gebe kalma şansının diğerlerinden daha düşük olduğunu düşünen kadınlar, gebelikten korunmaya daha az meyillidir.⁶¹

Bir Desteği Olmak

İnsanların söz konusu yanılsamalara düşme dereceleri farklıdır. Bakınız, bazı insanların 1990'ların başında 20 dakikalığına popüler olan o stereogramlardaki üç boyutlu resimleri insanı deli etme pahasına bir türlü görememeleri örneği.

Özellikle depresyona girmiş insanların, "depresif realizm" denilen şeye yol açtıklarından, diğer insanlardan çok daha doğru olabileceğine dair epey tartışma olmuştur. Depresif realizm üzerine fazla bir şey söylemek istemiyorum; sadece, bu

58 Bu, görüşümün Trivers'tan (2000) ayrıldığı bir alandır. Bu bağlamda o şöyle yazar: "Gelecekte olumlu bir uyumu ön planda tutan zihni işlemler, gelecekte daha iyi sonuçların çıkmasını sağlar" (s. 126). Bence bu Frogger sorununa denk düşer. Bunun haricinde, burada ve bir sonraki bölümde ele alınan fikirlerden bazıları onunla çakışır.

59 Windschitl, Kruger, ve Simms, 2003.

60 Rothman, Klein, ve Weisman, 1996.

61 Burger ve Burns, 1988.

bölümde tartıştığımız eserin kökleri 1980 ve 1990'larda zihin sağlığı üzerinde yoğunlaşmış olan Taylor ve Brown'ın eserine uzanır. Burada bundan bahsediyorum; çünkü önerdiğim yaklaşım soruyu "olumlu yanılsamalar zihin sağlığına nasıl katkıda bulunur"dan "olumlu yanılsamaları yaratan modüller, uyarlanabilir amaçlara erişmeye ne kadar katkı sunuyor (veya *sahiden* sundu'ya)"a çeviriyor.

Brown ve Taylor'ın olumlu yanılsamaların "beslenen bireysel inançlardan" ziyade "halkın duruşu" olduğuna yönelik kaygıları olduğunu vurgulamak dikkate değer. "Beslenen bireysel inançlar" ibaresinden anladığım, benim kuşku duyduğum bir şeye bir başkasının *sahiden* inanmasıdır. Her halükârda, bu olumlu yanılsamaların aslında halkla ilişkileri anlattığı iddiası, insanların kendi yeteneklerini değerlendirirken en olumlu anlamda *savunabilir* şekilde yansıtacak şekilde tasarlanmış oldukları bulgusuyla desteklenmektedir. Constantine Sedikides,* kendi makalelerine not vermekle görevlendirilmiş insanların neden bu notu verdiklerini diğerlerine açıklamak zorunda olduklarını bildiklerinde daha düşük notlar verdiklerini kanıtladı.⁶² Sedikides ve Gregg'in dile getirdiği gibi "Kendini yükseltme, usallık ve gerçekliğin çizdiği sınırları aşamaz."⁶³ Burada "gerçekliğin" *diğer insanların* inandığıyla alakalı olduğuna dikkatinizi çekerim. Bu, propaganda açıklamasıyla tamamen uyuyor. Olumlu yanılsamalar tamamıyla insanın kendisini iyi hissetmesiyle ilgili olsaydı, diğerlerinin düşündüğünün ne önemi olurdu sorusunun net bir yanıtı yoktur.

Bununla beraber, "usallık ve gerçekliğin çizdiği sınırlar" belki de insanın düşündüğünden daha az bağlayıcıdır. 2. Bölüm'de tanıştığımız, çok işlevli özel bacaklara sahip Paul Martin dört dörtlük bir iyimserdir. Bacağı kesildikten sonra hastaneden ayrılışını anlatırken şöyle der: "O anda, bütün geleceğimin, hep hayalini kurduğum o bolluğun içinde geçeceğini

* Sedikides benim tersten okumayı en çok sevdiğim psikologdur. (Sedikides tersten aynı okunuyor -çn.)

62 Sedikides ve diğerleri, 2002.

63 Sedikides ve Gregg, 2008, s. 108. Bunlar ve ilgili meselelere ilişkin daha yeni tartışmalar için bkz. Sedikides ve Luke, 2007.

anlamıştım; *ben anlamıştım*.⁶⁴ Hatta iyimserliği bunu da aşar. Yaşam öyküsünü yazmak istediğinden, kitabına yaşam deneyimlerinden söz ederek başlar. Böylesine bir zaman diliminin “ellerinde” olması muazzam bir şey olduğundan “*Hapishaneye gidecek kadar bekleyemezdim!*” der (Ünlem işareti ve italikler ona ait). “Yaşadıklarımı kâğıda dökmek için bundan daha iyi bir fırsat isteyebilir miydim?”⁶⁵ diye sorar. Evet, isteyebilirsin, Maine sahilinde, ıstakoz teknelerine, kıyıyı kâh uysalca kâh şiddetle döven köpüklü dalgalara tepeden bakan, bütün masrafı başkasının çektiği bir kulübede kalabilir, kıyı boyunca uzanan sarp kayaları seyredebilir, yazmak için ilham perilerini çağıran ve oradan oraya sürüklenen sis bulutları arasında kaybolabilirdin. Neyse canım, hapishane hücresi de iyidir.

Stratejik Olarak Yanlış Olmak: Vaka Çalışmaları

Stratejik olarak yanlış olmak her yere sinmiştir. Bilim insanları bile bundan sıyrılamazlar. Bilim insanlarının stratejik olarak yanlış olmaya yönelik güçlü güdülerinin olduğu bir anlamda anlaşılabilir. Basın sözcüsü modülleri de yanlış olmanın sunduğu sayısız meyvenin hasadını yapacak şekilde gerekli bilgiyi saklayıp unutup yorumlayarak eşsiz bir iş yapıyor gibidir.

Üniversitede öğrenciyken bilimin işleyiş tarzına biraz Poll-yannacılıkla yaklaşırdım. Bilim insanlarının; diğerlerinin yazılarını okuduğunu, mantık ve kanıtları değerlendirdiklerini, kendi fikirleriyle çarpışan diğer fikirleri test etmek için deneyler yaptıklarını sanırdım. Tartışmaların yapılıp sonuca bağlanması, kitap yayımlayarak olur zannederdim.

Aslında hâlâ kaç bilim insanının işine devam ettiğini merak ederim; ama tümünü değil. Bilimdeki sorun, stratejik olarak yanlış olunca çok büyük menfaatlerin elde edilebilir oluşudur. Bu olayı şuna indirgeyebiliriz: Bilim insanları o güne kadar kimsenin bulamadığı, anlayamadığı keşifler yaparak gösteriş

64 Martin, 2002, s. 71. Böyle bir şey insanın düşündüğü kadar da tuhaf değil. Brickman, Coates ve Janoff-Bulman'ın (1978) hazırladığı klinik rapora bakınız.

65 Martin, 2002, s. 12.

yaparlar. Fikir ne kadar yeniyse o kadar çok ilgi çeker ve o kadar çok kitap sattırır.

Buradaki püf nokta, yeni dediğimiz şeyin karşımızdaki insanın zihninde oluşudur. Birinin eski fikirleri, o alanı derinden bilmeyen bir başka birine yeni gelebilir. Gösteriş yapmak için diğerlerini, öyle olmasa bile fikir yeniymiş gibi ikna etmek zorundasınız.* Bunu yapmak için birinin aklındaki basın sözcüsü, stratejik olarak yanlış olabilir, söz konusu fikrin yeni olduğuna "inanarak" olayı bunun ışığında yansıtır. Sonra bu fikre aç olan editörlerin, bilim insanlarının ve halktan insanların bu münasebetle aynı şekilde düşünmesi sağlanabilir. Bu insanlar yalan söylüyorlar demiyorum. Basın sözcüsü modüllerinin tasarımı itibarıyla onu yanlış anladıklarını söylüyorum.

Herkesin bildiği şu fıkraya bakalım:

Utangaç bir adam bara gider. Çok çekici bir kadın görünür. Zar zor cesaretini toplayıp yanına gider. Çekinerek, "Şey... acaba size kendimi tanıtabilir miyim?" diye sorar. Kadın, "Hayır bu gece seninle yatmayacağım" diye avazı çıktığı kadar bağırarak soruyu cevaplar. Bardaki herkes dönüp onlara bakar, yerin dibine geçen adam hızla uzaklaşır. Birkaç dakika sonra, kadın adamın yanına gidip "Seni utandırdığım için özür dilerim. Ben toplumsal psikolojide yüksek lisans yapıyorum. Utanılan durumlarda insanların verdiği tepkileri araştırıyorum" der. Bu kez adam bütün gücüyle "200 dolara ne dersin?" diye bağırır.

Bunun gibi teatral taktiklerle, o anda tartışıyor olduğunuz kişinin aslında söylemediği şeyi söylemiş gibi, diğer insanları ikna edebilirsiniz; çünkü bilimde tıpkı gürültülü bir barda olduğu gibi, en yüksek sesle bağırان insanlar seslerini duyurabilirler.

Bunun bütün alanlarda olup olmadığı konusunda kuşku larım var. O yüzden, yalnızca sürekli temas halinde olduğum alanlardan söz edebilirim. Size birkaç örnek vereceğim. Beyz-

* Kuşkusuz ki burada benim de biraz suçlu olabileceğimi kabul ediyorum. Her zaman sunduğum fikirlere benzer fikirleri olan insanlardan saygıyla söz etmeye çalıştım. Onları en uygun şekilde alıntılanmaya gayret ettim. Minsky, Dennett, Trivers... Bu, dipnot yaptığım bu tarz hatalar için benim resmi özürümdür.

bolcu olmayanlarla beyzbol konuşmak gibi gelebilir; ama bunları sizinle paylaşmamın iki nedeni var. Birincisi, en iyi bildiğim alan bu ikincisi, içinde bulunduğum disiplin, yani evrimci psikoloji özellikle bu çeşit saldırılara maruz kalıyor.⁶⁶

Birini düşünelim, tartışmanın hatırına "David Buller" diye biri olsun bu. Diyelim ki evrimci psikolojiyi eleştirirken doğal dünyada birkaç saniye geçiren herkesin bildiği bir şeyi söylesin: Farklı organizmalar yaşayabilmek için farklı sorunlarla boğuşmak zorunda kaldıklarından, ispinozların gagaları da yaşadıkları adalara göre farklılaşır. Bu kişi, "bir türün karşılaştığı uyum sorunlarının onun karakteristiğinden ve yaşam tarzından bağımsız olmadığı gerçeğini"⁶⁷ evrimci psikologlar anlamak zorunda derse, biyolojinin bu basit kuralını evrimci psikologların bilmediğini düşünebilirsiniz. Ne diyorsunuz? Evrimci psikologlar kuşların *uçtuğunu*, balıkların *yüzdüğünü* anlamıyorlar mı? Biyoloji konusunda bu kadar mı cahiller?

Bu biraz, kurt var diye bağırان yalancı çobanın hikâyesini andırıyor. İlgi çekmeye çalışan insanlar tıpkı o yalancı çocuk gibi bağırıp çağırırlar, genellikle öfke nöbetine girerler. Gürültü koptuğu zaman acaba gerçekten bir kurt var mı yok mu, söylemek çok zordur. Demek istediğim, tüm bu şeyle ilgili eleştirmenin haklı olup olmadığına kim bakacak? Bu ona inanıyor gibi. Demek istediğim azıcık ciddiye alınmak isteyen hiçbir bilim insanı eleştirdiği alanı tamamen saptıran kitaplar veya makaleler yazmazdı. O halde yakarıp sızlandığı kurt, gerçekten orada var mı diye gidip bakmanın hiçbir yararı yoktur.

Oysa "bir türün karşılaştığı uyum sorunlarının onun karakteristiğinden ve yaşam tarzından bağımsız olmadığı" fikri başlangıçtan itibaren evrimci psikolojinin en önemli parçası olmuştur.⁶⁸ Tooby ve Cosmides bu konuyu, Buller'ın "ıslah edici müdahalesinden" tam on yıl önce işlemişlerdi.⁶⁹

66 Kurzban 2002a'da bahsettiğim eleştirmenler, evrimci psikoloji karşı saçma sapan eleştiriler yapmaya devam ediyor.

67 Buller, 2008.

68 Bu konuda titizce yapılmış bir tartışma için bkz. Tooby ve Cosmides, 1990, s. 386-388. Aynı konuyu Tooby ve Cosmides 1990'da da işliyorlar.

69 Şu linkten ulaşılabilir: <http://www.psych.ucsb.edu/research/cep/primer.html> (2009 Ağustos'unda erişilmiştir.)

“Uygun” farklı organizmalar için farklı şeyler ifade eden bir kelimedir... Dışkıları koklarken dışı bir boksineği için uygun davranış dışkılara doğru uçmak, üzerine konmak ve yumurtalarını bırakmaktır... Oysa sizin için dışkılar bulaşıcı hastalık yayan bir şeydir. Onlar yiyecek de değil, çocuklarınızı yetiştirmek için iyi bir yer de değildir. Sizin için uygun davranış, koku kaynağından uzaklaşmaktır.

Evrimci psikologlara bunun –ya da bizim farazi eleştirmenimizin söylediği diğer şeylerin– söylenilmesine gerek yok; çünkü onlar bu konuda yazmaya başladıklarından beri üzerinde titizlikle durmaktalar. Buller gibi eleştirmenler haklı olsaydı bunu bilmek önemli olabilirdi. Ne var ki burada hiç kurt yok, asla da olmadı.

Dediğim gibi, evrimci psikoloji nedense, bir çeşit bilim-selliğin kötüye kullanılmasının kurbanı olmuştur. Martin Daly ve Margo Wilson, “bilim insanlarının” yalnızca kendilerini yanlış alıntılamakla kalmadığı, savunduklarının *tam* zıddı olan görüşleri onlara yamadıkları çeşitli vakaları sınıflandırdılar.⁷⁰

Stephen Jay Gould, bu gibi şeylerde kimsenin eline su dökemeyeceği bir ustaydı. Onu okumuş olan zekâsından kuşku duyamazdı. Kalemikle bu tür kumaştan, ince, zarif bir üslupla kilimler dokudu. Bize kalan ise kaşlarımız çatık, umutsuzluğa batmış halde, kendi eserlerimize soğuk bir küçümseme duygusuyla dudak bükerek onun eserlerine uzaktan hayran olma.

Gould kuşku yok ki keskin bir zekâyâ sahip; ne zaman aklıma gelse metaforlu cümleleri araya sıkıştırmadan edemiyorum.

Ne var ki, gerçekten harikulade bir tarz içinde stratejik olarak yanlış biriydi. Gould, Richard Lewontin’le birlikte 1979’da yayımlanan ve epey alıntı yapılan bir makale kaleme aldı. Doğal seçilimin yalnızca adaptasyonlarla –organizmaların karmaşık, birbirine organik bağlı işlevsel parçaları– sonuçlanmadığını, adaptasyonların yan etkileri olarak yan ürünler de verdiğini

---

70 Daly ve Wilson, 2007.

ileri sürüyorlardı. Sözelimi göbek delikleri adaptasyon değildir; çünkü işlevleri yoktur. İşlevleri olan göbek bağlarının yan etkileridir. Mimari bir metafor kullanan Gould ile Richard Lewontin, yan ürünlere "tabla" (kemerleri birleştiren üçgenimsi boşluklar) dediler. Bana göreyse onlar, kemerin koltukaltıymış gibi. Gould ile Lewontin, işlevi olan şeylerin işlevsiz parçaları olduğunu kanıtlamaya çalışıyorlardı.

Gould bu konuyla ilgili, onlarca yıl masayı yumruklamaya devam etti. Biyologların evrimin sadece adaptasyona değil, yan ürünlere de yol açtığını kabul ettiğinde ısrarcı olup bir sürü makale yazdı. Gould zamanla benim alanımı, yani evrimci psikolojiyi öğrenmeye başlayınca, bizim de yan ürünleri kabul ettiğimizi ısrarla vurgulamaya başladı. Bizim sorunlarımızdan biri, "saf doğal seçilimin en katı işleminin bile uyum gösterme yeteneği olmayan parça ve davranışlarla dolu organizmalar inşa ettiğini"⁷¹ kabul etmekteki başarısızlığımızdı.

Hepsi iyi güzel de evrimci psikologlar zaten *Gould'un onları "inandırmaya" çalıştığı şeye çoktan inanmışlardı*. Birçok kanıt içinde, buna ilişkin olarak seçtiğim en güzel kanıt, John Tooby ve Leda Cosmides'in yazdığı bir bölümdü. Gould'un sivri kaleminin hedefi olan ikili, ilgili bölüm yayımlanmadan sekiz yıl önce yazdıkları makalede şöyle seslenmişlerdi: "Adaptasyonlara ek olarak evrimsel süreç, organizma tasarımlarında görünen iki sonuç daha üretir: (1) Eşlik edenler, bir başka deyişle adaptasyonların yan ürünleri. (Bunları yakın zaman önce 1979'da Gould ile Lewontin "tabla" diye isimlendirmişlerdi.) (2) Rasgele etkiler."⁷² Yan ürünler olduğunu düşünmekle kalmıyor, *Gould ile Lewontin'in makalesinden alıntı yapıyorlar, hatta onların metaforik terimlerini kullanıyorlardı*.⁷³

Gould'un eleştirmiş olduğu kaynağı işine geldiği gibi seçip okuması alışılmadık bir şey değildi. Çok meşgul bir adamdı, bundan eminim. Beynindeki basın sözcüsü, almış olduğu sı-

71 Gould, 2000, s. 123.

72 Tooby ve Cosmides, 1992, s. 62.

73 Tooby ve Cosmides, *New York Review of Books*'un editörüne meseleyi sorguladıkları bir mektup yazdılar. Bkz. cogweb.ucla.edu/Debate/CEP_Gould.html, 5/12 2010'da erişilmiştir.

nırlı bilgiyle “haklı çıkarılan” muhataplardan haberdar olma-bilgisini saklamaya devam ediyordu. Stratejik olarak yanlış kaldı ve kamuoyu nezdinde ünü gerçek anlamda bir aşınmaya uğramadı.

Neden?

Gould, yanlış olup olmaması hiçbir sorun yaratmadığı için biyolojinin prensi unvanını koruyabilmişti. Haklı olmak, meşhur olmaktan çok daha önemlidir. Diyelim ki daha küçük bir çevreye, bilim insanları için yazıyorsunuz. O zaman stratejik yanlış olmak biraz zordur, çünkü okuyucularınızın çoğu sizi düzeltebilecek konumdadır. Sık sık da bunu yaparlar.

Ama daha geniş bir topluluğa hitap etmeye başladığınız an olaylar değişir ve basın sözcüsü modülleri bu gerçeği yansıtmaya başlar. Gould meslekten olmayanlar için yazıyordu, Gould’un nazarında, meslekten olmayan insanlar Gould’un diğer meslektaşları hakkında yazdıklarını doğru kabul ediyorlardı. Kimse denetleme yapmadığı sürece, istediği öyküleri uydurabiliyordu. Diğerlerini “böyle” öyküler uydurmakla suçlamaya meyilli olduğu göz önüne alındığında ilginç bir ironi daha! Açığa düşmekten veya hesap sorulmaktan korkmuyordu.

Evrimci psikolojideki çok önemli iki figür John Maynard Smith ve Ernst Mayr, bilimsel topluluğun dışındakilerin ismini çok zor duymuş olabileceği kişilerdi* ve Gould’u ciddi şekilde eleştirmişlerdi. 1995’te Maynard Smith, Gould’un “evrimci psikolojinin durumunu büyük ölçüde halka yanlış aksettirdiğini”⁷⁴ söyledi; ama böyle eleştiriler hiç fark etmiyordu. Gould’un stratejik hataları, yani *hiçkimsenin savunmadığı görüşlere* karşı kendini tamamiyle mantıklı bir görüşün savunucusu olarak resmetmesi çok etkili oldu. Ünlü, zengin ve yanlış biri olarak öldü.

Bir bilim insanı için alanını “büyük ölçüde halka yanlış aksettirmek” size tuhaf görünüyorsa, yazılı dilin ve internetin olmadığı bir dünyada –atalarımızın evrim geçirdiği dünyada– ilk

* Gould, Google’da bulunma yarışında Maynard Smith’e on kat fark atıyor. Mayr biraz daha iyi olmakla beraber yine büyük fark yiyor.

74 Maynard Smith, 1995, s. 46.

önce Gould'un yaptığı rezalet düzeyindeki hataları belgelemenin imkânsız olacağını bir düşünün. Tıpkı konuşurken olduğu gibi, sözler uçup gidince kimin ne söylediğini doğrulamak çok zor veya olanaksızdır; ancak şu yaşadığımız modern dünyada, stratejik olarak yanlış Makyavelci basın sözcüsü sistemi bu işten suçlanılabilir.

İkinci olarak şimdi bile bunun sorun yapılmadığını düşünün. Gould çok iyi idare etti.

Diğerleri de ona yakın başarılar getiren benzer stratejileri izliyor. Başka bir yerde Stephen ve Hilary Rose'un birlikte editörlüğünü yaptığı bir kitap hakkında uzun uzadıya yazdığım için burada yeniden ele almayacağım.⁷⁵ Şu kadarını söyleyebilirim ki bu kitabın yazarları, insanların "aptal aptal şeylere inandıkları" mitolojik bir dünyaya çok kızıyorlar.

Başka bir örnek için, çok sevdiğim birisi olan Gary Marcus'u ele alalım. Epeyce konuda hemfikiriz, hatta hayranıyım diyebilirim. Eseri beni çok etkilemiş olan Steve Pinker'ın öğrencisiydi. Marcus, son kitabı *Kluge*'ta tüm adaptasyonların *en ideal* şekilde işlev gösterdiğini düşündükleri için evrimci psikologları eleştirir. Bunun yerine, evrimin izlediği yolda bağımlı olduğu şeyler, (yani tarihi) değiş tokuş ve sınırlayıcılar yüzünden "yeteri derecede iyi bir ürün"⁷⁶ vereceği konusunda ısrar eder. Burada anahtar, bir yanda iyi ya da yeterince iyi tasarlanmış bir şey ile diğer yanda *en ideal* şekilde tasarlanmış bir başka şey arasındaki farktır. Marcus'un fikri, zihnin en ideal şekilde tasarlanmış olmayabileceğidir.

75 Kurzban, 2002a. Daha sonra okurken Richard Dawkins'in *New Scientist*'ta 1985'te yazdığı bir yazı geçti elime. *Not in Our Genes*'i eleştiriyordu. Dawkins şöyle yazıyor: "Rose ve diğerleri sosyo-biyologların kaçınılmaz bir genetik belirlemeye inandıkları ithamını kanıtlanamıyor; çünkü bu itham düpedüz bir yalan." Benim stratejik hata olarak aldığım şeye, Dawkins sahtekârlık diyor. Delillerle çürütülmüş bu aynı yanlış iddia otuz yılı aşkın bir süredir gündem-deyken, benim stratejik hata yorumumun desteklenmesinin giderek zorlaştığını kabul ediyorum.

76 Marcus 2008 s.11.

Marcus, konuyu açıklığa kavuşturmak için “Doğal seçim, *en üstün şekilde tasarlanmış*” işlevsel tasarımların birikimine neden olma eğilimi taşır” diyen John Tooby ve Leda Cosmides’i alıntılar.⁷⁷

İşte size Marcus’un bu alıntıdan yaptığı stratejik yorumun yemekli bir davette nasıl kullanılacağı:

Bayan Smith: Neden Bayan Jones, çorba bu akşam hepsinden daha güzel!

Bayan Jones: Teşekkürler, Bayan Smith.

Gary: Ne? Bu çorba gerçekten enfes! –Mercimeğe bayılırım– tüm olası çorbalar içinde bunun en iyisi olduğunu bana kanıtlayamazsınız.

Bayan Smith: Kim içeri aldı bu Gary Marcus’u?

Tooby ve Cosmides alıntısı dilbilimsel bir açmazdır. Marcus “hepsinden daha güzel” ibaresinden sizin “mükemmel” ya da “en ideali” anlayacağınızı umuyor. Ne var ki o kelime grubu, bu anlama gelmiyor. Çift anlama geliyorsa, bunu söylemenin başka bir yolu var mı? Marcus’un alıntı yaptığı aynı yazıda iki paragraf sonra Tooby ve Cosmides “adaptasyonların idealin altında” olduğunu yazıyorlardı. *Marcus’un alıntıyı oradan yaptığı* aynı paragrafta okuyucuya, “seçilimi mükemmel idealliğe erişmekten alıkoyan birçok işlemi ayrıntıyla ele alan”⁷⁸ Richard Dawkins’in *The Extended Phenotype [Genişletilmiş Fenotip]* isimli kitabından bahsederler.

Ama sahiden de Gould ve Marcus’un yaptıkları yukarıda bahsettiğim, evrimci psikolojinin yeni eleştirmeni David

---

* İtalikler, Marcus’un versiyonunda var, Tooby ve Cosmides’inkinde yok. Zannediyorum insanın hafıza sistemi en ideal şekilde tasarlanmamış, tam tersine bir kluge (Yazar Marcus’un kelime anlamı başarsız model demek olan *Kluge* adlı kitabına gönderme yapıyor –çn.) olduğundan Marcus orijinali değiştirmiş olduğunu unuttu.

77 Bu alıntı, Tooby ve Cosmides’in (1995) kitabının 1193. sayfasından alınmıştır. Başka bir yerde şöyle yazmışlardır: “Uyarlamaların, soyut anlamda, ideal olmaktan epey uzak olduklarına dair kuşku olmasa da çok iyi düzenlenmişlerdir.” (Tooby ve Cosmides, 2000, s. 95, 96.)

78 Tooby ve Cosmides, 1995, s. 1191.

Buller'le kıyaslandığında önemsizdi. Buller 2008'in sonunda, *Scientific American*'a kısa bir makale yazarak alandaki bil-
dik eleştiri dozunu arttırdı. Makale o kadar çok yanlışla dolu
ki insan nereden başlayacağını şaşıyor. Benim gözdem şu:
"İnsanın psiko-sosyal mekanizmalarından bazıları kuşkusuz
buzul çağında ortaya çıktı. Diğerleri çok daha eski evrimsel
geçmişten kalmadır..." Evrimci psikologların insanların Bu-
zul Çağı'nda hop diye ortaya çıkmış olduğunu düşündüklerini
ve bazı modüllerin en yakın zamanlı evrimden önce geldiğini
düşünmediğimizi ima ediyor. Sersemce görünse de bu, evrim-
ci psikologların aklın tarihini düşünme biçimi açısından ince
düşünemediklerini iddia etmenin iyi bir yolu.

Stratejik olarak yanlış olmak, yanlış olmanın maliyeti dü-
şük ve -aslında yanlış olduğunuz şeyle ilgili diğerlerini ikna
edince ortaya çıkan- stratejik avantajlar yüksek olduğunda iyi
bir stratejidir. (Bununla kesinlikle "ahlaklı" değil; ama etkili
demek istiyorum.)

Çoğu kez, doğruyu araştırmanın astarı yüzünden pahalıya
gelirken stratejik olarak yanlış olmak ne yazık ki hep mükem-
mel bir stratejidir.

Bununla beraber, şunu açıklığa kavuşturmak isterim ki
Gould, Buller, Rose ve o türden bilim insanları (mutlaka) *ya-
lan söylüyorlar* demiyorum. Yalan söylemeleri muhtemeldir;
ama hiç değilse bazı vakalarda, eleştirdikleri insanların on-
lara atfettikleri görüşlere sahip olduklarına dair diğerlerini
ikna etmekte kullanabilecekleri bir fikir oluşturmak için se-
çerek okuma yapıyorlar. (Ya da hatırlıyorlar.) Stratejik olarak
cahil kalma veya unutma halini devam ettirip eleştirdikleri
yazarların ilgili görüşleri nerede veya nasıl yaptığını görmez-
den gelmeye ya da hatırlamamaya devam ediyorlar. Böylece
yalan söylemeden, eleştirilerinin geçerli olduğunu iddia ede-
biliyorlar. Dünyanın yuvarlak olduğunu düşündüğünü bana
söylediğini unutmuşsam, düz demişsin gibi seni alenen dü-
zeltebilirim.

Stratejik hata epey hafıza ister. Stratejik olarak yanlış ol-
mak, insanın onaylamak istediği görüşü desteklemesine yar-
dımcı gerçekleri hatırlayacak, altını oyacak gerçekleri unuta-

cak şekilde tasarlanmış mekanizmalara ihtiyaç duyar. Böyle hafıza mekanizmaları için kanıt da vardır. Bu, modüllerin yanlış olma stratejisini yürütecek şekilde tasarlanmış olmasının önemli bir yoludur.⁷⁹

Her Şey Modüllerinizin İçinde

Bu bölümü yanlış olmanın nimetleri dediğimde herkes için geçerli olacak bir alana kısa bir tur yaparak kapatmak istiyorum. Plasebo etkisinde olan hastalar, onlara etkisiz bir madde verildikten sonra gelişme kaydederler. Burada onlara gerçek bir ilaç veriliyormuş duygusu kullanılır. Bu anlamda aldıkları madde hakkında “yanılmış” olurlar. İncelemesi çok zor olduğundan, plasebo etkisi etrafında kopan epey fırtına vardır. Plasebo kontrol grubunu kullanan tipik bir çalışmada, bazı hastalar ilaç, bazıları plasebo alır, sonra tedavinin plasebo-dan etkili olup olmadığına karar vermek için tedavi dereceleri karşılaştırılır. Plasebo kontrol grubundaki hastaların belli bir kesimi gelişme gösterirse, yalnızca bu çalışmadan bu tedavinin plasebo olmaksızın gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini anlayamayız.

Okuduklarımdan, diğer akademik tartışmalar kadar hararetli (yani çok) olduğunu bildiğimden, bu tartışmaya gerçekten de girmek istemiyorum; ama plasebo etkisi için yürütülen tartışmayı tarif etmek istiyorum ki kabul ettiğim görüş size kılavuzluk edebilsin.

Öncelikle, örneğin “az önce aldığın haplar acını dindirecek” gibi bir şey söyleyerek psikolojinizi, acı çekme deneyiminizi değiştirecek biri olması şaşırtıcı değildir, bundan bir kurtulalım. Tabii ki değiştirebilir. İnsanlarda, diğerlerinin kendileri hakkında söyledikleriyle ilgili psikolojik, derin tepkiler hep vardır. Kuşkusuz birisi çok sevdiğiniz birinin öldüğünü veya piyango kazandığınızı söyleseydi ve bu bilgiye sahip olursunuz, hissiyatınızda köklü bir değişikliğe *yol açmasaydı* çok şaşıırırdık.

⁷⁹ Hafızayı ayrıntılı inceleyen, hafızanın tasarımı “olumlu yanılsamalarla” nasıl kesişir gibi bilgileri de içeren bir çalışma için bkz. Schacter, 2001.

Bu aslında ondan çok daha basittir. Duyduğumuz *her şey* beynimizi bir şekilde etkiler. Düalizmden kaçınacaksa, bu, beyninizin bir şekilde değiştiğine dair bilgi işlemlerinden başka bir şey değildir. İlaç yerine şeker tableti aldığınızda, özel bir kişinin –diyelim doktor olsun– söylediği bir şeyin beynimizi etkilemesi çok garip. Diyelim ki sevdiğimiz birinin öldüğünü haber verince, doktor gibi özel bir kişinin ağzından çıkan sözler beynimizi nasıl etkileyebiliyor? Aynı şekilde, konuşulan sözcükler beynimizi ve psikolojimizi her zaman etkiler. Aslında *bütün yaptıkları şey budur. Yapabildikleri şey budur.*

O zaman burada bana göre sorun plasebo etkisinin nasıl ortaya çıktığı değildir, bu işin ayrıntısındadır. *Doğru olamayacak* bir cevabı da gelin açıklığa kavuşturalım. Evrimsel zaman boyunca, plasebo etkisine yatkın insanların diğerlerinden daha hızlı tedavi olduğu, dolayısıyla yatkınlığın seçilmiş olduğu doğru olamaz. Bu olayda “bedava” bir şey alıyorsunuz. Daha hızlı veya daha iyi tedavi olmak mümkünse –ister birisi size şeker hapi versin, isterse Tanrı’ya veya başka bir şeye inanın– o zaman seçimin, plasebo etkisinden bağımsız, daha hızlı ya da daha iyi olmanıza izin veren her neyse, onu desteklemesi gerekir. Cevabı bulmak biraz daha ustalık gerektiriyor. Önerdiğim cevap doğru mu hiç bilmiyorum; ama bu gidilecek yollardan biri ve değiş tokuşla ilgili.⁸⁰

Acı sisteminin tasarımı, bana öyle geliyor ki bizi kısmen de olsa, daha fazla hasarı önleyecek şekilde davranmaya yönlendiriyor. Bu yüzden ayak bileğinizi kırdığınızda, hareket edince o acıyor: Evrimin size kılmıdamadan oturun deme biçimi.⁸¹ Evet, bu yiyecek elde etme, toplumsal ilişkileri ilerletme, ayak fetişizminden zevk alma gibi şeyler yapmanızın önüne geçebilir; ama tüm bunlar daha fazla yaralanma şansınızı azaltmaya yönelik olmalıdır. Tabii ki bu sistem bazen askıya alınır ki ben bunu spor veya savaş gibi kilit durumlarda olduğu gibi, yaralanma sonrasında devam etmenin önemli olduğu durumlar olarak algılıyorum. Savaşta postacı ayak parmağını vurdu-

80 Bu duruş, açıklamayı değiş tokuş meselesiyle sunan Humphrey’den o kadar da farklı değil.

81 Bkz. Nesse ve Williams, 1994.

ğu için duran bir askeri ele alalım: Acı yararlıdır. Aynı askerin duyduğu acıyı, birbirini kolladıkları diğer eş asker "*Tam arkamızdalar!*" diye bağırıldığı anda bir kez daha düşünelim. Duyduğumuz sözlerin içinden geçtiğimiz deneyimler üzerinde büyük etkisi vardır: İyi inşa edilmiş olma.

O halde acı, değiş tokuşta rol oynayan bir mekanizmadır. Acı çekerken dinlenirsem, vücudun kaynakları diğer önemli işleri görmekten daha çok, tedavi için kullanılabilir. Değiş tokuşlar iyileşmenin en önemli parçasıdır. Eksiksiz bir bağışıklık sistemi sürdürebilmek enerjik açıdan olağanüstü maliyetli bir iştir. İnsanlar dahil, yaratıkların birçoğunda fazla stres, bağışıklık sisteminin harekete geçmesini engeller.⁸² Bu, değiş tokuşu yansıtır: Organizma stres altında olduğunda, kaynaklar başka yerlere yönlendirilmelidir, bağışıklık sistemi bunun bedelini öder.

O zaman acıyı, insanın yapabileceği diğer şeylerle tedavinin nasıl değiş tokuş edileceğine ilişkin bir bilgi çeşidi olarak düşünebiliriz. Bu değiş tokuşun nasıl yapılacağı birçok unsura bağlı olmakla birlikte, özellikle insan için önemli olan unsurlardan biri, toplumsal dünyadır. Başım dertte; ama toplumsal dünyadan destek görüyorsam, iyileşmeyi en yüksek önceliğim yapmam gerekmez.⁸³ İyileşmeye harcadığım enerjiyi bir çark üzerindeymiş gibi dış dış geri sarabilir, onu başka yararlı faaliyetler için kullanabilirim. Belli şartlar altında, vücudumdaki tüm kaynakları hemen iyileşmeye adamam gerekmediğinden emin olarak acıyı "azaltmanın" bir anlamı olabilir. Bu görüşe göre plasebo etkisi, değiş tokuşu aşağı doğru döndürür: Acıyı azalt, diğer işlere devam et.

Birçok insan plasebo etkisi hakkında konuşurken onun hastayla doktor ya da hastayla şifacı arasındaki ilişkiden türediğini ileri sürdü.⁸⁴ Bu mümkündür. Bana bakan biri varsa

82 Bkz. Wedekind ve Folstad, 1994. Bağışıklık sistemiyle ilişkili değiş tokuşlar için bkz. Raberg ve diğerleri, 1998.

83 McKay ve Dennett (2009) Humphrey'den (2002) faydalanarak bunu işler.

84 Kaptchuk ve diğerleri (2008) bu etkiye neden olan unsurları araştırdı ve "hasta-doktor ilişkisi en sağlam bileşendir" sonucuna vardı.

ve bu insan yaptığının yararlı olduğuna inanıyorsa, o zaman pahalı tedavi sisteminden vazgeçerek daha iyi durumda olabilirim. Güvendiğimiz bir doktor ya da arkadaşın sözü, tıpkı tanımadığımız doktorların ve arkadaşların sözleri gibi, neden psikolojimizi etkilemesin? Plasebo etkisinin vücuda “fazladan” şifa güçleri verdiği iddiası olmadığı takdirde bu fenomen için sadece psikolojik değiş tokuşlara yaradığı gibi birçok açıklama düşünebilirim.

Özet:

Bu bölümde bayağı yol aldık. O yüzden daha fazla ilerlemeden kısa bir özet yapalım. Şimdiye kadar, “stratejik olarak yanlış olmak” ifadesini, diğerlerinin başka sözcükler ve fikirler kullanmayı tercih edeceği bir sepet dolusu olaydan bahsederken kullandım. Bu etkilerden bazılarını tarif etmekte “olumlu yanılsamalar” terimi uygun olsa da ben “stratejik olarak yanlış olmak” ifadesini tercih ediyorum; çünkü bu, andığım sistemlerin işlevi olduğunu düşündüğüm o şeyi bana işaret ediyor: “Onlara inanmış olmaları şartıyla sizin daha iyi duruma geleceğiniz” o şeylere diğerlerini ikna etmek. Halbuki ben “yanılsamay” eğlenceli ortamlarda gerçekleşen, bazı mekanizmalarda o şekilde işlemesi beklenen yöntemin yan ürünü olarak ele alıyorum. Zannediyorum ki “stratejik olarak yanlış” olmak, beynin çeşitli bölümlerinin tam da o şekilde işlev göstermesinin beklenen bir yöntemidir.

Bazı insanlar bu bölümde ele aldıklarımıza benzer etkileri “kendini kandırmanın” örnekleri sayarlar. Benimle aynı bilgiye sahip, önyargısız birinin inanmayacağı bir şeye benim inabileceğimi bu örnekler sezdiriyor gibi. Devreyi 2-0 yenik kapaşa bile tuttuğum takım kazanacak, duran bir cisme çarpsam bile mükemmel bir şoförüm, onları *öylesine* fırlatmış olsam bile istediğim zarı getirebiliyorum vb. Tüm beynin doğru olan neyse onu bilmesi *gerekir*. Hatta bazı vakalarda neyin doğru olduğunu *biliyor* –“bazı düzeylerde” ben “sahiden biliyorum”– fakat başka bir şeye inanarak “kendini kandırıyor”.

Modüler görüş olmaksızın sır olacak bu olaya onunla bakarsak şaşırtıcı bile değil. Aklımızın bölümleri, yani bazı modüller stratejik üstünlükler nedeniyle doğru olmaktan başka işlevlere göre tasarlanmıştır. Bu modüller, tıpkı geleneksel politik propaganda gibi propaganda faaliyeti içindedir, bilgi her zaman doğru değildir.

Bu olan bitene tüm vakalarda “kendini kandırma” deyip geçmeyi doğru bulmuyorum. Buna bu şekilde etiket vurma hastalığı, psikoloji ısrarla “kendi” sözcüğünü kullanmaktan, modüller toplamı yerine birleşik tek “bir kendi” olduğunu düşünmekten ileri geliyor. Sonraki iki bölümde göreceğimiz gibi, içinde “kendi” sözcüğü geçen bir kuramla karşılaşırsanız hemen bir cüzdanı yoklayın, bakın yerinde mi? Ben, sistematik biçimde *yanlış* olmak neden “kendini” kandırmaya işaret etsin, bunu anlamıyorum. Olup biten *diğer* olaylar anlamında, bir parça kendini kandırma mümkün olabilir belki; ama bu bir modülün diğerinin başına çorap örmesi değildir.

Bazı stratejik problemler en iyi, -ikna etmenin değeriyle - ancak doğruya yaklaşarak çözülüyorsa, birçok modülün insanın karakter özellikleri, yetenekleri ve geleceğiyle ilgili stratejik olarak yanlış tasarlanmış olmasını bekleyebiliriz.

Kimi zaman, belki de çoğu zaman doğru yararlıdır. O halde, aklın doğruyu keşfetmek üzere kurgulanmış modülleri de olduğunu bulmak şaşırtıcı olmaz.

Peki ya iki farklı işlevi olan modül varsa? İkna etmeyle görevli olanın stratejik olarak yanlış, diğerinin başka bir amaç için mümkün olduğu kadar doğru olması gerekiyorsa? Birinin son sürat giden bir içki kaçakçısı olup olmayacağına karar vereceği âna kadar, o kişinin mükemmel bir şoför olduğu temsili akılda tutmak yararlı olabilir. İdeal olarak, stratejik yanlış temsile sahip olmak için halkla ilişkiler modüllerini isterdiniz, karar vermeniz için doğru temsile sahip olmanızı güdüleyen sisteme değil. Bu bizi, aynı beyinde birbiriyle çelişen temsillere sahip olma ihtiyacının tuhaflığına götürür.

Artık size tanıdık gelmesi gerekiyor; çünkü kitabın başında bu tür vakaları görmüştük. Anılan fikirler sonraki bölümde çok işimize yarayacak.

7. Bölüm

Kendini Kandırma

“Kendini kandırma” çeşitlerinin ikincisini ele alıyoruz. Bu aynı beyinde karşılıklı olarak çelişen inançların aynı anda ortaya çıkan temsilidir. Bu inançlardan biri, 6. Bölüm’de tartıştığımız anlamda “stratejik olarak yanlış olmak”. Bu şekilde değerlendirilince kendini kandırma sorunlarının üstesinden geliniyor.

Fred kanser. Ne yazık ki son evre. Yaklaşık altı aylık ömrünün kalmış olduğu kendisine söyleniyor, taş çatlasın dokuz ay. Sadece bu değil, altı ay yaşayabilmek için bile haftada bir, acı veren bazı işlemlere katlanmak zorunda.

Fred, kanser hastaları için olumlu tutumun önemli olduğunu düşünüyor. İnsanlar nasıl olduğunu sorduklarında, doktorları şaşırtacağını, kurtulacağını söylüyor. Hatta iyi olacağından o kadar emin ki, haftada bir ağrı veren o tedavilere bile *ihtiyacı* olmadığını dile getiriyor. Neyse sonunda çok sevdiği kız kardeşine verdiği sözü hatırlayıp bu tedavilere razı oluyor. Bu kız kardeşini rahatlatacak. *Kız kardeşimle çok yakınız. Bu zor durumu atlatmada ona yardımcı olacaksa, onun için her şeyi yaparım,* diyor.

Söz verdiği gibi Fred tedaviye giriyor. Sağlam duruşundan taviz vermiyor, bir yıl sonra yapılacak bir gemi yolculuğunda

yer ayırtmak için 50 dolar kaparo veriyor, ilk teşhisten yedi ay sonra da ölüyor.

Peki, Fred kendini mi kandırıyordu?

İnsanlar bunu bir “kendini kandırma” vakası olarak alıyorlar. Neden? Çünkü Fred iyileşeceğine inanıyordu ve gözünün önündeki gerçekleri görmezden gelmişti. Üstelik, Fred’in inandığını söylediği şeye *sahiden* inanmadığına dair bazı kanıtlar vardı, tedavi olma zahmetine katlanmıştı. Fred’in kendini kandırıyor olduğunu söylemek doğru gibi geliyor, onunkine benzer vakalar da kendini kandırmanın örnekleri olarak sık kullanılmıştır.

Son bölümde ele aldığımız vakalardan Fred’in vakasını ayıran, onun aklında birbiriyle çelişen iki inanç olmasıdır. Halbuki olumlu yanılısama vakaları, genellikle o soruna ilişkin sadece bir (gereksiz yere olumlu) inancın olduğu ya da olabileceği vakalardır.

Görmüş olduğumuz gibi, aklın nasıl çalıştığını düşündüğümüze bağlı olarak, Fred’in “beyninde birbiriyle çelişen iki inanca sahip olduğu” fikri ya mantığa aykırılığın eşiğine oturmuş bir problemdir ya da zihnin modüler mimarisinin doğrudan sonucudur.

Zihnin, onu bütüncül kabul eden bir modelde, birbiriyle çelişen iki şeye inanması sorun yaratır. Size gelen bilgi demetleri varsa, bunları şöyle sallayıp karıştırırsanız, ortaya çıkan sonuç, içeriye koyduğunuz her şeyden oluşan bir karışımdır. Bütüncül bir aklın uzlaşmaya gitmesi ya da diğerinin lehine başka bir inançtan kurtulması gerekir. İşte bu yüzden psikologlar ve diğerleri “bir insan aynı şeyi hem bilip hem bilmeyince” bunun “kendini kandırma”¹ olduğunu söyleyip çok telaşlanırlar.

Ben, birisinin akıl böyle çalışıyor diye düşündüğünü söylemiyorum. (Bu arada gerçekte *onu düşünüyorum*, ama sadece bunu *söylemiyorum*; çünkü şu anki konumuzla ilgili değil.) Demek istediğim akıllı, bilgiyi en mantıklı şekilde yoğurup sonra da neyin doğru olduğuna dair en iyi tahminle çıkıp gelen şey

1 Aynı anda beslenen çelişkili inançlardan söz ederken bu terim daha yakın zamanda kullanılmıştır. *Bkz.* Sedikides ve Gregg, 2008, s. 102. *Bkz.* Batson, s. 58.

olarak *düşünüyorsanız, o zaman* çelişkiler hangi tahminin olma olasılığı en çoksa o yönde çözülecektir.

Bence tüm bu iş yeniden başlamayı gerektirecek kadar karışık.

Kendini Kandırma Konusunda Acaba Kendime Yalan Mı Söylüyorum?

Kendini kandırmaya ilişkin felsefi ve psikolojik zorlamaları anlamakta zorluk çekiyorum. Buradaki modülarite görüşüne ikna olduysanız siz de bunu anlamakta zorluk çekersiniz. O yüzden birazcık bu alandaki tarihi gelişmelere bakmakta ve bütüncül bir akıl olduğu sezgisinin düşünceyi nasıl yönlendirdiğini fark etmekte yarar var.²

Bu alandaki en önemli gelişmelerden biri, Ruben Gur ve Harold Sackeim imzalı bir yazının çıkmasıyla gerçekleşti.³ Deneklere kendi seslerini kaydettirip sonra diğer seslerin arasında kendi seslerini buldurmayı denediler. Sözlü tepki vermekten başka, denekler galvanik deri tepkisini (GDT) kaydeden elektrotlara bağlandılar. Burada, insanların seslerini ne zaman tanıyamadıklarını bulmak için GDT'yle ölçülen uyarılma kullanılacaktı. Önceden yaptıkları bilimsel çalışmalara dayanan Gur ve Sackeim, bir denneğin kendi sesini başkasının sesi sandığında GDT'sinin yüksek olacağını* varsaydılar.⁴ Denekler yanlış tespit yaptıklarında GDT'nin yüksek çıkabilmesinin tek yolu, denek sesin ona ait olmadığını söylediğinde gerçekte kendi sesi olduğunu (bir yolunu bulup) bilebilseydi –yani beyninin bir yerinde bu temsil var olsaydı– olabiliyordu. Araştırmacılar deneklerin yalan söylemediklerini garantilemek için çeşitli önlemler aldılar, bunda başarılı olduklarını varsayacağız.

2 Diğer meseleler yanında, kendini kandırma üzerine fikirleri de barındıran kitabı için bkz. Hirstein, 2005.

3 Gur ve Sackeim, 1979.

* “Dudakların hayır diyor; ama tenin evet” durumuna benzetiyorum bunu.

4 Age, s. 150.

Gur ve Sackeim çoğunlukla, kendini kandırmanın gerçekten var olduğunu kanıtlamaya çalışıyorlardı. Konu üzerinde başarılı olduklarını ilan ettiler: "Denekler kendileri ve diğerlerinin seslerini yanlış tespit ettiklerinde, işlemin bazı düzeylerinde doğru tespitlerin yapılmış olduğunu gösterdiler." Denekler "aynı anda çelişkili inançlara sahipken" sesleri yanlış tespit ettikleri gerçeğinin "farkında değillerdi."⁵ Araştırmacılar kendini kandırmanın kanıtını gerçekten bulmuş olduklarını söyleyerek çalışmayı sonlandırdılar ("Farkında olmak" meselesine bu bölümde tekrar döneceğiz.)

Yakın zamanda Anthony Greenwald aynı soruna bir göz attı. Üstelik bölümün başında, anlattığıma çok benzeyen "tedavi edilemeyecek bir hastalığın bütün belirtilerine karşın iyileşme umudunu yitirmeyen bir hastadan" söz ederek işe başlıyor ve şöyle devam ediyordu: "Anılan hasta muhtemelen bilinçsizce hastalığın tedavi edilemez olduğunu biliyor; ama bunun bilince çıkmasını önlemeyi başarıyor."⁶

Greenwald üç soru ortaya atar:

Bu kişi *p*'yi hem nasıl biliyor hem de bilmiyor?

P'yi bilinçli olarak bilmemenin ne kadar yararı olur?

Neden daha hızlı, daha doğru sistem bilinçsizdir?

Sorular, bu sorunların geleneksel olarak nasıl değerlendirilmiş olduklarını gösteriyor. Greenwald olup bitenleri bilen "kişiyi" merak ediyor ve "zorlayıcı adım"⁷ dediği aşamada "her bir insanın bilgisinin eşsiz, bütüncül bir sistem içinde düzenlenmiş olduğu varsayımını" terk etme olasılığını ima ediyor.

Greenwald'un bahsettiği kanser hastasında olup bitenler için ağır basan açıklama *motivasyondur*.⁸ Buradaki ana fikir, Fred öleceğine *inanmayı* istemiyor, o yüzden ölmeyeceğine *inanmak* için *motive* oluyor. "Hasta kendini korumak için

5 *Age*, s. 161.

6 Greenwald, 1997, s. 51.

7 *Age*, s. 55.

8 Bu literatüre ilişkin son zamanlarda yapılan bir değerlendirmede, Dunning ve diğerleri, (2004, s. 79) insanların kendi sağlıklarıyla ilgili kapıldıkları "gerçekçi olmayan iyimserliğin olası tehditlere karşı kendi özsayıgılarını savunma ihtiyacına dayandığını" ileri sürmüşlerdi.

motive oldu" türünden şeyleri işte bu yüzden çok sık okuyacaksınız.

Bununla ilgili temel sorunumu, gereğinden fazla üzerinde durmamak için, *bunun ne anlama geldiği hakkında hiçbir fikrim yok*, diyerek ifade ediyorum. Öncelikle, korunması gereken "kendilik" olduğuna inanmıyorum. Bildiğim kadarıyla tam olarak neyin korunduğu, neyin korumayı yaptığına ilişkin tutarlı bir öykü yok. Modülerite olmaksızın –ki bu alandaki araştırmacılar genellikle çekingenler– onların söylemeye çalıştığı şey kesinlikle anlaşılır değil. İkinci ve konuyla ilgili olarak, aklın yaptığı tüm şey bilgiyi işlemekse, o zaman "motivasyon" iyi kötü bir çeşit bilgi işlemeyi anlatıyor olmalı.⁹ Aksi takdirde, Buzzy'nin ülkesine geri dönmüş oluruz. Kendini kandırmanın Buzzy'nin –ya da "kendi" dediğimiz şeyin– iyi hissetme tarzı olduğunu söylemek işe yaramaz. Bu ne anlama gelir? Ne anlama geliyor olabilir?

Bana kalırsa, bunu fiziksel bir şeye bağlanan bir lisan içinde açıklamanın tek bir yolu var ki, Aydınlanma Çağı sonrası bir dünyada yaşıyor olmamız gerektiği göz önüne alınırsa, bu çok hoş olurdu. Durun şöyle söyleyelim: Bir termostat oda sıcaklığımı 20°C'de tutmaya mı motive olmuştur? Öyle bir şey. Sıcaklık değeri düşerse, ısıtıcıyı açacak şekilde davranır. Termostatlar hissedip konuşabilselerdi, ısıyı sabit tutmaya dair kendi eşsiz dürtüsünden bahsedebilir, çok soğuk olduğunda aman vermez bir kararlılıkla sığağı açmayı istediğini, ısı yeterli halinden hoşnut sakince beklediğini anlatabilirdi.

Bir termostatın ısıyı özel bir aralıkta tutmak için *tasarlanmış* olduğunu söylemek anlamlıdır. Aynı şekilde aklın mekanizmalarının kimi iş hallerini meydana getirmek için tasarlanmış olduğunu söylemek de anlamlıdır. Amaçları –soyut veya somut fark etmez– meydana getirmek için tasarlanmak "motivasyonun" ne anlama geldiğini anlamanın iyi bir yolu gibi duruyor.

Şimdi gelin baş döndüren "motivasyon" dünyasını unutalım ve tasarımın fizikselliği önceleyen dünyasına geri gidelim. Motivasyonun ne olduğunu boşvermek, Fred'in (Fred'in beyninin

9 Bkz. Tooby ve diğerleri, 2008.

tamamının) “motive olmasından” bahsetmek anlamına gelen sıkıcı sorundan bizi kurtarır. Bir sonraki soru şudur: Motivasyonun bazı amaçları meydana getirecek bir tasarım olduğu bilgisi cepte olmak üzere, “benliğin korunması” bir dizi modülün o uğurda tasarlanmış olduğu mantıklı bir amaç mıdır? Akıl veya aklın bir parçası iyi duyguları meydana getirmek için mi, yoksa hoş olmayanlardan kurtulmak için mi tasarlanmıştı?

Evrım, Ne Kadar Mutlu Olduğunuza Aldırmaz

Kendini kandırmanın “benliği koruduğu” iddiası şöyle bir şeydir:” İnsan beyninin acıdan kaçınacak ve geleceği düşünecek sistemlere sahip olduğunu varsayalım. Bu ikisini birlikte alırsak, Fred’in bazı modüllerinin, –diğer modüllerin yakında öleceği inancını benimserse üzülmeye duygusu üreteceğini “bildiğinden”– o inancı benimsemekten kaçınacağını düşünmek kışkırtıcı olabilir. Daha açıkça söylersek, bazı modüller ölümün çok yakın olduğu inancını benimserse, diğer modüllerin üzüleceğini bildiklerinden ve bunu önlemeyi “istediklerinden” her şey yolundaymış gibi davranırlar.

Akıl yürütmenin bu aynı biçimi, birinin yakında kanserden öleceği konusu dışında, önceki bölümde tartıştığımız olaylara da uyarlanabilir. Sözün gelişi, diğerleri kadar zeki olmadığımı düşünmek beni üzebilirdi. O yüzden, farklı şeylere inanmanın etkisini tahmin edebilen bazı modüller bunu sezip benim zeki, dost canlısı, dürüst, duran bir cisme son sürat çarpıp hastaneyi boylamış olsam da iyi bir şoför olduğum inançlarını üretebilir.

Psikoloji dergilerine bir şekilde girmiş, içgüdüsel olarak çekici psikolojik fenomenlere ilişkin açıklamalar için biraz durup doğrudan soruna bakmaya değer.

Bu açıklamaların hitap etmek zorunda olduğu en az iki temel sorun vardır. Birincisi bizi, Frogger tartışmasına ve doğru

* Bu iddianın genellikle ifade edilişine benzemeyen şekilde konuşuyorum. Böyle ifade ediyorum; çünkü söz konusu fikrin nasıl ele alınması gerektiğini gerçekten anlamıyorum. Bu bana, düalist iddia gibi görünen şeyin fizikçi versiyonu gibi geliyor. Düalist iddiada, Kartezyen akıl içinde bir “benlik” vardır.

olmanın değerine geri getiriyor. Diğer her şey aynı kalmak şartıyla, toplumsal strateji oluşturmakla ilgili son birkaç bölümde ileri sürdüğüm iddiaları ayrı tutarak, iş iyi karar vermeye gelince şunu söyleyebilirim: *Doğru olmak her zaman yanlış olmaktan üstündür.* Gördüğümüz gibi yanlış olmak, bazı durumlarda yararlıdır. Sözgelimi, onları inandırmak istediğiniz şeylere diğerlerinin ikna olmasına yardımcı oluyorsa.

Yanlış olmak, şu basit nedenle daha iyi hissetmenizi sağlayacağı için yararlı olmayacaktır:

*Evrım ne kadar mutlu olduğunuza aldırılmaz.*¹⁰

Doğal seçim, üreme tarzı sonuçlar verdiği için iyi yürür. Modüller yeniden üreme başarısına katkı yapan sonuçları meydana getirmek için tasarlanmıştır. İşlevsel amaçları olduğundan, hiçbir modül yalnızca iyi hissetmek için tasarlanmamıştır. Modüller belli başlı sonuçlar meydana getirince, çoğunlukla bundan zevk alırız. Bu, "Bak Bu İyi Bir Şey'di. Aynı sonucu almak için uygun şeyleri yine yapmak istemez miydin?" diye evrimin bunu bize sorma biçimidir.¹¹ Kendi başına *iyi hissetmek* sistemin onu meydana getirmek için evrim geçirdiği bir sonuç değildir. Bu, sistemin *akla yatkın* biçimde onu yapmak için tasarlanmış olabileceği bir şey değildir.

Bunu psikologların çok fazla düşünmüş olduğunu da iddia edemeyiz. Psikologlar, kendine saygı üzerine, literatürde, insanların kendilerini iyi hissetme arzusuyla nasıl motive olduklarına dair neredeyse takıntılı olarak konuşup durmuşlardır. O halde ampirik sorun olarak, bir insanın kendine say-

10 Bu meseleyi vurgulamak için, metafor olarak "aldırmak" fiilini kullandım. Tabii ki doğal seçim tesadüfi bir süreçtir, hiçbir şeye "aldırılmaz". Genin etkisiyle, o genin yeniden çoğalma oranı arasındaki geri besleme döngüsünü, neyin etkileyip etkilemediğini vurgulamak için bu metaforu kullandım. Doğal seçim "aldırır" sözüyle ben, ilgili genlerin, yeniden çoğalma oranında tesadüfi bir etkisi olan bütün her şeyi veya sadece o şeyleri kastediyorum.

11 Bir önceki nota bakınız. Açık olarak, evrim kelimenin tam anlamıyla size hiçbir şey anlatmaz. Pekiştirme mekanizmaları, organizmaların uyarlanabilir sonuçlar ortaya getiren davranışlara yeniden kapılmasına (kabaca) neden olacak şekilde işler.

gısını sürdürmesi için çok önemli olduğu varsayılan güdü gerçekte ne kadar önemlidir, diye sorabiliriz.

2004'te Thomas Scheff ve David Fearon, kendine saygı konusunda yapılan araştırmalarla ilgili değerlendirmeleri özetledikleri bir makale yayımladılar. "Bu noktada en azından *on beş bin çalışma* yapıldı. Bu rakam, tüm toplumsal bilimlerin tarihinde tek bir konu üzerine yapılmış en büyük araştırmaya işaret eder" diye yazdılar.

Vay be! Toplumsal bilim tarihindeki en büyük araştırma. Çoğu zaman kayıbsa, çok yazık. Şöyle sorarlar: "Bu kadar çabanın sonucu ne oldu?"¹²

Bu iyi bir soru. Toplum bilimcilerin gayreti, haddi hesabı olmayan burslar, araştırmaya harcanan onca zamanı düşündüğümüzde, vergisini ödeyen halkın bundan karşılığını alıp almadığını bilmemiz gerekiyor. Yaşamda kendine saygının ne kadar merkezi ve hayati bir rol oynadığına ilişkin ne kadar çok şey bildiğimize dair size bir duygu vermek için, Scheff ve Fearon kendine saygı ile bazı kilit değişkenler arasındaki ilişkiyi özetlediler. Toplumsal sınıfa ve kendine saygıya ilişkin bulgular "...birbiriyle rekabet eden, sonuçsuz ve tutarsızdırlar". Kendine saygının düşük olması suça mı işaret eder? Alandaki bulgular "zayıf veya çelişkilerle" doludur.

Bulgulardan biri görece olarak güvenilirdir. Erkeklerde kadınlara göre kendine saygı daha yüksektir; ama azıcık. Peki, kabul, minicik. Aslında yazarların sözleriyle ifade edersek miktar o kadar küçüktür ki "insan korkarak sıfır"¹³ diyebilir.

Scheff ve Fearon, makaleyi yazdıkları hemen hemen aynı tarihte çıkan Roy Baumeister ve meslektaşlarının yazısından alıntı yapmışlardır. Baumeister ve diğerleri şöyle diyorlardı: "Kendine saygı bu yüzden neredeyse hiçbir şeyin en önemli göstergesi veya nedeni değildir... Kendine saygısı yüksek olan insanlar içtenlikle daha zeki, daha başarılı, ünlü, cana yakın, daha çekici olduklarına inanırlar. Bu görünürdeki üstünlüklerden bazıları boş hayaldir."¹⁴ *Kendine saygının neredey-*

12 Scheff ve Fearon, 2004, vurgu orijinal her iki alıntı, s. 74'ten.

13 Tüm alıntılar *age*, s. 75.

14 Baumeister ve diğerleri, 2003, s. 42.

se hiçbir şeyin nedeni olmadığını bulmuş olmalarını tekrar etmekte fayda var. Bu kendine saygı için o kadar iyi bir şey değil. Hiçbir şeye neden olmadığı ortaya çıkıyorsa, sırf kendi hatırı için kendine saygının peşine düşmek iyi bir fikir olmaz. Bu kendine saygıyı bir çeşit çıkmaz sokak yapar. Oraya ulaşabilirsin; ama orası sizi daha ileriye taşımaz.

Scheff ve Fearon işaret etmeye çalıştığı şeylerden biri, psikologların verimsiz olduğuna aldırmandan, bu ham hayalin peşinden koşmalarının ne kadar çılgınca olduğudur. *House of Cards [Kağıt Ev]* adlı harika kitabında Robyn Dawes, kendine saygıdan söz eden, derleme bir kitaptan alıntı yapar. Dawes şu enfes sözü bulmuştur: “Bu kitabı oluşturan her bölümde insanın karşısına çıkıp onu (en azından yukarıda anlatılan sezgisel olarak doğru modellere inanan bizim gibi insanları) hayal kırıklığına uğratan özelliklerden biri, kendine saygı ile sonuçları arasındaki ilişkinin, bugüne dek yapılan araştırmalarda bu kadar düşük düzeyde olmasıdır.”¹⁵ Bu değerli eserin yazarı diyor ki: “Dostlar, kanıtlar bize durmadan kendine saygının ona attığımız etkiye sahip olmadığını söyleyedursun, siz buna aldırmayın; çünkü –bilim insanı filan olmadığımız için– kendine saygının önemli etkileri olduğu içgüdüsel olarak doğru olduğu için biz zaten verinin nasıl ortaya çıkması gerektiğini biliyoruz”. Aslında etkisi olmadığı ortaya çıkıyor, diye duracak değiliz.

Jüri kararını verdi. Kendine saygı, ampirik bir sorun olarak psikolojide ilginç herhangi bir şeyi kestirmek için kullanılan kurgusu zayıf bir teoridir. Bu yıllardan beri bilinmektedir. Kuşkusuz psikolojideki uygulayıcılar –kanıt ve verilere duyarlı bilim insanları– bu fikri tamamen terk ettiler, değil mi?¹⁶

Yakın zamanlarda çıkmış, sahanın halini belirlemek açısından altın standardı sayılabilecek *Handbook of Self and Iden-*

15 Dawes, 1994, s. 237. Dawes; Mecca, Smelser, Vasconcellos 1989’dan alıntı yapıyordu.

16 Yeni bir eser, kendine saygının düşük olmasıyla şiddet eğilimi arasında bir ilişki kuruyor (*Bkz.* Donnellan ve diğerleri, 2005). Yine de bu etkiler küçüktür ve düşük özsaygıyı tesadüfi değişken olarak belirlemez. (Ayrıca *bkz.* Trzesniewski ve diğerleri, 2006.)

tity [Benlik ve Kimlik El Kitabı] isimli kitapta, kendine saygı üzerine olan bölüm şöyle başlar: “Toplumsal psikolojide insanların kendine saygıyı korumaya, çoğaltmaya ve sürdürmeye meyilli olması aksiyomatiktir.”¹⁷

Burada “aksiyomatik” kelimesinin seçilmiş olması bence ilginç. *Aksiyomatik*. Kabul edilmiş varsayıldığından *sorgulanamaz*. Bu bildiğiniz gibi bilimle uğraşan insanlarından beklenebilecek, *çarpıtmaya* açık bir konu değil.

Kendim de bir psikolog olarak, içinde bulunduğum topluluğa dik başlı, inatçı, ahmak, kanıt görmez filan demeyi hiç istemiyorum ama...

Dawes’in kitabı 1994’te çıktığından beri, bildiğim kadarıyla çok fazla değişen bir şey olmadı. Hatta tam tersine, psikoloji kendine saygı meselesiyle *giderek* saplantılı hale geldi. Şu size bir fikir verebilir: 2008’de psikolojinin en büyük veritabanı üzerine yapılan araştırma, anahtar kelime olarak “kendine saygı” girildiğinde 2400 makale olduğunu söylüyor. Bu sayı 1998’de 836’ydı. Muslukları kapatmaya kimsenin niyeti yok.

Kendine saygı fetişi, mutlulukla kara sevda ilişkisi yaşadı. Mutluluk üzerine kitapçılarda ve akademik konuşmalarda sunulan ilmi eser tufanından ikiz akarsu doğdu.¹⁸

Beni yanlış anlamayın. İnsanların mutlu olması gerekir. Herkesin mutlu olmasını canıgönülden istiyorum. Bundan başka hiçbir şey beni mutlu edemezdi.

Sorun bu noktaya kadar tartıştığımız ilginç bulguları nasıl açıklamamız gerektiğiye, o zaman cevap, kendine saygı veya mutluluk diye çıkmayacaktır. Potansiyel olarak bu önemli; çünkü toplum psikologları arasında insanların neden tutarsız ve yanlış olduklarına dair kulağa en çok çarpan açıklamalar, genellikle insanların “benliklerini koruma”, “olumlu bir imaj verme” ihtiyaçları ve kendilerine saygıyı muhafaza etme fikriyle ilişkilendiriliyor.

Scheff ve Fearon’ın yapıtını akılda tutarak, psikologların olumlu yanılsamalar ve kendini kandırmanın neden kendine

17 Crocker ve Park, 2003, s. 291.

18 Yakın tarihli, bulaşıcı pozitiflik üzerine mükemmel bir değerlendirme için bkz. Ehrenreich, 2009.

saygı ihtiyacıyla açıklanması gerektiğini düşündüklerini anlayabiliriz. Psikologlar kendine saygı ihtiyacının basitçe *her şeyi* açıkladığını düşünüyorlar. Halbuki kanıtlar neredeyse *hiçbir şeyi* açıklamadığını gösteriyor.

Beynin *onu yapmak* için tasarlanmış olduğunu birkaç saniye düşününce, insan ilk andan itibaren sonucun böyle çıkacağı şeklinde muhakeme yürütebilir. Kendine saygı, akıl tarafından tasarlanmış (yani onu yapmak için “motive olmuş”) bir şey değildir. Akıl sistemleri, doyum, tanınırlık, seks gibi zindellekle ilgili şeyleri meydana getirmek üzere evrim geçirmiş olabilir.

Ayı Yemi Beyinler Üzerine

O halde evrim neyi “önemser?”

Beyin, hissettiğimiz birçok duyguyu yaratmak için tasarlanmıştır. Bu noktaya kadar tartıştığımız tüm nedenler için gereken şekilde bağlanmıştır.

Atalarımıza uyarlanabilir şeyler yaptıran, onlarınkine çok benzer beyinlerimiz var.

İnsan hiç değilse çok farklı şebekelere sahip beyinler hayal edebiliyor.

İşte size bir tasarım çeşidi. Beyniniz öyle bir şekilde tasarlanmış olabilirdi ki dünyada ne olursa olsun, mutluluktan uçarabilirdiniz.

Öyle bir beyine sahip olmak çok eğlenceli olurdu. Hep neşeli oluyorsun, çok iyi. Beni hemen kaydedin oraya.

Böyle bir beynimiz olsaydı, evrim açısından konuşursak, sorun yaşardık; çünkü mutluluktan uçmak o kadar yararlı değildir.

Daha açık olmak gerekirse, evrim insanların yapıyor (veya sahiden yapmış olduğu) şeylerden dolayı yürür, nasıl *hissettiklerinden* değil. Evrim davranışın etkilerini “görebilir”. Yani insanların yaptıklarının etkisi, her birinde farklı genlerin iletildiği farklı oranlarda ortaya çıkar. Aksine, evrim doğrudan hiçbir biçimde mutlu olmanın etkilerini “göremez”. Mutluluk, üzüntü ya da konuştuğumuz her neyse; bu deneyimlerin kendilerinin genlerin kuşaktan kuşağa iletim hızı üzerinde bir etkisi yoktur.

İnsanın tamamen mutlu olmasına neden olan –ama (üreme yoluyla) yararlı bir şey yapmalarına neden olmayan– beyinleri yapan genler, birini perişan eden; ama (üreme yoluyla) yararlı şeyler yapan genlere *her seferinde* yenileceklerdir.

Acı gibi hislerin neden o şekilde olduğunun da yanıtıdır bu. Acı dediğimiz şey, evrimin bizi uygun, düzeltici hareketi yapmaya teşvik etme biçimidir. Elimizi ateşten çekmek, kokmuş ete tükürmek, kalemi burun deliğimizden çıkarmak gibi. *Sizin mutluluğunuza evrimin gösterdiği ilgi tamamıyla aracılık kabilindendir. (Öyle olmak zorundadır.)* Kendi hatırına sizi mutlu etmek onun konusu değildir. Evrim, karşılığında sizi ne kadar mutlu veya perişan etmiş bununla ilgilenmeden, uyarlanabilir şeyleri yapma konusunda sizi güdüleyecek –ve burun deliğinize kalem sokmak gibi uyumsuz şeylerden kaçındıracak– sistemlerin gelişmesine yol açarak ilerler.

Kısaca toplumsal bilimlerdeki etkili açıklamalar –ki bunun söylenmek zorunda olunması tuhaf– son tahlilde *vücudumuzun dışındaki* etkileri işaret ediyor olmalı. İşleyecek herhangi bir modülü düşünürsek, son noktada bunun dünyada bir değişime neden olması zorunludur. Görme sistemimizin tasarımı, ağaçlara toslamadan, uçurumdan aşağı yuvarlanmadan etrafta dolaşacak şekilde bunu mümkün kılmalıdır. İnsanların neden meyve yediklerini “çünkü tatları güzel” diyerek açıklamaz; ama meyve yemek “benliği koruyor” diyerek stratejik olarak yanlış olarak açıklayabilirsiniz. Acı, zevk ya da diğer duyular bir modülün işleyiş biçimiyle ilişkiliyse, o acı veya zevk bizzat açıklanma ihtiyacındadır, onları keşfetmemiz durmamızı gerektirmez.

Gösterdikleri davranışlar için bu tarz “açıklamalar” kabul ettiğimiz tek canlı insandır. Diyelim ki birisi size, domuzların, domuz anneleri olarak kendilerini değerli kıldığı için yavrularına baktığını söylemiş olsun. Siz de ona, *evet o domuza öyle gelmiş olabilir*; ama davranışının bilimsel açıklaması bu olamaz diyebilirdiniz. Bu, yavru domuzlara kalori vermekle ilgili olmalı. Dişi domuz, gerekli uygun anatomik bölümlere, onu bu işi yapmaya yatkın hale getiren sinir sistemine sahiptir.

Mutluluğu duyumsamaya gelince; evrim, ne yazık ki çok açgözlü ve kabadır. "Zevk bandı" denilen şeyi düşünün. Uzun zamandır uğrunda ter döktüğünüz önemli bir amaca erişiyor olduğunuzu varsayın. Diyelim ki on beş yıldır aynı meslektesiniz, sonra işinizde terfi ediyorsunuz, hatta ömür boyu maaş bağlanıyor size. (Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri Anayasası 3. Madde'de belirtilen bir yargıç olabilirdiniz ya da imtiyazın olasılık olduğu bir başka işiniz olabilir. [*masumca ıslık çalarak*]) Amacınıza ulaştıktan sonra, hayatınızın geri kalanında çok mutlu olacağınızı düşünebilirsiniz. Her sabah, oturduğunuz Yağ Bal Sokak'taki posta kutunuza gelen mektupları alarak, sadece işi yürütmek için gerekli asgari şeyi yapar, şen şakrak yaşayabilirsiniz.

Bu çok uzun sürmez. Bu tür amaçlara erişmek belli bir süreliğine mutlu ediyor olsa da, insanlar, o kilometre taşı olaydan önceki mutluluk düzeylerine çabuk dönerler. Her ne olursa olsun, hasretle bir sonraki diğer büyük amacı aramaya başlarlar. Bu literatürdeki klasik bulguya göre, belden aşağısı felçliler ile kendilerine piyango çıkmış kişilerin, başlarına gelen talihsiz/talihli olayın üzerinden biraz zaman geçtikten sonra kabaca eşit derecede mutlu oldukları ortaya çıkmıştır.¹⁹

Bu ve benzer bulguları şöyle yorumluyorum: Evrim, havucu hemen burnumuzun dibinde tutarak bizi daha uyumlu ve yararlı şeyler yapma yolunda motive eder. İki farklı akıl tasarımı olan bir evrimci tarih düşünürseniz –birisi halinden hoşnut, amaca ulaşıldıktan sonra insanların yan gelip yattığı eski başarıların mirasını yediği, bütün gün neşeyle ıslık çaldığı, diğeri de asla tatmin olmayan, her bir zaferin başka bir başarıyı kamçılacağı– eğlencesi az olsa da ikincinin daha yararlı şeyler yapacağını görmek kolaydır.

Bunu, dünyayı yönettiği için mutluluktan havalara uçmuş olması beklenen Büyük İskender'in neden "fethedecek başka dünya olmadığı için ağlamış olduğunun" cevabı olarak alıyorum.²⁰

19 Brickman, Coates ve Janoff-Bulman, 1978.

20 Benzerleri gibi bu alıntı da yıllardır yanlış kullanılmıştır. Ben sadece içerdiği duyguyla ilgileniyorum.

Madalyonun bir de diğer yüzü var: Başına kötü bir şey gelen insanlar sonsuza kadar²¹ mutsuz olmazlar. Bence bunun nedenleri de benzer ve dolaysız.*

Deneyimlerimiz, onları yaratan modüllerin nasıl uyarlanabilir bir davranışa yol açtığına bağlı olarak ortaya çıkar. Kâğıt kesiklerinin mutlaka "acıtmayı" için bir neden yoktur. Kesiklerden zevk alabilecek akıl hayal etmek mümkündür; ama bunun tek sakıncası, böyle bir aklın sahibine fazla yararlı olmamasıdır.

İstemesi halinde kendi zevk merkezlerini etkin hale getirebilecek bir beyin hayal edebiliriz. İlkel olarak bir modülün zevk deneyimlerinden sorumlu modülleri işler hale getirememesi için bir neden yoktur. Kıyamet gibi insan, çeşitli uyuturucular yoluyla ve dolaylı şekilde, hatta daha dolaylı, nasıl söylesem, özellikle bugünlerde kulağıma çalındığına göre internetten gelen görsel işitsel girdilerin yardımıyla zevk merkezlerine bağlanmış anatomi parçalarının tahrik edilmesiyle bunu yapıyor zaten.

Gerçekten de bazı modüllerin, diğer modüller tarafından üretilmiş zevki, söz konusu modüllere giden bilgi akışını kesme dahil, dolaylı yoldan etkilediği çeşitli yöntemler var. Eve gidip kaydettiği maçı izleyene kadar o maçın sonucunu öğrenmekten titizlikle kaçınan herkes ne dediğimi rahatlıkla anlamıştır.

Akıllarımız, bir modülün bize zevk deneyimi yaptıran diğer modülleri doğrudan işler hale getirmesine olanak verecek şekilde tasarlanmış gözükmez. Bu noktada Marvin Minsky'nin görüşünü beğeniyorum. Kısa; ama derin bakış açısını yansıtan şu sözle taşı gedğine koymuştur: "Zevk sistemlerimizi bilerek kontrol edebilseydik, gerçek bir başarı olmadan başarıdan duyulan hazzı yeniden üretebilirdik. Bu da her şeyin sonu olurdu."²²

21 Brickman, Coates ve Janoff-Bulman, 1978.

* Açık değil mi? Peki. Kötü şeyler olduğunda, vazgeçmek yerine siz elinizden geleni yaparsanız evrim de elinden geleni yapar. Vazgeçen insanlar ortalama olarak daha az soy bırakır.

22 Minsky, 1985, s. 68.

Her şeyin sonu mu olurdu, bu kesin değil ama. Bilim kurgu yazarı Larry Niven'in benzer bir fikri vardı. "Bir başkasının zevk sisteminin kontrolünü ele geçirebilseydik ne olurdu?" temasını araştırmıştı. "Known Space" [Bilinen Uzay] serisi içinde yazdığı romanlarda, bazı karakterler "tasp" diye bir silahla dolaşırlar. Silah tam da Minsky'nin korktuğu özelliğe sahiptir: Düşmanın zevk merkezini harekete geçirerek, zevk sarhoşluğu içinde onu çaresiz bırakmak.

Güdüleri "benliği korumak" veya "insanın kendine saygısını oluşturmak" diye algılayan açıklamaların, *sorunu ıskaladığına* dikkati çekmek önemlidir. İçinde, *diğer modül dizilerini* iyi hissettirmekle görevlendirilmiş modüller bulunan bir akıl tasarlamak hiç anlamlı değil. Seçilimin bu deneyimleri görme yeteneği olmadığından, *en iyi ihtimalle* bu gibi modüller yararsızdır. En kötü ihtimalle, hiçbir somut nedeni olmadan "iyi yapmaya" çalıştıkları modüllerin işlevinin altını oyup duruyorlardır.

Kısaca, şunu ne kadar vurgulasam azdır: Herhangi bir psikoloji teorisinin eninde sonunda yüzleşmek zorunda kalacağı temel sorun, beyinlerin *yararlı* olduğudur. Davranışa yön veren onlardır. Kendisini taşıyan kişinin –evrimsel anlamda– yararlı şeyler yapmasına neden olmamış bir beyinden yeniden üremeye neden olmasını bekleyemezdik. Sistematik olarak "benliği koruma" için yanlış inançları benimsediğimiz fikri, aklın ne için tasarlanmış olduğunu düşününce mantık dışıdır. Bu tasarım eylemleri yaptırmak için olmalıdır, bizi mutlu etmek için değil.

Şimdi bir ayı görünce korkuyla bağırmak, dehşete kapılmak gibi nahoş şeyler düşünmek yerine, huzura erişen bir beyin düşünelim. Bir ayı... *Sanırım "akış" yaşayacağım ve ânu yaşayacağım, ben ve ayı. Şu an ayıyla birlikteyim. Ahhh! Ahhhh!..* Bu, daha önce sözünü ettiğimiz, Douglas Adams'ın karartma gözlüklerinin sunduğu çözümden pek farklı değil. Bir ayı saldırdığında, huzur duyan halinden hoşnut böyle bir beyne, biz işin içindekiler "ayı yemi" demeyi tercih ediyoruz.

Ayı yemi beyin, öyle yapması "koruyucu" ya da "iyi hissettiriyor" diye –tıpkı Fred'in kanserden ölmeyeceğini inanması

gibi- bazı sonuçlara ulaşan beyinden daha mantıklı değildir. *Birisini iyi hissettirme işlevi olan mekanizmalar, evrim söz konusu olduğunda kendi başlarına hiçbir işlev taşımazlar; çünkü seçim duygunun kendisini görmez.*

Şunu açıklığa kavuşturmak istiyorum ki ben, yanlış olmanın *diğer* nedenlerinin yan ürünü olarak -ki bunu uzun uzadıya ele almıştım- kişinin kendini iyi hissetmeyebileceğini *söylemiyorum*. Bir modül stratejik olarak yanlış tasarlanmışsa, stratejik olarak yanlış inanç şu ya da bu modülün olumlu duygular üretmesine neden olursa, o zaman iyi.

Bu anlattıklarımın hiçbirisi, insanların kendine saygıyı çok önemli gördüklerini yadsımak için değil. Kendine saygısı düşük olmak insanda çok kötü duygular uyandırır, kendine saygısı yüksek olmak, bana dediklerine göre gerçekten iyi duyguymuş. İnsanların uğrunda savaş verdiği bir şey değilse, nedir o zaman kendine saygı?

Mark Leary ve Deborah Downs bence doğru düşündüler.²³ "Toplummetre Teorisi" dedikleri bir teori geliştirdiler. Bu teo-ride, kendine saygıyı, yakıt göstergesi gibi bir ölçüm aletine benzetirler. Benzin deponuz boşsa, parmağınızı göstergenin içine sokup ölçeri boştan doluya hareket ettirerek sorunu çözmek istemediğiniz mantığını yürütürler.* Göstergeyle oynamanın fazla bir yararı olmaz. Asıl yapmamız gereken *depoyu doldurmaktır*. Deponun ne kadar dolu olduğunu ölçtüğünden, bu, ibreyi hareket ettirecektir.

Kendine saygının tıpkı bir ölçere benzediğini iddia ederler. Toplumsal olarak ne kadar başarılı olduğunuzu ölçer. İnsanlar sizi seviyorlar mı? Size değer veriyorlar mı? Farklı toplumsal gruplara dahil misiniz? O gruplar sizin ait olmayı istedikleriniz mi? Facebook'ta çok arkadaşınız var mı? Durum iletilerinize yorum yapıyorlar mı? Leary ve Downs kendine saygıyı, çevrenizle karşılıklı kurduğunuz ilişkilerin durumunu izleyen bir ölçüm aleti gibi kabul ederler. Değersiz olduğunuzda ibre

²³ Leary ve Downs, 1995.

* Dijital göstergelerden önceki zamanı hatırlamayacak kadar küçük olanlara söylüyorum, bizim zamanımızda yakıt göstergeleri kadranı gösteren bildiğin iğnelerdi. Ne acayip değil mi?

düşüktür ve bu yüzden kendinizi kötü hissedersiniz, değerli olduğunuzda ibre yükselir, siz de iyi hissedersiniz.

Bu görüşe bakarsak, insanların kendine saygıyı yükseltmeye çalışmalarının nedeni başkaymış gibi. Aslında (kendi kafalarının içindekinden daha çok, dış dünyayla bağlantılı) bir şey yapmaya çalışıyorlar. Bu başarılı olursa istenilen etki elde edileceğinden, diğerlerinin nezdinde değerli hale gelmeye çalışıyorlar. Yakın zamanlarda yapılan düzeltmelerle modülari-
teyi akla getiren bu fikir, tek bir ölçer değil, toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında insanın ne kadar başarılı olduğunu izleyen birçok ölçer olduğunu öne sürüyor.²⁴ (Bu görüşün bir başka sonucu, insanlarda kendine saygıyı yapay olarak yükseltmenin özellikle yararlı olmayacağıdır. Ölçeri "dolu"ya getirmek motoru çalıştırmaz.)

O halde, uyarlanabilir, özellikle bu (yanlış) inançların diğerleri üzerindeki etkilerinden dolayı, toplumsal sorunları çözerken yanlış olmak *yardımcı* olabilirken, *sadece kendini iyi hissetmek için* doğru olmayan şeylere inanmanın evrimsel hiçbir anlamı olmuyor: Bakınız ayı örneği. Ayılardan kaçmaya göre uç sayılmayacak vakalar için de aynısı doğrudur. Zaman içinde yanlışları artan, böylece hep yanlış kararlar veren; ama giderek kendini iyi hissedenden kişi, evrim yarışında giderek kötü hissedenden; ama iyi kararlar veren kişiye *karşı daima kaybedecektir*.

Beynin çalışma tarzını açıklarken, insanların nasıl hissettiklerine odaklanmak yerine, işlevsel sonuçlarına odaklanmak önemlidir; çünkü bunun evrim bakımından fark eden sonuçları vardır. Genellikle yanlış olmak –burada ileri sürdüğüm tüm iddiaları yine ayrı tutuyorum– kötü sonuçlara yol açar. İnsanların kendileriyle ilgili, aslında doğru olmayan şeylere inancak şekilde motive olduklarını öne süren iddialar can sıkıcı bir engeli aşmak zorunda: Doğru olmayan inanç, yanlış olmanın maliyetini nasıl karşılar?

Sadece bu da değil. Biraz daha geri giderseniz, iddianın kendisinin de ne kadar tuhaf olduğunu görmek zor değildir. İnsanlar kendilerini kötü hissettirecek olsa bile doğru şeyle-

24 Kirkpatrick ve Ellis, 2001.

re inanıyorlar yerine, neden insanlar kendilerini iyi hissetmek için doğru olmayan şeylere can atarlar varsayımını ileri sürmeyelim. Kimse beni sevmiyor, heyt be! *Bir sürü gereksiz tebrik kartı göndermekten kurtuldum!* Karmakarışık düşüncelere kapılıp azap çekmek yerine neden şöyle düşünüp kendimizi iyi hissetmeyelim: *Sahiden herkes beni seviyor... evet olay bu... sadece çok meşgul olduklarından aramıyorlar... evet kendimi iyi hissedeceğim...*

Bazı açılardan, insanlar kendilerini iyi hissetmek istedikleri için yanlış şeylere inanırlar demek, kolaydır. Bu çok güçlü bir içgüdüdür ve psikologlar bu genel kabul görmüş iddiayı epeydir satıyor olsalar da iyi içgüdü iyi psikoloji demek değildir. Kuram olarak, böyle motivasyona dayalı fikirler, dikkatli bir gözle incelendiğinde kuşkuludur.

Sadece iyi hissetmek için yanlış olmak, evrimsel açıdan ne kadar faydalı olurdu? Kanıtlara bakarsak, tanık olduğumuz gibi kendine saygı üzerine olan veriler pek iyi görünmüyor.

Kendine saygıyı sorgulayarak fazla bir şey elde edemiyorsak, yeni fikirlere yelken açmanın zamanıdır.

Bana Yalan Söyle...

Peki Fred'e olan neydi?

İşin özüne inersek, her yeri kuşatmış, bu şaşılası kendini kandırma, aynı basit hatadan kaynaklanıyor. Söz konusu tüm bu vakalarda insanlar, nihayetinde inançlara sahip olabilecek yegâne şeyin, *aklın* parçaları olduğunu düşünmek yerine, *kişinin* şu veya bu inanca ya da inançlara sahip olduğundan söz etmişlerdi. Sanki herkes, kişi bir bütün olarak ne yaparsa yap-sın, gerçek işi yapanın beyin olduğunu unutmaya devam ediyor. Kişinin birbiriyle çelişen iki inanca –güdüye– nasıl sahip olduğunu merak ettiğiniz andan itibaren başınız belaya girmiş demektir.

Neden herkesin bunu karmaşık bulduğuna hayret ediyorum ben. İnsanlar *diğer* bilgi işleyen aygıtlardan, sözgelimi bilgisayarlardan söz ettiklerinde fazla endişelenmiyorlar. Bilgisayar forumlarına bir girin. Birkaçını karıştırıp oluşturduğum şuna

benzer iletileri orada kesin görürsünüz: *Bilgisayarıma harici disk taktım, yüklemeyi de yaptım; ama drive Bilgisayarım'da gözüküyor.*

Bilgisayar, sabit diskin orada olduğuna “inanıyor mu?”Yükleme işlemi yapılmış olduğuna göre orada olduğunu biliyor gibi. Öte yandan öylesine önemli “Bilgisayarım” dosyasında onu göstermeyerek bildiğini reddediyor sanki. Bundan kaygı duymalı mıyız?

Felsefecilerin ve psikologların buna ne anlam vereceklerini düşünmeden edemiyorum. Bu bir çelişki mi? Çünkü bilgisayar sabit diskin hem orada olduğuna inanıyor hem inanmıyor. Belki de bilgisayar sabit diski onaylamamaya *motive oldu*. Belki sabit diskin orada olduğunu onaylamak bir şekilde, bilgisayara kendine saygısını tehdit edecekti. (Sadece 40 GB mı? Böyle bir depolama aygıtı şanıma yakışmaz!)

Psikologlar ve felsefeciler, “karısının onu aldatmadığına dair John’un kendi kendini ikna etmeye güdülendiği” gibi sözlerin anlamı olacağına inanmanızı istiyormuş gibi yazıp duruyorlar. İkna işini yapan ve ikna olanın John’un beyni ya da bir parçası olması gerektiğini –başka ne olabilirdi?– göz önüne alırsanız, bizden şunu söylememizi bekliyorlar: John’un beyni, karısının onu aldatmadığına dair kendi beynini inandırmaya girişmiştir. Bu şey bana –bir bütün olarak bana– baş ağrısı verdi bile. Demek istiyorum ki ikna olan ve eden şey aynıysa, neden *ikna olup* gitmiyor, o kadar uğraşıyoruz?

Psikologlar ve felsefeciler bu soruya genellikle “bilinçlilik” ya da “farkındalık” diyerek yanıt verecek, beynin *bilinçsiz* bölümü *bilinçli* bölümüne bir şey yapıyor diyeceklerdir. Beynin kimi parçalarının diğer parçalarını etkilediğini söylüyorsak açık açık, itirazım yok. Bunu bir çeşit Buzzy açıklaması olarak değerlendiriyorum. Beynin çeşitli parçacıkları, Buzzy’nin “kendine saygısını” ya da o neyse onu korumak için Buzzy’yi türlü bilgilerle besliyor. Buzzy’yi, Dennett’in Kartezyen Tiyatrosu’nda oturup TV izleyen küçük bir adam olarak değil, beynin diğer parçalarından oluşan bir şey gibi gördüğünüz sürece hepsi *iyi* güzel.

“Birbiriyle uyuşmaz iki inancın “P akla geldiğinde onları ‘çatışmaktan’ ayıracak şekilde nasıl ayrılması gerektiğine

dair"²⁵ felsefi endişeyi hatırlayalım. "Akla gelen" inançlar ifade-sine dikkatinizi çekerim. Düşünme eyleminden sorumlu, merkezi bir Buzzy varsa, o zaman bu büyük anlam ifade eder. Öte yandan bu endişe, beyni hepsi aynı anda değişik işler yapan bir sistemler bohçası gibi düşündüğünüz andan itibaren buharlaşıp uçar. Bilgiyi işleme anlamında onların *tümü* "düşünüyorlar". Bazıları bilinçli, bazıları bilinçsiz olsa da "düşüncelerin" birbiriyle çatıştığı gibi aşırı bir endişeye kapılmak yersizdir. Kendi modülleri içinde yapacakları şeyi yalnızca yapabilirler. "Çatışma" kavramı ancak bu inançların az çok doğuştan bir araya gelmesiyle anlamlı olur. Bana kalırsa bu –Araçlar örnekleriyle de açıklanmış olduğu gibi– tıpkı çeşitli sistemler arasında böyle bağlantılar kurulması gerektiğinde olduğu gibi tamamen aksi şekilde de olabilir.

Şimdi Fred'in neler düşündüğü konusunda görüşüm beraklaşmış oluyor: Stratejik olarak yanlış olmak onun halkla ilişkiler modülleri içinde, bununla çelişen inancı ise davranışını yöneten modüllerinde bulunur. Diğer insanları onun hâlâ iyi bir yatırım olduğuna ve iyileşeceğine dair ikna etmek için halkla ilişkiler sistemi –tam bunun için tasarlanmış olduğu gibi– propaganda yapmaya başlar. Bu sistemler, büyük olasılıkla keyfini süremeyeceği bir gemi gezisi için 50 dolar biriktirmesine neden olmuştur. Propaganda savaşı başlatmak için düşük bir meblağ. Ölümünün çok yakın olduğunu düşünmüş olsalardı insanların, buz üzerinde ölüme terk edildiği söylenen Eskimolar gibi, onu bırakıp gideceklerini söylemek değildir bu. Rekabetin çok yüksek olduğu bir dünyada insanların sınırlı kaynaklarını sağlığı yerinde olan, şu ya da bu şekilde, onlara bunun karşılığını geri verecek kişilere harcamaları beklenir. Fred'in PR sistemi, marjinal farklar yaratacak şekilde tasarlanmıştır.

Diğer modüller, insanın beklentisini haklı çıkarıp iyi kararlar verirken doğruyu damıtarak –halkla ilişkiler sistemindeki bilgiyi görmezden gelerek– yapabileceği en iyi işi yapacak şekilde tasarlanmıştır. Sözgelimi, bazı modüller iyi bilgisi olan insanların öğütlerini tutacak şekilde tasarlanmış olabilir. Tıp-

---

25 McLaughlin, 1996, s. 33.

kı bu vakadaki doktorlar gibi. Söz ve eylemi birbirine uydurmak için halkla ilişkiler modüllerinin davranışı en makul ve olumlu bir ışık altında açıklayacak şekilde tasarlanmış olduğunu iddia ettim. Böyle bir sistem, “Tedavi olmadan iyileşeceğim” demiş olsa bile “Ben bu tedaviyi başka birinin yararına alıyorum” diye mantıklı bir neden yaratarak bu çelişkiyi yok edebilir. Bu inançların tümü veya bazılarını uzlaştırmak için *zorlayan* bir şey yoktur.²⁶

Peki Fred kanserden öleceğine “inandı mı?” “Karınızı dövmeyi bıraktınız mı?” sorusuna benzedi bu. Fred’in –Fred’in tümünün– inandığı bir şeyden söz ettiğinden, gerçeğe aykırı. Fred bir bütün olarak hiçbir şeye inanmıyordu; çünkü beyinlerimiz öyle inşa edilmemiştir. Fred’in üzücü hikâyesini açıklarken özellikle endişelenecek bir durum kesinlikle yok. Fred’in çatışan temsilleri o basit Müller-Lyer yanılsaması ya da benzer vakalardan daha gizemli değil. İnsan kendini, Fred sahiden kanserden öleceğine inanmış mı, yoksa inanmamış mıydı sorusuna –cevapsız bir sorudur– cevap vermeye adanmadığı sürece, Fred’in davranışına ilişkin şaşırtıcı, gizemli bir şeyden söz edilemez.

Birbiriyle çelişen inançlara sahip olmak, iç güdüsel düşünürsek tuhaf geliyor; ama modülarite bu sorunu çözer. Görsel yanılsama vakasında, çoğu kez görsel sistem, özel bir mantığa göre çalışmak üzere tasarlanmıştır. Görsel dünyadan bilgiyi alarak, yapabildiği kadar dış dünyada olanın temsilini oluşturur. Bu işte rolü olan diğer sistemler –epeyce çokturlar– diğerlerinden bilgi edinecek şekilde yapılmıştır. Yanılsamada

26 Pek yakınlarda Mijovi-Prelec ve Prelec (2010), “sadece önyargılı olmaya dayalı olmanın karşıtı olarak, hakiki kendini kandırmanın, bu özel modüler mimarinin bir yan ürünü olduğunu iddia ederek” çok benzer görüşler ileri sürdüler. “Sıradan kandırma gibi, bu da insanın dışında, halkın arasında geçen, hayali veya gerçek bir seyirciye yönlendirilmiş aleni ifadeler ve eylemlerden oluşan bir faaliyettir”. Bu görüşün “kişinin söylediğiyle gerçekten neye inanıp, yaşadığı arasındaki kronik yanlış eşleşmeyle kendini belli eden, sahte inancın istikrarlı halinin sürmesi olasılığına dikkati çektiğini” (s. 238) iddia ediyorlar. Kişinin “gerçekten” neye inandığı dışında görüşüme çok yakın benzerlikler var.

çizgilerin eşit uzunlukta olduğunun söylenme nedeni, bizim görsel sistemimizden farklı çalışan bir mantığın harekete geçmesidir.*

Daima budur diyemsek de genel kural olarak doğruyu en iyi tahmin etmeyen temsil, çoğu kez, ikna işlevi olan basın sözcüsü sisteminin eseri olacaktır.²⁷ İkna etmekten başka işlevler için tasarlanmış, doğru olmak yararlı ve işlevsel olduğundan, daha çok neyin doğru olabileceğini takip eden temsillere sahip sistemler de vardır.

Bütün bunlardan çıkarılacak sonuç “kendini kandırmanın” özel bir açıklamaya ihtiyacı olmadığıdır. Bu yalnızca aklın, stratejik yanlış temsillere ve doğru temsillere çok farklı bölümlerde sahip olarak işlemesi yüzünden ortaya çıkıyor.²⁸

Son olarak, bilinçli ve bilinçsiz ayrımı üzerinde durmak istiyorum. Bilinçli olma bir biçimde toplumsal dünyayla ve diğerlerine “sızan” bilgiyle ilişkili duruyor. Diğerlerinin size inanması açısından yararlı şeylerin “bilinçli” temsillerine sahip olmak, basın sözcüsünün işleviyle tutarlıdır. (Bir olay diğerlerine yararlıysa, basın sözcüsünün işlevi bilinçli ifadeleri çarpıtmaktır.) Belki bu, “stratejik olarak yanlış” inançların bilince neden erişebildiği sorusuna yanıt bulmakta yardımcı olabilir.

Tabii ki bunun bilincin işlevi olduğunu söylemiyorum. Söylediğim şudur: Kendileriyle ilişkili bilince sahip beyinlerdeki sistemlerin işlevlerini tespit etmenin, tıpkı onlarla ilişkili bilince sahip olmayan (bir şekilde olamamış) beyinlerdeki sistemlerin birçok işlevini tespit etmiş olduğumuz gibi mümkün olabileceğini söylüyorum.

---

* Bu *Duck Soup* filmindeki “*Kime inanacaksınız, bana mı, kendi gözlerinize mi?*” sorusunun cevabının kendi gözlerimiz olmadığının açığa çıktığı bir vakadır.

27 Trivers, (2000) burada kabul edilmiş olana benzer bir görüş ileri sürer.

28 Pinker (1999, s. 421) bunu şöyle ifade eder: “Doğru yararlıdır, o yüzden aklın bir yerinde, diğer insanlarla karşılıklı ilişkiye geçen bölümlerden ayrılmış olarak kayıtlı olması gerekir. Davidson (1985) modüler görüşle uyumlu giden aklın içindeki “sınırlardan” söz ederek benzer bir görüşü savunur. Bu fikir Davidson’ın daha sonraki eserlerinde de mevcuttur. Bkz. Davidson, 1989; Kurzban ve Aktipis, 2007.

Bilinçli sistemler, halkla ilişkiler için tasarlanmış olduğu sürece, stratejik olarak yanlış birçok temsilin aynı sistemlerin içinde yaşıyor olması, buna karşın diğer insanlar inansaydı zararlı olacak "doğru" bilginin basın sözcüsünün ulaşamayacağı bir yerde saklanması o kadar da şaşırtıcı değildir.

Modülerite aklın basın sözcüsünün eksik bilgilenmesine izin veriyor ki bu stratejik cahilliğin sahip olduğu üstünlüklerine diğer bir örnektir.

8. Bölüm

Kendini Kontrol

Kendini kontrol, kendini kandırma tartışmasını aksettiren bir biçimde tartışılıyor; ne, neyi kontrol ediyor? Bu bizi "tercihler" tartışmasına götürüyor. İnsanların "gerçek" inançları olmadığı gibi "gerçek" tercihlerinin de olmayabileceği ortaya çıkacak. Bu bölüm, biyoloji, iktisat ve psikolojide kilit kavramlardan olan "özçikar" konusunun tartışmasıyla sona erecek.

Birinci bölümde iktisatçı Steve Landsburg'ün evrenin iki büyük sırrı olduğuna inandığından söz etmiştim: Neden evren yaratıldı¹ ve neden geceleyin insanlar buzdolaplarının kapısını kilitler? Bu bölüm modülarite çevresinde dönüp duran fikirlerden faydalananarak ikinci büyük sırrı çözecek.*

Öncelikle, değerlendirmek için Landsburg, buzdolabının kapağını kilitlemenin neden sır olduğunu düşünür bunu bir hatırlayalım. O ve diğerleri, insanların nasıl karar verdiğine ilişkin olarak, aklın modüllerden oluşmadığı, insanların tercihleri olduğunu varsayan benim Sihirli Top 8 dediğim, masum görüşlü; ama aldatıcı modeli kullanırlar.² Sözgelimi, tatlı

---

1 Heidegger de kuşkusuz "Metafizik nedir?" isimli konferansında bunun cevabını merak ediyordu.

* Birinciye çözmeyi Landsburg'e bırakıyorum. Ben bunu yaptığıma göre o da diğerini yapmalı. Doğruya doğru.

2 Landsburg gibi iktisatçıların, akıl ve modülariteyi düşünmediği, çünkü iktisadın süreçlerle değil, sonuçlarla ilgilendiğini söyleyerek itiraz etmek mantıklıdır. Haklı bir itiraz.

yemeyi, kayak yapmayı ve sevgilimi seviyorum diyebilirdim. Bunlar benim tercihlerim, tabii ki sıralaması öyle değil.*

Bu tercihler sıralıdır. Bazı şeyleri diğerlerinden daha çok severim. Bana çikolatalı pasta ile elmalı turta arasında seçim yap derseniz, sanırım çikolatalı pastayı alırım.

Tercihleri sıraladığımı *varsayarsak*, tercihim seçebilecek oluşum, karar vermemi kolaylaştıracağı gibi, nasıl davranacağımı kestirmek de bu sayede sıralı olmaktan çıkar. Diyelim ki saat akşamın 8'i. Yemeği yeni bitirdim. Gece yarısı uyanacağımı ve uyandığımda şu can sıkıcı soruyu cevaplamak zorunda kalacağımı biliyorum: Buzdolabında kalmış, ağzımın suyunu akıtan çikolatalı pastayı yemeli miyim, yoksa unutup yatağa geri mi dönmeliyim? Akşam 8'de gece yarısı ne yapmam gerektiğine dair bu soruyu cevaplamak için kendime ait bireysel Sihirli Top 8'i sallıyorum. Pastayı ne kadar sevdiğimi, halihazırdaki kilomu korumama ne kadar önem verdiğimi hesaba katıyor ve işte cevap! Gece pastayı yiyip biraz şişman olarak mı, yemeden biraz zayıf olarak mı –tercihlerimin tatmin edilme derecesi açısından– daha iyi durumda olacağımı bana söylüyor.³

Aklın nasıl çalıştığına ilişkin bu görüşte dikkatinizi şuna çekmek isterim: Sihirli Top 8'i sallamam, hangi odada olduğum, sallarken aç olup olmamam kesinlikle fark etmez, sadece *tercihlerim* fark eder. Gece yarısı pastayı yemekten doğacak bütün zevkin diyetime uymaya göre daha az olacağı ortaya çıkarsa, pastanın yenip yenmeyeceğine ilişkin cevap hep aynıdır, aynı olmalıdır. Pastayı yemekten vazgeçtiğim için elde ettiğim sıhhi fayda onu yeseydim alacağım zevkten fazlaysa, gece yarısı pastayı yememem gerekir. Bu, ister yemekten sonra karnım tok *Simpsonlar*'ı izliyor olayım, isterse gece yarısı saatler önce son yemeği yediğim için karnım zil çalıyor olsun benim görüşüm olmalıdır.**

* Sevgilim lütfen bak, *kesinlikle* sıra öyle değil.

3 Burada söylediğim hiçbir şey, ister "rasyonel" (ne demekse), ister sezgisel belirlensin, karar vermeyle ilgili değil. Benim iddiam, nasıl yapılırsa yapılsın, her iki seferde tutarlı olduğudur.

** Aç olduğumda keki çok veya az sevmem fark etmez. Akşam Sihirli Top, şimdi yemiş olmama göre gece yarısı onu yeseydim daha çok zevk alacağım ı bildiğinden bu farkı dikkate alabilir.

İşte (iktisatçılara ve psikologlara) insanların buzdolaplarının kapısını kilitlemeleri bu yüzden şaşırtıcı geliyor. Gece yarısı, tüm tercihlerim *göz önüne alınırsa*, pastayı yemek istemiyorsam (gelecek zaman) Benim Sihirli Top 8'im/beynim hem akşam 8, hem sabah 8'de bu cevapla karşıma çıkacaktır. Madem ki ben, Sihirli Top 8'im/beynimin gece yarısı aynı cevabı vereceğini *biliyorum*, o zaman buzdolabının kapısını kilitlemeye ne gerek var? Bu Sihirli Top 8'in evet mi hayır mı cevabını vereceği bir vakadır. Cevap "hayır"sa, uyandığımda keke dokunma diyecek, kapıyı kilitlemeye gerek yok. "Evet"se, gece yarısı pastayı gönül rahatlığıyla yememi söyleyecektir, o halde sahiden de kapıyı kilitlemek kötü bir fikir.

Burada geliştirmeye çalıştığım fikirden bunun ne kadar uzak düştüğünü anlatamam. Sihirli Top 8 görüşü –bir cevap oluşturmak için tüm bilginin birleşmesi– modüler görüşün tam zıddıdır. İçinde kendine ait bilgi, inanç ve işlevler olan birçok farklı modülden ziyade, tümü aynı potada ezilmiş bilgi yığınınından dem vurur. Savunduğum görüşün diğerlerinden farklı olduğunu gösterebilmek adına,* iktisatçıların düşündüklerini hafife aldığımdan kuşkulanan varsa, hatırlatırım ki buzdolabının kapağını kilitlemeyi Evren'in Sırrı sayan ben değildim, *Landsburg*'tü. Olağanüstü gizeme yol açan bu kararları insanların nasıl verdiği dair onun bir model geliştirmiş olması gerekiyor. Aralarında Richard Thaler, Nobel Ödüllü Danny Kahneman gibi ünlü kimselerin de olduğu, bu alanda çalışan düşünürler, konuyu iyice berraklaştırmak amacıyla şöyle ifade ettiler: "İktisat bilimi araçların istikrarlı, belirli tercihleri olduğu ve bu tercihlerle tutarlı, akılcı seçimler yaptığını varsayarak, davranışların çoğunun (tümü?) açıklanabileceğini kabul eder."⁴

* ☺ Bkz. 6. Bölüm.

** Laf aramızda, Sihirli Top 8 metaforu görüldüğü kadar da aptalca değil. Amos Tversky ve Richard Thaler benzer bir metafor kullandılar; tek fark, top yerine bir kitaptı. "Seçimin standart ekonomik formülü, insanların eksik bilgi olmaksızın, sanki tercihlerinin ne olduğunu bir kitaptan bulabilirlermiş ve durumlara göre hareket edebilirlermiş gibi hareket ettiklerini varsayar" demişlerdi (s. 209).

4 Kahneman, Knetsch ve Thaler, 1991, s. 193. Diğer önde gelen iktisatçılar, alanın gittiği asıl yönü benzer şekilde resmetmişlerdi: Came-

Bu genel fikir, aklıma gelmişken, doğru olsaydı sahiden çok hoş olabilirdi. Bilimsel kaynaklar, özellikle iktisat gibi ağır toplar, insanların tercihleri olduğu, (pastayı yemek, onunla bağlantılı sıhhat kaybı kadar önemli değil) bu tercihlerin de bir sırası olduğu fikrine dayanır.

Bu fikri temel alan teoriler, beynin kendi içinde yaşayan tercihleri nasıl birleştirdiği sorunuyla uğraşmaz, aklın tüm tercihleri göz önüne alarak ne yapacağını bulduğunu varsayar. (Bu yukarıdaki alıntı da olduğu gibi, sıklıkla insanların “akılcı” olduğu söyleyle birlikte anılır.) Bu doğru olsaydı, insan davranışlarını kestirmek çok kolay –şimdi olduğundan daha kolay– olurdu; çünkü tercihlerini bilseydiniz, insanların yapacağı şeyleri tahmin ederken onlardan faydalanabilirdiniz. Ne güzel!

Ne yazık ki bunun ufak bir ihtimalle bile doğru olduğunu sanmıyorum. İnsanların buzdolabını kilitlemeleri bunun yanlış olduğuna dair bir ipucu olsa da sorunlar aslında derindedir. Neden olduğuna bakalım.

Kahve mi, kırmızı şarap mı tercih edersiniz? Çay tiryakisi veya Yeşilaycı değilseniz, ikisini de bir dereceye kadar seviyorsunuzdur da belki seçmekte zorlanıyorsunuz. Şükür ki iktisatçılar bu soruna bir çözüm bulmuşlar. Tercihlerinizin ne olduğunu anlamak için sizden iç gözlem yapmanızı istemiyoruz.

---

rer, Loewenstein ve Prelec (2005) yakın zamanda şöyle yazmıştı: “Ekonomistler, ‘zaman tercihi’, ‘risk tercihi’, ‘fedakârlık’ gibi boyutlar üzerinden bireyleri sınıflandırıyorlar. Bunlar bireyde zamana bağlı olarak istikrarlı ve faaliyetler sürdükçe çelişmeyen karakteristiklerdir” (s. 32). Ken Binmore’un (2007) bunu ifade ediş tarzını sevdim: “İnsanlar neden onu değil de bunu seçiyorlar, konusunda *hiçbir teorileri olmadan* iktisatçılar aradan sıvışıyorlar. Modern kuram, belli başlı durumlarda insanların tercihlerini zaten bildiğimizi varsayar, diğer durumlarda ne yapacağını bu veriden çıkarmaya çalışır. Bunda da onların tutarlı olacağı varsayımına dayanır (s. 111, 112, vurgu orijinal). Tutarlı olma varsayımından bahsedildiğine dikkatinizi çekerim. Tabii burada bütün iktisatçıların tercihleri sabit varsaydığını ya da duruma bağlı tercihlerin olabilirliğini reddettiklerini iddia etmiyorum. Şuna da hemen işaret etmek istiyorum ki burada yaptığım çözümlemeler maliyet, bütçe kısıtlamaları gibi önemli konuları tamamen es geçiyor, böyle kısıtlayıcıları içeren modellerin başarısını görmezden geliyor. Bkz. Stigler ve Becker (1977). Bana bunu gösterdiği için de Bart Wilson’a teşekkür ediyorum.

Sizlere seçenekler sunabilir, ne yapacağınızı gözlemleyebilir ve bunu “açığa çıkmış tercih”⁵ olarak kabul edebiliriz. İnsanı cezbeden bir bardak kırmızı şarap mı, sıcak bir kahve mi alırdınız?

Siz de benim gibiyseniz, bu duruma bağlıdır. Akşam 8 mi, sabah 8 mi? Sabahleyin şarap değil kahve severim; ama gece durum tam tersidir. Yasal uyuşturucuların son kalesine gelince, birçokları gibi sabah uyarıcı akşam yatıştırıcıları severim. Kahveyi şaraba veya şarabı kahveye tercih etmiyormuşum gibi görünüyor ya da tam tersi, kahveyi şaraba, şarabı kahveye tercih ediyorum. Bu bir sorun gibi.

Tercihleri yanlış ifade etmiş olduğumu söyleyebilirsiniz. Belki tercihim “sabahleyin kahve” “gece şarap” şeklinde. Buna bir zaman bileşeni ekledim mi tamam olur, tercihlerim var deyince güvencede olurum. Parantezlerin kurtarıcı gücüne biraz güvenelim. Rob (akşam) kahveden ziyade şarap tercih eder, Rob (sabah) şaraptan çok kahve sever.⁶ Belki seçtiğim şeylere de bu parantezlerden ekleyebilirim. Rob şarabı (gece) kahveden (gece) daha çok sever, ama kahveyi (sabah) şaraptan (sabah) daha çok sever.

Belki, ama belki de değil. Rob’ı (akşam) ve (sabah) parantezleri içinde farklı tercihlere sahip düşünmek, bizi insanların tercihleri olduğu varsayımından uzaklaştırıp insanların günün farklı zamanlarında tercihleri olduğu görüşünü desteklemeye itiyor.⁷ Üstelik birbirinin aynı şeylerden, günün farklı zamanlarında farklıymış gibi söz etmek gülünç görünüyor. Bu canını sıkmasa bile insanların seçebilecekleri şeylere veya kendilerine parantez düşmek gibi hamleler, onların tercihlerinden anlam çıkarabilecek parantezleri bulmak çok zor veya imkânsızsa, işe yaramayacaktır.

5 Bkz. Samuelson, 1948.

6 Gintis (2005) çelişik tercihleri ekonomik kurama katmak meselesini mercek altına almıştı. Benim görüşüme göre, bağlamlara göre tercihleri düşünmek gerektiğini çok güzel bir şekilde inceleyen Gigerenzer’e (1996) bakınız.

7 İktisatçılar kahve şarap vakalarına ilişkin pek endişeli görünmüyorlar (Bkz. Sen, 1977).

Toshio Yamagishi ve meslektaşları bu meseleden ilginç yöntemlerle bahseden hoş bir çalışma yaptılar.⁸ İnsanlar yeşil kalem mi, turuncu kalem mi severler? Basit soru. Yamagishi, Amerikalı ve Japon deneklere yeşil ve turuncu kalemler grubundan bir kalem seçtirdi. Tercihlerini yorumlamak için sadece yaptıkları seçimlere bakabiliriz, değil mi? Dört yeşil, bir turuncu kalem arasından seçim yaparken denekler bir yeşil seçiyorlar. Tamam, demek ki insanlar yeşil kalemleri turunculardan daha çok seviyor.

Dört turuncu bir yeşil kalem arasından seçim yaparken, denekler bir turuncu seçiyorlar. İnsanlar turuncuyu yeşillere tercih ediyorlar.

İyi ama bunların ikisi birden doğru olamaz. Kalemleri tercih etmek şudur: İnsanlar “yerel kalem renk çoğunluğu” diyelim hadi, bunun parçası olan kalemleri tercih ederler. Biraz tuhaf; ama tıpkı tercih gibi azıcık soyut.

Üstelik doğru da değil. İnsanların diğerleri kalem seçmeden önce kalem seçerlerken, çoğunlukta olan rengi seçerler. Kalem seçecek *sonuncu* grupsa, ortalama olarak, *azınlıkta kalan* rengi seçer.⁹

Kalem seçiminde diğer birçok şeyde bağlam fark eder. Kalemlerin kendilerinden başka onların tercihini etkileyen tüm unsurları göz önüne alırsak, tercihleri belirlemek zordur.

Bu son dakika haberi değil. Bağlamın fark yarattığını bilmeyen yoktur.¹⁰ Bu fikir size insanların tercihlerinin neler olabileceğini keşfetmek zordur demekten başka bir şey söylemeyecektir. Tercihleri belirleyen bağlamsa, insanların bağlam-bağıntılı tercihlerini tek tek sayıp dökebiliriz. Bu öyle önemsiz bir şey değil; çünkü madem her seferinde bazı değişkenlerin tercihleri etkilediğini keşfediyoruz, o halde insanların tercihlerini yeniden tanımlamak zorundayız. Bu unsurlardan her biri, fark yarattığı anlaşılacak o bağlamsal değişken için ayrı bir paranteze dönüşüyor.

8 Yamagishi, Hashimito ve Schug, 2008.

9 Kalem yerine meyve kullanan bir başka test için bkz. Sen, 1977.

10 Bkz. Shafir, Simonson ve Tversky, 1993.

Bu bir tarafa, “açıklanmış tercihleri” kullanma yaklaşımının kendisinde de bir sorun var. Bu kalemi diğerinden çok sevdiğinizi keşfedersem, o seçim dizisi üzerinde artık bir tercihiniz olduğunu söyleyemem. Tüm söyleyebileceğim, *seçimi yaptığınız o bağlamda* öyle bir tercihiniz olduğudur. Hatta daha da kötüsü, bu “bağlam” dediğimiz şey *tam olarak* nedir? Bir seçimin hangi özel boyutlarının fark yarattığına dair bir teori olmaksızın, sizin bağlama özel tercihinizin ne olduğunu söyleyemem bile; çünkü bağlamı tanımlayamam.¹¹ Yamagishi ve diğerlerinin göstermiş olduğu gibi, bağlam, diğer kalemlerden epey miktar bulunması gibi muğlak birçok unsur olabilir. Fark yaratan her bir bağlamsal unsurla, herhangi bir tercihle ilişkili tüm bağlamsal değişkenleri kuşatan ve her şeyden ziyade tercih edilen şeyi belirleyen “tercih kitaplarımızdan” çok şey istiyoruz.

Bunu ciddiye alıyorsak, bir tercihe sahip olmanın ne demek olduğunu anlatan en esnek kavramlar bile sıkışıp kalabilir. O renkler azınlıktaysa, ondan başka hiçbir kimse 2006 Salı öğleden sonra güzel bir günde kalem seçmiyorsa ve biz de John’un turuncu kalem sevdiğini söylüyorsak, bu tercih John’un davranışını kestirmek açısından hiç işe yaramaz, *hatta John’un kararlı tercihleri olduğunu varsaysak bile*. Nedeni basit. John bir sonraki sefer karar verdiğinde –ilgili değişkenler ne olursa olsun, bunları bilebiliriz de bilmeyebiliriz de– bağlam farklıdır. John’un seçimlerini yaptığı bağlamı ne kadar ayrıntılı belirlersek, onları o kadar az genelleştirebiliriz. Seçimlerin bağlamını ne kadar yüzeysel belirlersek, John’un kararına ilişkin ıskalama katsayımız o oranda yükselir.¹²

11 İktisatçılar, dikkatinizi çekerim, tercih işlevinde nelerin yattığıyla ilgilenmiyorlar.

12 Ancak ve ancak “tutarlıysalar” insanların akılcı olduğu fikrinin, akılcılığın önceki kavranış tarzlarından daha yararlı olduğunu sanmıyorum. Sınırlı olma durumunda “tutarlı olmakla,” tamamen aynı bağlam ve aynı halde aynı şeyleri yapmayı kastediyorsak, bu fizikçiliktir. Yani aynı (beyinsel) haldeki birinin, aynı seçimi yapacağını doğru olmasının hiçbir anlamı yoktur. *Bu anlamda* tercihlerinin tutarlı olduğunu gönül rahatlığıyla söyleyebilirim.

Doğru ya da yanlış, şunu hemen ekleyeyim ki bu tek başına, insanların istikrarlı tercihleri olduğuna dair varsayımda bulunmanın hiçbir yararı olmaz demek değil. Belli başlı amaçlar için böyle olduğuna inanıyorum. Ne var ki bir psikolog olarak kararların nasıl oluştuğunu bilmek istiyorum. Bu çözümleme, elinde bir tercih kitabı varmış gibi insanları yorumlamanın doğru olmayabileceğini iddia ediyor.

En azından bu bulgular bağlamı, hatta mantığa sığmayan parçalarını dikkate almanın gerçekten önemli olduğunu gösteriyor. Diyelim ki elmayı yabanmersinine yeğleyen biri var. Bu kişi aynı zamanda elmayla yabanmersinini kiraza da tercih etsin. Söz konusu kişiye elma ve yabanmersini arasında ya da elma, yabanmersini, kiraz arasında seçim yapma şansı sunarsak, tercihlerden birinin kiraz olması, üç seçenek içinde en çok sevdiği elmanın seçimini etkilememelidir.

Buna ilişkin, başrolünde merhum felsefeci Sidney Morgenbesser'in olduğu bir fıkra anlatılır:

Akşam yemeğini yedikten sonra Sidney Morgenbesser tatlı ister. Garson kız ona iki seçim hakkı olduğunu söyler: Elmalı turta, yabanmersinli turta. Sidney elmalı turta ısmarlar. Birkaç dakika sonra kadın garson gelip isterse kirazlı turta da getirebileceğini söyler. Bunun üzerine Morgenbesser şöyle der: "O zaman ben yabanmersinli turta alıyorum."¹³

Bu sorunu araştıran bir deneyde, bazı insanlardan 6 dolar ile şık bir dolmakalem arasında tercih yapmaları istendi. Deneklerin üçte biri dolmakalemi paraya tercih etti. Başka bir gruba yine 6 dolar ile bu kez kalitesiz bir dolmakalem arasında seçim yapma hakkı verildi.

Seçim öbeğine kalitesiz kalemi eklemek şık kalemi seçen insanların sayısını neredeyse %50 arttırdı.¹⁴

13 Bu bilgiyi aldığım adres şurasıdır: http://en.wikipedia.org/wiki/Sidney_Morgenbesser

14 Simonson ve Tversky, 1992. Bu olay, bir başka ün yönetimi vakası olabilirdi. Seçeneklerin birbiriyle kolaylıkla karşılaştırılabilir olmadığı, tek bir seçeneğin diğerinden daha iyi olduğu durumda, açıkça

O bir sorun olmasaydı bile tercihleri tek tek belirlemek ondan *daha kötüdür*. İnsanların A'yı B'ye; fakat B'yi de A'ya tercih ettikleri ortaya çıkarsa, tercihler yararlıdır fikrinden ne anlamamız gerekir?

Bu alanda yapılan “ani tercih dönüşümlerini” de kapsayan araştırma ikili bahisleri inceledi.¹⁵ Bu seçeneklere insanların ne kadar para yatıracağını sorarak farklı seçimlere ilişkin tercihleri ölçebiliriz.¹⁶ Şu aşağıdaki iki bahsi ele alalım. Her birine ne kadar para yatırırdınız?

H: 9'da 8 şansla 4 dolar kazanmak

L: 9'da 1 şansla 40 dolar kazanmak

Birçok denek ikinciye birinciden daha çok para yatırdı. (Bu bir iktisatçıya anlamlı gelir; çünkü bahisteki ikramiye oranları ve para göz önüne alındığında, L'nin beklenen değeri H'nin değerinden daha büyüktür.)

Ayrıca o iki şıktan birini seçme hakkı vererek insanların tercihlerini ölçebiliriz. L ve H arasında seçim hakkı vererseniz, H'yi seçerler. İnsanlar H'ye oranla L'ye daha fazla para yatırır; ama ilk elden karşılaştırdınca H'yi L'ye yeğlerler.

O zaman insanlar hangi seçeneği tercih ediyorlar? Bu sorunun bir cevabı yokmuş gibi görünüyor. Tercih birinin onu nasıl ölçtüğüne bağlıysa o zaman “gerçek” bir tercih olduğunu söylemek garip olur.

Anılan bu genel tipin en iyi bilinen etkisi “Asya hastalığı” sorunu olarak karşımıza çıkar. Tutun ki hiçbir şey yapılmazsa 600 kişiyi öldürecek bir hastalığın yayılacağını öğrendiniz. Hastalıkla savaşmak için iki farklı program arasından seçim yapmak zorundasınız. Birincisi, bu hastalardan 200'ünün kesinlikle kurtulmasıyla, ikincisi herkesin üçte bir şansla kurtulup, üçte iki şansla kurtarılamamasıyla sonuçlanacak. İnsanların çoğu birinciye seçer.

Şimdi de 400 kişinin ölümünün kaçınılmaz olduğu bir programla, üçte bir şansla kimsenin ölmeyeceği üçte iki şansla 600

---

diğerinden iyi olanı seçerseniz, diğer insanlar nezdinde yaptığınız seçimi haklı çıkarmak kolaylaşır.

15 Slovic ve Lichtenstein, 1990.

16 Age.

kişinin öleceği bir başka program arasında seçim yaptığınızı düşünün. İnsanların çoğu bu ikisinden ikincisini seçiyor.

Buradaki hile, bu iki seçim dizisinin aslında birbirinin aynı olmasıdır. İnsanların program seçimi, sorunun kaç kişinin öleceği veya kaç kişinin kurtulacağı şeklinde sorulmasına bağlı.

Tercihlerin, seçimin ifade ediliş tarzına bağlı olduğu gerçeğini, insanların şimdi ya da gelecekte alacağı ödüller vakasında da görmek mümkündür.

Aşağıdaki seçimle karşı karşıya olduğunuzu düşünün:

L: Şu andan itibaren 5 yılda 2500 dolar.

S: Şu andan itibaren 1,5 yılda 1600 dolar.

Öncekilerde olduğu gibi insanların (a) iki şıktan birini seçmelerine (b) seçme şansından vazgeçerek şimdi alacakları en düşük para miktarını belirlemelerine izin veriyoruz. Bu iki seçenek arasında tercihleri sorulunca, insanlar S'yi seçiyor; ama bu iki seçenek için kaç lira verecekleri sorulunca, L'ye daha yüksek fiyat biçiyorlar.¹⁷

Buna benzer birçok örnek var. İnsanların karar verirken rasyonel olduklarını iddia eden iktisatçıların bu beklentilerinden, insanların nasıl saptıklarını eğlenceli yollarla anlatan kitaplar mevcut.¹⁸ İnsanların buna şaşırmasına hep şaşırmışımdır, belki de bunun nedeni, benim diğerlerinden daha az rasyonel olmamdır. Her halükârda burada ilgilendiğim şey, iktisatçıların onlardan yapmasını bekledikleri şeyi insanların yapması değil. Üzerinde durduğum, modülerite araçlarını kullanarak tutarsızlıkları açıklamak.

Bağlam tercihleri değiştiriyorsa, hatta ölçüm araçlarının kendisi bile tercihleri değiştiriyorsa, o zaman insanların "sahiden" tercihleri var demek anlamsızdır. Bu tıpkı insanların "sahiden" inançları var demeye benzer. Tversky ve Thaler bunu şöyle ifade eder: "Seçimleri yaptıran, yargılara vardırıran bağlam ve işlemler, edinilen cevapların ima ettiği tercihleri etkiler."¹⁹

Bağlam epey fark yaratır.

17 Tversky, Slovic ve Kahneman, 1990.

18 Dan Ariely'nin *Predictably Irrational* ve Dick Thaler ve Cass Sunstein'in kitabı *Nudge* iyi kaynaklardır.

19 Tversky ve Thaler, 1990, s. 210.

Modülerite Bağlamın Nasıl ve Niçin Fark Ettiğini Açıklar

Neden? Yani neden akıllarımız bu şekilde çalışır? Bağlamın etkilerine ve çerçeveleme etkilerine tabi olmayan bir beyin inşa etmek daha iyi olmaz mıydı? Sihirli Top 8 tipinde, içinde bulunduğu bağlamı ve tesadüfen kapılmış olduğu durumu ayrı tutan, insanın bütün tercihlerini birleştiren tek bir beyin daha iyi olmaz mıydı? Belki. Ben olacağından emin değilim; ama o şekilde beyinlerin “daha iyi” olup olmayacağına ilişkin kanıtlar olmazdı diyor.

Bağlamın nasıl fark ettiğine ilişkin bilgiyi modülerite bize veriyor. Modüllerin tasarımını, onların tepki verdiği çevrenin –iç ve dış– özelliklerini anlamak, seçim kalıplarının neler olduğunu açıklarken bize yardımcı olabilir. Modüler görüş şu şekilde işler:

Bazı modüller, acil ihtiyaçlarınızı tatmin etmenize olanak verecek şekilde tasarlanmıştır. Bunlar önemli modüllerdir. Sağ kalma ve yeniden üreme gibi zorunlu ihtiyaçlarla ilişkili olan birkaç tanesi aklımda. Biyolojide bunlardan 4S olarak söz edilir: Semirmek, sıvışmak, savaşmak ve seks yapmak.* Sağ kalma ve yeniden üremeyi sağlayan mekanizmalara sahip olmayan organizmalar geriye soy bırakamazlar.

Bu modüller sizin “anlık zevkler” başlığı altına alabileceğimiz şeyler yapmanıza neden olurlar. Tatlı, yağlı gıdalar yediğinizde, sıcak yatağınızı terk etmediğinizde (kalorileri muhafaza ederek) güzel iş arkadaşınızla seks yaptığınızda bunlar görev başındadır. Bu son durumda iş arkadaşınızı kestirebilir gelecek için konuşursak, neredeyse her gün göreceğiniz için, seksten sonra her şey farklı görüldüğünden ve dolayısıyla istikrarlı bir ilişki istemediğinizden bu birazcık tuhaftır... Ne demek istediğimi anlamışsınızdır.

Bu modüller, en basitinden düşünürsek, dünya yarın sona erecek olsaydı çok anlamlı olacak şeyleri size yaptıran modüllerdir. Bunu biraz Dennis Miller’ın** çakılmak üzere olan uçak-

* Orijinalde 4F: feeding, fleeing, fighting and having sex -çn.

** Amerikalı stand-up sanatçısı.

taki adama ilişkin yaptığı espriye benzetebiliriz. Uçuş görevlisi son içecekler için sipariş alıyor: "Ben bir diyet kola alayım... Vazgeçtim *normale* çevir!"*

Kolaylık olsun diye sabırsız modüller diyelim. Kabaca söylersek bunlar *biriktirmekten* ziyade *tüketime* kurgulanmışlardır. Bu modüller –yüksek kalorili gıdalar, cinsel faaliyetler ve insandaki ödül sisteminin gelişmesinin nedeni olan diğer uyarıcılar gibi– sağ kalma ve yeniden üremenin gerektirdiği zorunlu unsurların ardındaki davranışları yönetir.

Nicel olarak bu modüller yüksek "iskonto oranı" denilen şeye sahiptir. İskonto veya indirim oranı, alması uzak bir ödülle karşı, alması yakın bir ödüle ne kadar çok değer verdiğinizi gösterir. Düşük indirim oranı, ödülümü beklemeye aldırımıyorum, demektir. Yüksek iskonto oranı, o şeyi hemen tüketmek istiyorum, sabırsızım anlamına gelir. Penn'deki meslektaşım Joe Kable, yıllandıkça tadı güzelleşecek bir şarabı içmekten vazgeçme örneğini kullanmayı çok sever. Bu gece şarabı içmekten vazgeçersem bir yıl içinde bu şarap ne kadar iyi olur? Bu soruya verilecek cevap, konuya ilişkin benim indirim oranımı verir.

Farklı modüllerin farklı indirim oranlarına sahip olarak düşünülebileceğini iddia ediyorum. Bazı sistemler şimdi tüketmemize neden olacak şekilde tasarlanmışken, sabırlı olan diğerleri, hemen tüketmekten bizleri caydırıp sabrın meyvelerini toplamamıza sebep olur.²⁰

* İnternet çağının bize verdiği tüm güce karşın, bunun kaynağını ben bir türlü doğrulayamadım. Bu replik Dennis Miller'ın değilse, kim söylediye ondan özür dilerim. Dennis Miller'ınsa, Dennis şunu söylemek zorundayım ki bu espri bana Kambiryen dönemde yaşamış bir trilobitten daha derinlere gömülmüş gibi geliyor.

20 Steedman ve Krause (1985, s. 197) "Bireysel karar alıcılarla ilgili ekonomik, veya (bir başka) kurama döndüğümüz zaman, kurama konu olan bireyin tek, tamamlanmış, geçişli tercih sıralamasıyla temsil edildiğini görüyoruz" derler, ama daha sonra "birçok ruh", "iç çatışma" ve "çelişki" olasılığından endişe ederler. J.R. Hicks'in "İnsanların bir dizi ayrıksı, arzu sistemlerini neden birleştirmemesi gerektiğine dair bir neden yok" sözünü alıntılarlar (s. 197). Elster (1985) aynı kitapta, tatlı ve (aynı zamanda) uzun bir yaşam arzusu örneği için Schelling'ten (1980) alıntı yapar.

Birçok modül, sabırsız olmak rekabetçi bir dünyada bir anlam ifade ettiğinden sabırsızdır. Yeme edimini ertelemek, ölürsem ya da başka biri benden önce onları alırsa söz konusu kalorilerden faydalanamayabilirim, demektir. Şu anda vazgeçilmiş her yarar sonsuza kadar kayıp olabilir. İçinde yaşadığımız dünya, bize kalorisi yüksek paketler, çekici eş bulma olasılıkları, riski çok getirisi yüksek kumar oynama gibi üremeye yetecek kadar zinde olabilme fırsatları sunduğunda, bu modüller davranışları daha fazla denetleme gayretine girerler.

Dennis Miller'a geri dönersek, dünya yarın sona ermeyecek. İnsanların daha uzak görüşlü modülleri de var. Bunlar, şimdi alacağınız şeker ileride kurtulmak için uğraşmak zorunda kalacağınız fazla kaloriye değmeyeceğinden, kolayı unutmanıza neden olan modüllerdir. Azıcık daha kestirmekten, ileriki günlerde kendinizi iyi ve sağlıklı hissetmeniz için sizi vazgeçirttirir, sabahleyin kalkıp koşmanıza neden olurlar. Birlikte çalışırken yapılan hoş sohbetler hatırına, gecelik zevkten vazgeçmenize neden olarak, iş arkadaşınızın paldır küldür yaptığı cinsel teklifleri kibarca reddetmenizi sağlarlar.

Birçok kişi –çabuk ödülleri ertelenmiş ödüller lehine önleyen– bu kapasitenin sadece insanlara özgü olduğunu, bu tür şeylerde rol oynadığı görülen beyin yapısının çok önemli olduğunu düşünüyor. Kendi geleneğime sadık kalarak, bu çok ilginç çalışmaların hepsini görmezden geleceğim, sadece dipnotlara birkaçını ekleyeceğim.²¹

İnsanlar ile insan olmayanları kıyaslayan ilginç bir bulgu var. Pamuk kafalı Tamarin maymunlarına, şimdi 2 topak yiyecek mi, sonra 6 topak yiyecek mi seçenekleri sunuldu. Deneyciler “sonra” verilecek iki top yiyeceği geciktirdiler. Bu yöntemle maymunların karar verirken ne kadar sabırlı olduklarını ölçtüler. Gıda ödülleri üç katına çıkarmak için ne kadar dayanabilirlerdi? Cevabını size söylemeden önce, size hemen 100 dolar mı istersiniz, yoksa gelecekte bir zaman 300 dolar mı diye sorduğumu varsayın. Üç yüz dolar için ne kadar bekle-

21 Burada tartıştığımız indirim konusuna ilişkin yakın zamanlarda çıkmış eserler için bkz. McClure ve diğerleri 2004. Bir başka değerlendirme için bkz. Miller ve Cohen, 2001.

yebilirdiniz? Mevduat hesaplarına 100 dolar yatıran insanlar 300 dolar almak için *yıllarca* bekleyeceklerini söylemiş oluyorlar. Tamarin maymunları 8 saniye bekleyebildiler. (Marmosetlerde bu süre 14-15 saniye gibi muazzamdı!)*.²²

Ömrün Uzunluğunu ve Kısalığı

Yaşam, uzak görüşlü modüllerle çarpışan basiretsiz modüllerden oluşmuş gibidir.

Bu çatışmaları bilmeyen yoktur. Basiretsiz modüllerinizin tercih ettiği bir şeyi yapıyor olduğunuzu bakın, şu şekilde söyleyebilirsiniz. Aşağıdaki boşlukları doğru olacak şekilde doldurun. *Ben... çok severim; ama yaptıktan sonra keşke yapmasaydım derim.* Cümle şu şekilde olsaydı uzağı gören modüllerinizin yapmanızı tercih edeceği şu cümleyle karşılaştırdık: *Ben ... yapmayı sevmiyorum; ama daha sonra iyi ki yapmışım diyorum.*

Birinci cümledeki boşluğa şunları getirebiliriz: “yarım kilo dondurma yemeyi”, “sarhoş olmayı”, “kumar oynamayı”. İkinci boşluğa gelecekler de şöyle cümleler olabilir: “Sabahın altısında işe gitmek için erken kalkmayı”, “ödevi yapmayı”, “prezervatif takmayı”. Birinci cümledeki fiiller sizde var olan sabırsız modüllerle ilgili, ikinci cümledeki fiilleri ise sabırlı olanlarla.

Acaba neden farklı modüller sistemler, birbiriyle çelişen amaçlar için çalışacak şekilde tasarlanmışlardır?

Her zaman sabırsız olma durumunun kötü bir fikir olması gerektiğine katılıyorum. Tadı iyi olan her şeyi yemek, çıkan bütün seks fırsatlarından yararlanmak, birinin isteklerini tatmin edeceğim diye para savurup durmak uzun vadede çok maliyetlidir. Uzun ömürlü bir türün üyeleri olarak, sabrın meyvelerini toplamazsak, sağlığımızı korumazsak, öğrenmek, yeteneklerimizi geliştirmek gibi meşakkatli şeyler yaparak kendimize yatırım yapmazsak, o zaman eksiyle başlamış oluruz.

* Bunu söyledim; ama yaptığı bazı deneylerde George Ainslie, insanların verdikleri kararların, yıllık %5 milyon faizle bile tatmin olmadıklarını gösterdiklerini hatırlatıyor. O yüzden kendimizi o kadar kibirli görmeyelim.

22 Stevens, Hallinan ve Hauser, 2005; Ainslie, 1985.

Her zaman sabırlı olmak da iyi bir fikir değildir. O an zinde olmanın sağladığı ödüllere ulaşmamızı engelleyen modüller de her zaman istediğini yaptırmaz. Er ya da geç bu fırsatlardan faydalanmayacaksanız yatırım yapmanın hiçbir anlamı yoktur.

Sabırlı ve sabırsız tüm modülleriyle beyin ne yapıp edip değiş tokuş yapmak zorundadır. Sabırsız olan (yani yüksek kalori paketleri tüketmek için motive olmuş) “pasta seven” modül, tüketimin ardındaki dürtüyü yönetirken, “sağlam kaslı ve zinde olmayı seven” (uzun vadede maliyeti olan davranışları engelleyecek şekilde motive olmuş) sabırlı modül bizi ondan uzak tutacak davranışın arkasındadır. Bunlar bir yolunu bulup uzlaşmalıdır.²³

İç savaşa tutuşan modüller arasında bir uzlaşma olması nereden bakılırsa bakılsın karmaşık bir iştir. Aynı başın içinde neredeyse birbirine tamamen karşıt, farklı işlevleri gerçekleştiren modüllere sahip olmak, hakemlik sayılacak yöntemleri gerektirir ve bunlar girift olabilir. Peki bu nasıl yapılır?

İlk olarak, bu gerilimlerin üstesinden gelecek iyi bir tasarım birçok değişkeni hesaba katmayı gerektirir. Bir kimsenin –bir dilim yaş pasta gibi– yüksek kalorili bir şeyi tüketmesinin gerekip gerekmediği ayrıntılara inmeyi gerektiren hesaplara bağlıdır. “İyi” fırsatlar doğduğu zaman –yoğun kalorili yiyeceklerden diyelim ki masanın üzerinde çikolatalı kek var, zahmetsiz uzanabiliyorum, etrafta oburluğumu görecekimse de yok– sabırsız modüllerin sabırlı modüllerle giriştiği savaşı kazanma ihtimali yükselir; çünkü onlar maliyeti düşük, getirisi yüksek fırsatlardan yararlanacak, bunlara tepki verecek

23 Burada tarif edilen türden tercihteki ani değişimleri tartışan Elster (1985) bunun nedenini şöyle açıklıyor: “Bu kişide iki farklı bölümün farklı tercihleri olduğu için değildir. Seçeneklerin sunulma biçimine o kişinin tepki göstermesindendir (vurgu orijinal, s. 5)”. Elster’le farklı düşündüğümüz kesin. Seçeneklerin sunuluş biçimine, o kişinin farklı tepki göstermesini ben söz konusu fenomenin *açıklaması* değil, onun yeniden ifade edilmesi olarak görürdüm.

* “İyi” kelimesiyle evrimsel açıdan konuşmayı kastediyorum. Burada sorun, evrim geçirmiş sabırsız modüllerin hangi uyararı tercih edecek şekilde tasarlanmış olduğudur.

şekilde tasarlanmıştır. Bu yüzden tercihlerin *bağlama-duyarlı* olacağını bekleyebiliriz. Yakın fırsatların ayrıntılarda fark yaratması beklenmelidir.

İkinci olarak, iyi bir tasarım, organizmanın o anki haline saygı göstermelidir. Aldığım kalori miktarı düşükse, sabırsız kalori elde etme modüllerinin karar verirken ağır basması hiç de kötü olmaz. Yiyecekten vazgeçmenin uzun dönemde sağlayacağı faydalar, sistemim kaynakları tükettikçe daha az önemli hale edecektir. Bundan dolayı tercihlerin *duruma-bağımlı* olacağını ummalıyız. Duruma-bağımlı olmanın hayvan literatüründe örnekleri vardır. Organizmalar ölüme yaklaştığında, yiyecek ararken kendilerini daha büyük tehlikelere atarlar.²⁴ Belki de gelecek diye bir şeyin kalmama olasılığında, gelecekte indirim yapmak akla yatkın geliyor.

Üçüncü olarak, iyi bir tasarımın ödül/gayret oranına tepki vermesi gerekir. Zaman ve ilginin sınırlı kaynaklar olduğu bilgisi cepte tutulursa, benim sabırlı modüllerim, sonra ortaya çıkacağı gibi, aslında yarar sağlayan bir davranışın peşinde değilse, yaptığım şeyden vazgeçmem gerekir. Bir anlamda bu, insanın dışındaki hayvanların, yiyeceği en uygun biçimde nasıl araması gerektiği sorununu çözmesidir: Özellikle peşinde olduğum bir yiyecek alanını aramaktan ne zaman vazgeçip diğerine başlamam gerekir? Ondan aldığım getiriyi izliyorum, düşükse çekip gidiyorum.²⁵ Bu nedenle, tercihlerin *tarihe-bağımlı* olmasını da ummalıyız.

Bıçak kemiğe dayanırsa, tabii ki bazı davranışlar seçilme-lidir. Bunun beyinde nasıl gerçekleşebileceğine gelirsek, birinin o anki durumu, yakın tarihi gibi bağlama bağlı davranışlar üzerinde farklı modüllerin etkilerinin yükselip düşmesi şeklinde olabilir. Braitenberg'in araçlarını akla getiren bir düşünce.

24 Tehlikeye duyarlı, yiyecek araştırması üzerine literatür için bkz. Stephens ve John, 1986. Daha yakınlarda yapılmış Wang ve Dvorak (2010) çalışması, indirim seçeneklerinin insanlardaki glikoz seviyelerine bağlı olduğunu gösterdi. Yiyecek arama kuramından başka bir şey beklenemezdi.

25 Randy Gallistel'in, yiyecek arazisinin ne zaman değiştirilmesi gerektiğine dair yazdığı eser mükemmeldir. Bkz. Gallistel, 1994.

Orada da, algılayıcı ve motor çiftleri arasında çatışmalar vardı. Araçlar ortamdaki nesnelere doğru (veya onlardan uzağa) gitmelerini sağlayan mekanizmalarla donatılmıştı. Aynı şekilde buradaki iddia, ortamdaki ipuçlarının yerleşik sistemlerde bazı özel mekanizmaları faaliyete geçirdiğidir. Diğer modüller, bu sistemleri engelleyebilirdi, ama burada pastayı görmenin “pasta seven sisteme” bir üstünlük vermesinden söz ediliyor.

Araçlara benzeyen çok modüllü açıklama, sihirli bir top veya kitabın içinde tercih listesi tutma gibi aşılma bir sorunun üstesinden geliyor. Muhtemel tüm şeyleri tercih listesinde sunmak yerine –sınırsız sayıda olabilecek parantezlerle– kararlar o anda verilebilir.²⁶ Bağlama, birinin o anki durumuna ve tarihine bağlı olarak farklı modüller az çok aktif olacağından, bu kararlar karşılıklı olarak tutarlı olmayabilir. İlle ekonomik aksiyomlara göre değil, söz konusu modüllerin tasarım mantığına uyacaklardır.

Yaş pasta örneğimize dönersek, şu şekilde işler: Saat akşam 8, yemekten tıka basa doymuş kalktım ve *Simpsonlar’ı* izliyorum. Bağlam, sabırsız yiyecek tüketme modüllerimin işler hale gelmesine uygun değil, durumum da ona elvermiyor; çünkü tatmin olmuş haldeyim ve o modül devre dışı bırakılmış. Aksine sağlıklı olmayı isteyecek modülleri hiçbir şey engellemiyor. Yiyecek alanındaki güç dengesi şimdi güçlü bir şekilde sabırlı modüllerden yana.

Üstüne üstlük, bazı modüller geleceğe ilişkin temsiller yaratmakta –yani planlamada– çok iyi olduğundan, gece yarısı savaşın bir başka yöne kayacağını, sabırlı modüllerin planlamayı da yapan modüller olduğunu bilirler. (Bu niçin sabırsız modüllerin sabırlıların kuyusunu kazmadıklarını; ama diğerlerinin bunu yaptıklarının nedenini açıklayabilir.) Açken insanı kendine çeken bir tatlı görmek sabırsız modüllere üstünlük sağlayacaktır. İndirim oranı düşük modül, pasta yemeyi zorlaştırarak veya imkânsız hale getirerek *tercihini* gerçekleştirebilir. Yüksek indirim oranlı modül burada işe ön-kayıpla başlar, çünkü daha sabırlı modülün önceki hileleriyle baş etmek

26 Editörlüğünü Lichtenstein ve Slovic’in yaptığı bu fikre ilişkin makalelerin yer aldığı esere bakınız (2006a).

zorundadır. İşte Lansburg sırrının cevabı. Uzun görüşlü modüller basiretsiz modüllerden farklı tercihlere sahiptir. Onlar, daha önce hareket edebiliyor, planlama yapabiliyor ve basiretsiz modüllerin tercihlerine sınır çekebiliyorlar.

Bu yeni bir haber değil. Odysseus adamlarına emir verip kendini, geminin ana direğine bağlattırdığında, davranışın temelinde yatan bağlamcıl etkiler –bu vakada Sirenler’in şarkısı*– olduğunu biliyor, planlayıcı modüllerin gelecekte oyunun kurallarını değiştirerek, buna hasar verdirteceğini kabul ediyordu.

Odysseus’un stratejisinin günümüzdeki dengi çeşitli şekillerde karşımıza çıkar. Ellerine geçtiğinde harcamaya direnmenin çok zor olacağını keşfeden insanlar, parayı yetiştirmesi zor olan yerlere koyarlar ya da maaş çeklerini otomatik olarak hesaplarına yatırır. Sabahleyin erken kalkmakta zorlanan kişiler, çalar saati yataklarından birazcık uzağa koyarlar ki onu susturabilmek için kendilerini yataktan dışarı atabilsinler.

Kaçınılmaz olarak, insanların uzak görüşlü modüllerinin, basiretsizler karşısında üstün gelmesine yardımcı olabilecek bir web sitesi de geldi: stickK.com. İktisatçı Dean Karlan tarafından kurulan site, kendinizle (bir anlamda gelecekle) sözleşme yapmanıza izin veriyor. Bir amaç belirliyorsunuz (maraton koşmak, sigarayı bırakmak vb), sonrasında bu amacı gerçekleştiremezseniz gözden çıkaracağınız bir miktar para ortaya koyuyorsunuz. Amacınıza ulaşamazsanız (tamamıyla itibar kaybetmemek üzerine kurulu bir sistem düşünün) stickK belirlediğiniz parayı, başarısızlık durumunda atadığınız kişiye veriyor. Uzun dönemli modüllerinize üstünlük sağlama yolunda kendinizi esaslı şekilde motive edebilmek için “parayı alan” hanesine hiç sevmediğiniz davaları güden kuruluşların adını yazabilirsiniz. (Örneğin ateşli silahların denetim altına alınmasını savunan biriyseniz, Silah Sevenler Derneği paramı alsın diyebilirsiniz.)

---

* Efsaneye göre Odysseus, gemileri yutan, Scylla ile Charybdis’ten kurtulmak için Kirke’nin öğüdünü tutar: Kendisini direğe bağlatıp arkadaşlarının kulaklarını balmumuyla tıkar. Böylece o Sirenlerin ezgilerini dinleyebilecek. ötekiler Sirenler’in acılı şarkılarından etkilenmeden kürek çekebileceklerdir -çn.

Sabırlı modülleriniz gelecek için planlama yaptığından bu hep avantajlıdır anlamına gelmez. Bu modüller, muhtemelen insanlara oyun odalarının köşesinde tozlanan o devasa egzersiz ekipmanlarını aldırان modüllerdir.

Sıcak mı, Değil mi?

Bazıları kimi modüllerin az çok sabırlı tasarlanmış olabileceğini düşünmek yerine, düşüncenin iki halini yansıtmak için “özetimi” işe katar. Birinci durum tedbirli, mantıklı, deneysel olan “soğuk” ikinci durum, duygusal, otomatik ve sezgisel olan “sıcak”. Soğuk bilişim, beyin daha yeni evrimsel alanlarıyla ilişkiliyken, sıcak bilişim daha eski evrimsel alanlara uzanır.

Benzer şekilde, farklı anlarda tıpkı Doktor Jekyll ve Mr. Hyde gibi denetimi ele alan “benlikler” olduğu düşüncesini dilendirmeyi sevenler de vardır.²⁷ Thaler ve Sunstein *Nudge* adlı kitaplarında biri sabırlı diğeri sabırsız, “bir insanın iki tane yarı-özerk benliklere sahip olduğunu”²⁸ düşünmenin yararlı olacağını ima ederler.

Tek bir benliğin yeterli olmadığı fikrine sıcak bakıyor, *iki benliğin* yeterli olacağı düşüncesine bayılmıyorum. İnsanların sabırlı ve sabırsız iki durum ya da benliğe sahip olduğunu söylemenin de çok doğru olduğunu sanmıyorum. Hiçbir şart altında, biri kişinin ya “duygusallıkla” ya da “düşüncesizce” *öyle değilse* “mantıkla” ya da “sabırlıca” hareket ettiğini söylemiyorum. Birinin içinde bulunduğu bağlam ve durumun, farklı seçimlere karşı farklı indirim oranlarına sahip modüllere veri oluşturduğunu söylemek daha iyi. Bu modülleri harekete geçiren ya da atıllaştıranın ne olduğunu anlayarak davranışın yönünü daha iyi kestirebiliriz. Genel olarak ve bundan dolayı

27 Frederick, Loewenstein ve O’Donoghue (2002) “Davranışın kontrolünü dönüşümlü olarak ele alan, biri ancak burnunun ucunu görebilen, diğeri uzak görüşlü iki unsur olduğunu” varsayan modeller için çeşitli kaynaklardan alıntılar yaparlar. Bunların içinde Ainslie ve Halsam (1992), Schelling (1994) ve Winston (1980) de var.

28 Thaler ve Sunstein, 2008, s. 42.

riskli bir kumar oyununu desteklemek ya da bir yıl beklemek yerine o kırmızı şarabı hemen içmek için pastayı görmenin birini sabırsız yapacağını *söylemiyorum*. Söylediğim *farklı modüllerin farklı bağlamsal ipuçlarına karşı duyarlı olduğudur* ve bunlar her zaman ortaya çıkan çatışmalarda hangi modülün kazanıp hangisinin kaybedeceğini belirler.

Bizzat insanlarda bunlarla ilgili güçlü sezgiler vardır. Aç olduğunda markete gitmeme öğüdü tam buna uygun bir vaka-dır. Aç olduğunuzda, üzerinizde sabırsız modüllerin daha çok etkisi vardır. Muhtemelen daha çok yiyecek satın almanıza, evrim geçirmiş kısa dönemli tercihlerinizle uyuşan, şeker ve yağ miktarı yüksek şeyler tüketmenize neden olurlar. Bununla beraber insanlar size, cinsel olarak uyarıldığınızda 'marketten uzak dur' diye bir öğüt vermezler.

Hiç değilse bazı kimseler cinsel olarak uyarılmış olduğunuzda randevuya gitmemeniz gerektiğine inanır. Bu fikir kendine popüler kültürde, *There's Something About Mary** adlı filmde yer buldu. Chris Elliot'ın oynadığı Dom karakteri, Ben Stiller'in oynadığı Ted'e, randevuya gitmeden önce mastürbasyon yapmanın öneminden bahseder. Dom bir randevuya mastürbasyon yapmadan gitmeyi "dolu bir silahla dışarı çıkmaya" eşdeğer sayar. Seviştikten sonra insanın dürüst olduğu fikrindedir: çünkü "Artık onu yatağa atmayı düşünmüyorsunuzdur". Dom'da seks yapmayı isteyen sabırsız modüllerin daha sabırlı diğer modüllerin amaçlarıyla çatışabileceğine dair güçlü bir his vardır.

Söz konusu film 1998'de çekilmişti. O zamandan beri bilim medyaya yetişti. Dan Ariely, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde** okuyan 25 kadar öğrenciyi alıp onlardan "12 yaşındaki bir kıza çekici gelmeyi hayal edebilir misiniz?" "Bir kadının içkisine sizinle yatma şansını yükseltmek için ilaç katar mıydınız?" gibi seksle ilgili sorulara cevap vermesini istedi. Ariely deneklerini bu sorulara iki koşul altında cevap verdirtti: Görece normal ve denek erotik resimlere bakıp mastürbasyon yaparken.

* Türkiye'de bu film *Ah Mary Vah Mary* adıyla oynadı -çn.

** MIT: Massachusetts Institute of Technology -çn.

Cinsel olarak uyarılmış olan denekler hem birinci soruya (%23'e karşı %46) hem de ikinci soruya (%5'e karşı %26) evet deme eğilimindeydiler. Çok sorulu testler benzer sonuçları gösterdi. Cinsel uyarılmışlık varsa, uzak görüş kabiliyeti olmayan, seksle ilgili tasarlanmış modüller, uzak görüşlü modüllerin kontrolünü ele alma eğilimine girerler. Muhtemelen bunlardan bazıları, örneğin tecavüz gibi şeylerde cezadan nasıl kurtulunabileceğini hesaplayacak şekilde tasarlanmıştır.²⁹

Ariely sonuçların "soğuk, mantıklı, üstbenlik yönelimli durumdaki insanların kadınlara saygı duyduğunu" gösterdiğini söylüyor. (Freud'un o güzel günlerine kulak veren, psikolog olmayanlar arasında görülmedik bir vaka değil.) "Onlar; tutkunun, onları ne derece değiştireceğini kestiremiyorlardı."³⁰ Bu konuda haklı olabilirdi; ama bildirilen çalışmalarda insanlara seks dışı konularda sorular sorulmadığını hatırlamak dikkate değer. Cinsel olarak uyarıldıklarında insanlar bir dilim pasta istemeye daha çok meyilli olurlardı; yoksa bu vakada sabırsız cinsel modüllerin faal duruma geçmesi; sabırsız, yiyen modüller üzerinde çok küçük etki yaptığından, bunlar bağımsız mıydı? Ben ikincisinin olduğunu tahmin ediyorum; ama bunu çözebilmek için daha çok veriye ihtiyacımız olacak.

Elimizdeki veri yeterli değil. Modüler görüş doğruysa, söz konusu modüllerin işlevlerini bilmek, o modülleri hangi uyarının aktif duruma getireceğine dair sizin katmanlı kestirimler yapmanızı sağlamalıdır.

Evrimci psikologlar Martin Daly ve Margo Wilson, çekici kadınları gören erkeklerin ekonomik açıdan sabırsız hale geldiklerini, paraya o anda kavuşmayı istediklerini iddia eden hi-

29 Laf aramızda, bu doğruysa, birini hapse attığımızda; aslında, *altküme* modüllerin niyeti yüzünden *kişinin* bütün modüllerini cezalandırıyoruz. Bunun, biri uyurken diğeri suç işleyen yapışık ikizlerin ikisini birlikte hapse atmaktan pek de farkı yoktur. Modüller örgün olduğundan hepsi sorumlu sayılır. Bunun ne kadar adil olduğunu insan tartışabilir; ama alternatifi ne olacağını kestirebilmek çok zor.

30 Ariely, 2008, s. 97.

potezleri araştırdılar. Kadınlarda böyle bir etkisi olmayacağını tahmin ediyorlardı. Bunu araştırmak için, her bir gruba, karşı cinse ait çekici ve çekici olmayan fotoğraflar, alımlı ve vasat araba resimleri gösterildi. Deneklere yukarıda tarif edilene benzer, para işinde sabırlarını ölçen bir test uygulandı. Şimdi 15 dolar mı, sonra 35 dolar mı istedikleri soruldu. Çekici kimselerin fotoğraflarını gördüklerinde, tahmin edildiği gibi kadınlar değil; ama erkekler sabırsızlandı. Arabaları gördüklerinde öyle olmadılar. Lüks araba resimlerini gören her iki grupta da böyle bir etki gözlemlenmedi.

Daha yakın zamanlarda yapılan bir araştırmada, Else Ermer ve meslektaşları, öğrencilerin kendilerine eşit, kendilerinden düşük ve yüksek konumlu kişiler tarafından değerlendirildiklerini düşündüklerinde nasıl riskli kararlar verdiklerini incelediler. Franklin ve Marshall Koleji öğrencileri biri riskli, diğeri güvenli iki şık arasında seçim yapmak zorundaydı. Verdikleri kararların üç farklı yükseköğrenim kurumunda okuyan öğrenciler tarafından değerlendirileceğine inandırıldılar: Bu okullar, Gettysburg Koleji, Swarthmore ve – emin olmak için bir daha baktığım– tartışmasız *New Jersey*'de olduğu halde Franklin ve Marshall öğrencilerinin yine de “yüksek konumda” saydığı “Princeton” diye bir yerd.

Ermer, kendilerine benzer (yüksek ya da düşük değil) statüdeki insanlar tarafından gözlemlendiklerinde (kadınların değil ama) erkeklerin riskli şikkı seçeceklerini tahmin etti. Swarthmore'lu öğrencilerin kendilerini değerlendirdiklerini düşündüklerinde, hemen 20 doları kazanmak yerine 60 doları %33 şansla, sonra tercih ettikleri ortaya çıktı. Sadece bu vakada böyleydi. İlginç biçimde, bu aynı kişiler, iş sağlığıyla ilgili bir karara gelince, riskli şikkı tercih etmediler. Yalnızca para söz konusu olunca risk peşinde koşuyorlardı.³¹ İnsanlar *durup dururken* riske girmez ya da sağlamcı olmaz; ne var ki bağlama, verilecek kararın içeriğine göre tavır değiştirirler. Bu da karar vermenin katmanlı dokusunu göz önüne serer.

31 Ermer, Cosmides ve Tooby, 2008.

Tercihlerim Olmamasını Tercih Ediyorum

Burada değerlendirilen kanıttan, tercihlerin insanların kafasında kaydedilmiş sabit şeylermiş gibi düşünülmemesi gerektiği sonucu çıkıyor. Kararlar, bireysel karar alma sorunlarında bir araya getirilen, zihninin farklı alt programlarının işletimi sonucu ortaya çıkar. Bundan dolayı, tutarlı olmaktan epey uzak seçimler farklı modüllerin nasıl işlediğine bağımlı olarak değişirler. Modüller bağlam, durum ve tarihe göre farklı çalıştığından, bunlardan herhangi birisini değiştirmek gözleğimiz kararları da değiştirebilir.

Problemlerin nasıl tanımlandığı ve çerçevelendiği çok önemlidir; çünkü her ikisi de aktif hale getirilecek modülleri değiştirebilir. “Çerçeveleme etkisi” hiç değilse kısmen sorunlar arasındaki yüzeysel farkların farklı modülleri görevlendirmeyle ortaya çıkar. Hangi modüllerin aktif olduğuna bağlı olarak iktisatta iki seçeneği aynı olduğunu varsayan bir kuram haklı olabilir de, olmayabilir de. İktisat kuramı iki sorunun içeriğinin aynı olması gerektiğini söylediğinde ekonomi; sadece işin matematiğine bakarken, modüler sistem sorunların içeriğini farklı değerlendirir: Hayat kurtarmak, hayat kaybetmeye karşı. Bu “çerçeveleme etkisi” olarak ortaya çıkar.

İnançlarda karşımıza çıkan soruyla bu kez tercihlerde yüz yüze geliriz. *Tercihlerimizin olduğunu* söylemek bile bir anlam ifade eder mi? Bazı bakımlardan belki. Genellikle, az para yerine çok paramızın olmasını tercih edebiliriz. Kararlarda rol oynayan farklı modüller yüzünden karar vermek güçleşince artık ne yaptığımız daha bulanıktır. Sarah Lichtenstein ve Paul Slovic bunu şöyle dile getirmiştir: “Tercihlerimizi oluşturma, yeniden oluşturma yöntemlerimizdeki çeşitlilik, hızla değişen, tutarsız, farkında olmadığımız unsurlara bağlı ve her zaman çıkarımıza hizmet etmeyen tercihleri doğurur. Bu hızlı değişim o kadar yaygındır ki birçok durumda ‘sahici’ tercih kavramı reddedilmelidir.”³²

Tercihlerin hızla değiştiğine dair değerlendirmede benimkine çok benzeyen sonuca ulaştılar. Modüleritenin bilgi

32 Slovic ve Lichtenstein, 2006b, s. 2.

işleyen dili yerine metafor olarak “aletleri” kullanmayı tercih ediyorlar; ama fikir aynı. “Alet kutumuzdaki farklı aletler, durumu açıklayan farklı kuramlara ihtiyaç duyacaktır...”³³ Farklı modüller, bireyin bağlamı, tarihi ve durumuna bağlı olarak, az çok aktif duruma geleceğinden, söz konusu birey, bir alanda ancak önündekini seçebilirken, diğer alanda ufku görebilen bir kişi olabilirdi. Yiyecekler âleminde sabırsız olduğundan, çikolatalı pastaya direnemeyen; para âleminde sabırlı olduğundan emeklilik için para biriktirebilen insanları hayal etmek çok zor olmasa gerek. Bir alanda gösterilen sabrın diğer alana sağlam bir zemin teşkil etmediğine dair tonlarca kanıt var. O halde John’un –bir bütün olarak– nasıl ki inançları yoktur, benzer şekilde John –bir bütün olarak– sabırlı ya da sabırsız diye düşünülmemelidir. John’un aklı şu ya da bu derece sabırlı modüllerden oluşur.³⁴

İktisat bu sorunda bir anlamda dönüp dolaşıp aynı yere gelmişti. Shane Frederick ve içlerinde George Loewenstein’in da olduğu diğer meslektaşları kaleme aldıkları mükemmel bir eleştiride, iktisatçıların o eski güzel günlerde bu çeşit kararların “birbiriyle çatışan birçok psikolojik güdülerin birleşik ürünü”³⁵ olduğunu düşündüklerini gösterdiler. Bu, benim söylediğimden çok da farklı bir şey değil. 1937’de Paul Samuelson ortaya çıktı ve bunun tam karşıtını ileri sürdü. İnsanlarda çok fazla güdü yoktu; ama her bireyin –bütün olarak o kişinin ne kadar sabırsız olduğuna dair– “indirim oranı” vardı. Bu oran “tüm mallar ve zamanlar arası tüm kategorik kararlar için aynıydı.”³⁶ Bugün de büyük ölçüde kullanılan bu modelden şöyle söz ediyorlardı: “Onun altında yatan her varsayım test edildi ve hiç değilse bazı durumlarda kesin tanımlanabilme

33 *Age*, s. 20.

34 Frederick, Loewenstein ve O’Donoghue, 2002, s. 391, 392. Öte yandan Penn’de yüksek lisans öğrencesi olan Eli Tsukayama, alanlar arasında düşündüğünden çok daha fazla tutarlılık olabileceğine dair beni ikna etti.

35 Frederick, Loewenstein ve O’Donoghue, 2002, s. 351. Burada konuşulan birçok meseleye değinmiş olan Ross (2005) şu sonuca varmıştır: “İnsanların tümü açık sözlü ekonomik vekil değildir” (s. 317).

36 Frederick, Loewenstein ve O’Donoghue, 2002, s. 351, 362.

açısından geçersiz bulundu.”³⁷ Yani ampirik bir sorun olarak bu, yanlıştır. O halde modüllerin farklı “tercihleri olduğu” bağlama göre değişen derecelerde etkilediği görüşüyle uyumlu olarak, anılan araştırmacılar “zamanlar arası seçimlerin sık sık birbiriyle rekabet eden, farklı psikolojik dürtülerden oluşan bir etkileşimi yansıttığı”³⁸ sonucuna vardılar. Bu görüşe daha fazla katılamazdım.

İktisatçı David Laibson, aynı yoldan giderek tüketimin “ipucu-temelli” olduğunu ileri sürdü. Bir şeyi tüketmeyi ne kadar arzu ettiğim, ortamdaki ipuçlarına bağlı olarak değişir. Onun ifadesiyle söylersek, “İçki bardağına düşen buzların sesi geçmişte ne kadar İskoç viskisi tüketildiğini güvenilir biçimde tahmin ettirmişse, o ses, İskoç viskisinin şu anki marjinal faydasını yükseltir (Yani insandaki bir bardak İskoç viskisine olan arzuyu arttırır).”³⁹ Laibson bu açıklamasını, davranışçılıktan yararlanan, klasik öğrenme teorisine dayandırsa da (İskoç viskisiyle eşleştirilen buzların sesi Pavlov’un meşhur deneylerinde zil sesiyle özdeşleştiren köpek maması gibidir.) genel fikir, benim modüler görüşümden çok da farklı değildir: Tercihlerin gücü, kişinin tarihi ve bağlamını etkileyen önemli öğelere bağlıdır.

Ne Loewenstein ne de Laibson benim burada kurduğum modüler yaklaşımla işe başlıyorlar; ama farklı geleneklerin aynı yönde ilerliyormuş izlenimi vermesi memnuniyet verici. En azından aynı yerden, geçmişin modüler karşıtı bütüncül kuramlarından uzaklaşıyorlar.

Gerçekten de farklı sahalardan gelen çeşitli görüşler, kişinin kafasının içinde, kitapta listelenmiş tercihlerden uzak bir görüş üzerinde birleşiyor. Tercihler, insan farklı kararlarla karşı karşıya kaldığı anda oluşuyor.⁴⁰ Her halükârda, seçimler, her biri kendi evrilmiş mantığına göre işleyen farklı modül-

37 Bkz. *age*, s. 352. Söz konusu araştırma alanındaki düşüncenin şimdi ki durumu ve tarihiyle ilgilenenler için bu makale kesinlikle önerilir.

38 *Age*, s. 393.

39 Laibson, 2001, s. 83.

40 Slovic, 1995. Ayrıca bkz. Slovic ve Lichtenstein, 2006a; Payne, Bettman ve Johnson, 1993.

lerin etkinliğinin sonucuysa, insanların yaptıkları seçimlerin böylesine tutarsız olması, hatta tam tersine dönmesi hiç şaşırtıcı değil; çünkü tutarlı *görünmeleri* için hiçbir özel neden yok. Birinin içinde bulunduğu bağlam ya da durum bazı modülleri harekete geçiriyorsa, *o modüllerin içindeki* tercihler o kişinin başarı derecesini yönetecektir. Farklı bağlamda, o aynı seçimler farklı modüller tarafından değerlendirilecek, böylece farklı seçim olasılığı belirecektir.

Tükenmez kalemleri sorarken, ‘Hangi kalem isterim?’ diye sadece “bana” sorduğunuzu düşünemezsiniz. Bana sorduğunuzu o özel bağlamda aktif modüllere soruyorsunuz. Benden sonra kimin karar vereceği gibi şimdiki bağlama eklenecek başka şeyler olsun, o zaman bu başka bir modülle ilişkili olduğu sürece aynı cevabı alacağınızdan emin olamazsınız. Bazı kararları alırken sabırlı mı sabırsız mı modüllerin aktif olacağını bağlam nasıl belirliyorsa, aynı şekilde her çeşit karar verme biçimini etkileyebilir.

İnsanlar karar verdiklerinde bir çeşit gerilim ortaya çıkar. Bir kararla yüz yüze kaldıkları anda tercih yaptıklarında, modüller arasındaki çatışma derhal, hayatlarını düzenlediklerinde ise –buzdolabı kilitleri ve stickK.com’un yardımıyla– modüller arasında çatışma zaman içinde ortaya çıkar. Sabırlı modüller bağlam değiştikçe, sabırsız modülleri mutlaka engellemek zorunda kalmayacaklarını “bilirler”. Kısaca “iradenin” her zaman yeterli olmayacağını “düşünürler” ki bu sonraki konumuz olacak.

Lokumları Görmezden Gelmenin Önemi

“Özdenetim” terimi tuhaftır; ama tuhaf olma biçimi “kendini kandırma” teriminin tuhaf olma biçiminden çok da farklı değildir. Kontrolü yapan ile kontrol edilen şeyin ne olduğu kesin belli değildir. Pastayı yemeden buzdolabında bırakınca “kendim” mi kontrol ediliyor?⁴¹ Öyleyse kontrolü yapan kim? İnsanların ayıla bayıla konuştuğu bu “kendi” denilen şey ne? Buzzy mi?

41 Bkz. Wegner (2005). O da aynı şeyi merak ediyor.

Özdenetime, sezgilerimizle bakarsak şunu görürüz: “Kontrol dışı olmak” kısa vadede ödüllendirici ya da memnun edici şeyi yapıyor. “Kontrollü” olmak, uzun dönemde yararı olan şeyi yaparak sabırlı olmak anlamına geliyor.

Adına ne dersiniz deyin, bu konu üzerinde yapılmış araştırmaların seçkin bir tarihi vardır. Son zamanlarda konunun Rönesans’ı da oldu. Önce tarihine bakalım.

1960’larda Psikolog Walter Mischel, şimdi herkesin sevgiyile “Lokum Deneyi” dediği şeyi geliştirdi. Dört yaşındaki çocuklara bir lokum verildi ve arzu ettikleri anda onu yiyebilecekleri kendilerine söylendi. Buna karşın lokumu yemeden 15-20 dakika bekleyebilirlerse –yöntemin ayrıntıları farklı anlatılmıştır– deneyi yapan kişi geri döndüğünde onlara bir lokum daha verecekti. İktisadi terimlerle konuşursak, çocuklara tüketim ile 20 dakikada %100 gibi çok cazip bir faiz oranıyla mevduatta para biriktirme arasında iki seçenek sunuluyordu. Bir yıl boyunca çocukların bu lokumları biriktirmesine izin verilseydi, bileşik faizle hesaplandığında bu faiz oranı, şu anda var olan tüm lokumlardan, geçmişte var olmuş olanlardan ve evrenin aşırı sıcaktan yok olacağı zamana kadar var olacak bütün lokumlardan daha fazla bir rekolte ortaya çıkaracaktı.

Lokum deneyinde, çocuğun onu yemeden önce ne kadar geciktirebileceğiyle ölçülen performans, enikonu farklılıklar gösterdi. Bazı çocuklar lokumu hemen yedi, diğerleri denilen sürenin sonuna kadar beklediler. ‘Mischel ve meslektaşları, bir çocuğun lokum yemeye direnme kapasitesi, ona dair bir şey söylüyor mu?’ konusunu araştıran izleme çalışmaları gerçekleştirdiler. Daha dört yaşındayken, lokum yemeye direnebilme o çocuğun ileride ne kadar iyi olacağını tahmin etmemize yarar mı?

Çok şaşırtıcı; ama yarıyor. Bu gecikme süreleri, yetişkin olduklarında anne babanın “mantık yürütmeye cevap verme” “dikkatini toplayabilme” ve stresle baş edebilme gibi konularda çocuk hakkındaki değerlendirmesiyle bir araya getirildi. Mischel, yayımlanmış bir çalışmanın sonuçlarını şu şekilde özetledi: “4-5 yaşında bekleyebilen çocukları, anne-babaları akademik ve toplumsal alanlarda yeterli, akıcı konuşabilen,

mantıklı ve dikkatli, plandolu*, stres ve hüsrân gibi duygularla iyi baş edebilen şeklinde tanımladılar.”⁴² Belki de daha somut olarak, lokuma karşı direnebilenlerin SAT sınavlarında ne kadar başarılı olduğu tahmin edildi.⁴³ Bir çocuğun lokumlara direnmesini sağlayan ustalık veya kapasite çok önemli bir şeye benziyor.

Lokum yemenin cazibesinden kurtulmaya çalıştıklarında çocuklara yardım etmek (ya da onları incitmek) mümkündür. Çocuklara lokumların ne kadar lezzetli olacağına dair kafa yordurursanız, onu yemek için daha beter sabırsızlanırlar. Lokumların *şekillerini* düşünecek olurlarsa daha uzun süre bekleyebilirler.

Lokumları görünmeyen bir yere koymak işe yarar ve küçüklerin dayanma süresini iki katına çıkarabilir.⁴⁴ Sabırsız modüllerin o anki bağlama göre faaliyete geçtiğini veya durağanlaştığını düşünüyorsanız, çok büyük bir anlam ifade edebilecek bir bulgudur bu. Lokumları saklamak, özgül yiyecek fırsatlarından yararlanmaya kurgulu modüllerin “uslu durmasını” sağlar.

Lokum deneyinin sonuçlarından, insanların özdenetim yapabilme oranlarının değiştiğini, özdenetim yapabilme yeteneğinin şartlara bağlı olarak arttırılabiliyor azaltılabileceğini, özdenetim yapabilme yeteneğinin fark ettiğini, genel konuşursak, bunun çok olmasının az olmasından iyi olduğunu anlıyoruz.

Bu, çocuklar için ne kadar doğruysa, yetişkinler için de o kadar doğrudur. Baumeister ve meslektaşları, yetişkinlerde özdenetimi ölçmek üzere bir derecelendirme geliştirdiler. Bu dereceye göre özdenetimi yüksek buldukları kişilerin daha az içki içip yemek yediklerini, daha iyi ilişkileri ve daha yüksek not ortalamaları olduğunu buldular.⁴⁵

* “Plandolu” o zaman bir kelime değildi ve halen kelime olmamayı sürdürüyor.

42 Mischel, Shoda ve Peake, 1988, s. 687.

43 Shoda, Mischel ve Peake, 1980.

44 Mischel, Shoda ve Rodriguez, 1989.

45 Tangney, Baumeister ve Bone, 2004. Özdenetim alanında davranış ve öz bildirim arasındaki ilişki testi için bkz. Schmeichel ve Zell, 2007.

Baumeister ve meslektaşları yakın zamanlarda özdenetimi (irade) bazı yaratıcı yöntemlerle araştırdılar. Deneylerin birinde, en az üç saattir bir şey yememiş denekler “tat algılaması çalışmasına” katılmak için laboratuvara alındılar. Çikolatalı kurabiyelerin az önce pişirilmiş olduğu odanın bitişiğindeydiler, bu yüzden “Laboratuvar taze çikolata ve hamurun nefis kokusuyla doluydu.”” Masanın üzerinde, kurabiyeler, şekerler ve turplar duruyordu. Bazı deneklere kurabiye yeme izni verilirken, bazı bıçareler yalnızca turplara dokunabildiler. Her iki durumdaki deneklere, çözülmesi imkânsız problemlerle dolu bir ödev verildi.”” Dört denek, çözülmesi imkânsız bir problem için “merhamet kuralı uygulanıp””” bırakmaları söylenene kadar yarım saat boyunca ter döktü.

Burada soru şuydu: Birinin “irade gücü” kurabiyeleri yememeye meydan okuduğu için bitmişse, o kişi imkânsız ödev üzerinde daha mı az çalışır? Evet, hem de çok az. Bu koşuldaki denekler imkânsız ödev üzerinde 8,5 dakika dayanabilmişken, kurabiyeleri yiyen diğerleri ortalama 21 dakika çalışabildiler.

Deneklerden, bazı filmlerden parçalar (Robin Williams’ın filmleri veya *Sevgi Sözcükleri*) izlerken duygularını bastırmalarının istendiği deneyde benzer bir etkiye ulaşıldı. Deneklerden evirmece””” yapmaları istendi (Bu kez gerçekten tamamlanabilecek olanlar). Duygularını bastırmış olanlar ortalama

---

* İktisadi araştırmadan yeniden toplumsal psikolojiye gittik, o yüzden deneklere yine yalan söylüyoruz.

** İktisadi araştırmadan yeniden toplumsal psikolojiye gittik, iktisadın tumturaklı teknik dili yerine “enfes kokulardan” bahsediyoruz.

*** Sadece turpları yemesi söylenen kişilerden hiçbirisi, “çikolatalara alenen sulanmış olsalar, büyük iştahla bakma noktasına gelseler, hatta birkaç vakada kurabiyeleri alıp koklamış olsalar bile hile yapmadı”. Yani bu çalışmaya katılmış olan deneklerin yarısına testten önce hiçbir şey yememesi söylendi, çikolatalı pasta kokan bir odaya getirildiler, kurabiyelere dokunmamaları turpları yemeleri söylendi sonra, gerçekten olan biten hakkında baştan sona yalan söylenirken çözülemez bir problemi çözmeleri kendilerinden istendi.

**** Mercy rule: Amerikan futbolu ve beyzbolda yenilen takımın daha çok ezilmesini önlemek için hakemin maçı bitirmesi –çn.

***** Evirmece, kelimenin harflerini değiştirerek (evirip çevirip) yeni bir kelime oluşturmak. Anagram. Kuyu, uyku gibi –çn.

5 tane çözebilirken, kakhaha atan ya da ağlayanlar 7'ye çıkabildiler.

Önce yapılan bu çalışmada, Baumeister ve meslektaşları çalışmanın gerisinde nasıl bir akıl yürütüldüğünü özetlediler. "İptal edilen cevaplar için" kullanılan "benliğin bir bölümü" olduğunu ileri sürdüler. Tıpkı Buzzy'nin böbreküsti bezlerine yavaşla demesi gibi. Buzzy zor problemleri çözmeye çalışırken, önemli kararlar verirken veya "özdenetim" yapmaya uğraşırken, bu "iptal etme" onu yorar. Herhangi küçük bir kişi gibi Buzzy'nin de sınırlı bir "zihni enerji" havuzu vardır. Bu işler iç kaynaklarını tüketir, devam edemeyeceği zaman "otomatik sistemler" –ruhtan ziyade vücut, gördüğünüz gibi– işi devralmak zorundadır. Bu zor işlere yönelik daha az dikkat, daha az "çabaya" ve daha az "irade gücüne"⁴⁶ yol açar.

Aydınlanma'dan önce yaşıyor olduğunuz sürece tüm bu fikirler mükemmel bir anlam ifade eder.⁴⁷ Beyinden ayrı "zihin gibi bir şey" olduğuna inanıyorsanız, o zaman zihninizin bir bölümü –aslında maddi varlığı bulunmayan irade gücü– kurabiyeleri yemediğiniz zaman "tükenmiş hale" gelir.

Pekâlâ, belki bazı fiziksel açıklamalar bulabiliriz. Nispeten yeni bir çalışmada, Masicampo ve Baumeister⁴⁸ denekleri aldılar, onlara doğal limonata ile yapay olarak tatlandırılmış limonata içirdiler. Denekler içinde kelimelerin olduğu bir film izlediler. Deneklerin yarısından kelimeleri –"kontrol" gerektiren bir şey– boşvermeleri istendi, yarısından istenmedi. Sonra hepsine, bu bölümün başında tarif ettiğimiz, tatlı yerine yabanmersinli turta seçme fıkrasında olduğu gibi, üçüncü bir şıkkın diğer ikisi arasındaki seçimi etkilediği görevin bir benzeri verildi. Ekrandaki kelimeleri görmezden gelmek zorunda kalanlar, diyet limonata içtiklerinde ilgisiz üçüncü seçenekten daha çok etkilendiler. Yazarlar ekrandaki kelimeleri ihmal çabasının beynin glikozunu (beynin motoru olur yerine göre) boşalttığı sonucuna varırlar. Limonata içip glikozu yenileyerek

46 Baumeister ve diğerleri, 1998; tırnak işaretleri içindeki tüm kelimeler 1253. sayfadandır.

47 Bunun üzerine yazılmış iyi bir yazı için bkz. Van den Berg, 1986.

48 Masicampo ve Baumeister, 2008.

yeniden özdenetim mümkündür. Temel Reis için ıspanak neyse Buzzy için limonata odur. Glikoz görüşü, dizüstü bilgisayarınızda beş dakika Excel çalışırsanız ve batarya azalırsa, bu kez web tarayıcınız yavaşlayacak demeye benzer.

Kaynağı temel alan görüş, yanıltıcı sezgilerden hareket eder. Sonunda yorulan, çaresiz Buzzy'yi başın içindeki programı yönetiyormuş gibi resmeder. Glikoz modelinin alandaki bazı araştırmacılar tarafından dillendirilme biçimine bir göz atalım. Şu yazdıkları hoşuma gitti: "Glikoz beynin ana yakıt kaynağı olduğundan... glikozun plazma düzeyindeki değişimler, beynin glikoz düzeyinde, dolayısıyla nörona bağlı işlevde değişime yol açar. Bu düşüncenin kuvveti bilimsel kanıtta değil, onu herkesin sağduyuyla kabul etmesinde yatar."⁴⁹ Şu sonuca ulaştılar: "Glikoz alımının davranışsal etkilerinin sinirsel aktiviteye yakıt sağlamaktan ibaret olduğu düşünülmemelidir."⁵⁰ Glikoz ve beynin işlevine dair bilimsel kanıtlara yönelik yakın zamanlarda yapılan hoş bir araştırma, ünlü yazarlar tarafından "şeker zengini gıdaların ruh hali ve zihni işlevlerde akut bir gelişmeyi tetiklediği" savunulsa da, çoğu kez "karmaşık", "çekici; ama sahte bir nosyon"⁵¹ oluşturduğu fikrine dikkati çeker.

Glikozun rolüne ilişkin böylesine hayati görüşler beynin nasıl çalıştığını bilen insanların arasında yaygındır. Clarke ve Sokoloff da 1960'larda, "zihinsel etkinliği, yoğunlaşmış zihinsel uğraşla eşitleyen"; ama "böyle bir işlem sırasında beyinde artan bir enerji tüketimi olmadığından"⁵² söz eden bir görüş dillendirdiler. Daha yakın tarihli bir değerlendirme, zor bir bilişim görevi sırasında ve sonrasında gözlenen kan şekeri değişimlerinin beyne fazla glikoz alınımı yüzünden olamayacağı⁵³ sonucuna varmıştır.

Şimdi, beynin tükettiği glikoz konusunda uzman değilim; ama eksik olanı fark etmek için mutlaka uzman psikolog olmak zorunda değilsiniz. Bu literatürde birkaç dakikalık "özdenetim

49 Gibson ve Green, 2002, s. 185.

50 Age, s. 198.

51 Gibson, 2007, s. 73.

52 Clarke ve Sokoloff, 1988, s. 673.

53 Messier, 2004, s. 39.

ödevi" yapmış denekler "tükenmiş" olarak adlandırılıyor. Tam olarak "eksik" olan ne? Turp-kurabiye deneyinde, deneklerin beyinlerinin iki koşulda da aktif olan benzer modül dizilerine sahip olduğunu varsayalım. Temel olarak, beynin normal olarak yaptığı her şey halen devam ediyor; duyumlar, hafıza, özerk aktiviteyi izlemek vb turp yeme koşulunda, bazı modüller, varsayımsal olarak denneğin kurabiyelere dalmasını isteyen modüllere engel oluyor. Bu iki koşul arasında modüllerin ne kadarlık bir bölümünün fark ettiğini hesaplamak mümkün mü bilemiyorum. Bu sayının küçük olacağını tahmin edebilirim. Bu fazladan modüller, beyinden glikozu boşaltıyor olabilir miydi?

Tüm beynin dakikada yaklaşık 0,25 kalori tükettiğini varsayın.⁵⁴ "Özdenetim" ödevinin *bütün* beynin metabolizmasını %10 -fazlasıyla yapılmış bir tahmin-⁵⁵ arttırdığını varsayarsak, o zaman beş dakikalığına bu ödevlerden birini yapmış ve "tükenmiş" diye nitelenen deneklerin beyinleri, fazladan 0,125 kalori daha tüketmiş olur. Bir Tic Tac'in* onda birini karşılamak için limonatadan 100 kalori almanız gerektiği size doğru geliyor mu?⁵⁶ Glikoz modeli "özdenetim" ödevlerinde gösterilen performansın, alıştırmanın ardından daha düşük çıkması tahmininde bulunur ki alıştırma büyüklük sırasına göre daha çok glikoz tüketir. Öte yandan bu alandaki araştırma bunun tam tersini gösteriyor.⁵⁷

54 Clarke ve Sokoloff, 1998, s. 673.

55 Aklımda (çeşitli MR ve PET) görüntülemelerinden kaldığına göre, yüzde değişimleri küçüktür, tabii ki özel bölümlerle sınırlıdır. *Bkz.* Madsen ve diğerleri, 1995.

* Naneli şeker -çn.

56 Bu çalışmada, araştırmacıların kontrol için Splenda kullandığına dikkatinizi çekerim. Tatlı olma duyusunu doğuran sukraloz, kendiliğinden metabolize edilemezken, Splenda paketleri, sukralozun iletildiği aracıda karbonhidrat içerir, yaklaşık 3 kalori vardır. Bu çalışmalarda "sıfır kalori kontrolü", kaç kalori tüketilmiş olduğuna ilişkin en aşırı tahminden birkaç merteye fazla kalori içerir. Fiziki olarak zorlayan işlerde (örneğin sabit bisiklete binmek gibi) performans bir yudum şerbetle geliştirilebilir (Chambers, Bridge ve Jones 2009). Ağzın içinde yoğunlaşmış şeker ödül sistemini harekete geçiriyor, limonatanın etkisini de bu açıklıyor olabilir.

57 *Bkz.* Tomporowski, 2003.

Sahiden de “özdenetim” ödevleri sırasında beyinde olup bitenler yüzünden glikozun “azaldığı” iddiası doğru olamaz. Bir insanın vücudundaki glikoz miktarı yapılacak ödevlerdeki performansı pekâlâ etkileyebilir. Olmasaydı şaşırtıcı olurdu. Canlı varlıkların çoğu, o anki kalori durumuna bağlı kararlar alır.⁵⁸ Yukarıda da bahsedildiği gibi, aldığınız kalori miktarı düşükse, yiyecek ararken daha çok riske girmek bir anlam ifade eder. Bir kuş açken (doymuşken değil) yiyecek aradığında riske girince, bundan glikozun tehlikeli davranışı bastırdığı sonucunu çıkaramayız. Glikoz düzeyleri modüler karar verme sistemleri açısından önemli bir *veri* olarak rol oynayabilirdi. Yani bazı modüller, kanda o anda ortaya çıkan glikoz düzeylerini, onların işleviyle ilişkili bilgiler olarak kullanabilirdi; ama irade gücünün alt katmanı glikozdur diyemeyiz.

Kaynak model olarak glikozdan bu kadar bahsetmek yeter.⁵⁹ Peki bir kişi özdenetim uyguladığında, “irade gücünün” tükenen ya da harcanan bir “kaynak” olduğuna ilişkin genel iddia hakkında ne söyleyebiliriz? Her şeyden önce, bu fikrin, zihnin nasıl işlediği konusundaki basit gerçeklerle tutarlı olduğunu akılda tutmakta fayda var. Akıl, bilgi işleyen bir aygıttır. Su basıncı veya benzeriyle çalışan hidrolik bir makine değildir. Fiziki bir nesne olduğundan, işlemek için enerjiye gereksinim duyduğuna kuşkusuz yok. Öte yandan, onun eylemini anlamak veya açıklamak için mekanik yanlış bir yöntemdir; çünkü girift davranışında meydana gelen değişimlerin sebebi bilgi işlemede ortaya çıkan değişimlerdir. Kaynak olarak “irade gücü” görüşü, bilişsel devrimin entelektüel kazançlarına sırtını dönüyor, o yüzden modern psikolojide yeri yok.

Bu, sözünü ettiğimiz çalışmalarda nelerin *olup bittiği* sorusunu gündeme getiriyor.⁶⁰

58 Son zamanlarda yapılmış kısa bir tartışma için *bkz.* Wang ve Dvorak 2010. Yakın tarihli başka eserler için yine *bkz.* Dvorak ve Simons.

59 “Özdenetim” ödevleri glikozu düşürse bile ben bunun bilişim mekanizmalarından değil, çevresel sistemlerin eylemi yüzünden olduğunun açığa çıkacağını tahmin ediyorum.

60 İnsanın düşündüğünden belki de daha az getiriyor. *Bkz.* Murtagh ve Todd, 2004.

Bir an geri dönüp özdenetim işlevinin ne olabileceğine kafa yoralım. SAT sınavına girmek, dikkatinizi toplamak, kurabiyeleri yememek sizde derecesi farklı olsa da, hoş olmayan hisler uyandırır; ama bunlar asla, işlevsel bakışla nahoş hislerin anlaşılmasının kolay olduğu kimi durumlarda, bileğini-zi burkmak veya maraton koşmakla aynı değildir. Rahatsızlık duygularının maliyet hesaplamak için tasarlanmış modüllerin eseri olması mümkündür. Ayak bileğinizi burktuğunuzda kilo almanın maliyeti yükselir; çünkü onu daha fazla sakatlayabilirsiniz. Uzun zamandır koşmaktaysanız, ciddi sakatlık riskiniz yükselir. Bu duyumsamalar, sırasıyla, evrimin size eklemelerinizin üzerine bindirdiğiniz yükü çekmenizi, o koşuya son vermenizi bildirme biçimidir.

Kurabiye yememeye ya da kelime problemlerini çözmeye benzemez bu. Bu niçin insana, bu şeyleri yap(ma)mak için gerekli bir şey gibi gelir? Gördüğümüz gibi, diğer birçok şey aklımızda olup biter ve bu bize *özel gelmez*. Üstelik özdenetim uygulamanın *iyi bir şey* olduğunu, bunun sağlığınıza yararlı sonuçlar doğuracağını kabul edersek, özdenetim uygulamanın insanı iyi ve huzurlu hissettireceğini umut edebiliriz. Peki bu neden daha zor, zaman geçtikçe de imkânsızlaşıyormuş gibi görünür? Size onu yaptırtmak üzere tasarlanmış “çaba” hissi nedir?

Zor görünmesinin bir nedeni, “özdenetim” uygulamanın çeşitli biçimlerde karşımıza çıkan acil maliyetlere katlanmayı gerektirebilmesidir. “Çaba” da bu maliyetlerin temsilidir. Kurabiyeyi yemediğinizi düşünün. O güzel kalori paketlerini mideye indirmenin yararlarını hesaplamak için tasarlanmış modüller de var aklınızda. Onlar, kalori paketini yemenin ne kadar güzel (evrimsel anlamda) olacağını hesaplayabilen duyulara bağlı. *Bu modüllerin gözüyle bakarsak kurabiyeyi yememek bir maliyettir.* Kurabiyede olan kalorilerin kaybedilmesi anlamına gelir bu. *Onu yememek için çaba gösterme duyusu –“ayartma”– belki de evrimin size ‘Kurabiyeyi ye.’ deme biçimidir.* Tıpkı acı duyusunun, evrimin sizi incinmiş bileğinizden uzak tutmakta kullandığı çarelerden biri olması gibi. Her iki vakada da deneyim, maliyet hesaplamaya kurgulu bir modülün ürünüdür.

Bu aynı sav diğer fırsatlara da uyarlanabilir, çeşitli biçimlere girebilir. Bazı deneylerde, deneklere bilgisayar ekranında yanıp sönen kelimeleri görmezden gelmeleri söylendi. Bu epey çaba isteyen bir şey gibi görünüyor. Neden? Ekrandaki kelimeleri okumamak bilgi kaybını getirir. Acaba kelimeler bize ne diyordu? Cinsel uyarılma esnasında karar verme konusunda benzer bir düşünce bölümünün başında incelediğimiz Ariely'nin yaptığı bir çalışmaya uyarlanmıştı. Cinsel uyarılma yaşadığında deneklerin anket sorularına cevap verme nedeni muhtemelen, insan yerine resim görerek aldatılmış olmaları gerçeğine karşın, eş bulma fırsatlarından yararlanmak üzere kurgulanmış mekanizmaların ortamdaki yararları hesaplamalarıydı.

Bu, kelime problemlerini çözmek için de bir maliyet midir? Elbette; ama maliyet *kalori* cinsinden değildir. Kelime sorularını çözmek, hayal gücü olan modüllerin kullanımını gerektirir ve kişi bu işlerden birini yaparken söz konusu modüller hep meşgul kalırlar.⁶¹ Bu görevleri yapmak gerçek (fırsat) maliyetlerini beraberinde getirir: *Bu modüllerin yapıyor olabileceği her şey, bunları taahhüt etmeleri yüzünden değildir.* Bunun, çok özelliği olan büyük bir yazılımı bilgisayarınızda çalıştırmanızdan pek farkı yoktur. Diğerleri kesinlikle bundan dolayı ıstırap çeker.* Yazılımı çalıştırmak bu maliyetleri beraberinde getiriyor. Kelime sorularını çözmeye uğraşmak, benzer şekilde diğer işleri yapacak modülleri kullanmanızı engelliyor.

O halde kaynak görüşü yerine bana göre sorun, aklınızda daha çok bir çaba monitörü olduğu ekseninde döner: "Çabametre".⁶² Bunun bize zor soruları çözme, kurabiye yeme gibi şeylere çok dikkat *ediyormuşuz gibi gelmesinin* sebebi, bu şeyleri yapmanın bazı modüllerin durduğu noktadan

61 İdareye yönelik kontrolle ilişkili sistemler olduğunu hatırlıyorum (Bkz. Miller ve Cohen, 2001).

* Yeni akıllı telefonum için aldığım ilk uygulamalardan biri, o anda çalışan uygulamaların hepsini görmeme ve istemediğimi atıl hale getirmeme izin veriyor. Bu sayede telefonu her ne için kullanmak istiyorsam hafızasını bunun için boşaltmış oluyor.

62 "Toplummetre" fikrine bir selam olsun bu.

bakıldığında çok maliyetli olmasıdır.⁶³ Bu görüşe göre “zihni çaba” duygusu, kişinin yaptığı şeyin yapılmaya değer olup olmadığına karar vermek için tüm bu fırsat maliyetlerini toplayan bir sayaç gibidir.⁶⁴ Bu maliyetler yükseldikçe –kişi bu işi bir süredir yaptığından ya da başka bir nedenden– çabametre yükselerek çaba duyusunun ortaya çıkmasına neden olur; ayrıca sabırsız modüllerin isteğini kamçılar.

Kelime problemleri üzerinde çalışıyorsam –ama sonuca ulaşamıyorsam– ve modüllerimi bu şekilde kullanmak fazla yararlı olmuyorsa durmam gerekebilir. İşin ilginç tarafı, yukarıda açıkladığımız çalışmaların sonuçlarının da gösterdiği gibi, bu görevler farklı olsalar bile etki bir görevden ötekine sarkıyormuş gibi görünüyor.

Bu fikir, belirli modüllerden istifa eden görevleri gerçekleştirmenin sağlayacağı yarar ve maliyetleri tartarak bu hesaplamaları gerçekleştiren bir mekanizmanın gerekli olduğunu akla getirir. Bazı modüller bu maliyetleri hesaplıyor, çabametre yükseldiğinde kısa vadeli düşünen modüllerin baskısı azalıyor; harekete geçme zamanı. O zaman tükenen şey “irade gücü” değil, maliyet ödül oranının devam etmeyi haklı çıkarmayacak kadar yüksek oluşu. Bizzat Baumeister’in işaret ettiği gibi “çözölemeyen sorunlarda ilk başta ısrarcı olmayıp vazgeçmek uyum yeteneğinin gereğidir. Buna rağmen sabır, yalnızca nihai başarıya yol açtığında uyumlu ve verimlidir.”⁶⁵

63 Boksem ve Tops (2008) “zihin yorgunluğunu” maliyet hesaplamalarıyla birlikte açıklarlar. Ne var ki, onları fırsat maliyeti olarak gören benim aksine, maliyetleri zindelik olarak yorumlarlar. Onlar zihnin yorulduğu noktanın, “en iyi şekilde, o anki davranışsal stratejinin artık en uygun olmayabileceğine ilişkin uyarlanabilir bir sinyal olarak” düşünülmesi gerektiğini söylerler. Epey miktar çaba zaten sarf edilmiş olmasına rağmen amaca yine de ulaşılmamış olduğundan, o çaba istemeyi sürdürür. Zayıflık, bilişim sistemini o anki hedeflerini düşürmek için ve/veya daha düşük çaba gerektiren stratejileri araması için organizmaları teşvik eden bir sinyalle donatabilir” (s. 133).

64 Bu iddia uygulamadaki ve psikoloji literatüründeki “merkezi vali” mefhumundan farklı değildir. Bkz. Noakes, St. Clair Gibson ve Lambert, 2005.

65 Baumeister ve diğerleri, 1998.

Çabametre görüşü, sayıyı “sıfırlamayı” ya da en azından düşürmeyi akla getirir. Deneklere ödül verdiğimiz varsayın. Bu küçük bir hediye de olabilir, övgü de. Yiyecek arayan bir hayvanın yiyeceği bulduğunda buna ayırdığı zamanın ödüllendirilmesine benzer şekilde, bunun sayacı sıfırlaması gerekir. Diane Tice ve meslektaşları, yaptıkları deneylerden birinde deneklerden bazılarına beyaz kutup ayısını* düşünmeyin, bazılarına düşünün dediler. Burada güdülen düşünceye göre beyaz ayıyı düşünmemek “irade gücünü” tüketir. İrade gücünü kullandığınızda, bir sonraki görevde tadı berbat bir içkiyi içmek için iradeniz iyice azalır. Araştırmacılar, kutup ayısını düşünmeyi bastırmak zorundaysanız, berbat Kool-Aid’ten** fazla içemeyeceğinizi keşfettiler. Bu, “kaynak” modeli için yararlı görünüyor. Böylece İrade gücünüz sünger gibi sıkılmış oldu.

Beyaz ayıyı düşünme eylemini bastırmalarının ardından bazı deneklere küçük bir hediye de verildi. Bu denekler, beyaz ayıyı düşünebilme özgürlüğü olanlar kadar o iğrenç şeyden içebildiler, yani onların “irade gücü” tadı berbat içeceğe katlanabilmelerini sağlayacak kadar yenilenmişti.

Bu bulguları “kaynak” modelle uzlaştırmak zor. Özdenetim süngerim beyaz bir ayıyı düşünmediğim için sıkılıp kuruyorsa, bir hediye –bende kalmamış– irade gücümü ortaya koyma konusunda yardımcı olmaması gerekir. (Ödül, kesinlikle vücudumdaki glikoz miktarını arttırmadı.) Tam aksine bu bulgu çabametre modeline çok güzel uyuyor.⁶⁶ Çabametre ödülü izli-

* Hadi başlayın ve deneyin ama önce... beyaz ayı beyaz ayı beyaz ayı.

** Meyve tozlarının suyla karıştırılmasıyla elde edilen meşrubat –çn.

66 Tice ve diğerleri, 2007. Bu eserin, yazarları acaba neden bu kaynak modeli terk etmeye sevk etmediğini bir türlü anlayamıyorum. Olumlu duyguları doğuran veya bunları etkileyen hediye alma işi, açık bir şekilde görülüyor ki kan dolaşımındaki glikoz düzeyini arttırmaz. Böylece olumlu etkinin özdenetim işinin “tüketici” etkisini yok ettiğini –4 kez daha– gözler önüne sererek, bu yazı glikoz kaynak modelini çürütür. Olumlu etkinin neden veya nasıl diğer bir “kaynağı” yenilediği açık değildir. Aklımızdaki hangi “şey” hediye yeniler? Bu sonuçlar modeli çürütmüyorsa, hangi sonucun çürütülebileceği açık değildir. (Yazarlar “olumlu duygunun, benliğin irade güçlerine yenden başvurmasına yardımcı olabileceğini” iddia ediyorlar [s. 379]. Bu bana düalist mistizmden başka bir şey gibi görünmüyor.) Kaynak

yorsa ödül onu sıfırlar, böylece sonraki özdenetim görevlerini geliştirmesi gerekir.

“Özdüzenleme” yakın zamanlarda “kendi tepkilerini ve iç hallerini değiştiren benlik”⁶⁷ olarak tanımlandı. Tek kelimeyle: Hı? Modülerite ve onun işlevi gibi kavramlar olmaksızın bu gibi cümleler özdenetim kavramını, tavşan deliğinden içeri atıp kavramsal tutarsızlık diyarına gönderiyor. Bu “kendilik” ya da “benlik” dediğimiz şey tam olarak ne? Bilgi işleyen bir mekanizma için “kendi tepkilerini ve iç hallerini değiştirmek” acaba ne demek olabilir? “Kendilik” herhalde bütün akıl değildir, o halde bütün aklın bir altkümesi olmalı. Bu altküme o aynı altküme mi bir şey yapıyor? Her şey her şeyi mi değiştiriyor? Bu tür fikirler, aslında çok az anlam ifade ettiği halde toplumsal psikolojide yaygın şekilde dillendirilmeye devam ediyor. Neyse ki modüler görüşün bu sorunları etkili şekilde halledebilecek gücü var.

Değerlendirme

Özdenetimin modüler görüşle açıklanmasından alınacak birkaç temel ilke var.

Birinci olarak, “özdenetim”le ne demek istediğimiz konusunda net bir düşünceye sahip olmak en iyisidir. Pek çok insan özdenetim söz konusu olunca, kısa vadeli değil, uzun vadeli seçimler yapmayı kastediyor: Para harcamak yerine biriktirmek, uyumak yerine çalışmamak, prezervatif takmak vb.

---

modelin yanlış olduğu kanıtlanamıyorsa onun terk edilmesi gerekir. Bu şimdilerde uygulanan toplumsal psikolojinin bir zaafını gözler önüne serer. Evrimci psikoloji, toplumsal davranış çalışmasını aleni olarak doğal bilimlere, özellikle de biyolojiye bağlarken, toplumsal psikoloji böyle bağlardan kaçıyor ve bu yüzden tıpkı burada tarif edilen “irade gücünün kullanılıp tüketilen bir kaynak” olduğu gibi halk kavramlarından yola çıkmış “tam da bu böyle” içgüdüsel öykülerin birikimi olmayı seçiyor. Toplumsal psikoloji, bilgi işleme dilinde nasıl modeller öngördüğünün hesabını verme zorunluluğu hissetmediğinden ya da makul, işlevsel bir açıklama sağlamadığından, çoğu kez bilim kabul edilmiyor.

67 Baumeister, Schmeichel ve Vohs, 2007.

* *Alice Harikalar Diyarı*’nda gönderme –çn.

Özdenetim sorunu, kalori ve ısıyı korumak, gıda tüketmek, cinsel fırsatlardan faydalanmak gibi son tahlilde üremeye yönelik acil hedefleri tatmin etmek için tasarlanmış olanlarla; servet, sıhhat, toplumsal konum gibi uzun dönemli kazançların hasadını toplamak için kısa vadeli modülleri engelleyen modüllerin birbiriyle etkileşmesinden türemiştir. Farklı işlevleri olduğu için bu modül dizileri çoğu kez çatışma halindedir.

Bunu yapmak için hangi modüllerin tasarlanmış olduğunu düşünerek onları neyin etkileyeceğini kestirebiliriz. Bir modülün işlevini anladığımız andan itibaren onu neyin faaliyete geçirip neyin durdurduğuna dair iyi tahminlerde bulunabiliriz. Cinsel açıdan çekici resimlere bakmak, beklendiği üzere seks için tasarlanmış modüllerle bağlantı kurar, tasarımı insanı hapisneden uzak tutmak olan modüllerin zararına, diğer modüllere ön kazanç sağlar. Benzer şekilde, lokumları saklamak, gıda arayan modülleri denetime alır ve sabırlı modüllerin üstünlük elde etmesini sağlar. Gözden uzak olan modülden de uzak olur.

Kendini kandırma tartışmasında olduğu gibi, özdenetimi araştıran kimi araştırmacılar da kitabımda savunduğum tezle epey benzeşen bir görüşe inanmaya başladılar. Bazı psikologların akli bütüncül bir şeyden farklı düşünme konusunda "sert bir adım" atmaya hazır duruma gelmelerine benzer şekilde, Dan Ariely, verdiği sonuçların "insan davranışlarına ilişkin modüllerimizin yeniden düşünölmeye ihtiyacı olduğunu" ima ettiğini söyler. "Belki de yekpare, bütüncül bir insan- noğlu yok; sadece çoklu benliklerin üst üste yığılmasından ibaretiz."⁶⁸

Buradaki iddialar, benzer şekilde Dan Wegner'ı endişelendiren şeylerin yankısıdır. Yeterince güzel ifade edilmiş olan iddialar "özdenetim" işinin çoğunun Buzzy gibi küçük bir ahababı göreve getirmek olduğu üzerinedir.⁶⁹ Wegner'ın da dediği gibi şu sorunun cevabından emin olmamız gerekiyor: "Denetlenen işlemin denetçisi kim?" Bu mükemmel sorunun cevabı Buzzyvari bir şey değildir.

68 Ariely 2008, 105.

69 Wegner, 2005.

Farklı alanlarda çalışan araştırmacıların burada geliştirdiğim modülerite görüşüyle uyumlu bir görüş beslemeye başladığını keşfetmek çok cesaretlendirici. Benim başladığım aynı temel iddialarla onların bitirmesini iyi bir işaret olarak alıyorum. Bilimde aynı noktaya gelmek, bu işle ilgili tüm tarafların doğruya yaklaştığının iyi bir kanıtı. Gelecekte araştırmacıların öncelikle modülerite görüşüyle işe başlayacağını, sonra bunun onları nereye götüreceğini görmelerini umut ediyorum.

Öz/Çıkar

“Özçıkâr” kavramından kısaca bahsetmeye niyetliyim. Önceki bölümlerde “kendini kandırmanın” kuşkulu bir terim olduğunu iddia etmiştim. Bu bölümde “özdenetimin” de pek doğru olmadığını ileri sürdüm. İçimde başında öz olan (herhangi bir) terimin başı beladan kurtulamaz hissi var. Bütün ilginç anlamları hesaba katsak bile “öz” diye bir şey olduğunu sanmıyorum. Sadece birçok modül var. Başında “öz” olan en büyük terimlerden birini değerlendirmek için biraz duralım istiyorum: Özçıkâr.

İnsanlar ha bire bu terimi kullanıp duruyor. Özellikle onu iktisatçılar çok seviyormuş gözükse de herkes bir tadına bakıyor. Peki, söz konusu terimle biz ne demek istiyoruz?

İnsanlar bunu en az iki farklı şekilde kullanıyorlar. Birincisi dönüp dolaşıp “bencillığe” denk düşüyor olsa da gelin biz ikincisine, kısa vadeli hedeflere karşı, kişinin uzun dönemli hedeflerini geliştirmesine yarayan bir şey yapma anlamına odaklanalım. Pasta örneğine geri dönersek, gece yarısı perhiz yaptığım halde bir dilim pasta yersem, insanlar çıkarıma aykırı davrandığımı söyleyebilirler. Peki, öyle mi yapıyorum?

Bir anlamda öyle. Demek istiyorum ki o pastayı yemek, sağlıklı olmamı ve kilomu korumamı içeren uzun dönemli amacımı zedeler. Bu doğru görünüyor. Diğer yandan pasta yemeyi sevdiğimi biliyoruz. Sevdiğim bir şeyi yapmak nasıl olur da “özçıkârım” olmayabilir? Başka türlü söylersek, sağlıklı kalmanın özçıkârımıza uygun olduğunu düşünüyoruz da lezzetli bir şeyi yemenin olduğunu neden düşünmüyoruz?

İşi mantığa vurursak, uzun dönemli özçıklarlarım neden kısa dönemli çıkarlarımdan daha önemli olsun ki diye sorabiliriz. Niçin uzun dönemli modüller “çıkarını bilen” “öz” olsunlar? Tennyson’ın “Hiç âşık olmamaktansa âşık olup yitirmek daha iyidir” dizelerine inanırsak, hiç içmemektense kafayı çekip akşamdan kalmak daha iyidir. Pastayı yemekten aldığım kısa vadeli zevkin –mutluluğun soyut para birimiyle– fazla kalorilerin uzun dönemli maliyetlerini “dengelemeyeceğini” kim iddia edebilir? Bir şeyin, birinin özçıklarına geldiğini söylemek –ama sadece eğer– o şey o kişinin uzun dönemli çıkarıysa, bana haklı gelmiyor.

Hissiyatım şu yönde: Uzun dönemli hedeflerin önemini o kadar çok vurguladık ki terim de zamanla şu anki anlamına büründü. Sabırsız modüllerimiz yok pahasına satılıyor! En azından terimi böyle kullandığımız zaman ne demek istediğimizi anlatabilmenin değeri var diye düşünüyorum.

“Özçıkların” diğer anlamı hakkında ne söyleyebiliriz? Bencilken neyin peşinden koşuyoruz? Birinin “özçıklarına” uygun hareket etmesi özgecilik karşıtıdır. Şimdi, insanların her zaman özgeci davranışlar sergilediğine tanık oluruz. Anneler yavrularını emzirir, askerler kendilerini el bombalarının üzerine atarlar, ben her zaman Belli Biri’nin koridorda* oturmasına izin veririm. Arkadaşınızı havaalanına götürdüğünüz zaman –bu bir eziyete dönüşebilir– gerçekten fedakâr mı oluyorsunuz, yoksa onunla birkaç dakika daha birlikte olmaktan, şehir merkezinden Philadelphia Uluslararası Havaalanı’na giderken taksiye bayılacağı 30 dolardan onu kurtardığınız için alacağınız zevkten dolayı bencil mi?

Bazıları fedakârca görünen bu tür işlerin, tam tersine “aslında” özçıkara dayandığını savunur; çünkü bu, fedakârlığı yapan kimseye zevk verir. Böbreğimi arkadaşşıma bağışladığım için onun mutlu olduğunu görüyorsam bu fedakârca değil, bencilce bir davranıştır. “Özçıkarlı” ifadesinin bu anlamı, açıkça fedakârca görünen hareketleri kapsamaktan başka –bunu

* Şair Alfred Lord Tennyson –çn.

** Uçak veya otobüste olduğu düşünülen koridoru kastediyor. Belli biri derken çok sevdiği birini kastediyor olabilir –çn.

ayrı tutmaya dünden razıyım– *her bir* işin özçıkırlı anlaşılabilceğı gibi ek bir sorun getirir. İktisat ve diğır disiplinlerde, yapılan hareketleri özçıkırlı diye etiketlemenin gereksiz tekrar haline geldiğine dair birçok insanın endişe ettiğini duyuyor, görüyoruz.

Modüler görüşü temel alarak, bu “özçıkır” teriminin kullanışlarının ortaya çıkardığı karışıklıkları karşılaştıırın. Öncelikle daha kolay düşünmemizi sağlayan, insan dışı varlıklardan bir örnek alalım. Anne ayı yavru ayıyı emzirdiğinde, bu bencilce mi? Burada ilerletmeye çalıştığım görüş, söz konusu (psikolojik) modüllerin *tasarımına* odaklanıyor. Meme bezleri diğırlarına yarar vermek için mi tasarlanmıştır? Hiç kuşku yok. Bunun nedeni evrimin işleme biçimiyle ilişkili olmalı. *Neden* organizmanın kimi parçaları diğırlarına yararlı olmak üzere tasarlanmıştır sorusunu açıklıyor olabilmemiz, meme bezlerinin kesinlikle maliyetine katlanarak faydaları diğır bireye teslim etmek üzere tasarlanmış olduğı gerçeğini değıştirmez. Özgeciliğın özü budur.

Peki insanlarda durum ne? İlk olarak akrabalara yardım kurgusuyla tasarlanmış uyum yeteneklerinin, dişi ayı vakası gibi olması gerektiğı açık. Akrabacılık “sahiden” fedakarca mıdır? “Sahiden” sözüyle ne kastettiğimizi bildiğimiz andan itibaren bu soruya cevap verebiliriz. Modüler görüşe göre işlevi, bazı maliyetler pahasına diğır bireye yararları teslim etmekse o şey “sahiden” fedakârca çalışır. Tasarımın *neden* orada olduğı ilginç bir sorudur; ama bunun modülün işlevinin diğırlarına yardım edip etmeme sorunuyla ilgisi yoktur.

Peki akraba olmayanlar, sözelimi arkadaşlarda durum nedir? İnsanların neden dostluklar kurduğuna yönelik tartışmalar sürüp gitse de nedenlerden biri ihtiyaç olduğunda arkadaşların birbirine yardımcı olabileceğidir.⁷⁰ Arkadaşıma bugün yardım edersem, o da bana gelecekte bir gün yardımcı olabilir. O zaman dostlarımıza yardım edince bu “sahiden” özçıkır mı? Çünkü bunu yapma nedenimiz, ileride oluşacak karşılıklı çıkarlarla ilişkili olmalı. Burada da modüler görüş soru-

70 Bununla ilgili görüşümü merak ediyorsanız bkz. DeScioli ve Kurzban, 2009a.

nu hallediyor. Tıpkı akrabayla olduğu gibi, söz konusu modül diğer kişiye yararları iletmek için işlev gösteriyor, bu da onu "sahiden" fedakâr yapıyor.

Bu çözümlemede hoş olan şey "İnsanlar kökten bencil midir?" diye sorulan ve akli karıştıran şu eski soruyu ortadan kaldırması. Cevap şu: Bu, kötü bir soru. Bazı modüller yararları teslim etmek, bazıları toplamak için tasarlanmıştır, bunlar aynı beynin içinde olduğundan zaman zaman çatışırlar. Aynı şekilde bu çözümleme, bireysel hareketlerin "gerçekten" bencil olup olmadığı sorusunu da yok eder. Her bir modül kesin bir hedefi gerçekleştirmek üzere tasarlanmış olduğundan, her hareket tarzı diğerlerinin değil, söz konusu modülün hedeflerini geliştirir.

O halde, "özçıkarcın" her iki anlamı sorunlu görünüyor; çünkü farklı modüllerin farklı tasarımları var, bu yüzden onlar farklı sonuçlar ortaya çıkaracak şekilde tasarlanmış. Bu terimden kurtulmamız gerektiğini söylemek istemiyorum ("kendini kandırma" vakasında yapmamız gerektiğini düşündüğüm gibi); ama bunu nasıl kullanacağımız konusunda dikkatli olmalıyız.

Heykel Olarak Psikoloji

Özdenetim ve özçıkarc gibi ekonomik kavramlarla modularite ilişkisi üzerine yaptığımız inceleme burada sonlanıyor. Son geniş konumuza –ahlak– geçmeden önce, neden insanların tuhaf şeyler yaptığına dair, modüler görüş ile iktisat ve ilgili disiplinlerin savunduğu görüş arasındaki derin farkı yansıtmak için burada soluklanmak istiyorum.

Hem iktisatçılar hem de psikologlar uzun uzadıya insan davranışlarını açıklamaya çalışıyorlar. Bunu yaparken de insan davranışının nedeni olan akli açıklamayı deniyorlar. Bunu ele alış tarzlarındaki farklar, bana fazlasıyla kendi üslubunu yaratmaya çalışan iki heykeltıraş arasındaki farkı hatırlatıyor.

Michelangelo'nun şu meşhur sözü yüzyıllar boyu alıntılanmıştır: "Mermerin içinde meleşti gördüm, onu özgürleştirene kadar oydum." Bazı iktisatçılar da bir anlamda böyledir.

Aracıların –yani insanların– iktisatçıların fazlalıkları oyup attıktan sonra kendilerinde kalan ideal akla sahip olduğunu işleyen kuramlardan yola çıkarlar. Böylece “önyargı”, “kestirme yollar”, “mantıksızlık” gibi terimlerle karşılaşırız. İktisatçıları, tıpkı heykeltıraşın mermerden yontmasına benzer şekilde, işi bitirdiklerinde, insan doğasının tıpkı Michelangelo’nun meleşği gibi kalacağını umut ederek (varsayılan) mükemmellikten – rasyonaliteden– kopuşu belgeliyorlar.⁷¹

İnsan psikolojisi noksanlıklar düşüldükten sonra mükemmeliyete ulaşacakmışcasına, bu şekilde ilerlemek için hiçbir neden göremiyorum. Bence, modüler görüş mermerden çok, çamura benzer. Çamur topraklarını, ürün ortaya çıkana kadar parça parça ekleyen heykeltıraşlar gibi, doğal seçim farklı parçaları ekledi –ve değiştirdi– böylece son ürünün ortaya çıkmasına neden oldu. Psikoloji tartışmasını keseceğiz; ama insanın kusurlarını yontarak değil, farklı bağlamlarda birlikte veya birbirine karşıt çalışan insan kapasitelerinden oluşan bir katalog oluşturarak.

Aklı, pürüzleri yok edilmiş yekpare bir mermer gibi düşünmek yerine, doğal seçilimin kaotik değilse merhametsiz süreciyle birbirine örülmüş, çok sayıda sayısal parça ve parçacıklar toplamı diye düşünmek daha iyidir.

Birlikte çalışan modüllerin ürünü olan aklımız bunda öylesine iyidir ki, bazı şartlar altında rasyonel tanımına uyacak bir şeyle karıştırılabilir. Bu yanılsamaya kapılmamak en iyisi. İlke olarak insanın bilişi ve davranışına ilişkin çalışmalar yapmaya başlarken monolitik mükemmellikle başlamak için hiçbir neden yok. Akıl, birkaç önemsiz hata haricinde, bir çeşit idealize edilmiş neo-klasik iktisadi mükemmeliyet kuramına göre evrim geçirmiş bir makine değildir. Zamanla parça parça evrimleşmiştir ve akla ilişkin yapılacak bilimsel çalışmanın bu gerçeğe saygı göstermesi beklenir.

71 *Bounded Rationality: The Adaptive Toolbox* adlı kitabın eleştirisinde ben bu metaforu kullandım.

9. Bölüm

Ahlak ve Çelişkiler

Seksin yasaklanması gerekir mi? Neden yasaklanmaması gerektiği çok açık görünüyor. Aksine bir neden olmadığı sürece insanlar istedikleri şeyi yapabilmelidir. Ne var ki aynı sav, ahlakın birçok alanına uygulanabilir; ama uygulanmıyor. Henüz bilinmeyen bazı nedenlerden dolayı bazı modüller diğer insanların özgürlüklerini dizginlemek üzere tasarlanmış gibi.

Cinsel faaliyetler –harfiyen hepsi– ABD’de tamamıyla yasaklanmış olsaydı daha iyi durumda olabilirdik.

Bir çırpıda sekse getirilen –etkili şekilde uygulanan– yasak CYBH’ların bulaşma oranını yere çaktıracabilirdi. Bu bir tarafa, ilahi adalet de yerini bulurdu: Sadece yasaları bozanlar hastalık vakalarıyla uğraşırlardı. CYBH’ların tedavi masrafları adeta tepetaklak olurdu.

Seks yapacak birilerini bulmak için durmadan zaman harcayan –epey bir zaman– insanların sanat yapmak, bilimle uğraşmak şu an okuduğunuz kitaplar okumak gibi soylu işlere yöneltildiğini düşünün.

İnsanlar orgazm sigarası içtiklerine göre, seksi yasakladığımızda Amerika’da hâlâ bir numaralı ölüm nedeni sigarayı da aniden azaltmış oluyoruz.

Kürtaj artık bir sorun olmayacağından (tabii suç işleyenler hariç) Demokratlar ve Cumhuriyetçiler kavga etmeyi bırakırlardı. Böylece iki partili yeni bir çağ başlamış olurdu.

ABD'nin ahlaki yetkesi hemen yükselirdi: Ülke, dünya nüfusunun artışına katkıda bulunmayı keserdi.

Göç meselesi çözüldü. Seks olmayınca bebek de olmayacağından, nüfus kaybını önlemek için ülkeye yeni göçmenlerin gelmesi gerekirdi. Böylece bir başka politik yara tedavi edilmiş olurdu.

Verimlilik artardı. Cinsel faaliyetler uyku kaybına yol açacağından sonuçta bu verimi düşürürdü. Amerikalılar seksi bıraksalardı hepimiz iki ay içinde 18 bin dolar daha zengin olurduk.*

Eşcinseller ile karşı cinse ilgi duyanlar arasındaki sınır bulanıklaşırdı. Hiçkimse seks yapmayınca, cinsiyetsizlik ortak paydasında buluşurduk. California ve Mississippi iyi geçinmeyi sonunda öğrenebilirdi. Tabii Platonik olarak.

Cinselliğin yok süresiydi, yok kalitesiydi, yok ne sıklıkta olduğuydu gibi ayrıntılar artık çiftleri bölemezdi. Birkaç psikolog işinden olurdu; ama ilişkiler güçlenir, çiftler Sadie Teyze en çok hangi film yıldızına benziyor, çöpü dışarıya en son kim çıkardı gibi daha önemli konulara odaklanırlardı.**

Peki başka sonuçlar ya da yan etkiler olur muydu? Evet, muhtemelen. Kanada ve Meksika'ya daha çok seyahat olurdu! Prezervatif ve tuhaf şeyler satan dükkânlar kapanırdı. (Şimdi düşündüm de bu dükkânların hasılatı sattıkları diğer mallara bağlı olarak daha iyi olabilirdi.) Her halükârda insanlar başka uğraşlar arar, diğer sektörlerle ivme kazandırmış olurlardı, yani bir bakıma.

Ne yazık ki yeraltı seks endüstrisi canlanırdı. İnsanların anlaşmalı seks yaptığı, yasaları çiğnemeye gönüllü diğer kişileri kolayca bulacağı özel kulüpler gündeme gelirdi.

Muhtemelen Seks Savaşı işin icabına bakardı.

* Tabii ki hepsini ben uydurdum.

** Julia Stiles ve ben sırasıyla yaptık.

Ya Özgürlük Ya... Vazgeçtim Bana Sadece Özgürlük Ver!

Seksi niçin yasaklamamamız gerekir?

Birçok insan seksi şu nedenlerden dolayı yasaklamamamız gerektiğine inanıyor: 1) Genel ahlaki ilkeye göre, kimseye zarar vermedikleri sürece insanların yapmak istediği şeylere izin verilmelidir. 2) İki insan arasında ortak duyulu yapılan seks kimseyi zarar vermez bu yüzden 3) İnsanların ortak duyulu (karşılıklı anlaşılarak) seks yapmasına izin verilmelidir. Bu çözümlemeye göre, insanları yapmak istedikleri şeyden alıko-yacaksak mutlaka bir nedenimiz olmalıdır. Bu sav hakkında düşünenlerin çoğu seksi yasaklamamamız *gerektiğine* dair neden var mı diye sormaz, yasaklamak için iyi bir nedenimiz var mı diye sorar.

Seks gibi –birçok insanın yapmayı istediği– şeyler için insanlar *ahlaki ilkeler* uygulamaktan çok mutlu olurlar. Neyin doğru neyin yanlış olduğuna, neye izin verileceğine, neyin yasaklanıp cezalandırılacağına ilişkin kararların bu ilkelerden çıkması gerektiğini düşünürler. Bu vakada ilke, özgürlük veya hürriyettir. Diğerlerine zarar vermedikleri sürece insanlara istediği şeyi yapma izni verilmelidir. Buna sonra tekrar döneceğiz.

Ama insanlar ahlaki yargılamaları bu şekilde yapmazlar. Ahlaki yargılamalar derken insanların yapmaları gereken şeye *kendi başlarına* nasıl karar verdiklerini kastetmiyorum ya da vicdanlarının onlara ne söylediğiyle ilgilenmiyorum. Üzerinde durduğum (şey) insanların başkalarının *ne yapmaması gerektiğine, diğerlerinin* ne için cezalandırılması gerektiğine nasıl karar verdiği.¹

Diğerlerinin ne yapmaması gerektiğine karar verirken insanlar mutlaka bazı ilkelere göre hareket etmez. Ahlaki akıl yürütme de matematikten çok farklı *olmamış olabilirdi*: Birkaç aksiyomla başlayıp sonra bundan ne çıkacak diye izlemiş olabilirlerdi. İnsanlar böyle yapmış olsaydı, ahlaki akıl yürütme-leri tutarlı olurdu. Her şey varsayımlara göre yönlenirdi.

1 Bu ayrımın nasıl irdelendiği konusunda bkz. DeScioli ve Kurzban, 2009b.

Ama böyle olmuyor en azından her zaman.² 4. Bölüm'de anlattığımız ortak duyulu ensest öyküsünü hatırlayın. İnsanlar, *ilkeli* bir mazeret bulma şöyle dursun, bunu hiçbir şekilde haklı çıkaramasalar dahi ahlaki açıdan yanlış şeyleri kınamaktan pek memnun olurlar.

Bu bölümde, insanların diğerlerini şu ya da bu nedenle yapmaktan alıkoymak istedikleri bazı faaliyetleri inceleyeceğiz. Bu sorunlara ilişkin görüşüm çok basit olacak. Aklın doğal yapısı gereği *insanlar vardıkları yargıların ve düşüncelerin nedenlerini her daim söyleyemezler*. Bölünmüş beyinli hastalarda ve aklın basın sözcüsünün, beynin diğer bölümlerinde olan biteni bilmediği vakaların hepsinde olduğu gibi, insanlar belirli hareket tarzlarını ahlaki açıdan neden kınadıklarını her zaman bilemeyeceklerdir.³

Birçok modül, belli başlı şeyleri yanlış nitelemelerine neden olup insanları bunları yapmaktan alıkoymaya çalışır. Çoğu kez insanlar, yargılarının arkasındaki gerçek nedeni söyleyemezler, tıpkı niçin kendilerini ülkenin en iyi sürücülerden biri saydıklarını söyleyemedikleri gibi. Üstelik, bu yargılar farklı alt programlar tarafından yapıldığından, oransız bir tutarsızlıkla karşılaşırız. Kınamaya yol gösteren, bir tek ya da bir dizi ilke olmaksızın, ahlaki yargılar tutarlı olmak zorunda değildir.⁴

Yanlış veya yasadışı olduğunu düşündüğünüz şeylerle ilgili ileri sürdüğünüz nedenler, çoğu kez ahlaki yargınızın sebepleri değildir. Ahlaki yargılarınızın mantıklı olmadığını söylemek değildir bu. Söylenilen, onları dayandırdığımız nedenlerin sahici nedenler olmadığı. Basın sözcüsü modülleriniz, ahlakla ilgili modüllerinizin ne işler çevirdiğini bilmez.

2 Bkz. Jon Haidt'in 2001 tarihli eseri, "ahlaki şaşkınlıkla" ilgili görüşleri ve ahlaki yargılarla ilgili diğer "sezgici" açıklamalar.

3 Bu görüş ahlakın sezgisel modellerine benzer.

4 Uhlmann ve diğerleri (2009) benzer şekilde, insanların arzu edilen ahlaki bir yargıyı aklamak adına ahlaki ilkelere başvurdıklarını ileri sürdüler.

Kime kurban diyorsunuz?

İnsanların, kendi ahlaki yargılamalarını açıklayamadıklarından, bilinçsiz sezgilere dayanan ahlaki yargılarda bulunduğu iddiasını öne sürebilirsiniz. Tıpkı Jon Haidt'in "ahlaki şaşkınlık" üzerine yazdığı eserde olduğu gibi. İnsanlar onu haklı çıkaracak gerekçe ileri süremeden ensestin yanlış olduğunu söyleyeceklerdir. Ensest yanlıştır, o kadar.

Bir başka şekilde, ahlaki ayıplamanın ilkeli bir çözümlemeye dayanmadığını söyleyebilirsiniz; çünkü insanlar verdikleri ahlaki yargılar için doğru olmayan nedenler ileri sürüyorlar. Harvard Üniversitesi'nden Marc Hauser ve meslektaşları deneklere ahlaki ikilemlerden oluşan bazı sorular sordular. Bunların içinde (5. Bölüm'de ayrıntılı ele aldığımız) durdurulmazsa veya yolu değiştirilmezse 5 kişiyi ezerek öldürecek başıboş tramvay problemi de vardı. Bu senaryolarda, tramvayı durdurmak ya da yolundan saptırtmak, normalde zarar görmeyecek bir kişinin ölümüne neden olacak. Senaryoların birinde sözgelimi tramvayı durdurmanın tek yolu, kolu çekerek bir kişiyi yolun üzerine düşürmek, böylece hareket eden tramvayı yavaşlatmaktır. Diğerinde kolu çekmek; tramvayı, üzerinde bir adamın beklediği diğer yola saptırır.

Bu gibi senaryoları kıyaslayarak insanların düşündüğü şeyin ahlaki açıdan konuyla ilgili olduğu kararını vermek mümkündür. İnsanlar bu yargıları açıklayabilirler mi? Bir dizi deneyde, deneklere tramvay probleminin iki farklı çeşitlemesi soruldu. İkisinde de farklı yanıtların verildiği vakalarda –vakaların birinde 5 kişiyi kurtarmak için 1 kişiyi öldürmek onaylandı, diğerinde onaylanmadı– neden böyle yaptıklarını haklı gösterecek bir mazeret istendi. Araştırmacılar çok esnek bir ölçüt kullandılar: Denekler iki senaryo arasında fark yaratan gerçeğe basitçe işaret edebilse ve yargılarındaki farkın nedeninin bu olduğunu ima edebilseler de mazeret "yeterli" sayılıyordu. Bu esnek standartla bile insanların farklı yargılar verdikleri, bazı senaryo çiftleri için katılımcılardan üçte birinden azı bunları karşılayabildi.⁵

5 Cushman, Young ve Hauser, 2006.

Ahlaki içgüdüler konusunda, ekibimle birlikte kendi laboratuvarımda çalışmalar yürütmekteyim. Peter DeScioli, Skye Gilbert ve ben ahlaki mazeretleri değil, daha çok kurban olmanın altında yatan sezgileri inceledik. İnsanlar ahlaki yargılamalarda bulunduklarında önce bir kurban –söz konusu iş veya hareket yüzünden kötü duruma düşen kişi– olup olmadığına karar veriyor, sonra ahlaki yargılarında bunu kullanıyor diye düşünebilirsiniz. Öte yandan hiç değilse bazı suçlar için biz bunun aksinin gerçekleştiğini düşünüyoruz.

İnsanlara “kurbansız” –mezar taşına işeme, bayrak yakma, insan klonlama vb– suçlardan oluşan davranış biçimleri verdik ve hareketin yanlış olup olmadığını sorduk. Ardından, yapılan hareketten dolayı birinin zarar görüp görmediğini öğrenmek istedik. Bulduğumuz şeydi: Hareketin yanlış olduğunu söyleyen neredeyse herkes bir kurbanı işaret etti. Kurbanlar “insanlık”, “toplum”, “Amerikan halkı”, “ölmüş kişinin arkadaşları”, “klon” vb varlıklara dönüşmüştü.

Bu varlıkların gerçekten de yapılan işlerin sonucunda kötü duruma düştüğünü iddia etmek mümkün olabilir. Akabinde yaptığımız izleme çalışmasında, bu potansiyel kurbanlardan kurtulmak için senaryoları değiştirdik. Bu kez ailesi veya dostu olmayan birinin mezarına işeme öyküsü vardı. İnsan klonlayan bir bilim insanı da mevcuttu; ama klonladığı insan yaşamıyor, bir şeye katlanmıyor, acı çekmiyor, klon olduğu için endişelenmiyordu.

Pek fark etmedi. İnsanlar yapılan bu hareketleri yine yanlış diye nitelediler. Bunu yaparken yine bir kurban aradılar. Klon hiç yaşamadıysa, bu güzel de, klon kurban değildi; ama bilim insanı (bir şekilde) kurbandı. Ölenin ailesi veya dostu yoksa “toplum” kötü duruma düşüyordu.

İnsanlar önce hareketleri yargılıyormuş görünüyorlar, ardından kurbanlar ve mazeret araştırması başlıyor ki bu da ahlaki yargıların altındaki gücün bir dizi tutarlı ilke olmadığını akla getiriyor.

Bu arada, bunun ahlaki yargılar için bir “açıklama” olduğunu söylemiyorum. İnsanlardaki ahlaki yargılara sezgilerin yol açtığını söylemek olumludan ziyade olumsuz bir iddia olur.

Bu, ahlaki yargıların bilinçle ulaşılabilen ve özel vakalara uygulanabilir olan genel ilkeler tarafından harekete *geçirildiği* anlamına gelir. Anılan sezgileri yaratan modüllerin işlevi yanında, sezgilerin ne olduğu da açıklanmaya muhtaçtır.

Benzer şekilde, yargıların “duygularla” harekete geçtiğini söylemek de yetmez. Doğru olabilir; ama bu bir açıklama değil. Tek başına bu fıkirden hareketle kestirimde bulunmak zor. Duygusal sistemlerin neler yaptığına ilişkin daha girift açıklamalar yapmak zorunda kalabiliriz.

Bölümün geri kalanında tartışmalı birkaç konumuz var. Her konu için her iki taraftaki –ya da tüm taraflardaki– insanların mantık yürütürken tutarsız olduğunu savunacağım. Farklı (bilinçsiz) modüller, farklı ahlaki yargılara neden olduğundan, onların tutarsız olmalarını engelleyen hiçbir şey yok.

Kürtaj

2000 yılında Larry King, Cumhuriyetçi Parti’den başkanlığa aday olma yarışında diğer adayları geride bırakmış olan George Bush, Alan Keyes ve John McCain arasındaki bir tartışmayı yönetmişti. Tartışma sürerken McCain, seçim kampanyasında kullandığı bir kitapçığı büyük bir av yakalamış edasıyla cebinden çıkarmış, Bush’a, kitapçığın üzerinde yazdığı gibi, Cumhuriyetçi Parti’nin önerdiği kürtaj karşıtı yasayı destekleyip desteklemediğini sormuştu. Yasa “doğmamış çocuğun ihlal edilemeyecek en temel yaşama hakkı olduğu için” tecavüz ve ensesti muaf tutmuyordu. Bush yasayı desteklediğini söylemiş, sonra tecavüz ve ensestin muaf tutulması taraftarı olduğunu eklemişti.

Bush’un ensest ve tecavüz muafiyetine hem karşı olması hem desteklemesi gerçeğini ayrı tutarak⁶ –kendi başına tezat– bu muafiyetler, kürtaja karşı olanların kürtajın yasaklanması için ileri sürdüğü nedenle –Cumhuriyetçi Parti platformunun

6 Başka yerlerdeki konumuna bakılınca muafiyetleri desteklemiş olduğu aşikârdır. 2000 Nisanı’nda GeorgeWBush.com sayfasında bazı politik görüşleri de vardı: “Tecavüz, ensest ve annenin hayatının tehlikeye girmesi istisna olmak üzere, kürtaj karşıtlığı.”

ileri sürdüğüyle de- uyuşmuyor. Bir hayatın korunması –korunanın *ihlal edilemeyecek* temel bir hakkı olduğu için- ilkesine dayanarak kürtaja karşı çıkmak, ister tecavüzle ister ensestle meydana gelsin, bunun hiçbir şekilde ihlal edilemeyeceği anlamına gebedir. Bu hak çiğnenemezse, ebeveynlerin bebeğe genetik yakınlığı ne olursa olsun, hakkı ihlal etmeyi haklı çıkarmaz, bebek ister doğmuş ister doğmamış olsun fark etmez. Ceninlerin kürtaj edilmemeye dair mutlak hak sahibi olduklarını iddia etmek, ana babanın kimliğinin o hakkı geçersiz kılabileceği iddiasıyla çelişir.⁷

Kürtajla ilgili Demokratların duruşu, konumları için belirttiikleri nedenle çelişiyor değil; çünkü bildiğim kadarıyla konumlarını temsil eden bir nedenleri *yok*.⁸ 2004 platformu* şöyle söyler:

“Kadınların eşitliğine ve mahremiyetine inandığımız için bir kadının seçme hakkı olduğunu onurluca savunuyoruz...”

Demokratlar kendi duruşlarını kadınların “eşitliği” ve “mahremiyeti” üzerinde temellendiriyorlar. Önce ikinci noktadan başlarsak, aflarına sığınarak söylüyorum, bu sersemce bir ifade. Erkeklerin kürtaj hakkı olup kadınların olmasaydı bu bir anlam ifade ederdi; o zaman eşitlik ilkesi insandan mutlaka kadınlar için kürtaj yanlısı olmasını isteyebilirdi. Erkeklerin kürtaj hakkı yok; çünkü düşük yapma ihtimalleri sıfır!⁹

7 Westen (2007, s. 290, 291) istisnalar meselesinin, kürtaja karşı adaylar için ne kadar zor olduğunun altını çizer.

8 Bu konularda benden daha çok şey bilen Drew Westen’in “Roe v. Wade davasından 30 yıl sonra, Demokratik Parti ilkeli bir duruş ortaya koymakta başarısız oldu,” diye yazdığını keşfettim. Ayrıca şunu ekler: “Kürtaj üzerinde Demokratik Parti’nin nerede durduğuna ilişkin hiçbir fikrim yok” (Westen, 2007, s. 177, 179; vurgular orijinal).

* Okuduğum kadarıyla 2008 platformu bunu haklı çıkaracak bir mazeret sunmuyor, sadece Roe-Wade davası için sürekli bir destekten söz ediyor.

9 Ruth Bader Ginsburg, eşitlik tartışması açmasıyla ünlüdür. Burada güdülen fikre göre, madem devlet erkeklerin özerkliğini kısıtlayamıyor, o zaman kadınlarınkini de kısıtlayamamalıdır. Bader’ın üzerin-

Birinci noktaya dönersek *mahremiyete* ilişkin hak, kadının kürtaj olmayı seçmesini nasıl haklı çıkarabilir? Mahremiyet hakkı ancak ve ancak kadının, üçüncü kişilerin, özellikle de hükümetin, onun kürtaj olup olmadığını bilmeme hakkı olabilir. Kadının *kürtaj olmayı seçme hakkına* sahip olup olmaması noktasında platformun ifadesindeki ilinti muğlaktır.

Aslında pek de muğlak değil. Demokratların “mahremiyete” ilişkin duruşlarını dayandırdıkları nedenin kürtajın yasal olması gerektiğine inanmalarının altında yatan *ahlaki* temelle ilgisi yok. Daha çok ahlaki temel bulmak için yasal bir davayı kullanıyorlar. Anayasa Mahkemesindeki *Roe v. Wade** davasında yasal mazeret kısmen şöyledir: “Eyalet suçla ilgili kürtaj yasaları, eyalet yasasına karşı mahremiyet hakkını koruyan Ondördüncü Değişiklik Maddesi Yargı Süreci Fıkrasını ihlal ediyor”. Demokratların “mahremiyet” terimini kullanmaları bu anlamdadır.

Roe v. Wade’e karşı davası yüzünden bu meselede Demokratların kendi duruşlarına ilişkin mazeretleri neredeyse hep “mahremiyetti”. Ulusal Kadın Örgütü (UKÖ), Demokratlar Roe’yu savunmamış olsalardı (bloglarda her yerde insan bunu okuyabilir) duymayı bekleyeceğimiz tartışmaları gündeme getirerek bunu yapabilmeydi. UKÖ kadınların “hükümetin hiçbir şekilde müdahalesine maruz kalmadan vücutları ve cinsellikleriyle ilgili kararları verebilmeleri gerektiğini” iddia eder. Bence, kürtaj taraftarlarının çoğu, kürtajı şu fikirden dolayı savunduğunu kabul edecektir: İnsanlar bedenlerine ne isterse onu yapmalı.

Kadınların “hükümetin hiçbir şekilde müdahalesine maruz kalmadan vücutları ve cinsellikleriyle ilgili kararlar alabil-

---

de durduğu kilit nokta şudur: “Ben bu işin eşitlik tarafı üzerinde, kadının erkekle eşit olmasının şart olduğunu söyledim; çünkü ancak bu şekilde karar verici o olabilir, seçimlerini kontrol edebilir. Gem vurursanız, onu cinsiyetinden dolayı mahrum etmiş olursunuz. Kadın üzerinde kontrol kuran devletin onun özerkliğini ve tam eşitliğini inkâr etmenin bir ifadesidir.” (5/5/2010 tarihinde <http://www.onthessues.org> adresinden alınmıştır.)

* Roe versus Wade. Roe-Wade davası, kadınları temsilen Roe, erkekler için de Wade sahte ismiyle yasalaşmış bir dava -çn.

mesini" ödünsüz savunursak, kadının bedeniyle ilgili yasadışı şeyler yapmak isteyebileceği gerçeğini aynı anda savunmak zor olabilir. Bu ilkenin insanları, fahişelikten pornografiye, pornografiden taşıyıcı anneliğe kadar hükümetin bütün yasaklarına karşı gelmeye çağırması gerekir. Hepsi kadınların bedeniyle ilgili yapmak isteyebileceği şeyler olduğundan, söz konusu görüş, bunların yasaklanması gerektiği ya da kürtaj yanlısı olunduğu gerekçesiyle büyük ölçüde kısıtlanması görüşüyle bağdaşmaz.¹⁰

Medya ve basında kürtaj karşıtı görüşlere de yeteri kadar yer vermek için muafiyet sorununa ek olarak, ceza meselesi de gündeme getirildi. 2007 Kasım'ında *Hardball* adlı TV programında, Matthews, Ulusal Yaşam Hakkı Komitesi (National Right to Life Committee) İcra Müdürü David O'Steen'le bir söyleşi gerçekleştirdi.

Matthews: "Bu kürtaj karşıtı hareketle ilgili öteden beri merak ettiğim bir şey var. Bir ceninin, doğmamış bir çocuğu öldürmenin cinayet olduğuna inanıyorsanız, neden kürtaj yapan kadına ölüm cezası düşünmüyor veya cinayet suçlaması getirmiyorsunuz? Bunun gerçekten bir cinayet olduğu fikrindeyseniz, neden onu serbest bırakıyorsunuz?"¹¹

Chris Matthews'yla hemfikir olduğum birçok başka konuda olduğu gibi, ben de bunu uzun bir süredir düşünmekteydim.

Kürtajın "bir insanı öldürmek" olduğunu söyleyen O'Steen şöyle cevap vermişti: "Biz hiçbir zaman kadına ceza verilsin düşüncesinin peşinde koşmadık". Nedeni söylemediği gibi soruyu yalnızca yeniden ifade etmiş oluyordu. "Kürtaj yapan kadının bunu neden yapmak zorunda kaldığını..." bilmediğimizi sözlerine eklemişti. Bu da tuhaf olduğu gibi, sorunun kesinlikle cevabı değildir. Nihayet çözümü "doktorları hedef alarak, onların ekonomik dürtülerini yok edecek para cezaları kesmekte" buldu.

10 Tek tek davaların hepsinde telafi edici nedenler olabilirdi. Tabii ki ahlaki ilkeler farklı yönlerde gidebilir.

11 <http://www.msnbc.msn.com/id/21791463/> (22/2/2009)

Hâlâ sorunun cevabı ortada yok. Kürtajin katillik olduğunu düşünüyorsanız, doktora giden kadının, doktora cinayet işlemesi için para verdiğini düşünüyor olursunuz. Döllenmiş yumurtanın artık insan olduğunu düşündüğünüz için kürtaja karşıysanız, kürtaji ortadan kaldırmaya ilişkin yasaların bu tür vakalara uygulanması gerektiğini de düşünmelisiniz. Cinayet işleyecek birine ödeme yaptığımız durumlarla ilgili yasa ve kurallarımız var. Televizyon ve sinemada buna ilişkin birçok olay örgüsü var. Tıpkı oldukça iyi bulduğum John Cusack'ın oynadığı *Romantik Katil* filminde olduğu gibi.

Biri bununla ilgili çok endişe duymazsa bile cinayeti önlemeyi düşündüğümüz yolun *parasal dürtüleri* ortadan kaldırmak oluşu, garip değil mi? Bu bana şu eski *Doonesbury* karikatürünü hatırlattı. Az önce kurbanını dövmüş hayduda silahlarını doğrultmuş olan polisler, ona parayı geri vermesini; çünkü sağlam bir cezayla karşı karşıya olduğunu söylerler. (Sanırım karikatür, beyaz yakalı suçlulara para cezası kestiğimiz fikriyle alay ediyor: Az para çalarsan kodesi boylarsın, çok para çalarsan çok iyi bir avukata rastlarsın!)

Meksika'da kürtaj 2008'de ülkenin Anayasa Mahkemesi'ne geldi. *The New York Times* bu haberi şöyle bildirmişti:

Yasaya karşı gelen iki yargıçtan biri olan Sulh Hâkimi Mariano Azuela hayatın gebelikle başladığını ifade etti. "Kadının bir şekilde, gebe kalma denilen, olağanüstü olaya göre yaşamak zorunda olduğunu hissediyorum" dedikten sonra şöyle devam etti: "Kadın gebeliğin ürününü korumak istemediğinde, tüm bu sürecin getirdiği yüklerle katlanmak zorundadır."¹²

Yaşam gebelikte başlıyor ve sorun bunu korumaksa, bir sonraki aşamanın *o yaşamı korumaya ilişkin* olması gerekir; ama öyle değil. *Acıya katlanan* kadınla ilgili bu. Buradan ben şunu anlıyorum: *Sanki* sulh hâkimi yaşam kurtarmakla ilgilenmiyor da seks yaptığı için kadınları cezalandırmaya kafayı takmış.

* Orijinal adı *Grosse Pointe Blank* -çn.

12 Elisabeth Malkin, "Mexico Court is set to Uphold Legalized Abortion in Capital", *New York Times*, 27 Ağustos 2008.

Tecavüzün muaf tutulması bağlamında, bu özellikle ilginç. Kadın gönüllü seks yaptığı için gebelik aracılığıyla buna “katlanmalı”; ama isteği dışında sekse zorlandığı zaman katlanmamalı mıdır? Bu vakada ahlaki yargının temelinde yatan neden buysa, kürtaja ilişkin sezgiler sanki tamamen kadının *cinselliği* üzerinedir, yaşam kurtarmakla hiçbir ilgisi yoktur.

Açık olalım. İnsanlar kürtaj taraftarı olduklarında, bu taraftarlığın nedeninin mahremiyet ya da hükümetin hiçbir şekilde müdahalesine maruz kalmadan vücutları ve cinsellikleriyle ilgili kararları verebilmeleri gerektiği ilkesiyle ilgisi yok. Bu basit ilkeleri de kürtaja uygulamıyorlar. Kürtajı savunmalarının başka nedenleri var, çünkü sadece konumlarını bu yolda haklı çıkarıyorlar.

Peki bu diğer nedenler hangileri?¹³

Güzel soru. Çağımızın en önemli politik tartışmalarının özünü oluşturan bu sorunun cevabını psikologların bulması gerekir.

Uyuşturucular

Uyuşturucu sorunu tam bir muamma.

Kafein, alkol, nikotin gibi ünlü istisnalar dışında, Amerika Birleşik Devletleri, sayısız uyarıcı, uyuşturucu, halüsinasyon yapan ilaçların satışını yasaklar. Uyuşturucu politikası, siyasi açıdan güçlü, hiçkimsenin eğlenmediğinden emin olmak isteyen bir avuç ruhsuz mankafanın arzusunu yansıtıyor görünmez. Uyuşturucu politikası “uyuşturucu konusunda en sert” algılanmak üzere rekabet eden adaylarla çok geniş destek alıyor. Seçmen kandırmakta çok iyi bir taktik.

İnsanlar niçin uyuşturucunun kötü olduğunu düşünüp kullanımını yasaklayan kanunlar isterler? Buna en basitinden uyuşturucuların zararlı olduğu, zararlı şeylere karşı ahlaki bir duruşumuzun olması gerektiği ve hükümetin de insanları bunu kullanmaktan alıkoymak zorunda olduğu şeklinde bir cevap verilebilir.

---

13 Bkz. Weeden, 2003.

Cevabın bu olması zor gibi. Her şeyden önce, uyuşturucuyla savaşmak için ana düşünce bu olsaydı insanlar nikotin ve sigara deyince kıyameti koparırlardı. Çeşitli araştırmalar sigarayı, Amerikalıların en büyük katili değilse bile en büyük katilleri arasında sayar. Gerçekten zarardan bu kadar endişe duyuyorsak, sigaraların uzun zamandan beri yasaklanmış olması gerekirdi. Durum kesinlikle bu değil.

Sadece bu değil, insanlar her gün tehlikeli birçok şey yapıyor. Haydi o zaman riske giriyor ve "Alp disiplinine karşı" savaş başlatmaya çalışan birinin şaka yaptığını, delirmiş veya doğaya kendini adanmış çevreci bir manyak olduğunu söylüyorum.¹⁴ Gerçekten de "uyuşturucuyla savaşın" diğer insanların kendilerine zarar vermesini önlemeye çalışan seçmenlerin cömertliğiyle hiçbir ilgisi yoktur.

Tıp mesleğindeki insanlar, kafa yapıcı ilaçlara neden karşı olduklarını size şu uğursuz cümleyle söyleyeceklerdir: "Uyuşturucuların ne yapabileceğini görmüştüm." Yanlış kullanılan bıçağın ne yapabileceğini de görmüşlerdir; ama onları pala ve satırlara savaş açmış görmezsiniz. Başka şeyler de var, neyse, konu bu değil. Kafa yapıcı ilaçların zararlı olduğunu düşünüyor ve verdikleri zararı düşürmeyi istiyorsanız, ilaçları yasaklamanın onların verdikleri zararı *azaltacağı* yönünde bir iddianız olmalıdır. İddia buysa, o zaman *ilke olarak* uyuşturucuya karşı olmadığınızı söylemek zorunda kalırsınız. Kafa yapıcı ilaçlar, yasadışı değil de yasal olsaydı ve bu durumda insanlar daha az zarar görecekt olsalardı, onların yasal hale gelmesini desteklerdiniz. Kendi deneyime bakarsam, herkes o şekilde daha iyi olduğu sürece, uyuşturucuların yasallaşmasına kimse taraftar değildir. Uyuşturucu *kötüdür*. Siz öyle diyorsunuz diye bu uyuşturucuları kötü yapmaz. Uyuşturucuları *çevreleyen* suç ve şiddettir bunu yapan. Bu hem mantıklı görünüyor hem de mantıksız...

Yasadışı işlemleri neden şiddetin sardığını açıklayan temel iktisadi ilkeler vardır. Yasadışı ticarete bağlanmış kimseler sözleşmeleri uygulama konusunda mahkemelere ve polisler güvenemeyeceklerinden kendilerinkini yürütmek zorundadır-

14 Nutt (2009) biniciliği örnek vererek aynı sorunu vurgular.

lar. Soygundan korunmak konusunda polise güvenemezler. Bir kilogramlık kokain paketi bulup kayıp bürosuna teslim etmek sizin de, ne desem bilmem, bir şekilde uyuşturucu ticaretiyle ilintili olduğunuz kuşkularını yükseltebilir. Bu nedenle güvende olmak için sadece kapıyı kilitlemek onlara yetmez. Bu sorunlar yüzünden şiddet, en azından şiddet tehdidi yasadışı işlere karışanlar için bir zorunluluktur. Uyuşturucuların yasadışı olması şiddet atmosferi *yaratır*.

Bana inanmıyor musunuz? “Bir uyuşturucuyu yasadışı yaptığınızda daha mı az daha mı çok şiddet olur?” sorusuna belki de bu zamana kadar verilmiş en iyi cevap 1920-33 yılları arasında ABD’de gerçekleştirilen deneyden geldi. Deneyin adı ABD Anayasası 18. Madde Değişikliği’ydi. Alkol kötüdür. İnsanların elinden içki bardağını almak, alkolün şeytani etkilerinden kurtulmak için gelin ülkemizin en ulvi yasasını kullanalım.

Yasağın uygulamaya girmesiyle birlikte, alkol için bilinen sonuçlarıyla bir karaborsa ortaya çıktı: Suçlar arttı, ürünün kalitesi düştü (kim şikâyet edecekti?), Al Capone gibi suçlular en açgözlü kimsenin bile rüyasında göremeyeceği kadar para kazandı. İktisadi koşulların da içinde olduğu birçok unsur tabii ki ülkedeki suç oranını etkiler. Öte yandan yasaklamanın yürürlüğe girmesiyle ABD’deki suç oranının hemen artmış ve yasağın kaldırılmasının hemen ardından düşmüş olması bence çok şey söylüyor.

Coors* ile Philip Morris’in işlerinin kesat olduğunu söylemiyorum. Bu çocukların ellerinde makineli tüfeklerle “kendi çöplüklerini” koruduğunu görmüyorsunuz diyorum.

İnsanların uyuşturucunun yasallaşmasına karşı olma nedenlerinden bir diğeri yine aynı “topluma tehdit” damarından beslenir. İddia şöyle bir şey: “Uyuşturucular yasal olsaydı, insanların hep kafası iyi olurdu, hiçkimseye iş yaptırılmazdı.”

Nasıl cevap vereyim, bilmiyorum. Önce birinci kısmına bakalım. Yasal olsaydı herkes kullanırdı diye uyuşturuculara karşı olmanın makul olabileceği düşüncesi saçmadır. *Bir başka nedenden* uyuşturucu kullanmanın kötü veya yanlış olduğunu düşünmüyorsanız, yasal olsaydı birçok insan kullanırdı iddiasının konuyla alakasız olduğunu kabul etmelisiniz.

* Bira üreten bir şirket -çn.

Üstelik alkol gibi bazı uyuşturucular yasal ve insanlar hâlâ çalışabiliyor gibi. Asıl neden –yani nedenlerden biri– hayatta kafası iyi olmaktan çok daha fazla teşvik edici şey olmasıdır. Tatile gitmek, seks yapmak, tatilde televizyon izlerken seks yapmak gibi insanların yapmaktan hoşlandığı yığınla şey var. Bir şekilde toplum sürüklenip gidiyor. İnsanların uyuşturucuya karşı olmasının nedeni bu değil.

Bu iddiaların Amerika Birleşik Devletleri'nin bütün uyuşturucuları yasallaştırması gerektiğine dair sizi ikna etmesi gerek demiyorum. İnsanların uyuşturucuların yasaklanmasını neden istediklerine dair yaptıkları açıklamalar, bölünmüş beyinli hastaların "kürek, tavuk kümeslerini temizlemek içindir" demesini akla getiriyor. Bu, aklın basın sözcüsünün uydurduğu, gerçek görüşü temsil etmeyen bir nedendir.

Bu gerçek neden her neyse çok güçlüdür. Peki, ne kadar güçlü? Uyuşturucuların yasallaşmasını savunan ve bana epey zorlayıcı gelen savlardan biri, uyuşturucuyu yasallaştırmanın terörizmle savaşta çok köklü etkileri olacağı yönünde. Pahalı uyuşturuculardan gelen para teröristlerin kasalarını doldurduğu sürece, bu fiyatları düşürmek için insanlar uyuşturucuları yasallaştırma olasılığını *konusuyor* olacaktır. Zaman zaman böyle iddialar gündeme gelip dursa da ancak bir avuç insan bunları ciddiye alıyormuş gibi görünüyor.

Neden insanlar uyuşturucuya bu kadar çok karşı? Bilincin altına sinmiş hangi modüller bu kendine özgü yargıyı yaratıyor, peki işlevi ne?

Güzel soru. Çağımızın ön önemli ulusal güvenlik meselelerinden biriyle çok yakından ilişkili bu sorunun yanıtını bulmak için yine psikologlar ter dökmeli.

Ahlakdışı Piyasalar

James Surowiecki'nin yakın tarihli ünlü kitabı *The Wisdom of Crowds [Kalabalığın Akli]*, insanların büyük bir kısmının soruları cevaplamakta ne kadar iyi olabileceğini insanı şaşırtacak şekilde ortaya koyuyor. *Kim Milyoner Olmak İster* yarışması buna iyi bir örnektir. Yarışmacı zor bir soruyla karşılaşıp seyrir-

cilerin de bulunduğu aynı stüdyoda oturup beklerken, seyircilerin verdiği ortak cevapların %91 oranında doğru olduğu tespit edilmiştir.

Kalabalıkların yarışma programlarındaki sorulara cevap vermekten daha bilge olduğu bir durum daha vardır. Kalabalıklar geleceği tahmin edebilirler. Bir sonraki Amerikan başkanlık seçimlerini kimin kazanacağına dair insanların bahis oynadıklarını düşünün. Bahis şöyle işlesin: Her iki adayın (veya birinin) “payını” bir miktar para ödeyerek alabilirsin ve o aday kazanırsa, seçim günü 1 dolar kazanabilirsin. Aday kaybederse siz de ödediğiniz parayı kaybedersiniz.

Çok sayıda insan bu tarz bahisler oynadığında oluşan fiyat, bir bütün olarak insanların, adaylardan her birinin kazanma şansı hakkında ne düşündüğünü gösterir. Kazanmasına kesin gözüyle bakılıyorsa, o aday için fiyat çok yüksek olur. O halde fiyatlar bize insanların ileride ne olacağını düşündüklerini gösterir.

Bunu anlamak için uç bir örneğe bakalım. Diyelim ki Fred’in seçimi kazanacağını biliyordunuz. (Sahiden de geleceği tahmin edebiliyordunuz diyelim.) Fred’ten 99 sente kadar pay almaya dünden razı olurdunuz –faiz meselesini ayrı tutsak bile–çünkü sonunda her bir pay 1 dolar olurdu.

Bu şekil de pey sürerek, “piyasaya” Fred’in kazanacağını kesin olarak bildiğinizi “söylemiş” olurdunuz ve sonucunda (1 dolar eksi paya ödediğiniz bedel denklemiyle) biraz para kazanırdınız. Piyasayı izleyip fiyatın 1 dolara kadar yükseleceğini görenler, piyasa katılımcılarının Fred’in kazanacağından emin olduğunu bilirlerdi. Fiyat, insanların geleceği tahmin etmelerini sağlar.

Aynı akıl yürütmeyi başka fiyatlara da uygulayabiliriz.¹⁵ Gelecekte oluşacak piyasalar* için insanlar pay alıp satarlarken, fiyatlar, ne olacağına dair herkesin “tahminlerini” toplar. Gelecekte oluşacak piyasa payı 50 sentten satılıyorsa o zaman biliyoruz ki insanlar bunun bahse girdikleri şeyin olup olmayacağına dair yazı tura olduğunu düşünüyorlar. Fiyat yüksel-

15 Wolfers ve Zitzewitz, 2006.

* Beklenti piyasaları –çn.

dikçe, insanların, iddiaya girdikleri şeyin daha büyük olasılıkla olacağını düşündüklerini öğreniyoruz. Fiyat düşünce, olacağına daha az ihtimal verdiklerini anlıyoruz.

Bu süreci, yaşarken gerçek zamanlı olarak da gözleyebilirsiniz. TradeSpords gibi siteler spor karşılaşmaları sırasında bahisler düzenler.* Bir takım öne geçince, pay fiyatının hemen yükseldiğini izleyebilirsiniz. Bu, piyasaya katılan bahisçilerin mantıklı olarak o takımın kazanacağından emin oldukları anlamına gelir. Bu şekilde bilgi, sürülen bahisler şeklinde piyasayı besleyerek diğer insanların gelecek tahminlerini size bildirmiş olur.

Haklılar. Bu piyasalar yıllardır var. Ne olacağına dair çok iyi –hatta oy sayısından daha iyi– iş yapıyorlar.¹⁶ Tahmin piyasaları genel seçim sonuçlarından yüzde bir veya iki puan farkla oluştu. Seçim sonuçlarından daha iyi olması (iktisatçılar için) şaşırtıcı değildir. Piyasada payları ödemek, “doğruyu söylemeyi” teşvik edici bir şeye sahip olduğunuz anlamına gelir. Pek kazanacağını düşünmediğiniz birinin payını pahalı alıyorsanız, paranızı sokağa atıyorsunuzdur. Bu, sisteme yanlış bilgi sokmanıza malolsa da seçim sonuçlarıyla bu olmaz. Seçim tahmini yapan bir anketçiye ister yalan ister doğru söyleyin bunun size maliyeti aynıdır, yani yoktur.

Intrade gibi web sitelerinde insanlar, seçimleri kimin kazanacağından Higgs parçacığının belirli bir tarihte izlenip izlenemeyeceği gibi bilimsel sorunlara kadar şaşırtacak aralıkta dizilmiş olaylara dair bahse girerler. Bu tür piyasalar birçok kişiden bilgiyi toplar ve bu bilgiyi herkesin kolaylıkla anlayabileceği bir kavramda özetler: Fiyat.

Kristal küreye benzeyen bu fiyatlar değerlidir. Ulaşması da göreceli olarak kolaydır. ABD’deki –CIA, FBI, NSA gibi– çeşitli haber alma servislerinin yaptıklarıyla karşılaştırın. 11

* Burada aslında geçmiş zaman kullanmam gerekir. TradeSports sanal kapıları kapattı. Böyle sitelerde bahis oynamanın yasal statüsü bulanık. Kimileri bu siteleri kullanarak bahis oynamanın ABD’de yasadışı olduğunu savunuyor. Tıpkı pornografi ile fahişelik arasındaki farkta olduğu gibi bu vakada da izlemek serbest; ama oynamak yasak.

16 Arrow ve diğerleri, 2008.

Eylül'den sonra, devamlı olarak bilgi akışının ve servis içi bariyerlerin, servislerin elindeki ayrı bilgileri bir araya getirmeyi engellediğini duyduk. Bu servislerde çalışan, piyasaların gücünü kullanan uzmanların bilgilerinden yararlanabilsek kötü mü olurdu? Kalabalıkların bilgeliğinden yararlansak ne olurdu? Önemseydiğimiz olaylar için insanların piyasaya girmelerine izin verip piyasalarda oluşan fiyatlardan haber alma örgütlerimizin mantıklı biçimde çaba göstermelerine yardımcı olacak şekilde yararlanamaz mıydık?

Herkesin düşüncesini bir araya getirmek zekice ve etkili olmaz mıydı? Yoksa bu yararsız, gülünç, saldırganca ve süzme aptalca bir şey mi?

2003 Temmuz'unda "Policy Analysis Market" (Siyasi Analiz Piyasası) devreye sokuldu. Bu hemen yukarıdaki satırlarda tarifini verdiğim, Ortadoğu'daki ülkelerin istikrarlarını korumasına dair jeopolitik eğilimlere ilişkin bilgi toplayan bir beklenti piyasasıydı. Önemli politik kararlar verirken Amerika Birleşik Devletleri'ne yardımcı olmak üzere, kalabalıkların bilgeliğini kullanabiliyordu.

İki Amerikalı senatör bunun "yararsız, gülünç, süzme aptallık" olduğunu düşünüyordu.¹⁷

Senatörlerin böyle düşünmelerini destekleyen haklı nedenleri olabilirdi. Ben bilmiyorum.

Tek bildiğim, bu fikir üzerinde ahlaki gelgitler olduğu. Haber alma örgütleri bu araçtan yararlanabilmiş olsaydı, hayatlar kurtarılabilir miydi bunu kimse bilmiyor.

İnsanlar beklenti piyasalarının olmasına karşıysa, kumarı neden kabul ediyorlar hiç anlamıyorum.

Kesinlikle bildiğim bir şey varsa o da piyasaların insanları daha iyi duruma getirdiğidir. Hep ayrı düştüğüm iktisatçılar, buna canıgönülden katılırlar. Piyasalar insanlara, istemedikleri (bir fiyattan elden çıkarmaya razı oldukları) şeyleri bir şeye ihtiyacı olan (ve bunun için bir bedel ödemeye razı) insanlarla buluşturma fırsatı verir. Piyasalar alıcı ve satıcıyı daha iyi duruma getirir. Böylece satıcıların artık parası vardır,

17 BBC report Pentagon axes online terror bets <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/3106559.stm> 7/23/2003 (22/2/2009 tarihinde erişilmiştir.)

az önce sattıkları malın değerinden fazladır bu. Alıcılar da az önce ödemiş oldukları paradan daha değerli bir mala kavuşmuş olur: Herkes iyi durumda.

Herkes iyi durumda. Piyasaların güzelliği –bunu tekrarlamaya değer diye düşünüyorum– *herkesin iyi durumda* olmasından gelir.

Aslında, insanları *iyi duruma* getiren yine insanlardır. Onların en çok istedikleri şeye ulaşmalarını sağlayan en güzel yol bu piyasalardır. Arz ve talep yasaları, fiyatların yükselip düşmesini öyle bir ayarlar ki malları en yüksek fiyatı veren alırken, söz konusu malları aynı piyasada o fiyattan satmak isteyen de kolaylıkla çıkar.

Sadece *bu da* değil, piyasa olmaması berbat bir şeydir. Uyuşturucu vakasında, piyasalar –yani polis, avukat ve 82. Hava İndirme Tugayı gibi şeylerle desteklenen yasal piyasalar– olmaksızın, değiş tokuş yapmayı yine de isteyen insanlar, yasadışı şekilde bunu yaparlar. Sonuç, gerçek hayatta iyi olmasa da filmlerde hoş sahnelerle karşımıza çıkan organize suç, içki kaçakçılığı gibi şeylerdir.

Benim sözüme inanmak zorunda değilsiniz. Eski Sovyetler Birliği’nde yaşamış insanlara, serbest piyasanın olmadığı ekonomide mal bulamadıklarında bu çok hoşlarına gitmiş miydi bir sorun.

Ya da onlara da sormayın. Burada önemli nokta, mal ve hizmetlerin özgürce dolaşımı demek olan piyasaların insanlara kendilerini iyi duruma getirecek çareleri bulabilme imkânı sağlamasıdır. Hükümet düzenlemelerinin hepsinin kötü olduğunu söylemiyorum. Karşılıklı yararlı işlemlerinin “yanlış” olduğuna dair bir sezgi ortaya çıkarsa, bu işlemleri yapma taahhüdü verecek insanlara zarar verir diyorum.¹⁸

İnsanların bu gibi piyasalara karşı olmalarının asıl nedeni ne? Bu niçin bir ahlaki sorun?

Güzel soru. Bu sorunun cevabını da psikologlar bulmalı. Buna cevap verebilseydik, insan doğasına ait bilgilere daha derinlemesine girmekle kalmaz, epey sayıda insanı çok daha iyi duruma getirebilirdik.

18 Bu konuda yakın zamanlarda yapılmış bir tartışma için bkz. Roth, 2007.

Bağışlayabileceğiniz; Ama Satamayacağınız Şeyler

Belki bu konuda aydınlandınız ve beklenti piyasalarına artık sıcak bakıyorsunuz. Peki niçin o zaman insanların böbreklerini satmalarına izin verilmemesi gerektiğini düşünüyorsunuz?

Binlerce insanın böbreğe ihtiyacı var. 2006'da bekleme listesi 65.000 kişiye çıkmıştı. Bir sürü insan –yılda 10.000 kadar–¹⁹ öldüğünde, ölüm şekilleri göz önüne alındığında, aslında bağış için iyi bir aday olabilecekken, böbreklerini (karaciğerlerini) de alıp gidiyorlar. Öldükten sonra kullanılsın diye bu insanların böbreklerini satabilme olanağı olduğunu hayal edelim. Birçoğu böbreklerini kendileriyle birlikte mezarı götürmektense böbreklerini satabilselerdi yaşarken daha fazla paraya sahip olabilirlerdi.

Ne var ki ülkemizde böbrek piyasası yok. Bir anlamda huy-suzca organlarımızı *bağışlayabilirim* –ehliyetimde böyle olması için kutuya çentik attım– (böylece benim için sahiden kötü olan bu hadiseyi başka biri lehine değiştirebilirim); ama onları satamam. Bu, böbreğini bağışlayabilir; ama ona fiyat biçemezsin tuhaf politikasına yol açarak, tıpkı seks gibi, verebileceğiniz; ama satamayacağınız birkaç şey arasına böbrekleri de katmış olur.

Öldükten sonra kullanılsın diye böbrek satmayı bırakalım. Neden onları yaşarken satamayalım? Şu şıkları değerlendirin: (a) 2 böbreğiniz mi olsun ? (b) 1 böbrek ve 15.000 dolar mı?²⁰ Birinciye bağışladıktan sonra ikinciye kaybetmek baltayı taşla vurmaktır. Böbrek bağışı ameliyat gerektirir, bu da doğru; ama mutlaka bu riske girmek istiyorlarsa insanlara izin vermek gerekmez mi? Para karşılığı oluyor diye insanların riske girmesini engelleyeceksek madencilğe son vermenin, orduyu da dağıtmanın zamanı geldi.

Biriken paylar büyük. Organ piyasasının getirebileceği yararlarla ilişkin yapılan yakın tarihli bir analizde, önde gelen iki

19 Bu tahmin Becker ve Elias, 2007, s. 17'den alındı.

20 Bu soru Becker ve Elias, 2007, s. 11'den alındı.

* Böbrek alım satımı olan piyasa varsa baltayı taşla değil, oduna vurmaktır. Umut edin de siz alıcıyken yasayı değiştirmesinler.

araştırmacı organ bağışçısı olmaları için insanlara güdüleyici bir şey (para) vermenin "organ almak için uzun zamandır sırada bekleyen insanların sıkıntılarını giderebileceği ve ölümleri durdurabileceği"²¹ sonucuna vardılar.

Organ piyasalarına ilişkin tartışmaların çoğu ahlakidir. Tamam kabul, bazıları, siyasi ya da iktisadi yaklaşımları da dağarcığımıza katmıştır. Örnek vermek gerekirse, organ piyasalarının daha çok parasız, yoksul insanlardan zenginlere doğru orantısız bir bağış akışına yol açacağından endişe edenler var. Bu iddialarla kolay başa çıkılabilir, ama ben ahlaki itirazlarla ilgilendiğimden uğraşmayacağım. (Bu özel itiraza şöyle bir cevabım olabilir: Paraya ihtiyacı olan yoksul kimse-ler, ona ulaşmak için evet hoş olmayan, tehlikeli, bazen insanı utandırabilecek işler yapıyorlar. Ne var ki onlar ağır kutular taşıyor, petrol sondajında çalışıyor, hamburger kılığına girip köşebaşlarında kupon dağıtıyorlar diye, bu bana tüm bunların yasaklanması gerektiğini düşündürmüyor.)

Sorunun özü, insanların vücutlarının bir parçasını alıp satmanın sadece *yanlış* olduğunu düşünmeleri. Beyinlerinin bir bölümü bu yargıyı yaratıyor, insanlar yargı oluştuktan sonra bunu haklı çıkarmaya çalışıyorlar. Richard Thaler ve Cass Sunstein, *Nudge* isimli kitaplarında bunu şöyle ifade etmişlerdi: "Bu fikrin [organ piyasaları] açıktan açığa bir meziyeti olduğu görülse bile iyi anlaşılmayan nedenlerden dolayı büyük tepki topluyor."²²

"İyi anlaşılmayan..." psikologlar bu nedenleri anlamaya çalışıyor olmalı.

Ahlakçı Akıl

2007 Kasım'ında Sudan'ın Hartum kentindeki okullardan birinde çalışan bir İngiliz öğretmen, bir oyuncaktan söz ederken kullandığı kelimeden dolayı tutuklandı, yargılandı, hüküm

21 Bu alıntı Becker ve Elias imzalı raporun <http://graphics8.nytimes.com/images/blogs/freakonomics/pdf/BeckerEliasOrgans%285-06%29.pdf> versiyonunda vardır; ama nihayet *Journal of Economic Perspectives*'te yayımlanan çeşitlemede görülmez.

22 Thaler ve Sunstein, 2008, s. 175. Ayrıca bkz. Roth, 2007.

giydi ve hapis yattı. Tutuklanmış olduğu ceza fıkrası 40 kırbaç cezasına hükmediyordu. Bu, Associated Press'e göre kıyameti koparan sokak göstericilerinin istediği cezadan azdı: "Hoşgörüş yok, idam!" diye bağıryorlardı.

Çocuk, kadın demeden on binlerce silahsız sivilin katledildiği, organlarının kesilip sakat bırakıldığı, yüz binlercesinin yerlerinden yurtlarından edildiği, kelimelerin anlatmakta yetersiz kaldığı şiddet suçlarının insanı şaşırtan oranlarda işlendiği bir ülkede, insanları sokağa döken -uluslararası medyanın da ilgisini çeken- şey ne oluyor? Oyuncak ayıya isim verirken bağırarak birkaç çocuğun ciğerinden çıkıp havaya karışan bir kelime. Bence ayı buna hiç aldırılmamıştı.*

Neden insanlar, kürtaja karşı, kürtaj taraftarı, uyuşturucuya karşı, fuhuşa karşı, piyasalara karşı, çıplaklar plajına karşı ve oyuncak ayılara Muhammed isminin verilmesine karşı?

Bunlar güzel sorular.

Benim -evrimci psikolog olarak- bakış açım göre insanlar la ilgili en acayip şeylerden biri, diğer insanların ne yapıp ettikleriyle çok fazla ilgilenmeleridir. Doğal dünyanın kalanında -birinin diğerinin yemeği ya da eşi olduğu durumlarda olduğu gibi- organizmanın kaderi sıkı şekilde diğer organizmanın kararına bağlı olmadığı sürece, organizmaların tipik davranışı diğerini görmezden gelmek olur. Biyolojik açıdan muazzam bir anlam yaratır bu. Diğerlerinin yaptıklarına ilişkin zaman ve enerji harcamak maliyetlidir. Organizmalar; akraba, müttefik ve düşmanlarla ilgili ne olup bittiğini gözleyecek şekilde tasarlanmış olmalıdır. Doğrudan ilgili şeylere dikkati vermek daha iyidir.

Biz farklıyız. Diğerlerinin neler yaptığına dair *çok fazla* özen gösteriyor gibiyiz. Diğer insanlar bir yaprağı yakıp dumanı içine çektiğinde, sihirli sözcükler telaffuz ettiğinde, bedeninden bir parçayı başka birine sattığında (veya kiraladığında) sadece buna dikkat etmekle kalmıyor, cezalandırılınsın diye bas bas bağıryoruz.

---

* Söylentilere göre öğretmen oyuncak bir ayıya sınıftaki öğrencilerin Muhammed ismini vermesine izin vermişti -çn.

Bu birinci dereceden biyolojik gizemdir. Birçok kişi çöz-düğünü iddia ededursun, bu giz henüz çözülmedi. İnsanların neden “ahlaki” olduğuna ilişkin açıklamalar, gerçekte neden cömert olduklarına ilişkindir ki bu tamamıyla farklı.²³

Bundan alınacak iki önemli ders var. Bu kitabın kalbinde yer alan iddialarla uyuşan birinci ders, çeşitli işleri ahlaki olarak ayıplama nedenlerimizi bilmiyoruz. Sadece yanlış olduğunu düşünüp bunlar yanlıştır diyor ve nedeni haklı çıkarmaya uğraşıyoruz. İleri sürdüğümüz mazeretler öylesine tutarsız ki bu mazeretlerin ahlaki yargılamalardan önce değil, sonra gelmiş olması gerekir. Ahlaki yargıyı yaratan sebebe basın sözcüsü diye adlandırdığım şey, ulaşamadığı için bir neden yaratmak zorundadır.

İkinci nokta bizi doğrudan modülariteye getirir. İnsanlar çok temel olan ahlaki ilkeleri benimsemiş, görüşlerini bunlardan sistematik olarak çıkarmış olabilirlerdi. Varsayımsal ahlaki bir robotun yardımıyla bu bölümdeki görüşlerle uyum içinde bir şey ima etmiştim. Ne var ki bana biz böyle işliyoruz gibi gelmiyor. Sanki ahlaki yargılar bilinçsiz modüller tarafından yaratılıyor, sonra basın sözcüsü çoğu yalan yanlış olmak üzere bunlara mazeretler buluyor. Bu o kadar da şaşırtıcı değil. İnsanlar, tutarlı ilkeler dizisine dayanmadan, bazı şeyleri ayıplayıp bazılarını ayıplamaz ve basın sözcüsünü olanaksız bir işle baş başa bırakırlar.

O zaman insan tutarsızlığının nedeni budur. İşlevleri değişen aklın farklı bölümleri farklı ahlaki yargılar yaratıyor, onları çelişmekten alıkoyan hiçbir şey yok.

Tutarlılık doğuştan gelmiyor. Sistemlerin tutarlılığını sağlamak için ince bir mühendislik gerekiyor. Bazı vakalarda insan aklı böyle bir mühendislikle yapılmış olsa da çoğu vakada böyle değildir. Tutarlılık sistemin baştan sona bütün işlevini geliştirmemezse, bunu umut etmek için özel bir neden yoktur. Ahlaki yargılarda tutarlı olmak, belli bir üstünlük sağlamadığı sürece, bunların karşılıklı olarak çelişmesi hiç de şaşırtıcı değildir.

23 DeScioli ve Kurzban, 2009b. Robert Wright'ın *The Moral Animal* isimli mükemmel kitabı iyi bir örnektir. Wright kitabında, neden insanların ahlakçı değil, fedakâr olduğunu açıklar.

Aslında durum bundan çok daha kötüdür. Vicdan ve kınama arasındaki farka dönersek, diğer insanların –doğum kontrolünden faydalanmak, oyuncak ayılara isim vermek vb– bazı şeyleri yapmasını önlemek için tasarlanmış görünen modüller davranışımızı yönlendiren modüller değildir. New York ve South Carolina’nın eski valilerinden söz ederek, kimseyi birinin yaptığı yasak bir şeyin altına imza attığı ahlaki kurala uyup uymadığı noktasında ikna etmek zorunda değilim.

Vicdanımızı yöneten modüller mutlaka bazı öğelerden etkilenir. Zavallı Bay Spitzer’a dönersek, bir fahişeyle seks yapıp yapmamaya karar verirken maliyet yarar hesabından sorumlu olan bazı modüller vardı. Çok iyi bilinen fuhuş karşıtı duruşu; politik kariyerine maloluyor, onu tehlikeye atıyordu; ama bu unsurlardan sadece biriydi. Potansiyel maliyetleri hesaplayan bu modüllere karşı koyan, seks aramaya kurgulu sabırsız modüllerdi. Sonuca bakarsak, seks arayan modüllerin üstünlüğü varmış gibi görünüyor.

Davranışa neden olan modüller, insanların ahlaki kurallarla anlaşma yaptığını dile getirmesine neden olanlardan farklıdır. Kınamaya ve vicdanlı olmaya neden olan modüller farklı olduğundan konuşma ve eylemin çelişmesine şaşmamak gerekir.

Bu fikirlerin hepsi birlikte ele alındığında, insan aklının bu modüler tasarımla ikiyüzlü olmaktan başka çaresinin olmadığı açıkça görülür.

Geriye şunu açıklamak kalıyor: Neden bunun kendimize de uyarlanabilir olduğunu düşünmüyoruz?

10. Bölüm

Ahlak Kuşlar İçindir

Üyelerin, uymak zorunda oldukları eş seçme kurallarına göre, zinde olma derecelerine bağlı olarak daha iyi veya daha kötü olduğu kuş popülasyonunu inceliyoruz. Bu tür kuşlarda, cinsel âlemdeki davranışlarını yöneten "ahlaki sezgilerinin" kaynağının bu olduğunu bilmiyor olsa da, anılan kuralları zorla yerleştirmek için tasarlanmış modüller seçilebilirdi.

İnsanların genellikle neden ensest yapmadıklarını açıklamak kolaydır. Akraba evliliğinin getireceği genetik maliyetler nedeniyle, yakın akrabalarla ilişkiye girmekten kaçınanların soyları bunu yapmayanlara oranla hızla çoğaldı. Geriye daha çok evlat bırakabildiler. Ensestten tiksinnmeye yol açan genler de evrim tarihi boyunca yayıldı.

Bu sahiden de ikna edici ve iyi bir sav;¹ ama tek başına, diğer insanların ensest yaptığıyla neden ilgilendiğimizi açıklayamıyor.

Önceki bölümde tartıştığım ensest veya diğer alanları kuşatan ahlaki sezgilerin var olma nedenlerini bilirmiş gibi yapmıyorum. Bu bölümde, insanların neden belli başlı davranışla-

---

1 Lieberman, Tooby ve Cosmides, 2003.

rı kınadığı sorusuna kendimce bir cevap vermeye çalışacağım. Bu son zamanlarda ahlak psikolojisi üzerine yazılan kitap ve denemelerde göreceğinizden farklı bir açıklama olacak. Evrimin, bizi nasıl hoş, kibar, cömert yaptığı üzerinde odaklanıp nedenlerini anlamaya çalışıyorum. İnsan doğasının ilginç bölümleri olabilir; ama ahlak âleminde insanı canından bezdiren tutarsızlıkları yaratan bunlar değildir. Burada insanların neden başkalarının eylemlerini yargılayıp kınadığı sorusuna kafa yorarak, gerçek yanıtların neler olabileceğine dair bir duygu vermeye niyetliyim. Ahlaki kınamalara ilişkin yapılan etraflıca açıklamaların şu sonucu doğurması gerekir: *Diğerlerini çeşitli şeyler yapmaktan alıkoymak.*

İddiamı kanıtlamak için kuşlardan bahsedeceğim. Neden kuşların kendi mahrem yuvalarında çalışıp didinen diğer kuşları kontrol etmelerine sebep olan modülleri vardır?

Ahlakçı Hayvan

Çoğu zaman evrimin nasıl işlediğine dair mükemmel iddialar, insan ve özellikle insanlar arasındaki toplumsal ilişkiler söz konusuysa, tuhaf hatalara ve yanlış kavrayışlara maruz kalır. Diğer canlıların neyin peşinde olduğunu anlama çabasında insanlar, evrimci açıklamalarda *ısrarcıyken*, iş kendilerine gelince tepkisel davranıp bu tür açıklamaları reddediyorlar.

Hayvanlar dünyasına ait bazı öyküler üzücü. Erkek arslanlar; sürünün liderliğini aldıklarında, kendilerinden olmayan bütün yavruları öldürüyorlar. Bu, dişi arslanları çoğu kez adlandırıldığı gibi "alıcı" hale getiriyor ve ölüm saçan erkek arslanlarla çiftleşiyorlar. Belgeseldeki anlatıcı, erkek ve dişilerdeki bu davranışın seçilmiş olduğunu; çünkü bunu yapan dişi ve erkeklerin yapmayanlara göre daha geniş bir soy bıraktığını anlatıyor. Yavruları öldürmeyen arslanlar, sürüdeki dişiler alıcı duruma gelmediğinden daha az soyun atası oluyorlar. Ölüm saçan arslanlarla birleşmeyen dişiler daha az yavru bırakıyorlar; çünkü nasıl söyleyelim, seks yapmadan hamile kalmak çok zor! Belki lafı dallandırıp budaklandırmadan yapılmış üzücü bir açıklama; ama insanların bu açıklamaya *karşı* çıktığını ve

karşıt açıklamalarda ısrar ettiklerini pek görmedim. "Belki erkek arslanlar öyle yapmayı *öğrendikleri* için bunu yapıyor." "Dişi arslanlar, yavru kaybetme travmasıyla hasar gören öz-saygılarını yükseltmek için yavrularını öldürmüş erkek arslanlarla çiftleşiyor olabilirler."

Bunu asla duyamazsınız.

Mutlu öyküler de var. Evrimin sürdüğünü gösteren hikâyeler arasında en çok sevdiklerimden biri, Rosemary Grant'ın Galápagos Adaları'ndaki ispinozlar üzerine yaptığı araştırmayı nakleden Jonathan Weiner'ın *The Beak of the Finch [İspinozun Gagası]* kitabından. İlginç, ufak gözlemlerden biri, su bollaştıkça ispinozların daha küçük yaşlarda üremeye başladıklarıdır. Bu, insana daha çok evrimci bakış kazandırıyor. Yavrulamayı erken başlatarak, yavrulama üstünlüğü sağlamak için bolluk zamanlarını kullanacak şekilde tasarlanmış kuşlar, bunu yapmayan kuşlardan fazla ürer. Mantık aman vermez, veriler mükemmeldir, okuyucuların ilk tepkisi asla, kötü örnek oldukları için ana babayı, cinsel perhiz eğitimi veya başka bir şeyi desteklemediği için devleti suçlamak değildir.

Bunu da asla duyamazsınız.

O yüzden kuşlar hakkında konuşmak istiyorum. İnsanları bir an için unutun, ben bitirdiğim zaman, yaptığım açıklamanın uyduracağınız; ama yanlış olacak bazı nedenler için insanlara uyarlanıp uyarlanmayacağına ilişkin kendiniz karar verebilirsiniz.

Kuşları kullanıyorum; çünkü belirli bazı kuş türlerinin eşleşme kalıbı, dişi kuşların karmaşık ortamlarda nasıl eş seçtiğiyle ilişkili olan "polijini eşik modeli" diye bilinen şeye işaret ediyor. Göreceğimiz gibi, anılan modelin sonuçlarından biri, eşleşme oyununun kurallarını değiştirmenin bazı kuşları iyi, bazılarınıysa kötü yaptığını düşünmeyi kolaylaştırmasıdır. Ahlak hakkında düşünmek için bu önemlidir.

Bir kuş türü hayal edin. Erkekler bölgeleri tanımlasın, dişiler de hangi erkeklerle çiftleşeceklerini seçsin. Cinsi kaliteli olan erkekler daha büyük ve zengin bölgeleri savunabilirler. Cinsi bozuklar ise daha küçük, yoksul bölgelere yerleşmek zorundadır.

Benim dişi bir kuş olduğumu, erkek bulmak için piyasa-ya çıktığımı varsayın. Folluk yerine birazcık geç geliyorum ve bakıyorum ki en iyi erkekler zaten kapılmış: Diğer dişiler en büyük bölgelerin sahibi erkeklerle evcilik oynamaya çoktan başlamış. O zaman seçim yapmak zorundayım: Ya kalan –cinsi bozuk– tek erkeklerden biriyle yuva kurabilirim ya da bölgede ikinci dişi haline gelerek, zaten çiftleşmiş erkeklerden birine eş olabilirim. Daha çaresiz erkeğin eşi olmak mı, daha güçlü erkeği paylaşmak mı iyi?

Polijini eşik modeli pür dikkat şuna odaklanmıştır: Ayrın-tılara bağlı olarak bazı çiftler monogamiyle eşleşmiş, bazı-ları polijiniyle eşleşmiş olacaktır. Bir bölgede ikinci eş olmanın ödülü, düşük cins erkeğin tek eşi olma ödülünden büyükse, o zaman polijini olacaktır.

Şimdi yemeğimize en önemli malzemeyi katalım: Nedense bu kuşları biz ahlakçı yapıyoruz. Bazı davranışları “yanlış” olarak yargılıyorlar, *yanlış* bir şey yapan kuşun da cezalandırılması gerektiğine dair sezgileri var. Tabii ki bu “yanlış” işleri engeller. Peki sonra ne olur?

Ahlak Kuşlar İçin mi?

Ahlakçı kuşlarımızın, polijini –bir erkek kuşla yuva kuran iki dişi kuş– doğru mu yanlış mı diye karar vermek zorunda olduklarını varsayalım. Kuşların aklında bu kararı veren modüllerin doğal seçim güçlerine tabi olduğunu da varsayalım. Ne çeşit modüller bulmayı umarız?

Bunu ortaya çıkarmak için polijini yasaklandığında yeniden üreme avantajı elde etmek için geriye hangi kuşların kaldığını sormalıyız. Açıktır ki en iyi erkeğe sahip dişi kuş-lar daha iyi olacaktır. Bu dişilerin eşleri, erkeğin sağladığı kaynaklar için rekabete girecek yavrulara sahip olacak ikinci dişilerle eşlenmeyeceklerdir. *Zorunlu monogami, te-keşli olarak çiftleşmiş dişiler için stratejik bir kazançtır. Za-manla monogamiye ilişkin ahlaklı bir modülün kendilerini böyle bir durumda bulan dişilerde çok faal olacağını insan bekleyebilir.*

Peki erkeklerde durum ne? Polijini yasaklanırsa hangi erkekler bundan kazançlı çıkar?

Cinsi bozuk erkekler diyebilirsiniz; çünkü hiç değilse cins erkeklerin ikinci eşi olacak dişilere sahip olurlar. Muhtemelen doğru. O halde tekeşli olarak eşlenen dişilerle, cinsi bozuk erkekler arasında doğal bir ittifak var; çünkü zorunlu monogamiden iki taraf da kazançlı çıkıyor. Peki onlar cins erkeklerle karşı ittifak kurarlar mı? Belki. Şunu unutmayın ki biz yalnızca ahlaki olarak polijiniyi kınayan modülden bahsediyoruz. Kendileri öyle olmasalar bile *diğer tüm erkeklerin* tekeşli olmasından hangi erkekler yararlanır? Neredeyse *bütün* erkekler. Herhangi birinin bakış açısından bakarsak, en iyi şey *diğerlerinin* cinsel tavrını kısıtlamaktır. Hepimiz, insanların çıkarlarımıza zarar veren şeyleri yapmalarını engelleyen ahlaki kuralları destekleriz. Yedi Ölümcül Günah'a bakın. Kendimiz yapınca mutlaka bir çıkar elde edebileceğimiz; ama diğer insanların yapmasını istemediğimiz bir günah listesi. (Bunun izdüşümü "meziyetlerdir." Onlardan kaçarsanız daha iyi durumda olacağınız, fedakârlık, alçakgönüllülük, iffet gibi karakter özelliklerine başkalarının sahip olmasını istersiniz.)

Cins bir erkek, *kendisi aynı anda çokeşli olduğu halde* –tek eşi olan bir eşe sahip, aynı zamanda yasadışı; ama ceza gerektirmeyen ilişkileri var– diğer bazı erkeklerin çokeşli olmasını önleyebilseydi, bu zindelik açısından mümkün olan dünyaların en iyisi olurdu. Cins erkekler, fazla eşe sahip oldukları için cezadan korunabildikleri ölçüde, onları yasaklama sorun sayılmaz.

Monogami zorunluysa kim kaybeder? Tek dişiler; çünkü cinsi bozuk erkeklerle mecburi eş olacaklardır. Basitçe düşünersek, artık daha iyi bir şık seçip cins bir erkeğin bölgesindeki ikinci dişil olamayacaklarından, polijini eşik modelinde tarif edilen seçme üstünlüğünü tamamen kaybetmişlerdir.

Seçilimin bu kuş türlerini etkilediğini, *onlar bunun niçin olduğunu söyleyemeseler bile* zamanla işlerine yarayan bir düzenlemeyi destekleyecek tasarımın oluştuğunu varsayalım. Aynı şekilde kuşlarımız, seksle üreme arasındaki ilişkiyi anlamaksızın elbette seks yapmayı isteyebilir, *nihayetinde bu*

tercihlerin ne gibi sonuçları olduğunu bilmeden yeniden üreme çıkarlarıyla uyumlu, monogami ya da polijini tercihlerinde bulunabilirler. Cins erkekler, kuralları yapma noktasına gelseydi neler olacağını ya da kurumsallaşan bir çeşit demokrasi olsaydı kuşların nasıl oy kullanacağını insan kolaylıkla hayal edebilir.

Bireylerin kurallar koyarak diğerlerinin davranışlarını kısıtlayabildiği türlerde, neden bu kuralları benimsediklerini bilmiyor olsalar bile evrimden, türün üyelerini üreme çıkarlarına hizmet edecek kuralları destekleyecek şekilde etkilemesini bekleyebiliriz.

Önemli bir şey daha var. Kuşlar konuşabilseydi acaba ne söylerlerdi? Monogami taraftarı olanlar belki, aşk, aile, tek bir anne babalı yuvanın doğallığı gibi kulağa “iyi” gelen şeylerden bahsederlerdi. Esrar perdesine bürünmüş kurallarını *zindelik çıkarlarını korumaya çalışan diğer kuşların yazdığı sihirli bir kitaptan* da söz edebilirlerdi.²

Tartışmaya tersinden bakarsak, polijiniyi savunanlar, özgür bir kuşun yapacağı gibi, her istediğini yapmaktan, bireysel özgürlüklerden dem vurabilirlerdi. Amerikan Anayasası’ndan dokunaklı bölümler okuyabilir, eski zamanların meşhur kuşlarından alıntılar yaparlardı.

Şunun da açık olması gerekir ki kuşların toplumsal bilimcileri, ellerindeki bir tek araç diğer kuşların ahlaki duruşunu haklı çıkarmak için soru sormak olsaydı, muhtemeldir ki ahlaki sezgilerin gerçek nedenlerini bulmakta hayli zorlanırlardı. Darwin olmadan, bu kuş bilimcileri ahlaki yargıları üretmek için tasarlanmış modüllerin ne dolaplar çevirdiğini bilmekte bayağı sorun yaşarlardı. İç gözleme dayanan, abartılı, yerinde sayan açıklamalarla yetinecek ya da yerel kuş popülasyonu içinde yakın zamanda geçmiş olayları temel alan tarihsel anekdotlara başvuracaklardı. Onlar kuş psikolojisini tasarımın mantığından çok, kuşun nasıl bir şey olduğu bağlamında açıklıyor olurlardı.

Bu da onları çıkmaz sokaklara götürmekle kalmaz, ardında da bir sürü bilinmezlik bırakırdı.

2 Bunun üzerine birkaç söz için bkz. Kurzban ve DeScioli, 2009.

Yumurtaları Çırpamak

Kuşlarımızın hayatı giderek karmaşık hale geldikçe, seçim, diğerlerinin cinsel davranışlarını yönlendirmek üzere kurgulanmış modüllerin daha girift ilişkiler içinde çalışmasına neden olur. İşi biraz daha zorlaştırmak için iki çeşit erkek kuş olduğunu varsayın. Bazı erkekler güzel yuva yapıyor, tüm aile ziyafet çeksin diye güzel solucanlarla eve dönüyor. Bunlar yatırım yapan erkekler, biz onlara "baba" diyeceğiz. Diğer erkek türü hiç ev kurmuyor. Evcil yaşam yerine, dişilere farklı bir mal sunuyor. İyi genler. Bu iyi genli çocuklara, ahlaki sorunda önyargılı olmak için değil, "baba"yla kafiyeli olsun diye "kaba" diyeceğiz.³ Kabaların ortalama olarak babalardan daha iyi genleri olduğunu varsayıyoruz, babalar da soy üretmeye kabalardan daha çok yatırım yapıyor. Birçok türde –kuş türleri dahil– görünüm genetik kaliteyi dışavurduğundan, dişiler eş seçerken dış görünüme bakar. Bunun arkasında yatan mantık her yerde tartışılmakta olduğundan –muhtemelen en ünlüsü de Darwin'in ikinci harika eseri *Descent of Man*'dir (*İnsanın Türeyişi*)– burada tekrar ısıtıp ortaya getirmeyeceğim.⁴

Hem baba hem kabaların olduğu bir popülasyon içinde farklı kurallarla (evrimci zindelik açısından) kim kazanır, kim kaybeder? Hangi kuşlar hafifmeşrep olmak ister? Kabalar ister. Savaş en çok solucanı kim getirecek üzerinden olursa kazanamazlar. Onlar, yalnızca seksi olmanın fark yarattığı bir dünyanın galibi olurlar. Hafifmeşreplik olmaksızın, seksi erkekler kendilerinde olan güçten tam anlamıyla faydalanamazlar.

Ne var ki babalar, seksi erkekler önüne gelenle yatamazsa kazanırlar (İyi genli *kabaları* aramaktansa eşlerini evde tutma işinden istifa ederler). İyi dişiler, kabalardan iyi genler alacak durumda değillerse babalarla gideceklerdir. Genleri alamazsanız, solucanları alırsınız.

O halde, *diğer kuşların nazarında hafifmeşreplik, babalar için kötüdür.*

3 Draper ve Harpending, 1982.

4 İnsanlarda cinsel seçilime ilişkin bkz. Miller, 2000.

Dişiler cephesinde, eşli dişiler hafifmeşrepliğin geçer akçe olduğu dünyada potansiyel kaybedenlerdendir; çünkü erkekleri ayartılıp kıymetli solucanları başka çocuklara götürülebilir.

O halde, *diğer kuşların nazarında hafifmeşreplik, eşli dişiler için kötüdür.*

Bu kuşlar oy kullanabilseydi, *tekeşli olan kuşlar oylarını diğer kuşların, eş olma haricinde seks ve diğer hafifmeşreplik barındıran şeyleri yapmasını yasaklayan politikalar – ve cumhuriyette bu politikaların taraftarı olan kuşlar– için kullanırlardı.*

Niçin bu uygulamalara karşı olduklarını belki yine bilemezlerdi. Özgürlük ve bireysel tercihe ilişkin fikirlere karşı duyarsız olabilirlerdi. "Aile taraftarı" olurlar, "geleneksel değerlere" ilgi gösterirler vb. Üstelik diğer kuşların cinsel davranışlarını neden kısıtladıklarını bilmedikleri için karşı konumda olmak zorunda kalırlardı.

Kürtaja da karşı olabilirlerdi; çünkü kürtajın olabilirliği seksin maliyetini düşüreceğinden hafifmeşreplikle bağlantılı olabilir. ⁵ Bu karşı duruşlarının, içlerinde hafifmeşrep kuşun cezalandırılmasına dair sezgi olsa dahi hayatın gebelikle başladığı ilkesine dayandığını söyleyebilirlerdi. Anılan kuşlar "kürtaja karşı" "aile kurma taraftarı" olabilir, başka basmakalıp şeylerden dem vurabilirlerdi. Gerçek, akıllarının diğer kuşların seks yapmasını engelleyecek şekilde tasarlanmış olduğudur.

Kuşlarla bu kadar ilgilenmek yeter; çünkü bu noktada bu varsayımsal kuşlar gibi insanların üremeye yönelik zindelik çıkarlarını teşvik edici kuralları desteklemeye kurgulu ahlaki modüllerinin olması gerektiği çok açıktır.

Buna inanmak zor olabilir. Bir anlığına kürtaja karşı olmanın cenini kurtarmakla *hiçbir ilgisi olmadığını* varsayın. O zaman insanların kürtaja karşı duruşları, aslında diğer insanların hafifmeşrep olmalarını engelleyecek şekilde tasarlanmış belli başlı modüllerden gelen sonuçlara dayanmalıdır. ⁶

Bu bahiste kürtaj, karşımızdaki insanların cinselliğini kontrol ettiğimiz yollardan farklı değildir. Babalar, binlerce

5 Özellikle bkz. Weeden, 2003.

6 Burada Jason Weeden'den fikirleri özgür bir şekilde ödünç aldım.

yıldır kızlarını tecrit etmekte, yaşlı kadınlar genç kadınların cinsel tavır ve ifadelerine gem vurmaktadır. Evrimci bakış açısıyla, seks temel ihtiyaçtır, insanların kuralları koyacakları bir alan olaksa bu onların arasında ilk başta gelen olurdu.

Çiftleşme oyunun kurallarına bağlı olarak, yeniden üreme başarısı açısından organizmalar daha iyi ya da kötüdür. Eski primat akrabalarımız gibi, insanların hiç değilse potansiyel olarak çokeşli olduğunu, birden fazla eş alan "en iyi" erkeklerin olduğunu varsayalım. Bazı erkeklere hiç kadın kalmayacak demek bu. Vasat erkeklerin herkesi tekeşliliğe zorlayan kurallara yönelik, derin, daimi ve *hayati* bir ilgileri olurdu. Böyle bir dünyada vasat erkekler çok daha iyi sonuçlar alır. Benzer şekilde, bazı kadınlar mecburi tekeşlilikle daha iyi durumda olurlar. Bu *bazı modüllerin diğer insanlar üzerinde bazı seks kurallarını zorla kabul ettirecek şekilde tasarlanmış* olduğunu –en azından bu olasılığı– ima eder. Ben bunun kürtaj, fuhuş, hafifmeşreplik ve çiftleşme kalıplarıyla ilişkili olabilecek diğer tavırları kuşatan ahlaki sezgilerle işlediğini düşünüyorum. Burada kilit nokta, farklı sistemler altında bazı insanların evrimci anlamda kaybedip bazılarının kazanmasıdır. Kanımca, cinsel davranış üzerine çok sayıda olan farklı görüşleri bu açıklıyor.

Hiç kuşku yok ki seks ve ahlakla ilgili sorunların daha karmaşık olduğu açığa çıkacaktır. Burada sadece insanlarda neden diğerlerinin davranışlarını kısıtlama eğilimi olduğunu açıklamaya çalışan bir iddiayı dile getirdim.

Böylesi bir açıklama tüm ahlaki sezgiler için yeterli olmayacaktır; çünkü bazılarının zindelik çıkarlarıyla aralarında kesin bir ilişki yoktur. Örneğin, seksten uyuşturuculara gelirse, insanlarda kafa yapıcı ilaçların da yasadışı kalması gerektiğine dair güçlü bir sezgi vardır. Bu sezgi, liberal demokrasilerde yaşayan insanların altına imza atacağı özgürlük ilkesiyle taban tabana zıttır. Seksi yasaklama örneğine dönersek, birçokları insanların istediği şeyleri yapmasına izin verilmesini savunarak yasaklara karşı hemfikir olurlardı. İnsanların seks yapmayı çok arzulamalarına benzer şekilde bazıları uyuşturucu kullanmaya dünden razı.

Ne sebepten olursa olsun, diğer insanları yapmak istedikleri şeyden alıkoyacak şekilde tasarlanmış ve bunun için harıl harıl çalışan modüllerimiz var gibi.

En azından Batı'da basın sözcüsü modüllerimizin daima özgürlüğe vurgu yaptığımızı, uzun soluklu ve vazgeçilmez şekilde ona bağlı olduğumuzu söylediğini göz önüne alırsak, yaşadığımız modern zamanların en büyük çelişkilerinden birinin bu olduğunu kanıtlamak zor olmasa gerek. Kitabı da bu özgürlük konusuyla bitiriyorum; ama önce *Neden [sizden başka] herkes ikiyüzlüdür* meselesini sizi tatmin edecek kadar açıkladım mı, biraz üzerinde duralım.

Neden [Sizden Başka] Herkes İkiyüzlüdür?

Modülerite neden herkesin ikiyüzlü olduğunu açıklıyor. Ahlak[çı] modüller[i] diğerlerinin tavrını kısıtlar. İnsanların yaptığı, keyfi davranışları engellemek için toplumun ahlak sopasına (ahlaki kodlara) ihtiyaç duyulur. Aynı zamanda, diğer modüller, ahlaki modüllerimizin kınadığı aynı işleri yaparak zindelik çıkarlarımızı geliştirir. Bu anlamda, ikiyüzlülüğün açıklaması daha çok her gün karşımıza çıkan rekabet kavramı içinde yatar. Organizmalar kendi zindelik çıkarlarını ilerletecek şekilde tasarlanmışlardır. Bu çıkarlar o kişiye ve müttefiklerine yardımcı olmayı, diğerlerine zarar vermeyi gerektirir. En soyut anlamıyla, ikiyüzlülük diğer rekabet türlerinden farklı değildir.

O halde ikiyüzlülük rekabetin açığa çıkmasından başka bir şey değilse (ama fazla da değilse) neden böyle ayıp bir şeymiş gibi görünüyor? Evet bu ayıp: Dante'nin *Cehennemi*'ni* ölçüt alırsak, muhtemel dokuz halkadan sekizincisidir.

Bunun cevabı ahlakın doğasındadır. İnsan, neden önce ahlaklı olmak evrim geçirdi diye merak edebilir;⁷ ama ben ahlaklı olmaktan, insanların *bu kurallar diğerlerinin davranışını da kısıtladığı sürece*, kendi davranışlarını kısıtlayan kuralları kabul edecek –hatta yaratacak– şekilde kurgulanmayı anlıyorum.

* *Inferno* -çn.

7 Bkz. DeScioli, 2008. DeScioli ve Kurzban, 2009b.

Şu ya da bu işi yaptığım için cezalandırılmamı isteyen kurallara uyarım, yeter ki *başka herkes de* aynı kurallara tabi olsun. Bu bir anlam ifade eder. Diğerlerinin değil, kendi seçimlerinin kısıtlanmasına razı olacak şekilde evrim geçirmiş yaratıklar bulmayı bekleyemeyiz.

Ahlaki idrakin kilit özelliklerinden biri –belki de *kilit* özelliği– şudur: Ahlaklı olmak, her daim değişmesin diye kuralların herkese eşit şekilde uygulanmasını, yani *tarafsızlık* ilkesini gerektirir. Burada tarafsızlık hayati önemdedir; çünkü o olmaksızın kurallar, insanların diğerlerini şu ya da bu şekilde baskı altına aldığı bir araca dönüşür. İnsanların başkalarını değil kendilerini bağlayan kuralları kabul *etmeme* eğilimi taşıması şaşırtıcı değildir.⁸ Hayali kuşlarımızdan birinin çiftleşmekten diğerlerini değil, sadece kendisini alıkoyan bir kuralı kabul ettiğini varsayalım. O zaman bu kuşumuzun kaderi, bu kuş[un] (genleri) açısından evrimsel bir felakete gebe olurdu. Böyle kendine boşveren tasarımlar doğal seçilimin dışında kalırlardı.

Madem ki ahlaklı olmayı davranışı bağlayan kurallar diye düşünüyoruz, o zaman insanların herkesi eşit derecede bağlayan kuralları desteklemeye kurgulu olabileceklerini bekleyebiliriz. Bu, John Rawls'in, kurallar belirlenene kadar onların toplumdaki yer ve rollerini bilmeme şartıyla herkesin kabul edeceği ilkeler iyi olanlardır düşüncesinden farklı değil. Bu, insanları, artı eksi kayıpla herkese eşit şekilde uygulanan kurallara götürür.⁹

O halde tarafsızlık bir bakıma Rawlsvari ahlaklılık uygulaması getiriyor. Adaletin kılıcı herkesin kafasının üzerinde asılı bekliyorsa, insanlar ceza tehdidini kabul edecektir. Rawlsvari ahlaklılık tüm bireyleri kapsayacak şekilde, maliyet yarar gra-

8 “Yanlış bilinç” meselelerine girmeksizin, belli başlı politik düzenlemelerin gönüllü kabullenişi gibi görünen şey, şu gerçeği yansıtıyor gibidir: Muazzam bir güç dengesizliği olduğunda, daha az güçlü olanlar için iki seçenek vardır: isyan veya kendisine üstünlük sağlamayan sistemle uyum içinde yaşama. Uyumluluk, daha az kötü seçenek olabilir. Bkz. Sidanius ve Kurzban, 2003.

9 Rawls, 1971.

fiğini eşitler. Topa elle dokunulduğu anda penaltı cezası veren kurala göre herkes futbol oynamayı ister, yeter ki her iki takım aynı kurala tabi olsun. Ahlaki idrakin kilit noktası, tarafsızlığın ihlal edilmesine karşı olacak şekilde tasarlanmış olmasıdır; çünkü tarafsızlık, dışlanmış bireylerin ahlaklı olmasının onlara getireceği maliyeti önler.¹⁰

İkiyüzlülük tarafsızlığın altını oyar. Bir kural, X yapan her kimse ona bir maliyet bindiriyorsa, X yapan bireylerin sayısı da çoksa, söz konusu kural yaratıkların evrimi üzerinde olumsuz bir etkiye bulunurdu. Böyle bir kural beni X şeyini yapmaktan alıkoysa bile tıpkı futbolda olduğu gibi, benzer şekilde kısıtlı bir diğerinden daha kötü yapmaz. Ahlaklı olmayı, kanuna karşı gelenleri dövdüğümüz sopalar gibi algılıyorsak, o zaman kurallar herkese uygulandığında ilk bakışta hiçkimse kötü durumda olmaz. Diğer yandan sopaları bazılarının üzerinde deniyor, diğerlerinde denemiyorsak, bu apaçık bir ihlaldir.

Spitzer fuhuşu kınayıp sonra bundan istifade ettiğinde, “Yaptığımı değil, dediğimi yap” ilkesini uyguluyordu. Kurallar onu es geçiyor, uygulanmıyor. İnsan aklı güçlü şekilde şu fikre karşı koyacak gibi tasarlanmış duruyor: Halkın ahlak sopası herkesin tepesine inmezse, bu sopalar tacizin aracı olup diğerlerinin çıkarına gelecek şekilde başkalarına maliyet bindirmek anlamına gelir. Evrim geçirmiş yaratıkların (kendileri üstünlük kazanmış bireyler olmadıkça) bu tür bir işi destekleyecek şekilde tasarlanmamış olması gerekir. Buna karşın güçlü sezgilere sahip olmaları gerekir ki zaten böyledir.

Ahlaki olarak çelişen durumlarda boy gösteren ikiyüzlülük de aynı kapağa çıkar. Kuşlar örneklemeyle açıklandığı gibi, insanlar ahlaki kurallardan farklı etkilendiğinden, yürürlükteki kurallarda farklı çıkarlara sahiptirler.¹¹ Bu, ahlaki ilkele-

10 Kast sistemlerinde ve Jim Crow yasalarında [Amerika’da 1876-1965 arasında geçerli, zencilerin aleyhine olan yasalar -çn.] olduğu gibi, birçok kural taraflıdır. Modern kurumsal düzenlemeler ne yaratabilecekleri ne de destekleyebilecekleri ahlaki kodlar altında yaşayan insan topluluklarına yol açtı. *Bkz.* Boehm, 1999.

11 Ahlaki kurallarda anlaşma ve anlaşmazlık üzerine yapılan tartışma için *bkz.* Robinson ve Kurzban, 2007; Robinson, Kurzban ve Jones, 2008.

rin hangi kurallardan türediği sorununu önemli kılar: İnsanlar hangi kuralların yürürlüğe sokulacağını –bireysel özgürlük gibi– belli başlı ilkelerin belirlemesi gerektiğine dünden razı olabilir. Eşit oranda uygulanırsa, bu, az çok bireylerin üstünlük kazanmalarını engeller.

Öte yandan ahlaki ilke vakanın birinde uygulanıp onunla ilgili bir başka vakada uygulanmazsa, insanlar işin özü itibarıyla, sadece kendileri için iyi olan (ya da diğerlerine kötü olan) kuralları kabul eder, kendilerine zararlı (başkalarına yardımcı) olanları dışlarlar. Bir kez, ahlaklı olmanın ne için olduğu –hangi işlerin cezayla sonuçlanacağına dair grup kararı– anlaşılınca evrim geçirmiş sistemlerin diğer insanların bu sopaları ayırmacılık yaparak kendi yararlarına kullanmasını engelleyecek şekilde tasarlanmış olması gerektiği açık seçik görülür. Ahlaki ilkelerin ayrımsız ve eşit şekilde uygulanması, ikiyüzlülüğün onun altını oymasını önler.

Özünde ikiyüzlülük, *adam kayırma* anlamına gelir.¹² Kurallar sana uygulanıp bana uygulanmazsa ben üstün duruma geçerim. İkiyüzlülüğü kuşatan sezgilerimiz, başka insanların halkın (başkanların veya polislerin) ahlak sopasını kendilerine, ailelerine ya da yandaşlarına yarayacak şekilde kullanmasını engeller.

Ahlaki kuralları üretirken, ahlaki ilkelerin tarafgirlik olmadan uygulanması açık büfe ahlakını –istediğini seçme ve tercih etme kuralları– daha da zorlaştırır. Diğerlerinde böyle tutarsızlıklar var mı diye insanların pür dikkat kesilmesini bekleyebiliriz.

Başkalarının ikiyüzlü olduğunu tespit etmenin bir kazancı var. İkiyüzlülüğü tespit etmek veya göstermek, üstünlük elde etmek için ikiyüzlü olmaya çalışan insanları bastırırken size müttefik kazandırabilir. İnsanlarda işi diğerlerinin tutarsızlıklarını bulmak olan modüllerin olduğunu bilmek şaşırtıcı olmazdı.¹³ Böyle tutarsızlıklara işaret etmek ve onları bulmak, tutarsız bireylere karşı savaşta asker toplarken epey yarar sağlardı.

12 DeScioli ve Kurzban, 2009b.

13 Bkz. Sperber, 2000.

Peki ya kendi ikiyüzlülüğümüz? Daha önce gördüğümüz gibi, öbür insanlarla karşılaştırdınca, insanlar kendilerini daha az önyargılı görüyorlar. İkiyüzlü olma âlemine gelirsek, İncil zamanlarından beri riyakârlık bilinmektedir. "Neden kardeşinin gözündeki çöpü görürsün de kendi gözündeki merteği seçmezsın?"¹⁴ İnsanlar niçin acaba, kendi ahlaki tutarsızlıklarına karşı kördür?

Birinci olarak, ahlaki tutarsızlıkları fark etmek çoğu zaman zor olabilir. Sözelimi kürtaj tartışmasındaki tutarsızlıklardan pek nadiren söz edilmiştir. Böylesi tutarsızlıkları fark etmekte hiç de o kadar iyi değilmışiz meğer. Buna benzer birçok tutarsızlığın fark edilmeden kalması gerçeği göz önüne alınırsa, insan her durumda tespit etme maliyetlerini düşünmeksizin ikiyüzlükten yararlanabilir. Bu şu anlama gelir: *Ancak başkaları bizi fark edip bundan sorumlu tuttukları ölçüde tutarlı olma gereği duyarız.* Bu anlamda tutarsızlık, ayıyla karşılaşan iki yürüyüşçünün fıkrasına benzer. Biri hemen ayakkabılarını giymeye çalışırken, arkadaşı ayıdan hızlı koşamayacağını söyler. Ayakkabıyı giyen şu cevabı verir: "Ayıdan değil, senden hızlı koşsam yeter."

Politikacıların neden ikiyüzlü olduğuna dair nedenlerden biri belki budur. Beni saf bulabilirsiniz; ama politikacıların öyle göründükleri halde bizlerden daha çok ikiyüzlü olduğunu sanmıyorum. Bizler kimse fark etmeden taraf değiştiriyoruz. Politikacılar hiçbirimize benzemez; çünkü onlar (1) ahlaki duruşlarını halka bildirmek zorundadırlar – eşcinsel evliliğe nasıl baktığınızı kaç kişi biliyor?– (2) bizim ayartılmadığımız şekillerde ayartılıyorlar – belediyenin çöp toplama sözleşmesinde imtiyazlı anlaşma için size en son ne zaman 50 bin dolar teklif edildi? Politikacılar bir şeyi ahlaki açıdan kınadıklarında bunu alenen yapmak zorunda olduklarından, ahlakdışı işlere bulaştıklarında onları bir zamanlar kınamış oldukları mesela *New York Times*'ta kayda geçmiş olarak hemen bulunabilir. Birçok şeyin yanlış olduğunu söylemek halkın ince tetkikleriyle birleşince, politikacı ve din adamları gibi halkın gözü önünde olan ahlakçılar arasında ikiyüzlülüğü tespit etmek kolaylaşıyor.

14 Matta 7:3'ten alınmıştır.

Bu ikiyeüzlülük, hepimiz için, modüler tasarımın bir parçasıdır. Kınıyoruz; çünkü ahlakçı modüllerimiz diğerlerini kısıtlayacak şekilde tasarlanmış; öte yandan tavrımızı, kınama işiyle tutarlı kılacak hiçbir şey yok. Diğerlerinin bunu fark etmesi çok kolay olmadığından, epey bir tutarsızlıkla geçinip gidebiliriz. Diğerlerinin olmamıza izin verdiği ölçüde tutarsız olabiliriz. Tutarsız yakalanmak hasar verici olduğundan, ilgiyi ona çekmemek mantıklıdır. Modüllerimiz görmezden gelecek şekilde tasarlanmışsa, bu hasardan kaçınabiliriz. İş kendi ikiyeüzlülüğümüzü görmeye gelince, Philadelphia'da karşıdan karşıya geçmekte olduğu gibi stratejik olarak cahil kalmak avantajlı olabilir.

Son Söz

Amerika'nın İngiltere'den bağımsız olması düşüncesi, insanların "devredilmez hakları" olduğu gerçeğinin apaçık bilince çıkmasıyla başladı. Bu haklar arasında Yaşam, Özgürlük ve Mutlu olma hakkı da vardı. Amerikalılar bayrağa bağlılık yemini ettiklerinde, bu herkes için özgürlüğün olduğu bir cumhuriyet anlamına geliyordu. Ulusal marşımızda "özgürlüğün ülkesinde" yaşamayı kutluyoruz. Diğer uluslar da özgürlüğe ne kadar bağlı olduklarını vurgular. Fransızlar, en çok istedikleri üç şey listesinde özgürlüğü birinci sıraya koyarlar.

"Özgürlük" ve "hürriyet" sana zarar verip yapmak *istediklerini* yapabilmeni engellemediğim sürece, istediğim her şeyi yapmak anlamına gelmiyorsa başka ne anlama gelir bilmiyorum.

Beyinlerimiz –basın sözcüsü modüllerimiz– özgürlük taraftarı olduğumuza dair yayınlar yapmakta ustayken, diğer modüllerden oluşan bir ordu her seferinde karşı yönde faaliyet gösteriyor.

Ahlak psikolojimiz çokbaşı bir yaratıktır. Bilimin henüz açıklayamadığı nedenlerden dolayı, insanları birçok şey yapmaktan alıkoymak istiyoruz. Aklın alt programları, insanların uyuşturucu almasını, vücutlarıyla kimi işler yapmasını, karaciğerlerini satmasını önleyecek şekilde çalışmaya devam ediyor.

Kısmen, psikologların suçlanması gerektiği doğru. Bu ahlaki kınama sistemlerinin kaynağını henüz bilmiyoruz.

Ama kesinlikle anladığımız –ve bu kitap boyunca sizi de ikna ettiğimi umduğum– bir şey var: Aklınızdaki bu sistemler ayrı ayrı hareket ediyor. Bu bazı modüllerinizin diğerlerinin özgürlük ve hürriyetini teşvik ettiğine, diğer modüllerinizin de aynı anda diğer insanların özgürlüğünü kısıtladığına inanması anlamına gelir. Modüler görüşle mutabık olmanın en çetrefilli taraflarından biri budur.

Bu tutarsızlıkları basitçe kabul edebiliriz. Hepimiz önce özgürlük taraftarı olur, sonra da diğer insanların özgürlüklerini kısıtlayacak şekillerde davranma, oy verme ve düşünmelerine onay veririz. İkiyüzlü olduğunuza aldırmadığınız sürece bu iyidir.

Kendi görüşüme göre, ikiyüzlülük insan doğasının doğal halidir, kötü bir politika doğurur. İnsanlar biz özgürlüğün tarafındayız diyorlarsa, diğerlerinin özgürlüklerinin ceza tehdidiyle kısıtlanması gerektiği düşüncesinden onları sorumlu tutmamak, bir şekilde bu yetkiyi kullanmaları için onlara açık çek vermeye benzer.

Kuralları yönetmesi gereken ilkeleri kabul etmekte bütün sorun, söz konusu kuralları sınırlamaktır. Keyfe keder istisnalara, tutarsızlıklara izin vermek, bizi yöneten kurallara dayandırdığımız iddiaların içini boşaltır.

Ahlaki yargılar sopa gibidir, ahlaki kural ise bir şey yapan insanın yaptığı o şey için nasıl cezalandırılması gerektiğini söyleme biçimidir. Hepimiz –özellikle demokrasilerde– aynı görüşe sahip olduğumuzda, grup olarak, farklı şeyler yapanları durdurmak için bu sopaları kullanacağımızı söylemiş oluyoruz.

Birçok durumda ahlaki sopalarımızın devreye sokulmasına karşı durmak zordur. Kendi kazançları artsın diye diğerlerine zarar verenler cezaya tabi olmalıdırlar.¹ İstedığımız şeyler için gereken kuralları sopalarımızı kullanarak belirlememize izin verilirse, cinsel eylem, alışveriş, elbise seçimleri her ne olursa olsun, modüllerimizin türettiği hal ve hareketleri diğer insanların yapmasını engelleyebiliriz. Ahlaki sopaların ilkelerle kısıtlanmış olarak kullanılamaması, onları diğer insanları sürekli taciz ettiğimiz *sopalar* haline getirir. Bence, bir ahlaki kural *ahlaki ilkeler dizisiyle tutarlı olarak* temize çıkarılamazsa ona izin verilmemesi gerekir.

Bu fikirlerden bahsettiğimde, Emerson'ın sık sık alıntı yapılan şu sözü aklıma gelir: *Ahmakça bir tutarlı olma sevdası küçük beyinlerin gulyabanisidir. Evet, ahmakça bir tutarlılık bu.* Bu kitapta insanların beyinlerinde çok sayıda tutarsızlık olduğunu sayıp döktüm. Bunun iyi bir şey olduğunu düşünüyorum. Eşit olmadığını gördükleri halde iki çizgiye eşit diyen insanlarda kusur görmüyorum, bunlarla ilgili en ufak bir endişem yok.

1 Burada ifade edilen fikirlerin felsefi geleneklerle açık bağları vardır. Özellikle liberalizm (Bkz. Nozick, 1974).

Ahlaklılık algılayış değildir. Ahlaklı olmakta tutarlılık önemlidir. Ahlaki kuralların, ahlaki ilkelerle tutarsız olmasına izin verilirse, bu ilkeler eski keskinliğini koruyamaz. Ahlaki kurallar herkese değil bazılarına uygulanırsa, ahlaki sopalarımızı gruplar arası baskı gibi çoğumuzun engellemeye çalıştığı bir şeyin yararına kullanmış oluruz.

Ahlaki tutarlılık çetin bir şeydir. Birçok insanda ensest yapanların cezalandırılması gerektiği duygusu vardır. Niçin böyle düşündüren modüllerimiz var bilmiyorum; ama böyle düşünüyoruz.

Walt Whitman'ın yazdığı gibi, epey genişiz. Çokluklar var içimizde. Bunlar bizi çatışık, çelişik yapan modüllerdir.

Aynı nedenle bizi esnek yapan da onlardır. Farklı modüller, farklı şartlar altında kontrolü ele almaya çalışır, şartlara bağlı olarak çatışma içine girerler. Bu farkında olma, çatışmanın değerini bilmemizi sağlayarak güç dengesini değiştirme fırsatını bize verir.

Ahlaki modüllerimiz, özel hayatımız ve siyasi söylevlerimize ilişkin birçok alanda özgürlük ilkesiyle girmiş olduğu savaşı kazanır.

Bu modüllerin eylemleriyle, sözümona çok kıymetli bulduğumuz özgürlük ilkesi arasında derin bir çelişki vardır.

Bence bu, olmasaydı çok daha iyi durumda olacağımız türden bir çelişkidir.

Kaynakça

- Ainslie, G. (1985). Beyond microeconomics. J. Elster (ed.) içinde, *The multiple self* (s. 133-176). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ainslie, G., Haslam, N. (1992). Hyperbolic discounting. G. Loewenstein & J. Elster (editörler) içinde, *Choice over time* (s. 57-92). New York: Russell Sage.
- Alicke, M.D., Govorun, O. (2005). The better-than-average effect. M.D. Alicke, D. A. Dunning, J.I. Krueger (editörler) içinde, *Studies in self and identity* (s. 85-106). New York: Psychology Press.
- Alicke, M.D., Klotz, M.L., Breitenbecher, D.L., Yurak, T. J, Vredenburg, D. S. (1995). Personal contact, individuation and the better than average effect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 804-825.
- Ambady, N., Rosenthal, R. (1992). Thin slices of expressive behavior as predictors of interpersonal consequences: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 111, 256-274.
- Ames, R.T., Dissanayake, W. (1996). Introduction. R.T. Ames, W. Dissanayake (editörler) içinde, *Self and deception: A cross-cultural philosophical enquiry* (s. 1-30). Albany: State University of New York Press.
- Ariely, D. (2008). *Predictably irrational: The hidden forces that shape our decisions*. New York: HarperCollins.
- Arkin, R.C. (2007). Governing lethal behavior: Embedding ethics in a hybrid deliberative/reactive robot architecture. Technical report FITVU-07-11, Georgia Institute of Technology.
- Aronson, E., Fried, C., Stone, J. (1991). Overcoming denial and increasing the intention to use condoms through the induction of hypocrisy. *American Journal of Public Health*, 81, 1636-1638.
- Arrow, K., Forsythe, R., Gorham, M., Hahn, R., Hanson, R., Ledyar J., ve diğerleri (2008). The promise of prediction markets. *Science*, 16 Mayıs, 877-878.
- Babad, E. (1987). Wishful thinking and objectivity among sports fans. *Social Behaviour*, 2, 231-240.

- Baber, Z.M. (1826). *Memoirs of Zehir-ed-din Muhammed Baber, Emperor of Hindustan*. Trans. J. Leyden, W. Erskine, C. Waddington. London: Longman, Rees, Orme, Brown, and Green.
- Baldwin, C.Y., Clark, K.B. (2000). *Design rules*. Volume 1: *The power of modularity*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Bandura, A. (1989). Human agency in social cognitive theory. *American Psychologist*, 44 1175-1184
- Barrett, H.C. (2005). Enzymatic computation and cognitive modularity. *Mind and Language*, 20, 259-287.
- Barrett, H.C., Cosmides, L., Tooby, J. (2007). The hominid entry into the cognitive niche. S. Gangstead & J. Simpson (editörler) içinde, *The evolution of mind: Fundamental questions and controveisies* (s. 241-248). New York: Guilford Press.
- Barrett, H.C., Frederick, D.A., Haselton, M.G., Kurzban, R. (2006). Can manipulations of cognitive load be used to test evolutionary hypotheses? *Journal of Personality and Social Psychology*, 91 (3), 513-518.
- Barrett, H.C., Kurzban, R. (2006). Modularity in cognition: Framing the debate. *Psychological Review*, 113,628-647.
- Batson, C. (2008). Moral masquerades: Experimental exploration of the nature of moral motivation. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 7, 51-66.
- Baumeister, R.F. (1982). A self-presentational view of social phenomena. *Psychological Bulletin*, 91, 3-26. (1999a). *The cultural animal: Human nature, meaning, and social life*. Oxford: Oxford University Press. (1999b). The nature and structure of the self: An overview. R.F.
- Baumeister (ed.) içinde, *The self in social psychology* (s. 1-20). Philadelphia: Psychology Press.
- Baumeister, R. E, Bratslavsky, E., Muraven, M., & Tice, D. M. (1998). Ego depletion: Is the active self a limited resource? *Journal of Personality and Social Psychology*, 74,1252-1265.
- Baumeister, R. E, Campbell, J. D., Krueger, J. I., & Vohs, K. D. (2003). Does high self-esteem cause better performance, interpersonal success, happiness, or healthier lifestyles? *Psychological Science in the Public Interest*, 4,1-44.

- Baumeister, R. E, Heatherton, T. E, & Tice, D. M. (1993). When ego threats lead to self-regulation failure: Negative consequences of high self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64,141-156.
- Baumeister, R. F., Schmeichel, B. J. & Vohs, K. D. (2007). Self-regulation and the executive function: The self as controlling agent. A. W. Kruglanski & E. T. Higgins (editörler) içinde, *Social Psychology: Handbook of Basic Principles*, 2nd ed. (s. 516-539). New York: Guilford Press.
- Baumeister, R. F., & Vohs, K D. (2007). Self-regulation, ego depletion, and motivation. *Social and Personality Psychology Compass*, 1,115-128.
- Becker, G. S., & Elias, J. J. (2007). Introducing incentives in the market for live and cadaveric organ donations. *Journal of Economic Perspectives*, 21,3-24.
- Binmore, K. (2007). *Playing for real. A text on game theory*. New York: Oxford University Press.
- Biran, I., & Chatterjee, A. (2004). Alien hand syndrome. *Archives of Neurology*, 61,292-294.
- Biran, I, Giovannetti, T, Buxbaum, L., & Chatterjee, A. (2006). The alien hand syndrome: What makes the alien hand alien? *Cognitive Neuropsychology*, 23,563-582.
- Blaine, B., & Crocker, J. (1993). Self-esteem and self-serving biases in reactions to positive and negative events: An integrative review. R. F. Baumeister (ed.) içinde, *Self-esteem: The puzzle of low self-regard* (s. 55-85). NewYork: Plenum.
- Boehm, C. (1999). *Hierarchyin the forest: The evolution of egalitarian behavior*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Boksem, M.A.S., & Tops, M. (2008). Mental fatigue: Costs and benefit.*Brain Research Reviews*, 59, 125-139.
- Boyer, P. (2001). *Religion explained: The evolutionary origins of religious thought*. NewYork: Basic Books.
- Boyer, P, Robbins, P, & Jack, A. I. (2005). Varieties of self-systems worth having. *Consciousness and Cognition*, 14,647-660.
- Bradburn, N. M. (1969). *The structure of psychological well-being*. Chicago: Aldine.
- Braitenberg, V. (1984). *Vehicles: Experiments in synthetic psychology*. Cambridge, MA: MIT Press.

- Bramble, D. M., & Lieberman, D. E. (2004). Endurance running and the evolution of Homo. *Nature*, 432,345-352.
- Brickman, R, Coates, D., & Janoff-Bulman, R. (1978). Lottery winners and acci- dent victims: Is happiness relative? *Journal of Personality & Social Psychology*, 36, 917-927.
- Brown, D. E. (1991). *Human universals*. NewYork: McGraw-Hill.
- Buller, D. J. (2008). Evolution of the mind: Four fallacies of psychology. *Scientific American*, December. Retrieved from <http://www.sciam.com/article.cfm?id=four-fallacies>.
- Burger, J. M., & Burns, L. (1988). The illusion of unique invulnerability and the use of effective contraception. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 14,264-270.
- Burnham, T., & Phelan, J. (2000). *Mean genes: From sex to money to food: Tam ing our primal instincts*. Cambridge, MA: Perseus.
- Buss, D.M. (2003). *The evolution of destire: Strategies ot human mating* (revised edition). New York: Basic Books.
- Buunk, B. P. (2001). Perceived superiority of one's own relationship and perceived prevalence of happy and unhappy relationships. *British Journal of Social Psychology*, 40, 565-574.
- Byrne, R. W., & Whiten, A. (editörler) (1988). *Machiavellian intelligence: Social expertise and the evolution ofintellect in monkeys, apes, and humans*. New York: Oxford University Press.
- Cacioppo, J. T. Hawkley, L. C, & Berntson, G. G. (2003). The anatomy of loneliness. *Current Directions in Psychological Science*, 12,71-74.
- Camerer, C. (2003). *Behavioral game theory: Experiments in strategic interaction*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Camerer, C, Loewenstein, G. & Prelec, D. (2005). Neuroeconomics: How neuroscience can inform economics. *Journal of Economic Literature*, 43, 9-64.
- Chambers E. S., Bridge, M. W., & Jones, D. A. (2009). Carbohydrate sensing in the human mouth: effects on exercise performance and brain activity. *Journal of Physiology*, 587,1779-1794.
- Churchland, P. (1987). Epistemology in the age of neuroscience. *Journal of Philosophy*, 84,544-553.

- Cialdini, R. B. (2001). *Influence: Science and practice* (4th ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Clarke, D. D., & Sokoloff, L. (1998). Circulation and energy metabolism of the brain. G. Siegel, B. Agranoff, R. Albers, S. Fisher, & M. Uhler (editörler) içinde, *Basic neurochemistry: Molecular, cellular, and medical aspects* (6th ed.) (s. 637-669). Philadelphia, PA: Lippincott-Raven.
- Cochran, F. & Harpending, H. (2009). *The 10,000 year explosion: How civilization accelerated human evolution*. New York: Basic Books.
- Coltheart, M. (1999). Modularity and cognition. *Trends in Cognitive Science*, 3, 115-120.
- Cosmides, L., & Tooby, J. (1994a). Beyond intuition and instinct blindness: The case for an evolutionarily rigorous cognitive science. *Cognition*, 50, 41-77.
- (1994b). Origins of domain specificity: The evolution of functional organization. L. Hirschfeld & S. Gelman (editörler) içinde, *Mapping the mind: Domain specificity in cognition and culture* (s. 85-116). New York: Cambridge University Press.
- (2000). Evolutionary psychology and the emotions M. Lewis & J. M. Haviland-Jones (editörler) içinde, *Handbook of emotions*, 2nd edition (s. 91-115.) New York: Guilford Press.
- (2001). Unraveling the enigma of human intelligence: Evolutionary psychology and the multimodular mind. R. J. Sternberg & J. C. Kaufman (editörler) içinde, *The evolution of intelligence* (s. 145-198). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Covey, J. A., & Davies, A.D.M. (2004). Are people unrealistically optimistic? It depends how you ask them. *British Journal of Health Psychology*, 9, 39-49.
- Crocker, J., & Park, L. E. (2003). Seeking self-esteem: Maintenance, enhancement, and protection of self-worth. M. R. Leary & J. P. Tangney (editörler) içinde, *Handbook of self and identity* (s. 291-313). New York: Guilford Press.
- Cross, K. P. (1977). Not can but will college teaching be improved? *New Directions for Higher Education*, 1977, issue 17 (Spring 1977), 1-15.
- Cushman, E. A., Young, L., & Hauser, M. D. (2006). The role of reasoning and intuition in moral judgments: Testing three principles of harm. *Psychological Science*, 17, 1082-1089.

- Daly, M., & Wilson, M. (2007). Is the "Cinderella effect" controversial? A case study of evolution-minded research and critiques thereof. C. Crawford & D. Krebs (editörler) içinde, *Foundations of evolutionary psychology* (s. 383-400). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Damasio, A. R. (1994). *Descartes' error: Emotion, reason, and the human brain*. New York: Grosset/Putnam.
- Dana, J., Cain, D. M., & Dawes, R. (2006). What you don't know won't hurt me: Costly (but quiet) exit in a dictator game. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 100, 193-201.
- Dana, J., Weber, R. A., & Kuang, J. X. (2007). Exploiting moral wiggle room: Experiments demonstrating an illusory preference for fairness. *Economic Theory*, 33, 67-80.
- Davidson, D. (1985). Deception and division. J. Elster (ed.) içinde, *The multiple self* (s. 79-92). Cambridge: Cambridge University Press.
- Davidson, D. (1998). Who is fooled? J. P. Dupuy (ed.) içinde, *Self-deception and paradoxes of rationality*. (s. 1-18). Stanford, CA: CSLI Publications.
- (2004). *Problems of rationality* (vol. 4). Oxford: Oxford University Press.
- Dawes, R. (1994). *House of cards: Psychology and psychotherapy built on myth*. New York: Free Press.
- Dawkins, R. (1976). *The selfish gene*. Oxford: Oxford University Press.
- (1986). *The blind watchmaker*. London: Longmans.
- (2006). *The God delusion*. New York: Bantam Books.
- Dawson, E., Savitsky, K., & Dunning, D. (2006). "Don't tell me, I don't want to know": Understanding people's reluctance to obtain medical diagnostic information. *Journal of Applied Social Psychology*, 36, 751-768.
- Dennett, D. (1981). *Brainstorms: Philosophical essays on mind and psychology*. Cambridge, MA: MIT Press.
- (1991). *Consciousness explained*. Boston: Little Brown.
- (2006). *Breaking the spell: Religion as a natural phenomenon*. New York: Penguin Books.
- DeScioli, P. (2008). Investigations into the problems of moral cognition. Unpublished doctoral dissertation. DeScioli, P., & Kurzban, R. (2009a). The alliance hypothesis for human friendship. *PLoS ONE*, 4(6): e5802.

- (2009b). Mysteries of morality. *Cognition*, 112, 281-299.
- DeSteno, D., Bartlett, M. Y. & Salovey, P. (2006). Constraining accommodative homunculi in evolutionary explorations of jealousy: A reply to Barrett ve diğerleri
- (2006). *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 519-523. Donnellan, M. B., Trzesniewski, K. H., Robins, R. W. Moffitt, T. E., & Caspi, A.
- (2005). Low self-esteem is related to aggression, antisocial behavior, and
- delinquency. *Psychological Science*, 16, 328-335. Draper, R. & Harpending, H. (1982). Father absence and reproductive strategy:
- An evolutionary perspective. *Journal of Anthropological Research*, 38, 255-279.
- Dunning, D. (1999). A newer look: Motivated social cognition and the schematic presentation of social concepts. *Psychological Inquiry*, 10, 1-11. (2005). *Self-insight: Roadblocks and detours on the path to knowing thyself*. New York: Psychology Press.
- Dunning, D. & Cohen, G. L. (1992). Egocentric definitions of traits and abilities in social judgment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 341-355.
- Dunning, D., Heath, C. & Suls, J. (2004). Flawed self-assessment: Implications for health, education, and the workplace. *Psychological Science in the Public Interest*, 5, 69-106.
- Dunning, D., Meyerowitz, J. A., & Holzberg, A. D. (1989). Ambiguity and self-evaluation: The role of idiosyncratic trait definitions in self-serving assessments of ability. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1082-1090.
- Dupuy, J. P. (ed.) (1998). *Self-deception and paradoxes of rationality*. Stanford, CA: CSLI Publications. Dutton, D. G., & Aron, A. P. (1974). Some evidence for heightened sexual attraction under conditions of high anxiety. *Journal of Personality and Social Psychology*, 30, 510-517.
- Dvorak, R. D., & Simons, J. S. (2009). Moderation of resource depletion in the self-control strength model: Differing effects of two modes of self-control.
- Personality and Social Psychology Bulletin*, 35, 572-58. Ehrenreich, B. (2009). *Bright-sided: How the relentless promotion*

of positive thinking has undermined America. New York: Metropolitan Books. Eisenberger, N. I., Lieberman, M. D., & Williams, K. D. (2003). Does rejection hurt? An fMRI study of social exclusion. *Science*, 302, 290-292. Elster, J. (1985). *The multiple self*. Cambridge: Cambridge University Press. Epley, N., & Whitchurch, E. (2008). Mirror, mirror on the wall: Enhancement in self-recognition. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34, 1159-1170. Ermer, E., Cosmides, L., & Tooby, J. (2008). Relative status regulates risky decision-making about resources in men: Evidence for the co-evolution of motivation and cognition. *Evolution and Human Behavior*, 29, 106-118. Evans, D., Heuvelink, A., & Nettle, D. (no date). Are motivational biases adaptive? An agent-based model of human judgment under uncertainty.

Retrieved from www.dylan.org.uk/bias.pdf.

Fenton-O'Creevy, M., Nicholson, N., Soane, E., & Willman, P. (2003). Trading on illusions: Unrealistic perceptions of control and trading performance. *Journal of Occupational and Organisational Psychology*, 76, 53-68. Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7, 117-140.

Fiddick, L., Cosmides, L., & Tooby, J. (2000). No interpretation without representation: The role of domain-specific representations and inferences in the Wason selection task. *Cognition*, 77, 1-79.

Flavell, J. H. (1970). Developmental studies of mediated memory. H. W. Reese & L. P. Lipsitt (editörler) içinde, *Advances in child development and child behavior* (vol. 5, s. 181-211). New York: Academic Press. Fodor, J. (1983). *The modularity of mind*. Cambridge, MA: MIT Press. (1998). The trouble with psychological Darwinism. *London Review of Books*. Retrieved from http://www.lrb.co.uk/v20/n02/fodo01_.html.

Fodor, J. (2000). *The mind doesn't work that way*. Cambridge, MA: Bradford Books/MIT Press.

Foot, P. (1967). The problem of abortion and the doctrine of double effect. *Oxford Review*, 5, 5-15.

Frank, R. (1988). *Passions within reason: The strategic role of the emotions*. New York: W.W. Norton.

- Frederick, S., Loewenstein, G., & O'Donoghue, T. (2002). Time discounting and time preference: A critical review. *Journal of Economic Literature*, 40, 351—401.
- Frith, C. (2005). The self in action: Lessons from delusions of control. *Consciousness and Cognition*, 14, 752-770.
- Gailliot, M. T., & Baumeister, R. F. (2007). Self-regulation and sexual restraint: Dispositionally and temporarily poor self-regulatory abilities contribute to failures at restraining sexual behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33, 173-186.
- Gailliot, M. T., Baumeister, R. F., DeWall, C. N., Maner, J. K., Plant, E. A., Tice, D. M., Brewer, L. E., & Schmeichel, B. J. (2007). Self-control relies on glucose as a limited energy source: Willpower is more than a metaphor. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92, 325-336.
- Gallagher, S. (2000). Philosophical conceptions of the self: Implications for cognitive science. *Trends in Cognitive Sciences*, 4, 14-21.
- Gallistel C. R. (1994). Foraging for brain stimulation: Toward a neurobiology of computation. *Cognition*, 50, 151-170.
- Gazzaniga, M.S. (1998). *The mind's past*. Berkeley: University of California Press.
- Gazzaniga, M. S., & LeDoux, J. E. (1978). *The integrated mind*. New York: Plenum.
- Gelder, B. D., Tamietto, M., Boxtel, G. V., Goebel, R., Sahraie, A., Stock, J. V. D., ve diğerleri (2008). Intact navigation skills after bilateral loss of striate cortex. *Current Biology*, 18, R1128-R1129.
- Gibson, E. L. (2007). Carbohydrates and mental function: Feeding or impeding the brain? *Nutrition Bulletin*, 32, 71-83.
- Gibson, E. L., & Green M. W. (2002). Nutritional influences on cognitive function: mechanisms of susceptibility. *Nutrition Research Reviews*, 15, 169-206.
- Gigerenzer, G. (1996). Rationality: Why social context matters. in P. B. Baltes & U. M. Staudinger (editörler), *Interactive minds: Life-span perspectives on the social foundation of cognition* (s. 319-346). Cambridge: Cambridge University Press.
- Gigerenzer, G., & Selten, R. (editörler) (2001). *Bounded rationality: The adaptive toolbox*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Gintis, H. (2005). Behavioral game theory and contemporary economic theory. *Analyse und Kritik*, 27, 6-47.

- Gladwell, M. (2005). *Blink: The power of thinning without thinking*. New York: Little, Brown, & Co.
- Godfray, H.C.J. (1991). Signalling of need by offspring to their parents. *Nature*, 352, 328-330.
- Goffman, E. (1967). *Interaction ritual: Essays on face-to-face behavior*. New York: Doubleday/Ancient.
- Gould, S. J. (2000). More things in heaven and earth. H. Rose & S. Rose (editörler) içinde, *Alas poor Darwin: Arguments against evolutionary psychology* (s. 101-126). New York: Harmony Books.
- Gould, S. J., & Lewontin, R. C. (1979). The spandrels of San Marcos and the Panglossian program: A critique of the adaptationist programme. *Proceedings of the Royal Society of London*, 205, 581-598.
- Granberg, D., & Brent, E. (1983). When prophecy bends: The preference-expectation link in U.S. presidential elections. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 477-49.
- Greenwald, A. G. (1997). Self-knowledge and self-deception: Further consideration. M. S. Myslobodsky (ed.) içinde, *The mythomanias: An inquiry into the nature of deception and self-deception* (s. 51-71). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Greenwald, A. G., & Banaji, M. R. (1995). Implicit social cognition: Attitudes, self-esteem, and stereotypes. *Psychological Review*, 102, 4-27.
- Greenwald, A. G., McGhee, D. E., & Schwartz, J.L.K. (1998). Measuring individual differences in implicit cognition: The implicit association test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 1464-1480.
- Gregory, R. L. (1970). *The intelligent eye*. New York: McGraw-Hill.
- Gur, R. & Sackeim, H. (1979) Self-deception: A concept in search of a phenomenon. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 147-169.
- Haidt, J. (2001). The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. *Psychological Review*, 108, 814-834.
- (2006). *The happiness hypothesis. Finding modern truth in ancient wisdom*. New York: Basic Books.
- Haselton, M. G., & Nettle, D. (2006). The paranoid optimist: An integrative evolutionary model of cognitive biases. *Personality and Social Psychology Review*, 10, 47-66.

- Hauser, M. D., Cushman, F. A., Young, L., Kang-Xing Jin, R., & Mikhail, J. (2007). A dissociation between moral judgments and justifications. *Mind and Language*, 22, 1-21.
- Hauser, M. D., Young, L., & Cushman, F. A. (2008). Reviving Rawls' linguistic analogy. W. Sinnott-Armstrong (ed.) içinde, *Moral psychology, Volume 2: The cognitive science of morality: Intuition and diversity* (pp. 107-144). Cambridge, MA: Bradford Books.
- Helweg-Larsen, M., Sadeghian, R., & Webb, M. A. (2002). The stigma of being pessimistically biased. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 21, 92-107.
- Henslin, J. M. (1967). Craps and magic. *American Journal of Sociology*, 73, 316-330.
- Hirstein, W. (2005). *Brain action: Self-deception and the hddle of confabulation*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Humphrey, N. (2002). Great expectations: The evolutionary psychology of faith-healing and the placebo effect. C. von Hofsten & L. Backman (editörler) içinde, *Psychology at the tum of the millennium, Vol. 2: Social, developmental, and clinical perspectives* (s. 225-246). Florence, KY: Routledge.
- Humphrey, N., & Dennett, D. C. (1998). Speaking for our selves. D. C. Den-nett (ed.) içinde, *Brainchildren: Essays on designing minds* (s. 31-58). London: Penguin Books.
- Jackendoff, R. (1987). *Consciousness and the computational-mind*. Cambridge, MA: MIT Press.
- James, W. (1890/1950). *The principles of psychology* (vol. 1). New York: Dover. (1897/1979). *The will to believe and other essays in popular philosophy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Jones, E. E. (1964). *Ingratiation: A social psychological analysis*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Jones, E. E., & Pittman, T. S. (1982). Towards a general theory of strategic self-presentation. J. Suls (ed.) içinde, *Psychological perspectives on the self* (vol. 1, s. 231-262). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Kaptchuk, T. J., Kelley, J. M., Conboy, L. A., Davis, R. R., Kerr, C. E., Jacobson, E. E., ve diğerleri (2008). Components of placebo effect: Randomised controlled trial in patients with irritable bowel syndrome. *British Journal of Medicine*, 336, 999-1003.
- Kahneman, D., Knetsch, J., & Thaler, R. (1991). Anomalies: The endowment effect, loss aversion, and status quo bias. *Journal of Economic Perspectives*, 5, 193-206.

- Kirkpatrick, L. A., & Ellis, B. J. (2001). An evolutionary-psychological approach to self-esteem: Multiple domains and multiple functions. G. Fletcher & M. Clark (editörler) içinde, *The Blackwell handbook of social psychology, Vol. 2: Inter-personal processes* (s. 411-436). Oxford: Blackwell.
- Krebs, D. L., & Denton, K. (1997). Social illusions and self-deception: The evolution of biases in person perception. J. A. Simpson & D. T. Kenrick (editörler) içinde, *Evolutionary Social Psychology* (s. 21-47). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Kurman, J. (2001). Self-enhancement: Is it restricted to individualistic cultures? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 1705-1716.
- Kurzban, R. (2001). The social psychophysics of cooperation: Nonverbal communication in a public goods game. *Journal of Nonverbal Behavior*, 25, 241-259.
- (2002a). Alas poor evolutionary psychology: Unfairly accused, unjustly condemned. *Human Nature Review*, 2, 99-109.
- (2002b). The human mind: Evolution's tinkering or Michelangelo's chiseling? Review of *Bounded rationality: The adaptive toolbox* by G. Gigerenzer and R. Selten, eds. *Contemporary Psychology*, 47, 661-663.
- (2008). Evolution of implicit and explicit decision making. C. Engel, & W. Singer, (editörler) içinde, *Better than conscious? Implications for performance and institutional analysis. Strüngmann Forum Report 1* (s. 155-172). Cambridge, MA: MIT Press.
- Kurzban, R., & Akitipis, C. A. (2006). Modular minds, multiple motives. M. Schaller, J. Simpson, & D. Kenrick (editörler) içinde, *Evolution and social psychology* (s. 39-53). New York: Psychology Press.
- (2007). Modularity and the social mind: Are psychologists too selfish? *Personality and Social Psychology Review*, 11, 131-149.
- Kurzban, R., & Christner, J. (in press). Are supernatural beliefs commitment devices for intergroup conflict? Prepared for the 13th Sydney Symposium of Social Psychology.
- Kurzban, R., & DeScioli, P. (2009). Why religions turn oppressive: A perspective from evolutionary psychology. *Skeptic*, 15, 38-41.

- Kurzban, R., DeScioli, P. & O'Brien, E. (2007). Audience effects on moralistic punishment. *Evolution and Human Behavior*, 28, 75-84.
- Kurzban, R., & Leary, M. R. (2001). Evolutionary origins of stigmatization: The functions of social exclusion. *Psychological Bulletin*, 127, 187-208.
- Kurzban, R., & Weeden, J. (2005). HurryDate: Mate preferences in action. *Evolution and Human Behavior*, 26, 227-244.
- (2007). Do advertised preferences predict the behavior of speed daters? *Personal Relationships*, 14, 623-632.
- Laibson, D. (2001). A cue-theory of consumption. *Quarterly Journal of Economics*, 116, 81-119.
- Landsburg, S. (2007). *More sex is safer sex: The unconventional wisdom of economics*. New York: Free Press.
- Lane K. A., Banaji, M. R., Nosek B. A., & Greenwald A. G. (2007). Understanding and using the Implicit Association Test: IV. What we know (so far) about the method. B. Wittenbrink & N. Schwarz (editörler) içinde, *Implicit measures of attitudes: Procedures and controversies* (s. 59-102). New York: Guilford Press.
- Langer, E. J. (1975). The illusion of control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32, 311-328.
- Langer, E. J., & Roth, J. (1975). Heads I win, tails it's chance: The illusion of control as a function of the sequence of outcomes in a purely chance task. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32, 951-955.
- Leary, M. R. (2007). Motivational and emotional aspects of the self. *Annual Review of Psychology*, 58, 317-344.
- Leary, M. R., & Downs, D. L. (1995). Interpersonal functions of the self-esteem motive: The self-esteem system as a sociometer. M. H. Kerns (ed.) içinde, *Self, agency, and self-esteem* (s. 123-144). New York: Plenum Press.
- Lewontin, R. C., Rose, S. & Karnin, L. (1984). *Biology, ideology and human nature: Not in our genes*. New York: Pantheon.
- Libet, B. (1999). Do we have free will? *Journal of Consciousness Studies*, 6, 47-57.
- Lichtenstein, S., & Slovic, P. (2006a). *The construction of preference*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lichtenstein, S. & Slovic, P. (2006b). The construction of preference: An overview. S. Lichtenstein & P. Slovic (editörler)

içinde, *The construction of preference* (s. 1-40). New York: Cambridge University Press.

Lieberman, D., Tooby, J., & Cosmides, L. (2003). Does morality have a biological basis? An empirical test of the factors governing moral sentiments relating to incest. *Proceedings of the Royal Society of London Series B—Biological Sciences*, 270, 819-826.

Mabe, P. A. III, & West, S. G. (1982). Validity of self-evaluation of ability: A review and meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 67, 280-286.

MacDonald, G., & Leary, M. R. (2005). Why does social exclusion hurt? The relationship between social and physical pain. *Psychological Bulletin*, 131, 202-223.

Madsen P. L., Hasselbalch, S. G., Hagemann, L. P., Olsen, K. S., Bulow, J., Holm, S., Wildschj0dtz, G, Paulson, O. R, & Lassen, N. A. (1995). Persistent resetting of the cerebral oxygen/glucose uptake ratio by brain activation: Evidence obtained with the Kety-Schmidt technique. *Journal of Cerebral Blood Flow and Metabolism*, 15, 485-491.

Marcus, G. F. (2008). *Kluge: The haphazard construction of the human mind*. New York: Houghton Mifflin.

Markman, K. D., & Hirt, E. R. (2002). Social prediction and the "allegiance bias." *Social Cognition*, 20, 58-86. Marr, D. (1982). *Vision*. San Francisco: W.H. Freeman. Martin, R (2002). *Oneman's leg: A memoir*. Pine Bush, NY: GreyCore Press.

Masicampo, E. I., & Baumeister, R. F. (2008). Toward a psychology of dual process reasoning and judgment: Lemonade, willpower, and effortful rule based analysis. *Psychological Science*, 19, 255-260.

Maynard Smith, J. (1995). Genes, memes, and minds. *New York Review of Books*, November 30. McCauley, R. N., & Henrich, J. (2006). Susceptibility to the Müller-Lyer illusion, theory neutral observation, and the diachronic cognitive penetrability of the visual input system. *Philosophical Psychology*, 19, 79-101.

McClure, S. M., Laibson, D. I., Loewenstein, G., & Cohen, J. D. (2004). Separate neural systems value immediate and delayed monetary rewards. *Science*, 306, 503-507.

McElreath, R., Boyd, R., Gigerenzer, G., Glöckner, A., Hammersstein, P., Kurzban, R., ve diğerleri (2008). Individual deci-

- sion making and the evolutionary roots of institutions: Explicit and implicit strategies in decision making. C. Engel & W. Singer, (editörler) içinde, *Better than conscious? Implications for performance and institutional analysis. Strüngmann Forum Report 1* (s. 325-342). Cambridge, MA: MIT Press.
- McKay, R. T., & Dennett, D. C. (2009). The evolution of misbelief. *Behavioral and Brain Sciences*, 32, 493-561.
- McKenna, F. & Albery, I. (2001). Does unrealistic optimism change following a negative experience? *Journal of Applied Social Psychology*, 31, 1146-1157.
- McLaughlin, B. P. (1996). On the very possibility of self-deception. R. T. Ames & W. Dissanayake (editörler) içinde, *Self and deception: A cross-cultural philosophical enquiry* (s. 31-51). Albany: State University of New York Press.
- Mecca, A. M., Smelser, N. J., & Vasconcellos, J. (1989). *The social importance of self-esteem*. Berkeley: University of California Press.
- Mele, A. R. (1998). Two paradoxes of self-deception. J. Dupuy (ed.) içinde, *Self-deception and paradoxes of rationality* (p-p. 37-58). Stanford, CA: CSLI Publications.
- (2001). *Self-deception unmasked*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Merton, R. K. (1969). *Social theory and social structure*. New York: Free Press.
- Messier, C. (2004). Glucose improvement of memory: A review. *European Journal of Pharmacology*, 490, 33-57.
- Mezulis, A. H., Abramson, L. Y., Hyde, J. S., & Hankin, B. L. (2004). Is there a uni-versal positivity bias in attributions? A meta-analytic review of individual developmental, and cultural differences in the self-serving attributional bias. *Psychological Bulletin*, 130, 711-747.
- Mijovic-Prelec, D. & Prelec, D. (2010). Self-deception as self-signalling: A model and experimental evidence. *Philosophical Transactions of the Royal Society*, 365, 227-240.
- Miller, E. K., & Cohen, J. D. (2001). An integrative theory of prefrontal cortex function. *Annual Review of Neuroscience*, 24, 167-202.
- Miller, G. (2000). *The mating mind: How sexual choice shaped the evolution of human nature*. New York: Doubleday.

- Minsky, M. (1985). *Society of mind*. New York: Simon & Schuster.
- Mischel, W., Shoda, Y., & Peake, P. K. (1988). The nature of adolescent competencies predicted by preschool delay of gratification. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 687-696.
- Mischel, W., Shoda, Y., & Rodriguez, M. L. (1989). Delay of gratification in children. *Science*, 244, 933-938.
- Moore, D. A. (2007). Not so above average after all: When people believe they are worse than average and its implications for theories of bias in social comparison. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 102, 42-58.
- Moore, D. A., & Healy, P. J. (2008). The trouble with overconfidence. *Psychological Review*, 502-517.
- Morris, J., DeGelder, B., Weiskrantz, L., & Dolan, R. (2001). Differential extrageniculostriate and amygdala responses to presentation of emotional faces in a cortically blind field. *Brain*, 124, 1241-1252.
- Murtagh, A. M., & Todd, S. A. (2004). Self-regulation: A challenge to the strength model. *Journal of Articles in Support of the Null Hypothesis*, 3, 19-51.
- Nagel, T. (1974). What is it like to be a bat? *Philosophical Review*, 4, 435-450.
- Neisser, U. (1988). Five kinds of self-knowledge. *Philosophical Psychology*, 1, 35-59.
- Nesse, R. M. (2005). Natural selection and the regulation of defenses: A signal detection analysis of the smoke detector principle. *Evolution and Human Behavior*, 26, 88-105.
- Nesse, R. M., & Lloyd, A. T. (1992). The evolution of psychodynamic mechanisms. J. Barkow, L. Cosmides & J. Tooby (editörler) içinde, *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture* (601-624). New York: Oxford University Press.
- Nesse, R. M., & Williams, G. C. (1994). *Why we get sick: The neuroscience of Darwinian medicine*. New York: Vintage Books.
- Nettle, D. (2004). Adaptive illusions: Optimism, control and human rationality. D. Evans & P. Cruse (editörler) içinde, *Emotion, evolution and rationality* (s. 193-208). Oxford: Oxford University Press.
- Nisbett, R., & Wilson, T. (1977). Telling more than we can know: Verbal reports on mental processes. *Psychological Review*, 84, 231-259.

- Noakes T. D., St. Clair Gibson, A., & Lambert, E. V. (2005). From catastrophe to complexity: A novel model of integrative central neural regulation of effort and fatigue during exercise in humans: Summary and conclusions. *British Journal of Sports Medicine*, 39, 120-124.
- Nosek, B. A., Greenwald, A. G., & Banaji, M. R. (2007). The Implicit Association Test at age 7: A methodological and conceptual review. J. A. Bargh (ed.) içinde, *Social Psychology and the Unconscious: The Automaticity of Higher Mental Processes* (s. 265-292). Philadelphia: Psychology Press.
- Nozick, R. (1974). *Anarchy state, and utopia*. Oxford: Blackwell.
- Nutt, D. J. (2009). Eguasy—An overlooked addiction with implications for the current debate on drug harms. *Journal of Psychopharmacology*, 23,3-5.
- Ossher, H., & Tarr, P. (2001). Using multidimensional separation of concerns to (re)shape evolving software. *Communications of the ACM*, 44, 43-50.
- Parnas, D. L. (1972). On the criteria to be used in decomposing systems into modules. *Communications of the ACM*, 15,1053-1058.
- Parnas, D. L., Clements, P. C., & Weiss, D. M. (1984). The modular structure of complex systems. *Proceedings of the 7th International Conference on Software Engineering*, 408-417.
- Payne, J. W., Bettman, J. R., & Johnson, E. J. (1993). *The adaptive decision maker*. New York: Cambridge University Press.
- Pears, D. (1985). The goals and strategies of self-deception. J. Elster (ed.) içinde, *The multiple self* (s. 59-77). New York: Cambridge University Press.
- Pegna, A. J, Khateb, A., Lazeyras, E., & Seghier, M. L. (2005). Discriminating emotional faces without primary visual cortices involves the right amygdala. *Nature Neuroscience*, 8,24-25.
- Pinker, S. (1994). *The language instinct. How the mind creates language*. New York: Morrow.
- Pinker, S. (1999). *How the mind works*. New York: W.W. Norton.
- Pinker, S. (2002). *The blank slate: The modern denial of human nature*. New York: Viking.

- Pinker, S. (2005). So how does the mind work? *Mind and Language*, 20, 1-24.
- Preston, C. E., & Harris, S. (1965). Psychology of drivers in traffic accidents. *Journal of Applied Psychology*, 49, 264-288.
- Pronin, E., Gilovich, T., & Ross, L. (2004). Objectivity in the eye of the beholder: Divergent perceptions of bias in self versus others. *Psychological Review*, 3, 781-799.
- Râberg, L., Grahn, M., Hasselquist, D., & Svensson, E. (1998). On the adaptive significance of stress-induced immunosuppression. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 265, 1637-1641.
- Ramachandran, V. S. (2004). *A bheftour of consciousness: From impostor poodles to purple numbers*. New York: Pearson Education.
- Ramachandran, V. S., & Blakeslee, S. (1998). *Phantoms in the brain: Probing the mysteries of the human mind*. New York: HarperCollins.
- Rasmussen, N., & Niles, S. (2005). *Modular systems: The evolution of reliability*. American Power Conversion, white paper 76.
- Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Riess, M., Rosenfeld, R., Melburg, V., & Tedeschi, J. T. (1981). Self-serving attributions: Biased private perceptions and distorted public perceptions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41, 224-231.
- Reynolds, C., & Tymann, P. (2008). *Schaum's outline of principles of computer science*. [N.p.] McGraw-Hill.
- Robinson, P. H., & Kurzban, R. (2007). Concordance and conflict in intuitions of justice. *Minnesota Law Review*, 91, 1829-1907.
- Robinson, P. H., Kurzban, R., & Jones, O. D. (2008). The origins of shared intuitions of justice. *Vanderbilt Law Review*, 60, 1633-1688.
- Rorty, A. O. (1985). Self-deception, akrasia and irrationality. J. Elster (ed.) içinde, *The multiple self* (pp. 115-132). Cambridge: Cambridge University Press.
- Rose, H., & Rose, S. (2000). *Alas poor Darwin: Arguments against evolutionary psychology*. New York: Harmony Books.
- Ross, D. (2005). *Economic theory and cognitive science: Microexplanation*. Cambridge, MA: Bradford.

- Roth, E. A. (2007). Repugnance as a constraint on markets. *Journal of Economic Perspectives*, 21,37-58.
- Rothman, A. J., Klein, W. M., & Weinstein, N. D. (1996). Absolute and relative biases in estimations of personal risk. *Journal of Applied Social Psychology*, 26, 1213-1236.
- Samuelson, P. A. (1948). Consumption theory in terms of revealed preference. *Economica*, 15,243-253.
- Schacter, D. L. (2001). *The seven sins of memory: How the mind forgets and remembers*. New-York: Houghton Mifflin.
- Scheff, T. J., & Fearon, D. S., Jr. (2004). Cognition and emotion? The dead end in self-esteem research. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 34,73-90.
- Schelling T. (1960). *The strategy of conflict*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- (1980). The intimate context for self-command. *The Public Interest*, 60, 94-118.
- (1984). Self-command in practice, in policy, and in a theory of rational choice. *American Economic Review*, 74,1-11.
- Schlenker, B. R., & Leary, M. R. (1982). Audiences' reactions to self-enhancing, self-denigrating, and accurate self-presentations. *Journal of Experimental Social Psychology*, 18,89-104.
- Schlenker, B. R., & Pontari, B. A. (2000). The strategic control of information: impression management and self-presentation in daily life. A. Tesser, R. B. Felson, & J. Suls (editörler) içinde, *Psychological perspectives on self and identity* s. 199-232). Washington, DC: American Psychological Association.
- Schmeichel, B. J., & Zeü, A. (2007). Trait self-control predicts performance on behavioral tests of self-control. *Journal of Personality* 75, 743-756.
- Schwartz, B. (2004). *The paradox of choice: Why more is less*. New York: Ecco.
- Sedikides, C, Gaertner, L., & Vevea, J. L. (2005). Pancultural self-enhancement reloaded: A meta-analytic reply to Heine (2005). *Journal of Personality and Social Psychology*, 89,539-551.
- Sedikides, C, & Gregg, A. (2008). Self-enhancement, food for thought. *Perspectives on Psychological Science*, 3,102-116.
- Sedikides, C, Herbst, K. C, Hardin, D. P, & Dardis, G. J.

- (2002). Accountability as a deterrent to self-enhancement: The search for mechanisms. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83,592-605.
- Sedikides, C, & Luke, M. (2007). On when self-enhancement and self-criticism function adaptively and maladaptively. E. C. Chang (ed.) içinde, *Self-criticism and self-enhancement: Theory, research and clinical implications* (s. 181-198). Washington, DC: American Psychological Association.
- Sen, A. (1997). Maximization and the act of choice. *Econometrica*, 65,745-779.
- Shafir, E., Simonson, L, &Tversky, A. (1993). Reason-based choice. *Cognition*, 49,11-36.
- Sheppard, J. A., Carroll, P, Grace, J., &Terry, M. (2002). Exploring the causes of comparative optimism. Special issue on self-other asymmetries in social cognition. *Psychological Belgica*, 42, 65-98.
- Shoda, Y, Mischel, W., & Peake, P. K. (1990). Predicting adolescent cognitive and social competence from preschool delay of gratification: Identifying diagnostic conditions. *Developmental Psychology*, 26,978-986.
- Sidanius, J., & Kurzban, R. (2003). Evolutionary approaches to political psychology. D. O. Sears, L. Huddy, and R. Jervis (editörler) içinde, *Handbook of Political Psychology* (s. 146-181). Oxford: Oxford University Press.
- Simonson, I. (1989). Choice based on reasons:The case of attraction and com-promise effects. *Journal of Consumer Research*, 16,158-174.
- Simonson, L, & Tversky, Amos (1992). Choice in context: Tradeoff contrast and extremeness aversion. *Journal of Marketing Research*, 29,281-295.
- Slovic, P. (1975). Choice between equally-valued alternatives. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 1, 280-287.
- (1995). The construction of preference. *American Psychologist*, 5, 364-371.
- Slovic, P, & Lichtenstein, S. (1968). Relative importance of probabilities and payoffs in risk-taking. *Journal of Experimental Psychology Monographs*, 78,1-18.
- Sosis, R., & Bressler, E. (2003). Cooperation and commune longevity: A test of the costly signaling theory of religion. *Cross-Cultural Research*, 37, 211-239.

- Sperber, D. (2000). Metarepresentations in an evolutionary perspective. D. Sperber (ed.) içinde, *Metarepresentations: A multidisciplinary perspective* (s. 117-138). New York: Oxford University Press.
- (2005). Modularity and relevance: How can a massively modular mind be flexible and context-sensitive? P. Carruthers, S. Laurence, & S. Stich (editörler) içinde, *The innate mind: Structure and content* (s. 53-68). New York: Oxford University Press.
- Steedman, L, & Krause, U. (1985). Goethe's Faust, Arrow's possibility theorem and the individual decision-taker. J. Elster (ed.) içinde, *The Multiple Self* (197-232). Cambridge University Press.
- Stephens, D. W., & John, R. K. (1986). *Foraging theory*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Stevens, J. R., Hallinan, E. V., & Hauser, M. D. (2005). The ecology and evolution of patience in two New World monkeys. *Biology Letters*, 1, 223-226.
- Stewart, R. (2006). *The places in between*. Orlando, FL: Harcourt.
- Stigler, G. J., & Becker, G. S. (1977). De gustibus non est disputandum. *American Economic Review*, 67, 76-90.
- Stitch, S. (1983). *From folk psychology to cognitive science: The case against belief*. Cambridge, MA: Bradford.
- Streufert, S., & Streufert, S. C. (1969). The effects of conceptual structure, failure, and success on attributions of causality and interpersonal attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 11, 138-147.
- Surbey, M. K. (2004). Self-deception: Helping and hindering public and personal decision making. C. Crawford & C. Salmon (editörler) içinde, *Evolutionary psychology, public policy, and personal decisions* (s. 117-144). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Symons, D. (1979). *The evolution of human sexuality*. New York: Oxford University Press.
- Taleb, N. N. (2001). *Foiled by randomness: The hidden role of chance in the markets and in life*. New York: Texere LLC.
- Tangney, J. R, Baumeister, R. E, & Boone, A. L. (2004). High self-control predicts good adjustment, less pathology, better grades, and interpersonal success. *Journal of Personality*, 72, 271-324.
- Tavris, C, & Aronson, E. (2007). *Mistakes weremade (but not by me): Why we justify*

foolish beliefs, bad decisions, and hurtful acts. Orlando, FL: Harcourt. Taylor, S. E. (1989/ *Positive illusions: Creative self-deception and the healthy mind.* New York: Basic Books. Tedeschi, J. T, & Norman, N. (1985). Social power, self-presentation, and the self. B. R. Schlenker (ed.) içinde, *The self and social life* (s. 293-322). New York: McGraw-Hill.

Tesser, A., & Smith, J. (1980). Some effects of task relevance and friendship on the helping: You don't always help the one you like. *Journal of Experimental Social Psychology*, 16, 582-590.

Tetlock, P. E., & Manstead, A. S. R. (1985). Impression management versus intrapsychic explanations in social psychology: A useful dichotomy? *Psychological Review*, 92, 59-77.

Thaler, R., & Sunstein, C. (2008). *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness.* New Haven, CT: Yale University Press.

Tice, D. M. (1992). Self-presentation and self-concept change: The looking-glass self is also a magnifying glass. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 435-451.

Tice, D. M., & Baumeister, R. F. (2001). The primacy of the interpersonal self. M. B. Brewer & C. Sedikides (editörler) içinde, *Individual self, relational self collective self* (s. 71-88). Philadelphia: Psychology Press.

Tice, D. M., Baumeister, R. F., Shmueli, D., & Muraven, M. (2007). Restoring the self: Positive affect helps improve self-regulation following ego depletion. *Journal of Experimental Social Psychology*, 43, 379-384.

Todd, P. M. (1997). Searching for the next best mate. R. Conte, R. Hegselmann, & P. Tema (editörler) içinde, *Lecture notes in economics and mathematical systems* (s. 419-436). Berlin: Springer-Verlag.

Todd, P. M., & Miller, G. (1999). From Pride and Prejudice to persuasion: Realistic heuristics for mate search. G. Gigerenzer, P. M. Todd, & ABC Research Group (editörler) içinde, *Simple heuristics that make us smart* (s. 287-308). New York: Oxford University Press.

Tooby, J., & Cosmides, L. (1990). The past explains the present: Emotional adaptations and the structure of ancestral environments. *Ethology and Sociobiology*, 11, 375-424.

- (1992). The psychological foundations of culture. J. H. Barkow, L. Cosmides & J. Tooby (editörler) içinde, *The adapted mind* (s. 19-136). New York: Oxford University Press.
- Tooby, J., & Cosmides, L. (1995). Mapping the evolved functional organization of mind and brain. M. Gazzaniga (ed.) içinde, *The cognitive neuosciences* (s. 1185-1197). Cambridge, MA: MIT Press.
- (1996). Friendship and the banker's paradox: Other pathways to the evolution of adaptations for altruism. W. G. Runciman, J. Maynard Smith, & R.I.M. Dunbar (editörler) içinde, *Evolution of social behaviour patternsin primates and man. ProceedingsoftheBritishAcademy*, 88,119-143.
- (2005). Conceptual foundations of evolutionary psychology. D. M.
- Buss (ed.) içinde, *The Handbook of Evolutionary Psychology* (s. 5-67). Hoboken, NJ:Wiley.
- (2008). The evolutionary psychology of the emotions and their relation-ship to internal regulatory variables. M. Lewis, J. M. Haviland-Jones & L. F. Barrett (editörler) içinde, *Handbook of Emotions*, 3rd ed. (s. 114-137.) New York: Guilford Press.
- Tooby, J, Cosmides, L., Sel, A., Lieberman, D. & Sznycer, D. (2008). Intenal regulatory variables and the design of human motivation: A computational and evolutionary approach. Andrew J. Elliot (ed.) içinde, *Handbook of approach and avoid-ance motivation*. (s. 251-271). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Tomprowski, P. D. (2003). Effects of acute bouts of exercise on cognition. *Açta Psychologica*, 112, 297-324.
- Trivers, R. L. (2000). The elements of a scientific theory of self-deception. *An-nals of the New York Academy of Sciences*, 907,114-131.
- Trzesniewski, K. H., Donnellan, M. B., Moffitt, T. E., Robins, R. W., Poulton, R., & Caspi, A. (2006). Low self-esteem during adolescence predicts poor health, criminal behavior, and limited economic prospects during adulthood. *De-velopmental Psychology*, 42, 381-390.
- Tversky, A., Slovic, P, & Kahneman, D. (1990). The causes of preference rever-sals. *American Economic Review*, 80, 204-217.

- Tversky, A., & Thaler, R. H. (1990). Anomalies: Preference reversals. *Journal of Economic Perspectives*, 4, 201-211.
- Uchino, B. N., Cacioppo, J. T., & Kiecolt-Glaser, J. K. (1996). The relationship between social support and physiological processes: A review with emphasis on underlying mechanisms and implications for health. *Psychological Bulletin*, 119, 488-531.
- Uhlmann, E. L., Pizarro, D. A., Tannenbaum, D., & Ditto, P. H. (2009). The motivated use of moral principles. *Judgment and Decision Making*, 4, 476-491.
- Van den Berg, C. J. (1986). On the relation between energy transformation in the brain and mental activities. R. Hockey, A. Gaillard, & M. Coles (editörler) içinde, *Energetics and Human Information Processing* (s. 131-135). Dordrecht, Netherlands: Martinus Nijhoff.
- van der Velde, F. W., van der Pligt, J., & Hooykaas, C. (1994). Perceived ATDS-related risk: Accuracy as a function of differences in actual risk. *Health Psychology*, 13, 25-33.
- Van Leeuwen, D.S.N. (2007). The spandrels of self-deception: Prospects for a biological theory of a mental phenomenon. *Philosophical Psychology*, 20, 329-348.
- Vanderbilt, T. (2008). *Trafıc. Why we drive the way we do (and what it says about us)*. New York: Knopf.
- Vogel, S. (1998). *Cat's paws and catapults: Mechanical worlds of nature and people*. New York: W.W. Norton.
- Vokey, J. R., & Read, J. D. (1985). Subliminal messages: Between the Devil and the media. *American Psychologist*, 40, 1231-1239.
- Walton, D. (1999). The fallacy of many questions: On the notions of complexity, loadedness and unfair entrapment in interrogative theory, *Argumentation*, 13, 379-383.
- Wang, X. T., & Dvorak, R. D. (2010). Sweet future: Fluctuating blood glucose levels affect future discounting. *Psychological Science*, 21, 183-188.
- Webber, D. W. (1997). *AIDS and the law*. [N.p.] Aspen Publishers.
- Wedekind, C., & Folstad, I. (1994). Adaptive or nonadaptive immunosuppression by sex hormones? *American Naturalist*, 143, 936-938.
- Weeden, J. (2003). Genetic interests, life histories, and attitudes towards abortion. Unpublished doctoral dissertation, University of Pennsylvania.
- Wegner, D. M. (2002). *The illusion of conscious will*. Cambridge, MA: MIT Press.
- (2003). The mind's best trick: How we experience conscious will.

- Trends in Cognitive Sciences*, 7, 65-69. — (2005). Who is the controller of controlled processes? R. Hassin, J. S. Uleman, & J. A. Bargh (editörler) içinde, *The new unconscious* (s. 19-36). New York: Oxford University Press. Weiner, B., Frieze, I., Kukla, A., Reed, L., Rest, S., & Rosenbaum, R. M. (1971). Perceiving the causes of success and failure. E. E. Jones, D. E. Kanouse, H. H. Kelley, R. E. Nisbett, S. Valins, & B. Weiner (editörler) içinde, *Attribution: Perceiving the causes of behavior* (s. 95-120). Morristown, NJ: General Learning Press.
- Weiner, J. (1994). *The beak of the Bnch*. New York: Random House.
- Weinstein, N. D. (1980). Unrealistic optimism about future life events. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 806-820.
- Weinstein, N. D. (1982). Unrealistic optimism about susceptibility to health problems. *Journal of Behavioural Medicine*, 5, 441-460. Weisberg, D. S., Keil, F. C., Goodstein, J., Rawson, E., & Gray, J. (2008). The seductive allure of neuroscience explanations. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 20, 470-477.
- Westen, D. (2007). *The political brain: The role of emotion in deciding the fate of the nation*. New York: Public Affairs.
- Whiten, A., & Byrne, R. W. (1997). *Machiavellian intelligence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wiley, H. R. (1994). Errors, exaggeration, and deception in animal communication. L. Real (ed.) içinde, *Behavioral mechanisms in evolutionary ecology* (s. 157-189). Chicago: University of Chicago Press.
- Williams, E., & Gilovich, T. (2008). Do people really believe they are above average? *Journal of Experimental Social Psychology*, 44, 1121-1128. Williams, G. C. (1966). *Adaptation and natural selection*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Williams, K. D. (2001). *Ostracism: The power of silence*. New York: Guilford Press. (2007). Ostracism. *Annual Review of Psychology*, 58, 425-452.
- Wilson, D. S. (2002). *Darwin's cathedral: Evolution, religion, and the nature of society*. Chicago: University of Chicago

- Press. Wilson, T. D. (2002). *Strangers to ourselves. Discovering the adaptive unconscious*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Windschitl, P. D., Kruger, J., & Simms, E. N. (2003). The influence of egocentrism and focalism on people's optimism in competitions: When what affects us equally affects me more. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 389-408.
- Winston, G. C. (1980). Addiction and backsliding: A theory of compulsive consumption. *Journal of Economic and Behavioral Organization*, 1, 295-324.
- Wolfers, J. & Zitzewitz, E. (2006). Interpreting prediction market prices as probabilities. Working paper. Yamagishi, T., Hashimoto, H., & Schug, J. (2008). Preferences versus strategies as explanations for culture-specific behavior. *Psychological Science*, 19, 579-584.

Robert Kurzban

NEDEN SİZDEN BAŞKA HERKES İKİYÜZLÜDÜR

Hepimiz ikiyüzlüyüz. Peki neden? İkiyüzlülük insan aklının doğal bir hali. Robert Kurzban, tutarsız davranışlarımızı anlamamanın yolunun, aklın kurgusunu anlamaktan geçtiğini gösteriyor. Zihnimiz, evrim sürecinde doğal seçilimin tasarlamış olduğu, kendi alanında uzmanlaşmış, modül adı verilen küçük birimlerden oluşur. Modüller, kimi zaman birlikte sorunsuz çalışırlar ancak bu kesintiye uğradığında birbiriyle asla uyuşamayacak, çelişkili inançlar doğar. Sabırlı mı olalım deli fişek mi, kendimizi dev aynasında mı görelim, uymamız gereken ahlaki kuralları mı bozalım, bunları bilemez, bocalayıp dururuz. Modüler evrimci psikoloji anlayışı, kendimize dair, derinlere kök salmış sezgilerin yanında, tutarlı inanç ve tercihlere sahip "kendilik" gerektiren birçok bilimsel kuramın kuyusunu kazar. Modülerite "ben" kavramını reddeder, bunun yerine, ayrı ama etkileşim içinde çalışan sistemlerin toplamından oluşan "biz" kavramını getirir. Bu sistemlerin süregiden çatışmaları, birbirimizle ve dış dünyayla olan ilişkilerimizi biçimlendirir. Duru, anlaşılır bir dille yazdığı, mizahi öğelerle süslediği eserinde Kurzban, zihinlerimizde kök salmış tutarsızlıkların nedenlerini ve bizden başka herkesin ikiyüzlü olduğuna inanmanın neden bu kadar doğal olduğunu açıklıyor.

"Robert Kurzban, kuşağının en iyi evrimci psikologlardan. Onu ayrı kılan sadece yaptığı başarılı araştırmalar ve psikolojinin gizlerini derinden anlaması değil, nüktedanlığı. Akıllı, kurnaz, veciz ve bazen çok komik."

– Steven Pinker, Harvard Üniversitesi

"İnsanların, standart akılcı modellerin getirdiği tahminlerle uyum içinde davranmadığını gösteren yüzlerce örneğe karşı işte size eğlenceli bir seçenek. Ne var ki Kurzban standart modelleri de savunmuyor. Bağlama göre çelişen eylemlerimizin, diğer durumlarda neden hizmetimizde olduğunu araştırıyor, yaşamın bütün gidişatında değilse bile, karar verme aşamasında, zindeliğimizi geliştirmemize nasıl yardım ettiğinin izlerini sürüyor."

– Vernon L. Smith, Ekonomi dalında Nobel sahibi

ALFA

Ticarethane Sokak, No: 53
Cağaloğlu 34110 Fatih / İstanbul
Tel: 0212 513 34 20 (Pbx) Faks: 0212 519 33 00
www.alfakitap.com info@alfakitap.com

BİLİM İNSAN

ISBN 978-605-306-657-8

